

ZBORNIK RADOVA / PROCEEDINGS

**3. KONFERENCIJA O URBANOM
PLANIRANJU I REGIONALNOM RAZVOJU**
3rd CONFERENCE ON URBAN
PLANNING AND REGIONAL DEVELOPMENT

23. novembar 2021.
Sarajevo, BiH

urbano - ruralna povezanost i regionalni razvoj /
urban - rural connectivity and regional development

ISSN 2744-1571

9 772744 156008

ZBORNİK RADOVA / PROCEEDINGS

Izdavač / Publisher:

Association of Consulting Engineers Bosnia and Herzegovina
Udruženje Konsultanata Inženjera Bosne i Hercegovine
Udruga Konzultanata Inženjera Bosne i Hercegovine
Удружење Консултаната Инжењера Босне и Херцеговине

Put života bb
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

tel: +387 33 276 326
fax: +387 33 276 355
e-mail: **uki@bih.net.ba**
URL: **www.uki.ba**

Za izdavača / Publisher

Ešref Gačanin

Urednik / Editor

Nataša Stanišić

Grafički urednik / Layout editor

Aida Redžović

Štampa / Press

CPU Printing Co.
<https://www.cpu.ba/>

ISSN 2744 - 1563 (Print)
ISSN 2744 - 1571 (Online)

Tiraž / Edition

150 primjeraka / 150 copies

Association of Consulting Engineers Bosnia and Herzegovina
Udruženje Konsultanata Inženjera Bosne i Hercegovine
Udruga Konzultanata Inženjera Bosne i Hercegovine
Удружење Консултаната Инжењера Босне и Херцеговине

ZBORNİK RADOVA / PROCEEDINGS

3. KONFERENCIJA O URBANOM PLANIRANJU I REGIONALNOM RAZVOJU

**3rd CONFERENCE ON URBAN
PLANNING AND REGIONAL DEVELOPMENT**

naučno-stručni odbor scientific board

- **Jasenska Kranjčević**
Institut za turizam, Zagreb
- **Vlasta Žuljić**
Profesor emeritus, Arhitektonski fakultet, Sarajevo
- **Lejla Hajro**
Direkcija za razvoj Univerzitetskog kampusa, Sarajevo
- **Roland Krebs**
Superwien urbanism ZT OG, Vienna
- **Nihad Čengić**
Arhitektonski fakultet, Sarajevo
- **Osman Lindov**
Fakultet za saobraćaj i komunikacije, Univerzitet u Sarajevu
- **Irena Matković**
Ured za strateško planiranje i razvoj Grada Zagreba
- **Andrea Pavlović**
Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Arhitektonskog fakulteta, Sarajevo
- **Sabina Mujkić**
Urbanistički institut Republike Slovenije, Ljubljana
- **Nasiha Pozder**
Arhitektonski fakultet, Sarajevo
- **Siniša Trkulja**
Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, Republika Srbija, Beograd
- **Emina Hadžić Drežnjak**
Građevinski fakultet, Sarajevo
- **Borislav Puljić**
ECOPLAN, Mostar
- **Zlatko Karač**
Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- **Brankica Milojević**
Arhitektonsko-građevinsko-geodetski fakultet, Univerzitet u Banja Luci
- **Katja Schaefer**
UN Habitat, Kenya, Nairobi
- **Dragica Gatarić**
Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu
- **Goran Živkov**
SEEDDEV – kreiranje politika i planiranje strategija u poljoprivredi i ruralnom razvoju, Republika Srbija, Beograd
- **Alen Žunić**
Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- **Adam Butigan**
Javna ustanova Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije, Rijeka

sadržaj table of contents

01

Marina Dimova

Inicijativa „Moja mašta za moju ulicu“: Urbana transformacija
“Re-imagine my street” experiment: inspiring people-led
sustainable urban transformation 9

02

Vlasta Žuljić

Ovisnost urbanih i ruralnih prostora u BiH
Interdependence of urban and rural areas 17

03

Mina Petrović

Izgradnja inkluzivne i održive povezanosti između
ruralnih i urbanih zajednica
Building inclusive and sustainable links between
rural and urban communities 25

04

Dragica Gatarić, Bojan Derčan, Marko Ivanišević, Aleksandar Lugonja

Osnovne odlike urbanizacije Republike Srpske (Bosna i Hercegovina)
Basic characteristics of urbanisation in Republic of Srpska
(Bosnia and Herzegovina) 41

05

Siniša Trkulja

Urbano-ruralno povezivanje u Srbiji u skladu
sa globalnim međunarodnim preporukama
Urban-rural linkages in serbia in accordance with
global international recommendations 59

Katunić, Simov, Sočivica

06

Integrirani teritorijalni razvoj u RH – Urbana aglomeracija Zagreb
Integrated territorial development in the Republic of Croatia –
Urban agglomeration Zagreb 69

Alisa Hadžiabulić

07

Agroturistički potencijali Bosne i Hercegovine i Srbije – LANDS projekat
Agrotouristic potentials in BiH and Serbia 87

Jelena Zlatar Gamberožić, Jana Vukić

08

Dimenzije održivosti u ruralnim i urbanim turističkim sredinama
odabranih jadranskih otoka
Dimensions of sustainability of selected adriatic islands in
rural and urban tourist environments 103

Anđelina Svirčić Gotovac

09

Mogućnosti ravnomjernijeg razvoja hrvatskog urbanog prostora
u odnosu na europski kontekst
Possibilities of more balanced development of the Croatian
urban space in relation to the European context 119

Sanja Klempić Bogadi, Sonja Podgorelec

10

Socio – demografske posljedice urbano-ruralne povezanosti:
primjer Hrvatske
Socio-demographic consequences of urban-rural connectivity:
the example of Croatia 133

Željka Korodej de Villa

11

Kako započeti s primjenom koncepta kružnoga grada u Hrvatskoj?
How to start applying the concept of a circular city in Croatia? 143

Helena Knifić Schaps

12

Ruralno – urbana sprega za očuvanje etničkih bogatstava
Rural – urban links for preservation of ethnic resources 155

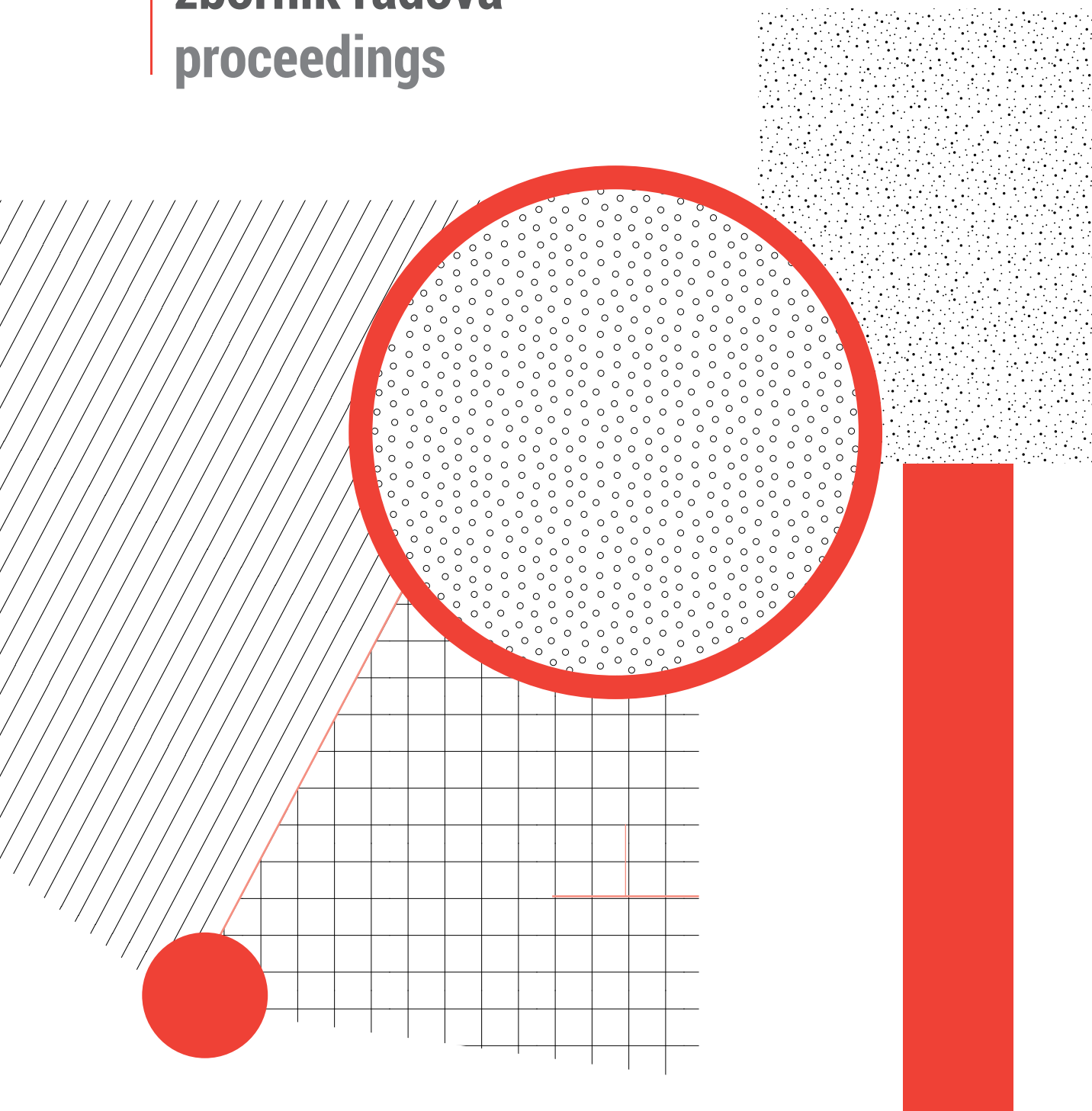
Drago Cvijanović, Tamara Gajić, Dragan Vukolić

13

Manifestacije u funkciji razvoja ruralne Vojvodine
Manifestations in the function of the development
of rural Vojvodina 165

	Jasenka Kranjčević, Dina Stober	
14	Turizam – regionalno promišljanje za revitalizaciju napuštenih ruralnih naselja Hrvatske Tourism – regional thinking for revitalization of abandoned rural settlements in Croatia	185
	Irma Bejdić	
15	Uticaj urbano – ruralnog povezivanja na zaposlenost Impact of urban-rural linkages on employment	201
	Martina Kraljević Koprivnjak, Ines Hrdalo	
16	Revitalizacija i sanacija industrijskog kompleksa – primjer Donja Lomnica Revitalization and recovery of industrial complex – example Donja Lomnica	211
	Ivica Sivrić	
17	Škola ruralnog turizma School of rural tourism	237
	Marija Knežević	
18	Sociološki aspekti urbano-ruralnog razvoja budućnosti Sociological aspects of urban-rural development in the future	261
	Dejan Puhalo, Luka Sabljic	
19	Značaj digitalizacije i perspektive prostornog i urbanističkog planiranja upotrebom savremenih WEB-GIS informacionih rješenja – primjer grada Trebinja The importance of digitalization and perspectives of spatial and urban planning using modern WEB-GIS information solutions: city of Trebinje	279

zbornik radova
proceedings

Marina Dimova, glavni tehnički stručnjak i
voditelj projekta Smart City UNDP

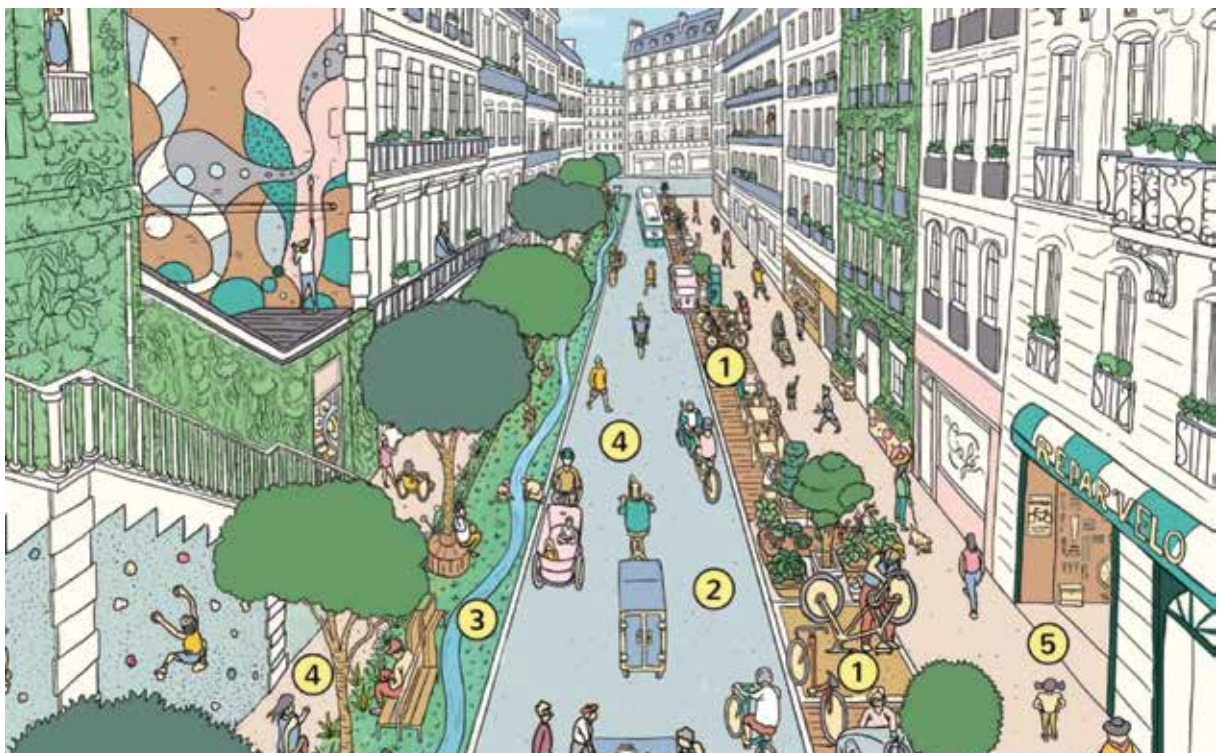
Governance Chief Technical Specialist at the UNDP

e-mail: marina.dimova@undp.org

01

INICIJATIVA „MOJA MAŠTA ZA MOJU ULICU“: URBANA TRANSFORMACIJA

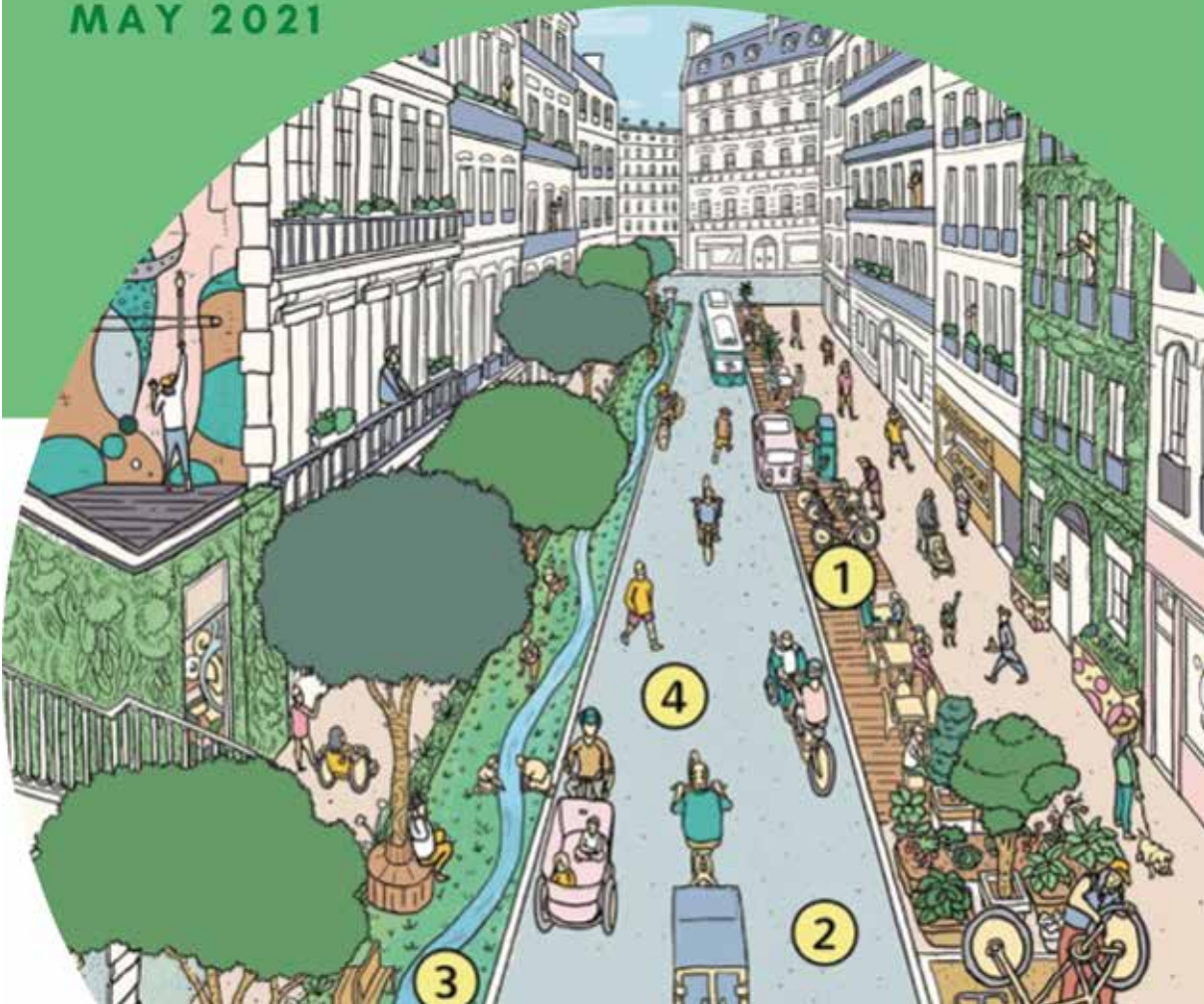
“RE-IMAGINE MY STREET” EXPERIMENT: INSPIRING PEOPLE – LED SUSTAINABLE URBAN TRANSFORMATION

"RE-IMAGINE MY STREET" EXPERIMENT: INSPIRING PEOPLE-LED SUSTAINABLE URBAN TRANSFORMATION

FUTURE CITIES
PILOT IN SARAJEVO
MAY 2021

INTRODUCTION

Global urban challenges

Cities occupy only 2% of the earth's land surface, but they account for more than 60% of energy use, 70% greenhouse gas emissions and 70% of waste production. Cities are confronted with growing challenges such as the negative impacts of climate change, demographic change and an increasingly aging society, social inequality, as well as damage to the environment. In 2020, the world saw the global COVID-19 pandemic that had a devastating effect on the health and lives of people, disrupted economies, caused loss of jobs and incomes, hampered public services. These were felt particularly in cities.

Therefore, a growing number of cities started to leverage science, technology and art, and tap into the creativity of their communities and the resources of businesses to overcome the current challenges and seize system-changing opportunities that help transform "the city we call home" into a more liveable, healthy and thriving city. The city of the future.

Rationale for this experimentation

Challenges faced by cities globally are also relevant for cities in Bosnia and Herzegovina. In 2020, UNDP in Bosnia and Herzegovina initiated pilot efforts in the area of [future cities](#), with pilot work in Sarajevo and Banja Luka, aiming to leverage technology and urban innovation for better quality of life for the citizens.

In early 2021, the University of Sarajevo, Faculty of Architecture developed the research titled "[Urban Rooms of Sarajevo](#)", which offers an inspiring journey through the public spaces of the capital of Bosnia and Herzegovina, depicts vibrant public areas and identifies urban voids and neglected urban spaces that lost their identity and spirit. The research also offers a set of recommendations that help re-imagine urban spaces and transform them from urban voids into people-centred, lively and sustainable urban rooms of Sarajevo.

Capitalising on its pilot work in the area of future cities, as well as its strong focus on low-carbon and sustainable urban development, UNDP in Bosnia and Herzegovina is interested to support pilot place-based sustainable urban transformation experiment within selected 2 city areas (a street and a site) in Sarajevo inspired by the theory and valuable insights of the "Urban Rooms of Sarajevo" research, as well as by new urban approaches like the "[1-minute city](#)" or the "[3 - 30 - 300 urban forestry rule](#)".

"RE-IMAGINE MY STREET" EXPERIMENT: WHAT?

WHAT?

This pilot will be the first of this type place-based inclusive green urban transformation experiment in the country led by residents' ideas for the urban spaces supported by authorities, academia, the private sector and media.

This pilot experimentation aims to contribute to **inclusive and sustainable urban transformation in Bosnia and Herzegovina** by catalysing urban action, enhancing urban inclusive innovation and implementing a portfolio of small-scale interventions within at least 1 selected street and one site in Municipality of Centar – Sarajevo.

WHERE?

The intervention will be implemented at **street and neighbourhood scale** and the target areas will be selected based on the urban areas mapped within the "Urban Rooms of Sarajevo" research. The indicative list of the proposed locations is:

- "Radićeva" street
- The areas around „Amerikanac“ restaurant (including the parking space)
- "Hastahana"
- "Musala" street
- Boulevard "Franca Lehar"

MAIN PARTNERS?

The main partners to empower this pilot experiment and their roles are:

- The University of Sarajevo, Faculty of Architecture as the main knowledge partner providing guidance and advice within the process. The University of Sarajevo will also facilitate engagement of students from the Faculty in the pilot work, as well as will offer expertise and steer the detailed designs, as well as support the virtual (3D) re-imagining of the citizens' ideas, etc.
- the Municipality of Centar – Sarajevo, as the "host" for the pilot urban transformation experimentation which has the authority and resources to support both physical as well as urban interventions and changes on its territory. The Municipality of Centar is key for the overall success of the experiment and for sustaining and scaling up its results. The Municipality of Centar is expected to contribute with financial resources to support implementation of at least one demo transformation site.
- the City of Sarajevo as facilitator of sustainable change in the city, as well as potentially promoting the results from the experiment within other municipalities on the territory of the City of Sarajevo. The City will provide financial support to the experimentation.
- UNDP in Bosnia and Herzegovina as the facilitator of the broad-based partnership in the process, providing know-how in the area of sustainable urban development and offering financial contribution to the experiment. UNDP will ensure financing for the design of the digital platform for public consultations, as well as the transposition of the ideas into viable urban transformation scenarios, which can be further presented through Virtual Reality/3D visualisation. UNDP will also provide co-financing for the demo transformation. If needed, UNDP can offer overall management of the implementation of the works for the pilot project (procurement, administration, etc.) 2

"RE-IMAGINE MY STREET" EXPERIMENT: THE ACTIONS?

THE PROPOSED APPROACH AND THE MAIN STAGES?

The pilot experimentation process can be shaped around the main stages outlined below.

STAGE 1: CROWDSOURCE CITIZENS' IDEAS FOR STREETS' URBAN TRANSFORMATION

During this first stage, with UNDP's support, a **digital platform for on-line interactive crowdsourcing of residents' ideas on renewal and transformation of urban spaces** will be set in function. The digital platform will display a simple artistic map of the Municipality of Centar – Sarajevo, where citizens can provide structured inputs on the desired changes and new transformations of the target streets/sites. This simple, yet interactive and fun digital tool will enable place-based and inclusive sourcing of residents' ideas on the functionality, outlook and purpose of the target urban spaces. Thus, the on-line tool will serve as a real-time repository of residents' ideas and views on the urban spaces in the city. The digital tool will be conceptualised and supported by UNDP and developed in cooperation with artists and students (for the Sarajevo artistic map), as well as by a qualified ICT company to set the digital platform in function. The Municipality of Centar will, in partnership with the City of Sarajevo, launch the platform and announce an **open invitation for citizens and businesses** to provide online their concrete ideas for transformation of the target city zones. The suggestions may be collected through a close-choice menu, for a more structured input by citizens. These may be (but not limited to):

- urban renewal and regeneration of public infrastructure (with access for persons with disabilities and persons with visual impairments by default), buildings' facades, lighting redesign, parking displacement, etc.;
- decarbonisation actions and campaigns, green infrastructure, nature-based solutions (gardens, trees, green fences, green facades, green rooftops, small-scale urban composting sites, urban beehives and urban farms, etc.);
- introduction of car-free streets;
- mobile urban equipment (benches, lounge areas, deck chairs and lounge furnishings, plants in pots, bicycle parking spots, "walking trees", sunscreens, etc.);
- art, music, literature and creative installations, outdoor exhibitions, street festivals, open-air cinemas, dance events, murals, etc;
- sports (street chess, darts), fun, play areas for kids and urban playscapes, recreation sites and relaxation areas, pavement coloring, etc.;
- street economy, street markets, cafes, etc.;
- science, open-air urban libraries, learning spaces and actions;
- low-cost "hacks" and technology that improves urban living; urban digital games; open innovation challenges and hackathons, etc.
- actions that will contribute to urban wellbeing and identity;
- social actions / events which bring the community together (workshops, discussions, campaigns, etc);
- other innovative ideas not in the list.

The envisaged duration for the design and setting in function of the platform is 2 months.

"RE-IMAGINE MY STREET" EXPERIMENT: THE ACTIONS?

In addition to the digital crowdsourcing, a series of on-the-spot workshops will be organised with citizens and local businesses to obtain their ideas, visions and suggestions for the target areas. A series of "Jane Jakobs Walks" will be organised within the target localities. All inputs gathered through these events will also be fed into the digital platform. The workshops and urban walks will be facilitated by the University of Sarajevo, Faculty of Architecture and UNDP, and supported by the Municipality and the City leaderships.

The open crowdsourcing process will continue for at least 30 days and will be actively followed by an interactive media campaign supported by UNDP and delivered in partnership with all partners.

Then, the citizens of the Municipality of Centar – as well as residents of Sarajevo as a whole – will be invited to vote for the best ideas proposed at the digital platform. Thus, the collective visions and voices of the citizens will be expressed and available for the broader public.

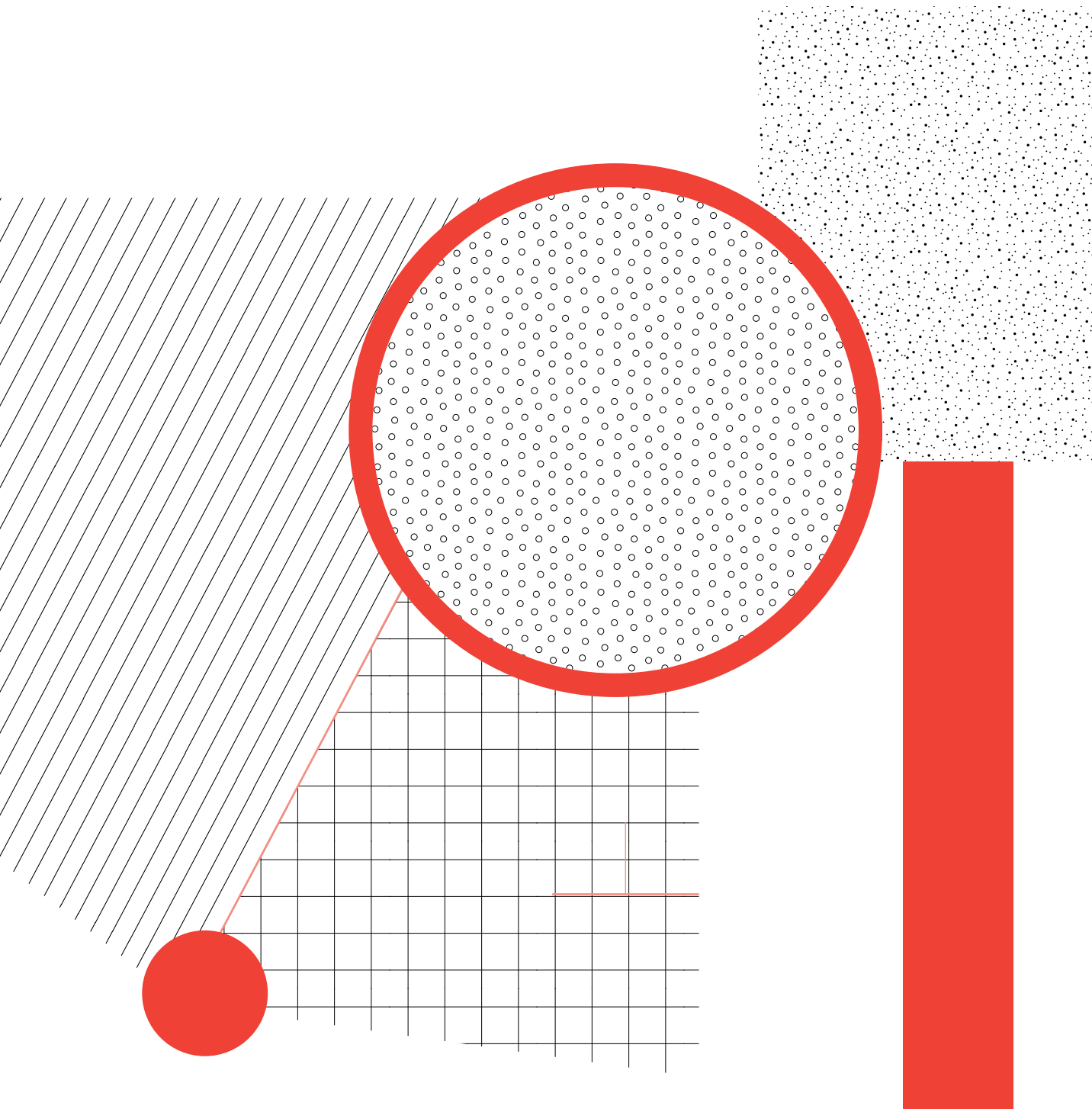
STAGE 2: TURN THE COLLECTION OF BEST IDEAS INTO "RE-IMAGINED STREETS OF SARAJEVO" VIRTUAL DESIGNS

During this stage, the top 10 ideas with highest number of citizens' votes at the digital platform will be reviewed by relevant expert representatives from the Municipality of Centar, the City of Sarajevo, the Faculty of Architecture and UNDP and validated from viewpoint of feasibility to realise. Once the list of ideas of the popular vote are validated as feasible, the professionals and students from the Faculty of Architecture, together with urban design professionals and architects, will start to work on the **detailed design and 3D visualisation of the re-imagined urban rooms**. The 3 detailed concepts will be presented at the digital platform and the Municipality of Centar will initiate necessary administrative and regulatory procedures to ensure implementation of the detailed concept which collected most voices by citizens. This stage will last approximately 15 days.

STATE 3: IMPLEMENT THE VIRTUAL DESIGNS AND TRANSFORM THE PILOT URBAN AREAS

During this stage the future visions for the pilot urban areas will be implemented, resulting in vibrant, inclusive, sustainable and green urban areas – micro examples of the city of the future.

The **indicative minimum volume of financial resources for works and small-scale investments in one pilot urban room (street) amounts to KM 200,000 and for the urban site – KM 50,000**. The financing will come from the Municipality of Centar, the City of Sarajevo, UNDP and potentially other interested partners – e.g. Canton Sarajevo, etc. The envisaged timeframe for implementation of the demo project is 2 months.

Emeritus prof.dr. Vlasta – Jelena Žuljić

Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Patriotske lige 30

02

OVISNOST URBANIH I RURALNIH PROSTORA

INTERDEPENDENCE OF URBAN AND RURAL AREAS

Za Bosnu i Hercegovinu i njeno prostorno naseljavanje karakterističan je koridorski razvoj s obzirom na konfiguraciju terena i koncentraciju stanovništva u dolinama vodotokova.

Izgradnja planirane infrastrukture, naročito krupne (autoput, željeznička pruga), još će više podsticati regionalni sustav, odnosno razvoj u okviru policentričnog sustava. Ovaj oblik prostorne organizacije omogućit će usklađen odnos između rasporeda stanovništva i njegovih aktivnosti povezanih sa infrastrukturom u iskorištavanju prirodnih i stvorenih potencijala i njihovog racionalnog korištenja.

Dolinom Neretve na potezu Mostar – Čapljina – Metković, već se formira aglomeracija koja ima elemente jedinstvenog sustava naselja. Sva dosadašnja istraživanja pokazuju da je prostor Hercegovine sa stanovišta raspoložive količine kvalitetnog zemljišta, energije, vode i ekoloških uvjeta vrlo povoljan za naseljavanje i znatno većeg broja stanovnika. Organizacija naseljavanja omogućuje pojavu srednje velikih konurbacija spajanjem dvije ili tri urbane cjeline. Danas su izdiferencirani prostori urbanih (općinskih) centara sa njihovim okruženjem suburbanog i seoskog karaktera, koji međusobno djeluju u oba pravca čineći tako prostor centra i okruženja jedinstvenim. Te urbane cjeline (mostarska, čapljinska, široko brijeska) su današnjim vezama, a budućim još više (autoputevi Vc i Jadransko – jonski koridor) međusobno povezane kroz dnevne dostupnosti (dnevne migracije), čime se njihov urbani nivo življenja kvalitetno poboljšava.

Dakle, treba reći da se u ovakvoj urbanoj organizaciji zona očekuje značajno poboljšanje kvaliteta funkcija centraliteta i njihova dostupnost u okruženju centralnih naselja (suburbanog prostora i sela). Također se očekuje poboljšanje u ponudi izbora radnih mjesta, tržišta te uopće razvoju gospodarstva koje bi neminovno profitiralo u ovakvim urbanim prostorima. U svemu se očekuje značajna ušteda utroška energije, prometa i kretanja, povećanje urbanog življenja, zaustavljanje

pritisaka i koncentracije stanovništva u centrima, zaustavljanje pražnjenja iz seoskih prostora, uspostavljanje ravnoteže urbanizacije uz dostupnost funkcijama centraliteta naseljima okruženja i izbora radnih mjesta bez promjene mjesta stanovanja.

U razmatranje smo uzeli prostore – urbane centre i njihova okruženja:

- Mostar sa prostorom Sjevernog polja i Južnog polja (suburbija i sela) i općinu Blagaj;
- Čapljina grad i općina;
- naselja – gradovi Zapadnohercegovačke županije i naselje – grad Čitluk, sa njihovim općinama (Široki Brijeg, Ljubuški, Grude, Posušje).

Šire gledano ovo područje možemo promatrati i kao prekogranično za Republiku Hrvatsku i za naselja u dolini Neretve – Metković, Opuzen, Ploče (gradovi i općinska okruženja).

Čitav prostor ima zajednička obilježja kroz geofizičke – geomorfološke karakteristike, geoprometne i geopovijesne i kuturološke značajke.

Geofizičke i geomorfološke značajke ovaj prostor odlikuju klimom (submediteranskom i mediteranskom), vodama rijeke Neretve i njenim pritokama, ravničarskim tlom izrazito plodnim, kvalitetnim za uzgoj svih vrsta južnog voća i povrća.

Prostor je bio naseljen od neolitskih vremena, rimskih vremena i u kontinuitetu kroz srednji vijek sve do danas, što svjedoče nalazišta svih razdoblja.

Prometnice su razvijane kroz sve vremenske epohe da bi danas jedno od čvorišta značajnih Europskih autoputova bilo upravo na području općine Čapljina (raskrsnica predviđena planom za autoput Vc i Jadransko – jonski autoput).

Najveći urbani centar, za šire okruženje od ovog koje promatramo, je regionalni centar Mostar i spada u grupu pet velikih gradova u BiH.

Općina Mostar (uvjetno grad i okruženje) čini urbani prostor grada (od Sjevernog logora do južnog izlaza kod aerodroma) i njegov suburban dio i sela. Razlike u definiranju ovog prostora na suburbije i sela su relativno vrlo male, jer se pojam klasičnog sela uz male izuzetke gubi.

Naime, urbanizacija prostora Mostara je vrlo intenzivna, a koncentracije stanovništva u urbanom dijelu su vrlo velike (prelaze 80%).

U dijelu Sjevernog polja nalaze se značajne površine obradivog zemljišta na čijem istočnom dijelu uz rub planinskog masiva Veleža leže podveleška sela koja su izradom studije hidroelektrana na Neretvi (Salakovac i dr.) te natječaja za prostorni plan sjeverne kotline predviđena kao suburban prostor sa centrom u Potocima.

Južno polje, koje je podijeljeno rijekom Neretvom na desnu i lijevu stranu, čine također značajne obradive površine, ali i industrijska zona na desnoj strani (Aluminij) i aerodromska luka na lijevoj te manji gospodarski kapaciteti.

Obradivo zemljište i na sjeveru – sjevernom polju i u okviru oba južna dijela (desno i lijevo od Neretve) intenzivno se obrađuju i to najviše kao vinogradi, ali i kao plantaže uzgoja južnoga voća i povrća.

Jasno, ovo predstavlja resurs za poljoprivredno gospodarstvo (vinarije, preradu poljoprivrednih kultura i dr.).

Mali broj raštrkanih sela na planini Stolac pogodno je za stočarske proizvode, kao i selo na sjevernoj strani grada Mostara – Goranci.

Treba reći da su svakodnevne veze ovih suburbija vrlo česte i možemo reći obostrane. Ako se uzme u obzir da je Mostar kao urbani centar prvog reda i da pruža sve usluge funkcija centraliteta najvišeg reda na regionalnom nivou kao i izbor radnih mjesta u gospodarstvu, uz dobre prometne veze, dnevne migracije su značajne. No, ne treba zaboraviti i da prostor suburbija učestvuje u snabdijevanju grada prehrambenim proizvodima, prostorom za razvoj određenih grana industrije, gospodarstva i lokacijom zračne luke. Dakle, veze su obostrane.

U okviru ove urbane prostorne cjeline učestvuje i općina Blagaj - Buna sa svojim dodatnim površinama za poljoprivrednu proizvodnju, ali i kao prostor za razvoj lokalnog turizma, odnosno kao vikend prostor građana.

Turizam je i inače vrlo razvijen u ovoj prostornoj urbanoj zoni: Stari most, Čaršija, u Blagaju stari srednjovjekovni grad iz predturskog perioda, tekija iz turskog perioda, ljepote vodotokova rijeke Neretve, Bune i Bunice, do vrlo razvijenog izletišta na planini Velež u svim godišnjim dobima (planinarenje, skijanje) i vikend naseljima.

U razvoju je izgradnja vjetroelektrana u Podveležju, što uz postojeće hidroelektrane predstavlja vid obnovljive proizvodnje elektro-industrije za koju ovo područje ima izrazite mogućnosti (voda, sunce, vjetar).

Treba istaknuti da ovo urbano područje uglavnom tendira visokoj razini urbanizacije i sve manjim čisto ruralnim prostorim, gube se obilježja klasičnog sela, a prostori okruženja grada prerastaju u suburbana. Prometno prostor je dobro povezan sada magistralnom cestom koja je kičma, putna osovina države BiH, i osovina šire urbanizacije zemlje. Na ovom pravcu formiran je i dio Europskog autoputa Budimpešta – Ploče. Autoput kroz BiH je u realizaciji. Grad ima i avioluku što ga čini povezanim sa širim prostorima i van BiH. Osobito je značajna željeznička pruga koja je također dio širih povezanosti. Lokalni promet je značajan za veze grad – okruženje.

Druga prostorno-urbana cjelina ovog prostora nalazi se u donjem toku rijeke Neretve koju čine općina Čapljina i njen centar Čapljina. Bez obzira na slične geografske i geomorfološke, pa i geoprometne osobine urbanizacija ima nešto drugačije karakteristike. Naime, za razliku od Mostara koji je regionalni centar i čije okruženje nosi karakteristike suburbije, Čapljina u nasebinskoj hijerarhiji predstavlja naselje treće kategorije (do 10 000 stanovnika), a njeno okruženje su takozvana ravničarska sela čiji jedan broj ima i do 2000 stanovnika. Udio urbanog stanovništva centra u ukupnom broju stanovnika je 20%, što znači da će najveći broj dnevnih potreba stanovnika okruženja biti u centru općine (školstvo, zdravstvo, uprava, kultura, zabava, rekreacija, pa i dio gospodarskih i servisnih usluga). Za viši nivo usluga upućeni su u regionalni centar Mostar. Kako smo već rekli geomorfološke, geofizičke osobine prostora, dobro i plodno tlo, prisustvo rijeke Neretve i blaga mediteranska klima prostor općine čine pogodnim za razvoj poljoprivrede, što je u osnovi resurs razvoja prostora. Ali i geoprometna i geopovijesna kuturološka podloga područja upućuju na razvoj turizma ovog kraja, kao i prirodne karakteristike rijeke Neretve.

Područje je radi posebnih pogodnosti za razvoj prometa u smislu otvorenosti prema unutrašnjosti kontinenta još od rimskog doba imalo razvoj rimskih cesta, što je naravno djelovalo na urbanizaciju i razvoj naselja na ovom području. Tako se u selu Vid na samoj granici sa Hrvatskom nalaze ostaci Justinijanovog hrama, što je potvrda da je u to vrijeme postojalo značajno naselje upravnog karaktera. Također, na podniju Čapljine uz rijeku Neretvu je i nalazište Mogorijelo rimski logor. Naseljenost prostora i okruženja teče u kontinuitetu kroz cijeli srednji vijek, što potvrđuju i brojna

nalazišta stećaka i gradina. Jedna od njih se nalazi u Počitelju, naselju koje se razvilo u urbano naselje u turskom periodu, sa nizom vrlo dobro očuvanih objekata javne namjene. Naselje je pod zaštitom UNESCO-a i danas služi kao kulturno središte likovnih umjetnosti i kao turističko naselje.

U blizini ovog područja je i špilja Vjetrenica, kao značajan lokalitet speleologije. Mogućnosti razvoja okruženja Čapljine je poljoprivredna proizvodnja koja može poslužiti kao osnov razvoja preprađivačke industrije čije kapacitete treba vezati kako za općinski centar, tako i za seoska područja. Radi specifičnosti domaće gastronomije vezane kako za poljoprivredne proizvode, tako i riječne (riba, rakovi, žabe) te ptičju divljač, već danas je prisutan razvoj specifičnog ugostiteljstva poznat kao vinske ceste, konobe i dr.

Osim poljoprivrede, turizma i geoprometne karakteristike su od šireg značaja za razvoj. Naime, na području općine (jugozapad) nalazi se buduće veliko čvorište dvaju autoputova međunarodnog značaja, autoput Vc i veza sa unutrašnjom Europom (Budimpešta) i Jadransko – jonskog autoputa, što prostor općine dovodi u neposrednu vezu sa lukom Ploče. I šinski saobraćaj ima međunarodni značaj, kao i zračna luka u Mostaru.

Lokalni promet unutar općine je također dobro razvijen, čime su veze ruralnog i urbanog posebno naglašene.

Kao varijanta 2. predložimo da se razmotri nasebinski sustav u donjem toku rijeke Neretve i njenoj delti. Ovaj prijedlog predstavlja prekogranični nasebinski sustav kao razvoj nasebinske strukture po principu osovine razvoja koja je već globalno prepoznata, koju je predvidio i zastupao prije nekoliko desetljeća prostorni planer Doxiadis, kao jedan od najvjerojatnijih urbanih sustava.

Konkretno ovaj skup prezentiranih "malih" sustava sastoji se od općina na ovom pravcu i njihovih centara - Čapljine, Metkovića, Opuzena i Ploča. Ova naselja i prostori već su u ranijem političkom okruženju pokazali tendenciju i mogućnosti urbane, gospodarske i prometne suradnje. Naime, međukontakti gradova ovog prostora zasnovani su na vrlo malim udaljenostima koje je moguće postići dobrim prometnicama (magistralni put) i željeznicom koje ih povezuju.

Dat ćemo pregled udaljenosti među njima, kao i broj stanovnika po općinama i gradovima:

Čapljina općina	26.157, grad 5.774
Metković općina	16.929, grad 15.056
Opuzen općina	3.264, grad 2.732
Ploče općina	10.102, grad 5.871

Među udaljenosti ovih gradova u km i vremenska:

Čapljina – Metković:	12 km i 18 min
Metković – Opuzen:	9,2 km i 13 min
Opuzen – Ploče:	24,5 km i 19 min.

Dakle, udaljenost od Čapljine do Ploča je 45,7 km, a vremenski iznosi 50 min.

Resursi na kojima počiva razvoj ovog prostora već su date u prikazu općine Čapljina koji su uglavnom isti za čitav ovaj prostor (geomorfološke, geofizičke, geoprometne), što znači da su poljoprivreda i njena prerađivačka industrija iste.

Također, razvoj turizma ima istu osnovu, možda nešto naglašeniju na resurs mora (Pelješac i susjedni prostori) i plovnost rijeke Neretve do Metkovića (turistička atrakcija lađari).

Nešto manja razlika općine Čapljina i općina nizvodno su u jačoj urbanizaciji prostora, a osobito u općini Metković, koja ima skoro 90% urbanog prostora. Međutim ovo je i najjače urbano naselje sa najvećim brojem objekata funkcija centraliteta, radi čega su kretanja prema Metkoviću najizraženija (školstvo, zdravstvo, kultura, trgovina).

Povjesno – kulturološki razvoj područja pripada istim razvojnim utjecajima od predistorije (rimske kolonije, putevi, plovnost rijeke Neretve), preko srednjeg vijeka, do najnovijih vremena.

Usljed dobre povezanosti magistralnih puteva prostor je otvoren širem okruženju i daljnjoj urbanizaciji i preobrazbi sela.

Za treću prostornu cjelinu, kao tendenciju prema suvremenim urbanim kretanjima, uzeli smo područje zapadne Hercegovine koga čine općine: Široki Brijeg, Čitluk, Grude, Ljubuški i Posušje.

Općine su srednje velike:

Široki Brijeg	28.924, grad 6.149
Čitluk	18.140, grad 3.312
Grude	17.308, grad 4.347
Ljubuški	28.184, grad 4.023
Posušje	20.477, grad 6.627

Ukupno ovo područje broji 113.058 stanovnika, od čega u urbanim prostorima živi 24.098 stanovnika ili oko 25%.

Prirodne karakteristike prostora geomorfološke, geofizičke nešto su malo drugačije od prethodne dvije promatrane cjeline koje se nalaze u donjem toku rijeke Neretve. Za razliku od njih ovaj prostor je organiziran oko kraških polja uokvirenih planinama. Najizrazitije polje je Brotnjo.

Klimatski prostor pripada submediteranskoj klimi, tlo je vrlo plodno tako da sve utječe na povoljne mogućnosti za razvoj poljoprivrede. Ranije se uzgajao duhan, a danas su to vinova loza, južno voće i povrće i u posljednje vrijeme plantaže oraha, ljekovitog i aromatičnog bilja. Sve to stvara osnov za razvoj poljoprivredne industrije, a osobito vinarija.

Postojeća putna mreža koja povezuje općinske centre, kao i ovaj prostor, sa regionalnim centrom Mostarom i Čaplinom koji leže na međunarodnim putnim pravcima Vc i Jonsko – jadranskom autoputu te željezničkoj pruzi, otvaraju ovaj prostor i njegove mogućnosti za razvoj.

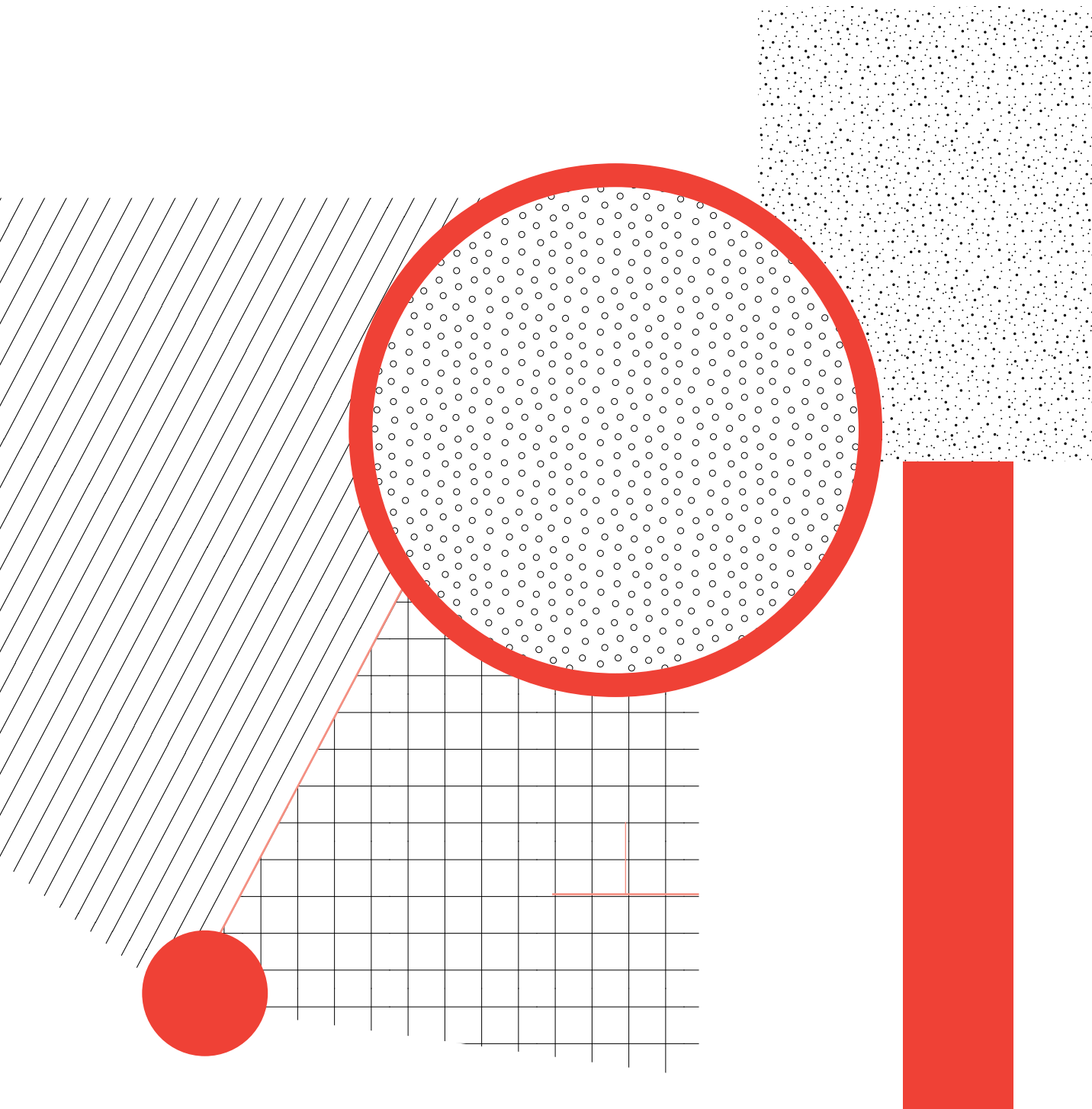
Ono na čemu dalje treba inzistirati je što bolja povezanost sela sa općinskim centrima kako bi se poboljšali odnosi sela – gradova i ponude funkcija centraliteta približile selu kao radna mjesta, a bez promjena mjesta stanovanja i smanjenja broja stanovnika sela. Povoljan razvoj poljoprivredne proizvodnje kao i razvoj prerade seoskih proizvoda te podizanje obrazovne strukture seoskog stanovništva kroz srednjoškolsko usmjereno obrazovanje smanjilo bi razlike selo - grad i u pozitivnom smislu utjecalo na kvalitet ruralnih prostora. Drugu privrednu granu prostora predstavlja turizam za koji postoje, kako privredni kvaliteti prostora, tako i povjesno i kulturno nasljeđe te u zadnje vrijeme i tendencije razvoja tzv. vinskih cesta na kojima se razvija gastronomska ponuda domaćih proizvoda.

Postojanje prirodnih rijetkosti: vodopada Kravice kod Ljubuškog, neolitskog naselja Blidinje i zimsko sportskog i turističkog središta na putu Posušje – Prozor, već danas ima posjetitelje iz susjedne Republike Hrvatske (Splitsko – dalmatinska županija).

Povjesno i kulturno središte na Humcu i srednjevjekovna ploča sa natpisom bosančice svjedoči o postojanju naselja na ovom prostoru, (ploča sliči ploči Baštenskoj na Kleku).

Vjerski turizam u Međugorju koje je steklo međunarodni značaj kao marijansko svetište, privuče godišnje i više stotina (hiljada) hodočasnika, što podstiče razvoj ovog područja na više nivoa (specifično zdravstvo, ugostiteljstvo, promet).

Dakle, veze ruralnih prostora i urbanih centara je neosporan i njihov razvoj je obostran.

Prof. Mina Petrović, PhD in Sociology

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Čika Ljubina 18-20, 11000 Beograd, Srbija

e-mail: mipetrov@f.bg.ac.rs

03

IZGRADNJA INKLUZIVNE I ODRŽIVE POVEZANOSTI IZMEĐU RURALNIH I URBANIH ZAJEDNICA

BUILDING INCLUSIVE AND SUSTAINABLE LINKS BETWEEN RURAL AND URBAN COMMUNITIES

Sažetak / Abstract:

In line with the principles/aims of EU Territorial Agenda 2030: to limit inequalities between people and places and enhance territorial cohesion and solidarity; to balance inclusiveness, sustainability, competitiveness and resilience through participative and innovative integrated territorial development and the place-based approach, the paper presents the logic, concepts and methodology of the INTERRURBAN project developed by Institute for Sociological Research at the University of Belgrade. The project is premised on the concept of integrated territorial development and focused on examining the possibilities for establishing inclusive relations between urban and rural communities. Special attention is given to the concept of neo-endogenous development, which postulates that the best development effects are achieved by a synergy of exogenous and endogenous development factors, as well as to relational understanding of space, perceived through a network of social, economic, political relations and nodes of their intersection, regardless of the officially demarcated boundaries of a community or region. Such a research orientation is important, because in Serbia there is a pronounced domination of urban settlements over the surrounding rural areas, due to urbocentric modernization which marginalized rural communities developmentally and left their resources underutilized. Therefore, there is a necessity for a shift in approaching rural areas as development potentials, rather than problems for urban centers. The research is based on the case study method, to be conducted in three medium-sized towns and their rural surroundings: Zrenjanin, Užice and Leskovac.

Key words: integrated territorial development, rural, urban

U skladu sa principima/ciljevima Teritorijalne agende 2030 Evropske unije: ograničiti nejednakosti među ljudima i prostorima i povećati teritorijalnu koheziju i solidarnost; balansirati inkluzivnost, održivost, konkurentnost i otpornost kroz participaciju i inovativni interaktivni teritorijalni razvoj zasnovan na pristupu lokanih razvojnih rezursa, rad ima za cilj da predstavi logiku, koncepte i metodologiju projekta INTERRURBAN, koji je razvio Institut za sociološka istraživanja Univerziteta u Beogradu. Projekat je zasnovan na konceptu integralnog teritorijalnog razvoja sa fokusom na ispitivanje mogućnosti za uspostavljanje inkluzivnih relacija između urbanih i ruralnih naselja. Posebna pažnja posvećena je konceptu neoendogenog razvoja, koji postulira da se najbolji razvojni efekti postižu sinergijom egzogenih i endogenih razvojnih činilaca, kao i relacionom razumevanju prostora, koje prostor sagledava kroz mrežu socijalnih, ekonomskih, političkih odnosa i čvorišta njihovih ukrštanja, često mimo administrativno definisanih granica određenog tipa naselja ili širih područja. Takvo istraživačko opredeljenje važno je jer u Srbiji postoji izrazita dominacija urbanih sredina prema svom ruralnom okruženju usled urbocentrične modernizacije društva kojom su ruralne zajednice razvojno marginalizovane, a njihovi resursi ostali nedovoljno iskorišćeni. Otuda i neophodnost da se napravi zaokret u pristupu ruralnim područjima kao razvojnog potencijalu a ne problemu urbanih sredina. Istraživanje se sprovodi metodom studije slučaja u neposrednom ruralnom okruženju tri grada srednje veličine: Zrenjaninu, Užicu i Leskovcu.

Ključne reči: integralni teritorijalni razvoj, ruralno, urbano

1. TERITORIJALNA KOHEZIJA I EU

Neki vidovi prostorne politike na nivou Evropske unije (EU) otpočeli su još davnih 1970ih godina ali samo pitanje teritorijalne kohezije postaje ozbiljniji predmet debata tek od sredine 1990ih nakon Mاستrihtskog ugovora, kojim EU prerasta iz pretežno privredne u političku zajednicu (Vujošević i dr., 2010). Predmet pažnje tada postaje preterana koncentracija resursa u velikim gradovima, te činjenica da gradovi sa globalnim značajem, ili značajem širim od lokalnog, zapostavljaju prostorne i funkcionalne veze i odnose sa svojim neposrednim okruženjem, dajući prednost povezivanju sa gradovima jednakim po ekonomskim ili drugim parametrima. Ipak, direktnija i veća pažnja teritorijalnim disparitetima data je tek nakon 2004. godine kada je u EU došlo do porasta regionalnih nejednakosti priključenjem postsocijalističkih zemalja, što je mobilisalo veću pažnju i pokrenulo promociju balansirano prostornog razvoja, u skladu sa konceptima lokalno zasnovanog razvoja (place based development) i teritorijalnog kapitala (CEC, 2006). Osim Teritorijalne agende donete 2007. godine, od posebnog značaja tada su bila dva dokumenta: *Zeleni papir o teritorijalnoj koheziji* (CEC 2008) i *Agenda za reformisanu socijalnu koheziju* (Barca 2009).

U prvom dokumentu, ističe se princip preokretanja teritorijalne različitosti u snagu, pri čemu se pod različitostima misli i na nejednakosti u nivou razvijenosti. Te razlike ne smatraju se samo posledicom tržišne konkurencije, već i neadekvatnih kapaciteta određenih teritorija da se u nju uključe. Jedan od ključnih stavova tiče se značaja koji javna politika ima u kreiranju uslova da teritorije (naselja – regioni) na najbolji način koriste svoja dobra – resurse i podstiču saradnju kroz kombinovanje komplementarnih aktivnosti i postizanje sinergijskih efekata, te prevazilaze podele koje dolaze od administrativnih granica (naselja, drugih subnacionalnih jedinica – regiona, pa čak i država – prekogranična saradnja). Na ovaj način, ističe se, koncept teritorijalne kohezije treba da gradi mostove između ekonomske efektivnosti, socijalne kohezije i ekološkog balansa, stavljajući u središte pojam održivog razvoja (CEC, 2008). Drugi dokument naglašava da je za postizanje željenih efekata neophodan balans subsidijarnosti (prenosa nadležnosti na lokalni nivo) i spoljne

podrške (pre svega od strane EU i posrednika na nacionalnom nivou), jer preterano prisustvo eksternih aktera produkuje paternalizam i onemogućuje pokretanje izvornih lokalnih resursa, dok previše subsidijarnosti poništava logiku spoljne intervencije u promeni institucionalnog miljea koji je kočnica razvoju jer zanemaruje inovaciju (Barca 2009).

Najveći izazov teritorijalne agende EU svakako je povezivanje principa konkurentnosti i kohezivnosti. Primetan je napor da se pronađu nove forme regulacionih i institucionalnih mehanizama kojima se ekonomija ukorenjuje u društvo, jer je za socijalnu intergaciju odlučujuće da se tržište usidri u društvene institucije koje istovremeno socijalizuju pojedince za učešće/delanje na tržištu i regulišu procedure i posledice tržišnog delanja (Olofsson, 1999). Kritička opcija naglašavala je da postojeća kombinacija tržišnih procesa i mera praktične politike favorizuje konkurentnost (Roca & Roca, 2000), a za temu ovog rada posebno je značajna kritika tendencije da se pomoć daje ruralnim oblastima razvijenih regiona, čime se prostorne razlike pojačavaju (Hadjimichalis, 2011). To je uslovilo i preispitivanje samog pristupa EU teritorijalnoj koheziji, što je iskazano i u dokumentu Teritorijalna agenda 2030 (2020), koja se oslanja na niz u međuveremenu donetih strateškim dokumenata relevantnih za prevazilaženje dispariteta u teritorijalnoj razvoju EU (pre svega na na Novu Lajpcišku povelju, Deklaraciju Kork 2 o boljem životu u ruralnim područjima, Kohezionu politiku EU, itd).

Upravo sledeći principe i ciljeve Teritorijalne agende 2030, kao što su ograničenje nejednakosti među ljudima i prostorima i povećanje teritorijalne kohezije i solidarnosti; balansiranje inkluzivnosti, održivosti, konkurentnosti i otpornosti lokalnih zajednica kroz participaciju i inovativni interaktivni teritorijalni razvoj zasnovan na lokalnim razvojnim resursim, ovaj rad ima za cilj da predstavi logiku, koncepte i metodologiju projekta INTERRURBAN, koji je razvio Institut za sociološka istraživanja Univerziteta u Beogradu u okviru projekta „Ideje“ kod Minsitartsva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2. INTEGRALNI TERITORIJSKI RAZVOJ I SRODNI KONCEPTI

Projekat INTERRURBAN polazi od stava da je prevazilaženje dominacijskog odnosa urbanih sredina prema ruralnom okruženju jedan od osnovnih preduslova da se ublaže posledice urbocentrične modernizacije društva kojom su ruralne zajednice marginalizovane, svedene na rezervoare i/ili deponije urbanog i industrijskog metabolizma i „usisane“ razvojem gradskih centara u okruženju (Cifrić, 2016). U fokusu istraživanja su pretpostavke integralnog teritorijalnog razvoja u Srbiji na lokalnom nivou, koje se ispituju kroz neposredne aktivnosti i odnose društvenih aktera u oblasti planiranja i upravljanja lokalnim razvojem, od koje u velikoj meri zavisi: 1. uspostavljanje i jačanje inkluzivnih odnosa između ruralnih i urbanih zajednica; 2. podsticanje diverzifikacije proizvoda i usluga prevashodno u ruralnim, ali i urbanim područjima; 3. aktiviranje lokalnih razvojnih potencijala; 4. kvalitet životne sredine; 5. životni standard. Aktivnosti i prakse društvenih aktera u oblasti planiranja i upravljanja lokalnim razvojem nosioci su strateškog zaokreta u koncipiranju lokalnog razvoja u skladu sa principia Teritorijalne agende 2030: od sektorskog ka teritorijalnom pristupu. Značajan efekat takve promene jeste u činjenici da državne strategije prostora pomeraju težište svojih razvojnih ciljeva sa relativnog ujednačavanja i standardizacije uslova života u okviru nacionalnih teritorija ka jačanju lokalno specifičnih socioekonomskih razvojnih modela određenih prostornih celina/teritorija.

Prethodni razvojni model, koncipiran i primenjivan „odozgo nadole“, kritikuje se jer nije u dovoljnoj meri uzimao u obzir potencijale lokalnih resursa, čime je doprinio i razvojnom diskontinuitetu gradova u odnosu na njihova (ruralna) zaleđa. Pored toga, sektorski pristup pokazuje ograničenja jer

razvoj određene lokalne zajednice primarno vezuje za jedan dominantni sektor ekonomije (industrija naspram poljoprivrede, i sl.) uz značajno oslanjanje na egzogene stimulanse, pri čemu lokalni resursi ostaju nedovoljno iskorišćeni ili potpuno neiskorišćeni. Nasuprot tome, pristup integralnog teritorijalnog razvoja (u daljem tekstu ITR) upravo naglašava značaj lokalno utemeljenih razvojnih potencijala, diverzifikacije lokalne ekonomije i kontekstualno specifičnih razvojnih pristupa.

Stavljanje naglaska na lokalne razvojne resurse i kontekstualno specifične razvojne pristupe čini koncept ITRa bliskim konceptu neoendogenog razvoja odnosno razvoja zasnovanog na mestu (place based development). Osnovna je pretpostavka neoendogenog pristupa da se najbolji razvojni efekti postižu sinergijom egzogenih i endogenih razvojnih činilaca uz afirmisanje principa konkurentnosti. Teritorije se ne nadmeću samo u privlačenju investicija, robe, ljudi (posetilaca, stanovništva) već i za dobijanje eksterne podrške u podizanju svojih unutrašnjih kapaciteta. U oba slučaja, međutim, njihova uspešnost u najvećoj meri zavisi od toga da li lokalni akteri imaju dovoljno jasne ideje, vizije, inovativna rešenja u sagledavanju razvojnih mogućnosti na osnovu raspoloživih lokalnih resursa. Pored toga, neo-endogeni pristup teži maksimalnom povraćaju/zadržavanju ostvarenih benefita (u) lokalnoj teritoriji čiji se resursi, kako fizički tako i humani, valorizuju i eksploatišu. Takođe, fokusom na potrebe, kapacitete i perspektive lokalnog stanovništva, taj pristup naglašava princip i proces „lokalne participacije“, kao bitan preduslov da se razvoj zasniva na autonomnim inicijativama odozdo (bottom up) u kombinaciji sa podsticajima odozgo (top down), od strane viših nivoa upravljanja (Ray 2006).

Fokusiranjem lokalnih razvojnih resursa, uključujući i humane, ITR se oslanja i na koncept teritorijalnog kapitala. Taj pojam izdvaja dve kategorije lokalnih resursa: „tvrde“ i „meke“ (Storper, 1997: 20). Prva se odnosi na izgrađeno okruženje (tehnologija, infrastruktura, industrijska postrojenja, poslovni prostor, itd.), životnu sredinu (klima, reljef, vegetacija) i strukturna obeležja društvenog sistema (obrazovna struktura radne snage, struktura institucija, i sl.) dok druga ukazuje na relacionala dobra koja se ne smatraju *a priori* razvojnim resursom, već samo ako i kada omogućuju prepoznavanje i aktiviranje „tvrdih“ resursa, te se smatra da razvojna dinamika neke teritorije ishodi iz specifičnog „koda“ lokalne zajednice i njenog kapaciteta za preispitivanje postojećih struktura (Storper, 1997a: 265). Na taj način pojam teritorijalnog kapitala naglašava neophodnost povezivanja strukturnog i delatnog potencijala lokalnog razvoja i zapravo pomera analitički akcenat sa struktura na procese i aktere, jer primarno ističe sposobnost lokalnih aktera da kreiraju nove vrednosti iz endogenih resursa (bez obzira na to da li je to prirodno okruženje, građena sredina, kulturno nasleđe, specifične institucije, radne veštine, vrednosti ili stil života itd.). Potencijal za takvu inovativnost, pre svega, prepoznaje se u mekim dimenzijama teritorijalnog kapitala, kao što su: stepen saradljivosti, poverenja i povezivanja među lokalnim akterima, kohezivnost lokalne zajednice, osećaj vezanosti za mesto/selo/grad (Storper, 1997: 265), specifična organizacija proizvodnog procesa i podele rada, kao i formi socijalne regulacije (Camagni, 2008).

Otuda se i prostor/teritorija razumeva kao specifičan skup strukturnih mogućnosti i ograničenja koja imaju svoju objektivnu datost, ali čiji su značaj i značenje, korišćenje i prevazilaženje određeni karakteristikama (lokalne i šire) društvene zajednice (Gibson, 1986: 127–129). Drugim rečima, određeni strukturni i iskustveni kontekst (priroda–okruženje–društvo) utiče na formiranje specifičnog kognitivnog okvira koji značajno usmerava i često ograničava stavove aktera o razvojnim mogućnostima, odnosno preprekama (Lipeitz, 2003). To se može odnositi na situaciju kada prethodno razvijene strukture i iskustva akterima otežavaju da uoče i naprave nove izbore, bilo zbog neadekvatnih „tvrdih“ aspekata teritorijalnog kapitala (nerazvijena saobraćajna ili komunalna infrastruktura, na primer) ili zato što otpor prema inovacijama dolazi iz „mekih“ dimenzija teritorijalnog kapitala, budući da promene dovode u pitanje postojeće prakse (neusklađenost novih razvojnih

opcija sa posedujućim veštinama, navikama, vrednostima, obrascima ponašanja, distribucijom moći) (Storper, 2011). Ti činioci najčešće su međupovezani, a mogu ishoditi i iz inferiornog položaja manjih ili perifernih područja, čiji lokalni akteri internalizuju dominantne obrasce distribucije društvene moći u prostoru, što onemogućava da razvojni model lokalne sredine ima autonomni kapacitet, kao što pretpostavlja neoendogeni koncept (Dessein, 2015).

U skladu sa rečenim, koncept ITR se oslanja i na kooperativni model planiranja i upravljanja, čime se ukazuje na potrebnu sinergiju različitih oblasti društvenog života (ekonomija, obrazovanja, kulture, ekologije i sl.) i uključivanje što šireg spektra lokalnih aktera (i resursa kojim raspolažu) u proces planiranja i odlučivanja, kako bi se realizacija razvojnih ciljeva u skladu sa lokalnim mogućnostima i potrebama učinila što efikasnijom. Naglasak se prebacuje na horizontalni model povezivanja ključnih aktera upravljanja određenom teritorijom (grad i ruralno zaleđe), čime se afirmiše i novi koncept liderstva, kojim se poverenjem i saradnjom različitih aktera stimulišu potrebna kreativnost i učenje (Horlings, 2012). I tom smislu pristup kooperativni model upravljanja zahteva značajnu modifikaciju jer kreativni razvoj znači identifikovati, upotrebiti, promovisati i održati kreativne resurse koji postoje u svakom naselju i stvoriti uslove da donosioci odluka na svim nivoima mogu da planiraju i delaju sa imaginacijom i na integrativni način (Gligorićević, 2007: 22).

Koncept ITRa razvoja označava održiv proces ekonomskih, socijalnih, kulturnih i ekoloških promena koje su kreirane radi dugoročnog blagostanja čitave zajednice (Moseley 2003). Dakle, ITR obuhvata sve ključne dimenzije koncepta održivog razvoja i omogućuje njegovu konkretizaciju na lokalnom nivou uz uvažavanje kontekstualno specifičnih trajektorija, saglasno Agendi 21 UN. Akcenat je na razumevanju prirodnih (bioregionalizam) i društvenih-kulturnih karakteristika određenog područja koje ga čine posebnim, kao i na negovanju i (ili) konstrukciji teritorijalnog identiteta koji treba da se valorizuje kroz različite proizvode i usluge sa zaštićenim geografskim poreklom, čime se kroz spajanje tradicije i inovacije profiluše lokalno utemeljene komparativne prednosti (Vanclay, 2011: 59).

Takav pristup uključuje urbano i ruralno i sve prelazne forme u kojima se urbane i ruralne aktivnosti ukrštaju (mešaju) na određenoj teritoriji povezujući lokalnu produkciju i potrošnju u jedinstven sistem nasuprot (još) dominantnog (mono)sektorskog pristupa praktične politike. Na taj način, koncept ITRa se uspešno oslanja i na relaciono shvatanje prostora (Paasi, 2011; Massey, 2005), odnosno sagledava prostor kroz mrežu socijalnih, ekonomskih, političkih odnosa i tačaka njihovih ukrštanja, ne nužno omeđenih administrativno definisanim granicama određenog tipa naselja ili širih područja. Dakle, ITR podstiče razvoj lokalnog područja koji nije unapred identifikovano administrativnim ili nekim drugim spoljašnjih „funkcionalnih“ kriterijumima tipičnim za definisanje urbanih i ruralnih naselja (Barca, 2009).

ITR sledi koncept društvene produkcije prostora (Lefebvre, 1991) jer omogućava da se pojam teritorije razumeva kao življeni prostor u kome, kroz koga, i sa kojim društveni akteri razvijaju svoje aktivnosti i odnose, konstantno redefinišući i svoj socio-prostorni identitet uz puno uvažavanje delatnog potencijala fizičkog okruženja, čime se prevazilazi dulaizam između prirode i društva (ili kulture), kao i disciplinarne podele između urbanih i ruralnih studija.

3. KONTEKST

ITR je od posebnog značaja za israživanja u postsocijalističkom kontekstu, gde 'tranziciona kultura' (Kennedy, 2002) često ostavlja malo prostora za alternativne vizije, samostalna inovativna rešenja, jer je dominantan naglasak na dostizanju standarda i normi delanja naprednih ekonomija, što je posebno podstaknuto procesom pridruživanja EU, kada se prihvatanje *aquis communautaire* (legislativnog okvira EU) shvata previše formalno i postaje osnovni mehanizam transfera u domenu praktične politike. Time se generiše jaz između prihvaćenih normativa i prakse jer se zapostavlja proces domestifikacije, odnosno proces kreiranja novih praksi i načina funkcionisanja, kako da bi se spoljašnji uticaji učinili bližim i izvodljivim u skladu sa lokalnim mogućnostima, usled čega domestifikacija EU standarda i normativa 'nije nužno harmonična, linearna ili kompletna' (Silverstone, 2005:230).

Efekti prostornog restrukturiranja u post-socijalističkom kontekstu očituju se u oštrom diferenciranju gradova i regiona. Dobitnici su, u skladu sa logikom ulazećeg kapitala i zatečenih resursa, metropolitenska područja, a sa najvećim problemima se suočavaju monoindustrijski gradovi, manji gradovi koji su nepovoljno locirani (van glavnih saobraćajnih tokova), kao i u zaostala ruralna područja (Domanski, 2011, Stanilov, 2007; šire u Petrović 2009; 2014). Postsocijalističke države našle su se u procepu: između potrebe da pomognu glavne centre rasta (glavne i najveće gradove) i potrebe da otklanjaju uslove rastućih socijalnih i ekonomskih razlika između njih i gradova odnosno ruralnih oblasti koje zaostaju. To je povećalo atraktivnost projekata finansiranih iz strukturnih fondova EU, ali sumarna procena njihovih efekata uglavnom ukazuje na fluktuaciju progressa i nazadovanja, ne samo zbog unutrašnjih slabosti već i zato što sami uslovi pristupanja i pregovaranja EU privileguju centralni nivo odlučivanja i ne akcentuju dovoljno monitoring postignutih efekata, niti daju dovoljno značaja ozbiljnom uključivanju civilnog sektora, i tako zapostavljaju razvoj multikatreskog pristupa upravljajući (Börzel & Risse 2003, Borzel & Buzogany 2010; Avlijaš & Bartlett, 2011; Marequardt, Mollers & Buchenrieder, 2012; Petrović 2012; Petrović, 2014).

U Srbiji postoje značajni razvojni dispariteti u prostoru, posebno između ruralnih i urbanih oblasti, a mnoga ruralna područja (i manje urbane sredine) nalaze se u inferiornom položaju u investicionim i razvojnim politikama na svim nivoima upravljanja (Molnar, 2016; Bogdanov, 2015). Istovremeno, sa procesom evropskih integracija, na nivou političkih dokumenata i pravne regulative, preuzimaju se koncepti održivog lokalnog razvoja, socijalne i teritorijalne kohezije – inkluzije, i sl. Na primer, prihvatanje ključnih principa ZAP EU kroz podsticaje merama ruralnog razvoja za: unapređenje konkurentnosti, sistema kreiranja i prenosa znanja, pripremu i sprovođenje lokalnih strategija ruralnog razvoja, očuvanje i unapređenje životne sredine i prirodnih resursa (Zelena knjiga, 2019); ili usklađivanje sa prostornom politikom EU, sa posebnim naglaskom na konceptu konkurentnog, policentričnog teritorijalnog razvoja kroz formiranje i jačanje klastera – mreže gradova sa drugim naseljima komplementarnih funkcija, kulturnog identiteta i teritorijalne prepoznatljivosti (Strategija prostornog razvoja RS 2009-2013-2020). Za očekivani inovativni pristup u aktivaciji lokalnih resursa periferna područja, manji gradovi i mnoga ruralna područja nemaju (institucionalnih, infrastrukturnih, demografskih, finansijskih) kapaciteta, što ih ostavlja u začaranom krugu siromaštva i nerazvijenosti (Vujošević i dr., 2012). Reč je o značajnom delu društva i teritorije Srbije, imajući u vidu da, prema administrativnom kriterijumu (ruralna područja kao ostatak izvan gradskog područja) 70% teritorije Srbije može da se kategoriše kao ruralno područje, a prema definiciji Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj čak 85%, sa gotovo 55% ukupnog stanovništva (OECD, 2006).

Naglasak dosadašnjih istraživanja upravo je na smanjenju „mekog teritorijalnog kapitala“ u Srbiji, na stanju produžene institucionalne skleroze i nekompetentnosti uprava na nižim nivoima, na paternalizmu, klijentelizmu, zapostavljanju stručnosti u pripremanju i donošenju strateških odluka, niskom nivou participacije i nerazvijenosti partnerstva između javnog, privatnog i civilnog sektora, što, uz visok nivo centralizacije moći odlučivanja, ukazuje na nedostatak lokalnih kapaciteta za strateško mišljenje, usled čega dominira model planiranja koji nudi zamrznutu sliku budućnosti, neobjektivni optimizam, nerealne ciljeve, posebno u manje razvijenim sredinama (Lazarević-Bajec, 2009, Milačić, 2012; Petrović, 2012; 2014).

Sve to ukazuje da je za odgovarajuće planiranje politika namenjenih integralnom lokalnom razvoju, smanjenju socio-prostornih nejednakosti, te za adekvatniji pristup evropskim fondovima koji podržavaju politike socijalne i teritorijalne kohezije, neophodno je istražiti različite strukturne i akterske pretpostavke njihove primene. Ambicija projekta INTERRURBAN je da doprinese promeni takvog stanja i podstakne inovativnu domestifikaciju standarda i normativa EU, posebno u domenu uspostavljanja inkluzivne i održive povezanosti između ruralnih i urbanih zajednica, što je posve zapostavljen istraživački aspekt u Srbiji.

4. ANALITIČKI CILJEVI

Cilj projekta INTERRURBAN je da ispita da li su i u kojoj meri su lokalne razvojne perspektive usmerene ka principu ITR u Srbiji strukturno ograničene (nedostajući materijalni, zakonodavni, institucionalni resursi za inovativne prakse), a u kojoj meri ta ograničenja dolaze od intertnosti, nedovoljne inventivnosti ili znanja lokalnih aktera da menjaju postojeće prakse, revalorizuju lokalne resurse, ideje i uslove, te doprinesu sinergiji sveukupnih potencijala ruralnih i urbanih područja na način koji štiti i unapređuje lokalni ekosistem, diverzifikuje lokalnu ekonomiju i povećava atraktivnost čitavog područja za lokalno stanovništvo, investitore, posetioce.

U skladu sa polaznim konceptom, posebni ciljevi projekta su da utvdi:

1. kako se percipira značaj endogenih reusursa u odnosu na egzogene stimulanse lokalnog razvoja;
2. kako se razumeva teritorija lokalne zajednice (kroz administrativnu, funkcionalnu i/ili kulturološku perspektivu);
3. kako se vrednuju lokalni resursi (materijalni i nematerijalni, humani, relacijski – kohezivnost zajednice i sl.) i kolika je spremnost da se podstiču inovativne ideje u njihovom aktiviranju;
4. da li se ruralna područja smatraju razvojnim potencijalom ili problemom i u skadu sa time šta se smatra adekvatnom raspodelom budžetskih investicija između urbanih i ruralnih područja;
5. kakve i kolike su razlike u stavovima aktera iz različitih sektora delatnosti odnosno urbanih i ruralnih područja, te kakva je spremnost na međusobnu saradnju i uključivanje građana u definisanje planova lokalnog razvoja.

5. METOD

Projekat INTERRURBAN primenjuje metodu višestruke studije slučaja jer je ona pogodna za proučavanje novih društvenih procesa i promena, poput potrebnog zaokreta od sektorskog ka teritorijalnom pristupu lokalnom razvoju. Primena metoda višestruke studije slučaja zahteva da odabir slučajeva budu u tesnoj vezi sa konceptualnim okvirom istraživanja (Bogdanović, 1993).

Kako se Prostornim planom Republike Srbije gradovi srednje veličine smatraju čvorištima sa značajnim uticajem na razvoj okruženja odnosno podsticanje ravnomernog teritorijalnog razvoja i inkluzivnih ruralno-urbanih delatnosti, za istraživanje su izabrani Zrenjanin, Užice i Leskovac i njihovo neposredno okruženje. Prethodno istraživanje teritorijalnog kapitala gradova srednje veličine u Srbiji (Petrović, Toković 2018) ukazalo je na razlike među odabranim gradovima u odnosu na inklinacije ka pristupu integralnog teritorijalnog razvoja. Iako je Zrenjanin grad koji pripada regionu Vojvodine kao potencijalno najveće žitnice u Srbiji, njegovu startešku orijentacija ka agroindustriji prati izrazito urbocentrična perspektiva sa приметnom inercijom sektorskog pristupa u odnosu grada sa okruženjem, koje se dominantno percipira u administrativnim okvirima. U Užicu se proširenje teritorijalnog okvira identitetske matrice grada prevashodno odnosi na područja susednih opština u Zlatiborskom okrugu (Zlatibor-Čajetina, Sirogojno, Tara-Mokra Gora), poznatim po etnoturizmu i tradicionalnim poloprivrednim proizvodima (pršuta, sir, kajmak), ali bez značajnijeg strateškog okretanja ka resursima u (ruralnom) okruženju i otklona od prethodno dominantnog identiteta industrijskog grada. Takav pomak najizrazitiji je u Leskovcu, čiji se zlatni period razvoja vezuje za tekstilnu industriju (svojevremeno nazivan Srpski Mančester). To je grad koji nakon značajnog urušavanja svojih industrijskih potencijala u post-socijalističkom periodu pravi veći zaokret ka poljoprivredi kao razvojnoj okosnici i sertifikuje svojim imenom proizvode (na primer – leskovačka paprika) iz ruralnog okruženja (pretežno u administrativnim okvirima grada). Navedene varijacije, kao i činjenica da odabrani gradovi pripadaju različitim regionima omogućavaju diverzifikovanu kontekstualnu matricu istraživanja u geostrateškom, istorijskom odnosno kulturološkom pogledu i pogodna su osnova za ispitivanje razlika u zastupljenosti aktivnosti i praksi relevantnih za podsticanje lokalnog razvoja ka integralnom teritorijalnom principu.

Metoda studije slučaja se zasniva na komplementarnosti različitih izvora podataka, što je u skladu sa ITR i bliskim konceptima koji nalažu da se okruženje/teritorija ne ispituje samo u svojoj objektivnoj datosti već i kroz prizmu značaja i značenja koje joj pripisuje lokalna i šira društvena zajednica na osnovu svojih potreba i karakteristika, u skladu sa čime se i definiše način korišćenja lokalnih resursa (Gibson, 1986: 127–129). Otuda se projekat INTERRURBAN realizuje kroz analizu sekundarnih izvora podataka i terensko istraživanje.

Najpre se razvijaju definišu indikatori ITR koje je moguće pratiti na osnovu sekundarnih podataka za odabrane gradove i gravitirajuća područja, i pristupa njihovom prikupljanju iz različitih izvora, kao što su: baze podataka Republičkog zavoda za statistiku Srbije koje su dostupne na najnižem teritorijalnom nivou (nivo naselja), i odnose se na strukturalna obeležja pojedinaca, domaćinstava i naselja (demografska obeležja; infrastrukturna opremljenost, dostupnost socijalnih servisa: obrazovanje, zdravstvo, kultura, sl.); podaci satelitskih snimaka o obeležjima prirodnih resursa, klime i životne sredine; FADN baza (Farm Accountancy Data Network) Ministarstva poljoprivrede šumarstva i vodoprivrede, o poslovnim karakteristikama poljoprivrednih gazdinstva; baze podataka lokalne filijale Nacionalne službe za zapošljavanje; Interne baze podataka, registri i evidencije lokalnih samouprava (za podatke o infrastrukturalnoj razvijenosti, lokalnoj ekonomskoj strukturi i ekonomskim subjektima, realizovanim budžetskim transferima iz sredstava lokalnog budžeta – budžetske investicije prema naseljima, ekonomske investicije prema naseljima – lokaciji, razvojni

projekti po naseljima, i slično); Razvojni planovi i programi – strateška dokumenta i lokalni propisi (strateške vizije, misije); Web sajtovi – zvanične prezentacije lokalnih samouprava i zajednica, i sl. Mreže za ruralni razvoj i sl. Svi prikupljeni sekundarni podaci mapiraju se primenom GIS tehnike i formira mapa resursa i indikatora ITR po osnovu sekundarnih izvora podataka.

Na osnovu analize sekundarnih izvora, biraju se naselja koja ulaze u uorak za istraživanje područja u okruženju Zrenjanina, Užica odnosno Leskovca, čime se definišu teritorijalni klasteri u kojima se sprovode terenska istraživanja (prikupljanje primarnih podataka), a zatim se, razvijaju instrumenti za prikupljanje primarnih podataka, koji se nakon obrade takođe mapiraju i na taj način se kumulativno formira jedinstvena mapa ispitivanih indikatora ITR za svaku istraživani teritorijalni klaster i u njega uključene lokalne zajednice.

Terenskim istraživanjem najpre se istražuje nivo razumevanja i prihvatanja osnovnih principa ITR, od strane aktera ključnih za definisanje i usvajanje razvojnih planova i programa kao i za promovisanje participativnog pristupa i kooperativnog planiranja u upravljanju lokalnim zajednicama (ruralnim i urbanim). Na osnovu polustrukturisanih intervju, ispituju se stavovi:

1. stručnjaka u nadležnim službama LS za ključne razvojne oblasti (ekonomski razvoj, zaštita životne sredine, socijalna zaštita, kulutra)
2. stručnjaka u relevantnim regionalnim ili nacionalnim institucijama (regionalne razvojne agencije, lokalne filijale Nacionalne službe za zapošljavanje);
3. lokalnih odbornika zaduženih za relevantne oblast (ekonomski razvoj, zaštita životne sredine, socijalna zaštita, kulutra);
4. predstavnika mesnih zajednica (MZ) iz ruralnih područja;
5. aktera civilnog sektora koji rade na promovisanju participativnog pristupa u planiranju i upravljanju lokalnim zajednicama i/ili su od značaja za lokalne razvojne inicijative (iz urbanih i ruralnih područja – lokalne akcione grupe – LAGovi).

Sadržaj intervju (operacionalizacija navedenih ciljeva) obuhvata sledeće dimenzije:

1. spremnost lokalnih aktera da prepoznaju i kreiraju nove vrednosti iz endogenih resursa (bez obzira na to da li je to prirodno okruženje, tradicionalna hrana i piće, kulturno nasleđe, specifične institucije, radne veštine, itd.);
2. stepen saradljivosti, poverenja i povezivanja među ispitivanim akterima i u odnosu na građane i privatni sektor;
3. kohezivnost lokalne zajednice, osećaj vezanosti za teritoriju;
4. postojanje ili spremnost da se pokrenu i podrže strateška partnerstva na osnovu komplementarnih ili dopunjujućih endogenih resursa;
5. spremnosti da se redefiniše odnos prema ruralnom okruženju, u identitetskom smislu, u valorizaciji razvojnih potencijala, u prihvatanju pravednije socio-prostorne distribucije budžetskih investicija i sl.;
6. nivo samovrednovanja aktera iz ruralnih područja – u kojoj meri su zbog urbocentrične modernizacije izgubili otpornost na eksterne uticaje.

Pored polustrukturisanih intervju, planirana je i anketa na reprezentativnom uzorku domaćinstava u odabranim ruralnim i urbanim zajednicama kako bi se istražili stavovi građana relevantni za

ocenu modaliteta istraživanih teritorijalnih klastera u odnosu na potencijale ITR. Osim zajedničkih dimenzija sa prethodno navedenim akterima, kao što su: stepen saradljivosti, poverenja i povezivanja među građanima odnosno između građana i predstavnika institucija i civilnog sektora; kohezivnost lokalne zajednice, osećaj vezanosti za teritoriju; anketa bi se bavila percepcijom građana o razvojnim potencijalima, podsticajima i preprekama u lokalnom okruženju iz perspektive njihovih individualnih strategija i praksi u domenu potrošnje (posebno hrane), obrazovanja i rada (posebno u oblasti poljoprivrede kako ruralnih tako i urbanih domaćinstava). Poseban naglasak je na razmeni resursa i mobilnosti građana između urbanih i ruralnih sredina jer je to važan faktor otpornosti lokalne ekonomije i novih teritorijalnih razvojnih strategija. U tom smislu, domaćinstava u ruralnim i urbanim zajednicama sagledavaju se kao početne/krajnje tačke lanaca lokalne razmene kroz koje se prelama nivo efikasnosti i participativnosti lokalne uprave spram endogenih razvojnih potencijala i projekata generisanih odozdo, kao i mogućnosti da poljoprivreda od poslednjeg oslonca ili rezervne opcije u ekonomskim strategijama domaćinstava postane osnova integrisanog ruralno-urbanog razvoja koja omogućava poboljšanje socio-ekonomskog položaja domaćinstava, kako ruralnih tako i urbanih.

Kako su dosadašnja istraživanja o stavovima i praksama ključnih aktera u lokalnim samoupravama (LS) u Srbiji ukazala na preuzimanje novih koncepata (kooperativno upravljanje, održivi razvoja, i sl.) bez suštinskog razumevanja njihovog značenja i značaja, kao i na otpore da se ustaljene prakse i stavovi menjaju iako za tim postoji realna društvena potreba, i u skladu sa pretpostavkom o nemogućnostima harmonične, linearne i/ili kompletne primene novih razvojnih koncepata, odnosno prethodnih saznanja o područjima izabranim za istraživanje, polazna pretpostavka ovog istraživanja je da među istraživanim lokalnim zajednicama postoje različiti modaliteti u odnosu na mogućnosti uspostavljanja tešnje povezanosti između ruralnih i urbanih zajednica. Bolji skor očekuje se u zajednicama u kojima:

1. akteri u oblasti planiranja i upravljanja lokalnim razvojem pokazuju značajnije poznavanje endogenih razvojnih resursa i veću spremnost ka značajnijem okretanju ka ruralnim područjima kao važnim polugama održivog razvoja i potrebne adaptabilnosti (rezilijentnosti) lokalne zajednice na (ne)očekivane ekonomske, klimatske, socijalne promene, te manju sklonost ka oslanjanju na egzogene razvojne projekte;
2. svi ispitivani akteri pokazuju veći stepen saradljivosti, međusobnog poverenja i povezivanja odnosno veću kohezivnost lokalne zajednice, kao i izraženiji osećaj vezanosti za teritoriju;
3. su prakse urbanih i ruralnih domaćinstava u većoj meri zasnovane na razmeni resursa i mobilnosti između urbanih i ruralnih sredina.

Postupkom triangulacije razvijaju se studije slučaja za područja obuhvaćena istraživanjem i utvrđuju pretpostavljeni modaliteti. Predviđeno je da se definiše set preporuka za unapređivanje lokalnih politika u pravcu integralnog teritorijalnog razvoja uz podizanje svesti i kapaciteta ključnih lokalnih aktera. Setovi preporuka biće definisani specifično za svaki teritorijalni klaster (regionalni centar, gravitirajuća manja urbana i ruralna naselja) s obzirom na mapirane razvojne kapacitete i kontekst.

6. ZAKLJUČAK

Projekat INTERRURBAN teži da ilustruje kako se kroz konkretnu teritoriju neprestano ukrštaju, uslovljavaju i menjaju socijalna, ekonomska i kulturološka obeležja društvene zajednice i ekološka obeležja (resursi) okruženja. Njegovom realizacijom ostvaruje se i značajan uticaj na više aktera vezanih za pitanja integralnog teritorijalnog razvoja, odnosno na uspostavljanje inkluzivne i održive povezanosti između ruralnih i urbanih naselja u Srbiji. Najpre, u istraživanim teritorijalnim klasterima, akteri koji kreiraju i implementiraju lokalnu razvojnu politiku na konkretnom i za njih značajno primeru pružaju se informacije o karakteristikama postojećeg razvojnog modela, te značaju i značenju integralnog teritorijalnog razvoja u lokalnom kontekstu. Osim toga, realizacija brojnih individualnih i grupnih intervju inicira umrežavanje aktera, kako između različitih naselja (urbana-ruralna), sektora (javnog, poslovnog, građanskog), tako između istraživanih teritorijalnih klastera (završne validacione radionice). Efeki ovog projekta ne treba da budu ograničeni samo na lokalne zajednice- područja u kojima se sprovodi. Nalazui istraživanja mogu biti osnova tematskim radionicama o ITR koje bi se sprovodile u drugim LS (teritorijalnim klasterima unutar jedne ili više LS), na primer, preko Stalne konferencije gradova i opština (SKGO), ili u organizaciji neke druge mreže organizacija/institucija (kao što je Mreža za ruralni razvoj, sl.). Kreatorima politika i na centralnom nivou, takođe, istraživanje pruža potpuni informaciju o tome kako i koliko mogu računati na lokalne aktere u kreiranju ITR.

Sveukupno, rezultati projekta oslonjenog na koncept ITRa doprinose ostvarivanju ciljeva pametnog rasta (lokalno znanje i inovacija – planiranje i podrška alternativnih razvojnih programa), održivog rasta (efikasna iskorišćenost lokalnih resursa, harmonizacija ekonomije i ekologije) i uključivog rasta (društvena i teritorijalna povezanost, interakcija razvoja ruralnih i urbanih područja) na lokalnom nivou.

LITERATURA

Tekstovi u časopisima:

1. Borzel, T, Buzogany A, (2010). "GOVERNING EU ACCESSION IN TRANSITION COUNTRIES: THE ROLE OF NON-STATE ACTORS". *Acta Politica* Vol. 45, 1-2:158-182.
2. Börzel, T., Risse, T. (2003). "CONCEPTUALIZING THE DOMESTIC IMPACT OF EUROPE", in Kevin Featherstone and Claudio Radaelli (ur.), *The Politics of Europeanization* Oxford: Oxford University Press, str. 57-82
3. Hadjimichalis, C. (2011). UNEVEN GEOGRAPHICAL DEVELOPMENT AND SOCIO-SPATIAL JUSTICE AND SOLIDARITY: EUROPEAN REGIONS AFTER THE 2009 FINANCIAL CRISIS. *European Urban and Regional Studies*, 18.3:254-274.
4. Horlings, G.L. (2012). PLACE BRANDING BY BUILDING COALITIONS. *Place Branding and Public Diplomacy*, 8:295-309.
5. Marequardt, D., Mollers, J. Buchenrieder, G. (2012). SOCIAL NETWORKS AND RURAL DEVELOPMENT: LEADER IN ROMANIA, *Sociologia Ruralis*, 52.4:398-431.
6. Petrović, M. (2012). PREDUSLOVI NOVOG MODELA UPRAVLJANJA OKRUŽENJEM, *Sociologija*, Vol LIV, No1: 87-104.
7. Roca, Z., & Roca, M.N.O. (2007). AFFIRMATION OF TERRITORIAL IDENTITY: A DEVELOPMENT POLICY ISSUE. *Land Use Policy*, 24(2), str. 434-442.
8. Storper, M. 2011. Why do regions develop and change? The challenge for geography and economics. *Journal of Economic Geography*, 11: 333–346.

Poglavlja u monografijama:

9. Cifrić, I. (2016). „RURALNI RAZVOJ U GLOBALIZACIJI“ u: Vujović, S. (prir) *Sociologija ruralnog razvoja – hrestomatija*, Beograd: ZUNS, str: 179-197.
10. Dessen, J. (2015). Territorialisation in practice. The case of saffron cultivation in Morocco, u: Horlings, L., Battaglini, E., Dessen, J. (eds.). *Cultural Sustainability and Regional Development, Theories and Practices of Territorialisation*. London – NY: Routledge, 108–124.
11. Domanski, B. (2011). POST-SOCIALISM AND TRANSITION, In: Pike, A., Rodriguez-Pose, A., Tomaney, J. (ur) *Handbook of Local and Regional Development*, Routledge, str.172-181.
12. Gligorijević, Ž. (2007). FORCES AND TRENDS SHAPING CONTEMPORARY CITY. In: Švob-Đokić, N. (ed) *Cultural Transitions in Southeastern Europe. The Creative City: Crossing Visions and New Realities in the Region*. Zagreb: Institut for International Relations, pp. 19-38.
13. Lazarević-Bajec, N. (2009). „LOKALNO STRATEŠKO PLANIRANJE U SRBIJI: EVALUACIJA REZULTATA“, *Regionalni razvoj, prostorno planiranje i strateško upravljanje*, Tematski zbornik radova, Beograd: IAUS, str. 111-124.

14. Lipeitz, A. (2003). The National and the Regional: Their Autonomy Vis a Vis the Capitalist World Crisis, u: Brenner, N., Jessop, B., Jones, M., MacLeod, M. (eds.). *State/Space: A reader*. Blackwell Publishers, 239–255.
15. Paasi, A. (2011). FROM REGION TO SPACE. In: Agnew, J.A., Duncan, J.S. (eds), *The Wiley-Blackwell companion to human geography*. Oxford: Blackwell, pp. 161-175.
16. Ray, Ch. (2006). NEO-ENDOGENIOUS RURAL DEVELOPMENT IN EU. In: Cloke, P., Marsden, T. Mooney, P. (eds.), *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, pp. 278-291.
17. Silverstone, R. (2005). DOMESTICATION DOMESTIFICATION. REFLECTIONS ON THE LIFE OF THE CONCEPT. In: Berker, T., Hartmann, M., Punie, Y. Ward, K. (eds), *Domestication of media and technologies*. Open University Press, pp. 229-248.
18. Vanclay, F. (2011). ENDOGENOUS RURAL DEVELOPMENT FROM A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE. In: Stimson, R., Stouch, R.R. and Nijkamp, P. *New Horizons in Regional Science*, Edward Elgar, Cheltenham, UK., Northampton, MA, USA., str. 59-69.

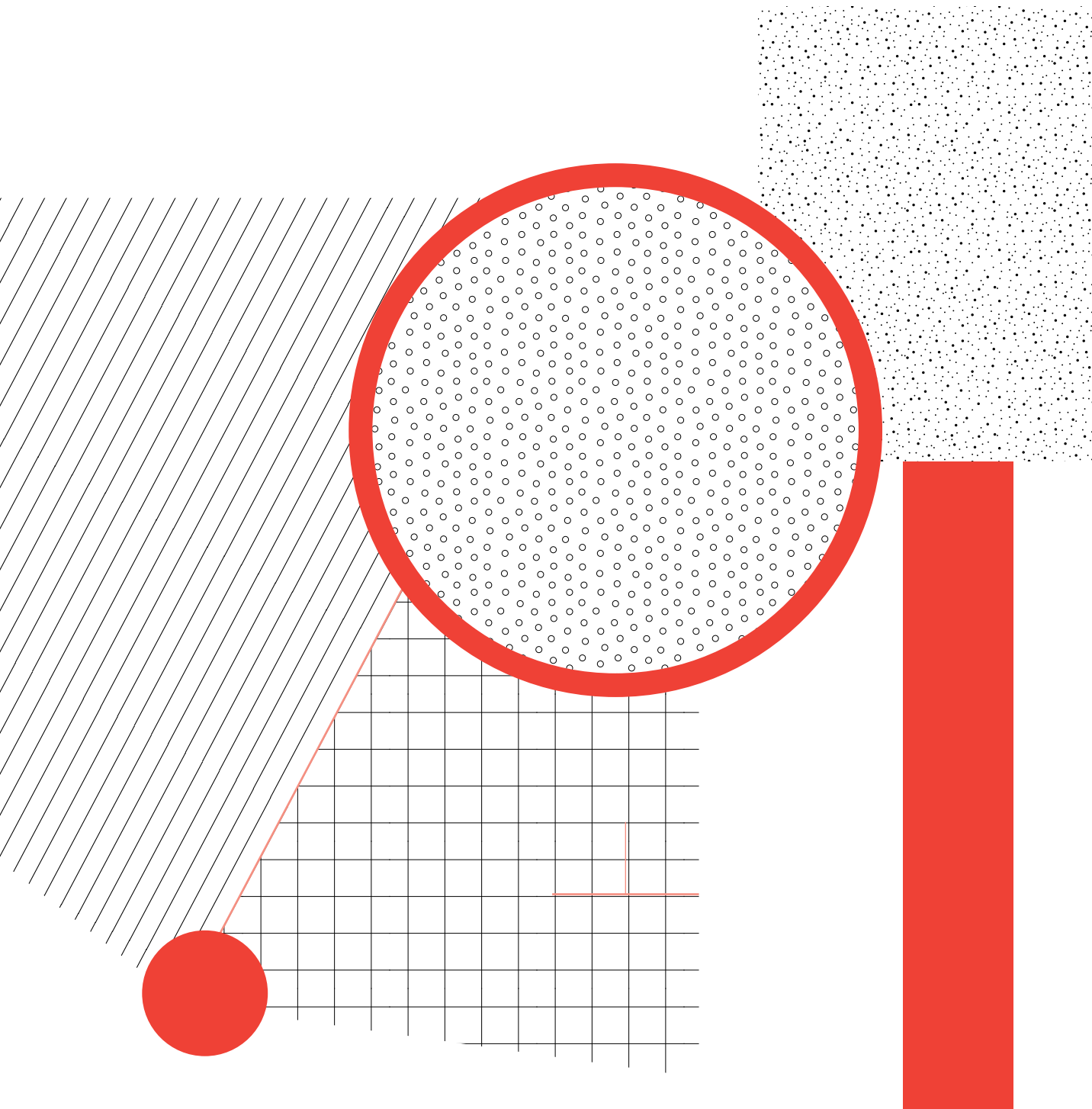
Monografije:

19. Bogdanov, N., (2015). RURALNI RAZVOJ I RURALNA POLITIKA. Beograd: iLearn distribucija.
20. Bogdanović, M. (1993). METODOLOŠKE STUDIJE. Beograd: Institut za političke studije.
21. Camagni, R. Caraglui, A. Perucca, G. (2011). TERRITORIAL CAPITAL: RELATION AND HUMAN CAPITAL. Milano: Politecnici di Milano.
22. Camagni, R. (2008). "REGIONAL COMPETITIVENESS: TOWARDS A THEORY OF TERRITORIL CAPITAL", in R. Capello, R. Camagni, P. Chizzolini and R. Frascati (ur), *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe: European competitiveness and global strategies*, Springer-Verlag, Berlin.
23. Gibson, J. (1986). THE ECOLOGICAL APPROACH TO VISUAL PERCEPTION. New York, UK: Psychology Press.
24. Kennedy, M. (2002). CULTURAL FORMATIONS OF POSTCOMUNISM. University of Minesota Press.
25. Lefebvre, A. (1991). THE PRODUCTION OF SPACE. Oxford: Blackwell.
26. Massey, D. (2005). FOR SPACE. London: SAGE Publications.
27. Molnar, D. (2016). REGIONALNE NEJEDNAKOSTI I PRIVREDNI RAST. Beograd: Ekonomski fakultet;
28. Moseley, M. (2003). RURAL DEVELOPMENT PRINCIPLES AND PRACTICES. Sage Publications.
29. Petrović, M. Toković, M. (2018). GRADOVI U OGLEDALU: IZMEĐU IDENTITETA I BREND IMIDŽA. Beograd: ISI.
30. Petrović, M. (2014). DRUŠTVO I GRADOVI – IZMEĐU LOKLANOG I GLOBALNOG. Beograd: Čigoja štampa i Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

31. Petrović, M. (2009). TRANSFORMACIJA GRADOVA: KA DEPOLITIZACIJI URBANOG PITANJA. Beograd: ISI FF.
32. Stanilov, K. (ed). (2007). CITIES IN TRANSITION: THE RESTRUCTURING OF URBAN SPACE IN POST-SOCIALIST CENTRAL AND EASTERN EUROPE. Berlin: Springer.
33. Storper, M. (1997). THE REGIONAL WORD. New York: Guilford
34. Vujošević, M., Zeković, S., Maričić, T. (2010). POSTSOCIJALISTIČKA TRANZICIJA U SRBIJI I TERITORIJALNI KAPITAL SRBIJE. STANJE, NEKI BUDUĆI I PREDVIDIVI SCENARIJI. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
35. Vujošević, M., Zeković, S., Maričić, T. (2012). *Novi evropski regionalizam i regionalno upravljanje u Srbiji*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.

Strateški dokumenti i analize praktične politike:

36. Avlijaš, S., Bartlett, W. (2011). THE POLITICAL ECONOMY OF DECENTRALISATION AND REGIONAL POLICY IN SERBIA: CHOICES AND OUTCOMES, LSEE Papers on Decentralisation and Regional Policy, Research Paper No.3., str. 1-32.
37. Barca, F. (2009). AN AGENDA FOR REFORMED COHESION POLICY: A PLACE BASED APPROACH TO MEETING EUROPEAN UNION CHALLENGES AND EXPECTATIONS, Independent report, European Commission.
38. CEC – European Commission. (2006). Communication from the Commission: REGIONS FOR ECONOMIC CHANGE. http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperate/regions_for_economic_change/doc/comm_en_acte.pdf
39. CEC – European Commission. (2008). Communication from the Commission: GREEN PAPER ON TERRITORIAL COHESION – TURNING TERRITORIAL DIVERSITY INTO STRENGTH. http://ec.europa.eu/Regional_policy/consultation/terco/index_en.htm
40. Mijačić, D. (2012). DECENIJA LOKLANOG EKONOMSKOG RAZVOJA U SRBIJI: ŠTA SU PREPORUKE ZA BUDUĆNOST. Policy Brief. Belgrade: Inter.
41. Milić, B. (2011). RURALNI RAZVOJ – PRAKTIKUM ZA LOKALNE AKTERE. Beograd: SKGO.
42. OECD, (2006) .THE NEW RURAL PARADIGM: POLICIES AND GOVERNANCES. Paris: OECD Publications.
43. STRATEGIJA PROSTORNOG RAZVOJA REPUBLIKE SRBIJE RS 2009-2013-2020, (2009). Beograd: Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Republička agencija za prostorno planiranje
44. TERRITORIAL AGENDA 2030. A FUTURE FOR ALL PLACES (2020). Informal meeting of Ministers responsible for Spatial Planning and Territorial Development and/or Territorial Cohesion 1 December 2020, Germany. Dostupno na <https://territorialagenda.eu/>
45. ZELENA KNJIGA (2019).. Beograd: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Prof. dr Dragica Gatarić

Univerzitet u Beogradu –
Geografski fakultet
Studentski trg 3/III, Beograd
e-mail: gataricgaga@gmail.com

Prof. dr Bojan Đerčan

Univerzitet u Novom Sadu – PMF Departman
za geografiju, turizam i hotelijerstvo,
Trg Dositeja Obradovića 3, Novi Sad
e-mail: bojandjercan@yahoo.co.uk

Msr Marko Ivanišević

Univerzitet u Banjoj Luci, PMF
Dr Mladena Stojanovića 2, Banja Luka
e-mail: marko.ivanisevic.bl@gmail.com

Dr Aleksandar Lugonja

Univerzitet za poslovne studije –
Fakultet za turizam i hotelijerstvo,
Jovana Dučića 23a, Banja Luka
e-mail: aleksandar.lugonja@gmail.com

04

OSNOVNE ODLIKE URBANIZACIJE REPUBLIKE SRPSKE (BOSNA I HERCEGOVINA)

BASIC CHARACTERISTICS OF URBANISATION IN REPUBLIC OF SRPSKA (BOSNIA AND HERZEGOVINA)

Sažetak / Abstract:

Proces urbanizacija kao kompleksan naseobinsko-geografski i društveno-ekonomski kontinuirani proces u Republici Srpskoj se može posmatrati sa geografskog, sociološkog, urbanističkog, ekonomskog, demografskog, ekološkog, politikološkog i drugih aspekata. Urbanu mrežu Republike Srpske (Bosna i Hercegovina), s obzirom na društveno-istorijski razvoj i istorijsko-genetski (dis)kontinuitet kao i složenost fizičko-geografske osnove, zatim nejednak nivo ekonomskog razvoja, rascepanost teritorije itd, karakterišu funkcionalno neusaglašeni i hijerarhijski nekompatibilni urbani sistemi. Prostorno i populaciono najveći gradovi, koji čine, uslovno rečeno, kostur urbanog sistema Republike Srpske, locirani su duž transferzalnih i longitudinalnih razvojnih osovina u dolinama velikih reka (Vrba, Sava, Sana, Drina i Bosna). U radu su istaknuti i analizirani problemi neravnomernog prostorno-demografskog razmeštaja urbanih centara u Republici Srpskoj (BiH), kao i osnovne odlike procesa urbanizacije.

Ključne reči: Urbanizacija, gradska naselja, mreža urbanih naselja, koncentracija, zone urbanizacije, regionalni disparitet.

The process of urbanization as a complex geographical, settlement and socio-economic phenomena in the Republic of Srpska can be observed from the geographical, sociological, urban, economic, demographic, ecological, political and other aspects. Urban network of the Republic of Serbian (Bosnia and Herzegovina), with regard to the history of the social development and (dis)continuity in physical development as well as the complexity of the geographical basis and uneven level of economic development is characterized by incompatibility in functional and hierarchical sense. Spatially and population largest cities, which form the backbone of the urban system of Republika Srpska, are developed along the transversal and longitudinal development axes in the valleys of large rivers (Vrba, Sava, Sana, Drina and Bosna). This paper analyzes the problems of uneven spatial and demographic distribution, as well as the basic characteristics of urban centers in the Republic of Srpska (BiH).

Key words: Urbanization, urban settlements, urban settlements network, concentration, polarization.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Proces urbanizacije može se posmatrati dijahrono i unatrag, sve do formiranja gradova poput Kaira i Rima, tako da se ne može tretirati kao novi i savremeni proces koji obuhvata samo pojavu i razvoj gradova i kompleksne promene u ruralnim sredinama. Termin urbanizacija prvi put u naučnu literaturu je uveo španski inženjer Serda (Ildefonso Serda) u svom delu „Opšta teorija urbanizacije“ iz 1867. godine, koje je štampano u dva toma. U prvom tomu obrađeni su opšta filozofija i istorijski razvoj gradova (istorijska analiza urbanizacije), dok drugi tom sadrži statističke analize posebnog slučaja urbanizacije, vezane najviše za uslove života i rada radničke klase u gradovima [1].

U svetu postoji veliki disparitet u urbanoj koncentraciji stanovništva između visoko razvijenih država, u kojima je uticaj industrijske revolucije bio snažniji i novijeg je datuma, i nekih zemalja koje su tek nedavno dodirnete procesom industrijalizacije. Prelazak sa ruralnog na pretežno urbano društvo, koji se dogodio u visoko industrijalizovanim državama, praćen je dubokim promenama u gotovo svakoj fazi društvenog života. Upravo te promene i njihove posledice privlače pažnju mnogih naučnika, naročito u proučavanju razlika između ruralnog i urbanog. S obzirom na to da je urbanizacija usko povezana sa industrijalizacijom, Geyer i Kontuly 1993. godine uvode koncept diferencijalne urbanizacije koji je veoma značajan za razumevanje prostorno-demografskih i funkcionalnih promena u ruralnim naseljima [2].

Kvantitativno određivanje stepena urbanizacije svodi se na udeo gradske populacije u ukupnom stanovništvu. Međutim, stepen do kog se za savremeni svet može reći da je „urban“ nije u potpunosti ili tačno određen samo udelom ukupnog stanovništva koje živi u gradovima. Uticaji koje gradovi vrše na društveni život čoveka veći su nego što indicira kvantitativni opseg gradskog stanovništva, jer grad nije samo mesto rada i stanovanja, već je i pokretač i kontrolišući centar ekonomskog, političkog i kulturnog života kako u svojim administrativnim granicama, tako i u širem području [3]. S obzirom na kompleksnost i heterogenost procesa urbanizacije, koji je više pokazatelj nego instrument ekonomskog razvoja posebno u razvijenim industrijalizovanim državama, stepen urbanizacije se ne može meriti samo jednim pokazateljom.

Kvantitativni parametar jeste najlakši način određivanja stepena urbanizacije, ali ima niz nedostataka. Jedan od osnovnih nedostataka pri određivanju stepena urbanizacije jeste i neuzimanje u obzir onog stanovništva koje stanuje izvan administrativnih granica gradskog naselja a koje radi u gradu i živi „gradskim“ načinom života, kao i onog stanovništva koje stanuje i svoju ekonomsku egzistenciju ostvaruje u urbanizovanim ruralnim naseljima. Uz to, neobjektivnost određivanja stepena urbanizacije je posebno karakteristična za slabo razvijene zemlje koje karakteriše eksplozivna koncentracija stanovništva u gradskim naseljima usled preseljavanja stanovništva iz ruralnih i nerazvijenih područja, kao i visokog prirodnog priraštaja. Sa druge strane, ovaj, kvantitativni način određivanja stepena urbanizacije nije adekvatan ni za visoko razvijene zemlje jer je u njima prisutan suprotan proces – dekoncentracija stanovništva. Shodno tome, stepen urbanizacije ne može da bude u potpunosti zadovoljavajući parametar sve dok se brojevi smatraju jednim kriterijumom, te je za određivanje stepena urbanizacije poželjno uzeti u obzir i neke druge varijable [4,5].

S obzirom na to da je urbanizacija kompleksan i heterogen društveno-ekonomski proces koji je determinisan procesom industrijalizacije i deagrarizacije, za određivanje stepena urbanizacije mogu se uzeti – pored udela gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu – i neki drugi pokazatelji društveno-ekonomske razvijenosti: udeo nepoljoprivrednog stanovništva, nacionalni dohodak po stanovniku, nacionalno bogatstvo po stanovniku, udeo iskorišćene teritorije od ukupne teritorije neke zemlje i tako dalje [6].

Pored navedenog, veliki problem pri određivanju stepena urbanizacije mogu biti i sâm kriterijum određivanja gradskog naselja i utvrđivanje gradskih međa (granica), što je neophodno za precizno praćenje raznih pojava u urbanim i neurbanim naseljima [7]. U poslednje vreme sve je više naučnih istraživanja i radova u kojima se naglašava potreba za metodama pri definisanju urbanih i ruralnih područja a samim tim i potreba za odabirom različitih indikatora i kriterijuma pri definisanju urbanosti i ruralnosti. Razlike u administrativnoj podeli i statističkoj praksi, zatim neujednačenost uslova za definisanje urbanog, odnosno neurbanog, razlikuju se od države do države.

U svetu, dakle, ne postoji konsenzus oko odgovora na pitanje kako definisati gradsko naselje. Neke zemlje proglašavaju gradskim svako naselje sa više od 2.500 stanovnika, druge kao minimum uzimaju 20.000 stanovnika, treće uzimaju u obzir gustinu naseljenosti, četvrte uključuju i udeo nepoljoprivrednog stanovništva, pete naglašavaju važnost razvijenosti javnih službi i servisa itd. Osim što se tipologije razlikuju od zemlje do zemlje, one se menjaju i tokom vremena [8].

Evropska komisija od 2010. godine stepen urbanizacije (Degree of urbanisation – DEURBA) koristi za klasifikaciju, uslovno rečeno, opština, odnosno lokalnih administrativnih jedinica LAU 2 (LAU – lokalna administrativna jedinica; LAU – Local Administrative Units – Level 2/municipalities). Ova metodologija, koja je izvedena na osnovu metodologije Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD – The Organisation for Economic Co-operation and Development), zasnovana je na formiranju klastera „urbanih čelija“ sa minimalnom gustinom naseljenosti od 300 st/km² i minimumom od 5.000 stanovnika. Na osnovu toga opštine su razvrstane u tri kategorije: gusto naseljene (metropole i velika urbana područja), u kojima živi najmanje 50% stanovništva u gusto naseljenim zonama; srednje naseljene zone (gradovi srednje veličine i suburbani delovi, mali gradovi), u kojima je najmanje 50% stanovništva skoncentrisano u gusto naseljenim zonama i manje od 50% stanovništva u urbanim centrima; i retko naseljene zone, u kojima više od 50% stanovništva živi u područjima koja su prepoznata kao ruralna [9,10]. Pojedini autori naglašavaju da su za izdvajanje urbanih i ruralnih područja posebno važni ruralno-urbana dihotomija i ruralno-urbani kontinuum [11,12]. Sve ovo upućuje na zaključak da je dovoljno precizan i uniforman način za definisanje urbanog i neurbanog teško postulirati na nivou pojedinačnih država, a posebno u međunarodnim razmerama.

U Bosni i Hercegovini za određivanje statusa naselja korišćena su dva kriterijuma: demografsko-statistički i administrativno-pravni. Demografsko-statistički kriterijum – dobijen kombinacijom broja stanovnika i udelom nepoljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu koje obavlja zanimanje, razradio je Miloš Macura [13] – koristio se pri tipologiji naselja 1953, 1961. i 1971. godine. Na osnovu ovog kriterijuma sva naselja su bila podeljena na gradska, seoska i mešovita. Od 1981. godine za tipologiju naselja je korišćen administrativno-pravni kriterijum, na osnovu koga su sva naselja klasifikovana na gradska i ostala. Tako su, uvođenjem administrativno-pravnog kriterijuma i primenom istog u Zakonu o prostornom uređenju SR BiH 1974. godine, sva opštinska središta dobila status gradskih naselja [14, 15]. Ovim je omogućeno da status gradskog dobiju međusobno veoma različita naselja [16, 17]. Da li će se trenutna klasifikacija naselja u Bosni i Hercegovini zadržati ili će se uskladiti sa evropskom, otvoreno je pitanje.

Bez obzira na različite kriterijume i definicije, urbanizaciju možemo pratiti ne samo na osnovu koncentracije stanovništva u gradskim naseljima, već i kroz socijalne posledice koje se manifestuju nejednakim stepenom urbanizacije, procesom ruralizacije gradova i sela, kao i kroz socijalnu diferencijaciju i segregaciju, ekološke i stambene probleme, promene u načinu života i tako dalje [18, 19, 3]. Na osnovu brojnih, uslovno rečeno, „dramatičnih” promena u ekonomskoj, socijalnoj i tehničkoj i tehnološkoj sferi života u poslednjim decenijama, izmene veličine grada, prostorno-fizičke strukture, kao i raspored i snaga gradskih subcentara pobuđuju sve veću pažnju naučnih krugova [20]. U svetu se javljaju različiti teorijsko-metodološki pristupi istraživanjima urbanih fenomena, uz definisanje brojnih koncepata koji objašnjavaju ulogu gradova i gradskih aglomeracija u funkcionalnoj organizaciji i integraciji prostora [21].

Značajan doprinos istraživanju urbanih fenomena, prostorno-funkcijskih odnosa i veza, kao i mreže i sistema naselja u bivšim jugoslovenskim republikama, dali su: Igor Vrišer, Dolfe Vogeltnik, Stanko Žuljić, Veljko Rogić, Vladimir Đurić, Jovan Ilić, Branislav Bukurov, Olga Savić, Dušan Stefanović, Dimitrije Perišić, Aleksandar Veljković, Ivanka Ginić, Milan Vresk, Mirko Grčić, Srboljub Stamenković, Dragutin Tošić i drugi. Model za određivanje stepena urbanosti naselja, koji je primenio Milan Vresk za izdvajanje metropolitenskih regija Hrvatske [7], a modifikovao Dragutin Tošić, našao je primenljivost i relevantnost u prostornom planiranju. Indikatori na osnovu kojih je indukovao model za određivanje stepena urbanosti naselja su: učešće aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu, domaćinstva bez poljoprivrednog gazdinstva i učešće radnika u aktivnom stanovništvu koji obavljaju zanimanje. Kombinacijom navedenih indikatora izdvaja se pet grupa naselja: urbana, više urbanizovana, manje urbanizovana, na pragu urbanosti i ruralna naselja [22]. Primena ovog modela za određivanje stepena urbanosti naselja u Republici Srpskoj je neizvodljiva, pre svega usled promena administrativno-teritorijalnih granica kod većine opština i gradova 90-ih godina 20. veka, kao i zbog nepotpunih podataka popisa stanovništva 2013. godine, zbog čega je stepen urbanizacije analiziran samo na osnovu udela gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu.

2. MREŽA URBANIH NASELJA I STEPEN URBANIZACIJE U REPUBLICI SRPSKOJ

Pod mrežom urbanih naselja podrazumeva se skup manjih ili većih gradova koji su razmešteni na određenom prostoru. Dezintegracijom naseobinskog sistema Bosne i Hercegovine 90-ih godina 20. veka, koja se manifestovala i na modifikaciju urbane mreže, reparticiju funkcionalnih odnosa i restrukturalizaciju funkcionalnih veza između naselja koja su formirana nakon toga, stvoren je novi, uslovno rečeno, urbani sistem Republike Srpske. Naseobinsku mrežu Republike Srpske čini 2.756 naselja koja su administrativno-teritorijalno grupisana u devet gradova¹ i 54 opštine. Status gradskih naselja imaju 43 naselja, od kojih mnoga po demografsko-statističkom i administrativno-pravnom kriterijumima to nesporno nisu. Entitetske vlasti u čijoj su nadležnosti regulative iz oblasti statistike nisu donele pravne akte o tipologiji naselja, te se podrazumeva da su sva gradska naselja u Bosni i Hercegovini, pa i u Republici Srpskoj, zadržala status iz 1992. godine, što je dovelo do apsurdne situacije pošto su brojna ruralna naselja dobijala status gradskih [24].

Dosadašnji razvoj i trenutno stanje u prostornoj organizaciji mreže urbanih naselja Republike Srpske, koji su, pre svega, posledica građanskog rata u Bosni i Hercegovini 90-ih godina 20. veka, jasno ukazuju na prisustvo mnogih problema, koji danas, a i u perspektivi predstavljaju kočnicu u njenom sveukupnom društveno-ekonomskom razvoju. Usled metodoloških, ali i konceptualnih razlika, primenljivost relevantnih indikatora na aktuelno stanje urbanizacije i poređenje sa ranijim godinama popisa skoro su nemogući. Ovde će se, stoga, ukazati samo na populacionu veličinu pojedinih gradskih naselja koja imaju različit značaj u regionalnoj organizaciji Republike, kao i na stepen urbanizacije na osnovu popisa stanovništva 2013. godine.

Ne ulazeći u metodološke razlike popisa stanovništva, ako posmatramo administrativno-teritorijalni okvir, evidentna je neuporedivost recentne situacije u mreži urbanih naselja u odnosu na 1991. godinu, pre svega u onim gradskim naseljima koja preseca međuentitetska linija razgraničenja. U odnosu na 1991. godinu samo 17 opština je ostalo u okviru istih granica, dok je 26 opština imalo manje ili veće korekcije površina, a formirano je i 20 novih opština, čiji su nekadašnji administrativni centri, uglavnom gradski, ostali na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine. Tako su na teritoriji Republike Srpske stvoreni novi opštinski centri, uglavnom manje urbanizovani i sa agrarno-ruralnim karakteristikama, kao i paralelni gradovi (Sarajevo i Mostar). Treba imati u vidu i da, od ukupnog broja administrativno-teritorijalnih celina, samo Banjaluka, Prijedor, Laktaši, Čelinac, Prnjavor i Milići nisu pogranične opštine [25, 26]. Stepen centralizacije opštinske teritorije je takođe veoma raznolik i kreće se u rasponu od 0,75 (Trebinje) do svega 0,03 (Berkovići).

Atipičan oblik teritorije Republike Srpske uslovio je, između ostalog, i neracionalnu teritorijalnu organizaciju mreže urbanih naselja, koju možemo posmatrati sa hijerarhijske ili vertikalne, prostorne ili horizontalne i vremenske dimenzije, kao i sa aspekta društveno-ekonomske razvijenosti. Na dinamiku urbanizacije bitno su uticali i društveno-istorijski faktori budući da se urbani sistem na ovoj teritoriji razvijao kao podsistem većih urbanih sistema.

Republika Srpska pripada grupi najslabije urbanizovanih evropskih oblasti. U gradskim naseljima Republike Srpske 2013. godine živelo je 487.237 stanovnika, tako da je stepen urbanizacije, meren udelom urbane populacije u ukupnoj populaciji, iznosio svega 41,4%. U Evropi jedino Moldavija ima tako nizak stepen urbanizacije, koji iznosi blizu 43% [27], dok ostale evropske zemlje, naročito na zapadu i severu, imaju dosta viši stepen urbanizacije, koji ide i preko 80%.

¹ Na osnovu Uredbe o naseljenim mjestima koja čine područje opštine/grada [23] u Republici Srpskoj status grada imaju: Banjaluka, Bijeljina, Istočno Sarajevo, Doboj, Prijedor, Trebinje, Zvornik, Gradiška i Derventa. Grad Istočno Sarajevo je podeljen na opštine: Istočna Ilidža, Istočno Novo Sarajevo, Pale, Sokolac, Istočni Stari Grad i Trnovo.

Ako bismo kritički analizirali opravdanost pravno-statističkog kriterijuma za određivanje gradskih naselja u Republici Srpskoj, stepen urbanizacije bio bi znatno niži. Za to postoje više razloga, od kojih se izdvajaju sledeći:

- izostanak intenziteta industrijske urbanizacije od 19. veka, koji je odlikovao druge evropske oblasti;
- dugo zadržan karakter agrarne zemlje, iako je imala relativno gustu mrežu gradova nasleđenu iz antičkog i potonjih perioda;
- raspad konsolidovanog i stabilizujućeg jedinstvenog urbanog sistema;
- neadekvatna tipologija naselja itd.

Sekundarnom fazom urbanizacije SR BiH je zahvaćena tek u drugoj polovini 20. veka (stepen urbanizacije oko 20%). Period nakon Drugog svetskog rata karakteriše proces ubrzane i nejednake urbanizacije i industrijalizacije, što je indirektni uzročnik masovnijeg napuštanja ruralnih privredno nedovoljno razvijenih područja, prethodno solidno depopulizovanih „kolonizacijom Vojvodine“. Dok su ruralni predeli Bosne i Hercegovine stagnirali, urbanizacija determinisana industrijalizacijom i deagrarizacijom, kao pratećim procesima, dovela je do demografskog rasta i ubranog razvoja pojedinih gradskih naselja, na jednoj strani, i demografske stagnacije ili implozije, na drugoj, što je indirektno impliciralo socio-ekonomske, demografske, funkcijske i fizionomske promene u mreži naselja. Ti procesi su se odvijali u manjoj meri planski, a uglavnom stihijski i spontano i različitim intenzitetima, a trajali su i traju do današnjih dana na celokupnom prostoru Republike Srpske, noseći sa sobom brojne posledice.

S obzirom na transferzalnu i longitudinalnu distribuciju, kao i broj gradskih naselja, može se reći da urbanu mrežu Republike Srpske karakteriše povoljan razmeštaj urbanih naselja. Međutim, na osnovu analize koncentracije stanovništva i funkcija, kao i prostorno-funkcionalnih odnosa i veza, evidentno je da ona ima slabo razvijen urbani sistem, koji karakterišu nejednakost i asimetričnost.

Najznačajniji gradovi, koji čine, uslovno rečeno, kostur urbanog sistema Republike Srpske prostorno-demografski i funkcijski razvili su se u dolinama velikih reka, odnosno na kontaktu dna i oboda Panonskog basena [28].

Na osnovu populacione veličine gradskih naselja u Republici Srpskoj (Tablica 1), koja ukazuje na hijerarhijsku distribuciju urbanog sistema, kao i stepen razvijenosti i dostignuti stepen složenosti mreže urbanih naselja, evidentna je disproporcija u demografskoj veličini Banjaluke u odnosu na ostala gradska naselja. Osim Banjaluke, kao nodalnog središta, koja je 2013. godine imala 135.059 stanovnika, svi ostali urbani centri u prostorno-strukturnoj i funkcionalnoj organizaciji mreže urbanih naselja nalaze se u populacionoj kategoriji srednjih i malih gradova.

Tablica 1: Distribucija gradskih naselja Republike Srpske prema demografskoj veličini po popisu iz 2013. godine

Populaciona veličina	Broj naselja	%
до 5.000 ст.	13	30,2
5.001 – 10.000	18	41,9
10.001 – 20.000	7	16,3
20.001 – 50.000	4	9,3

Populaciona veličina	Broj naselja	%
50.001 – 100.000	0	0
Više od 100.001	1	2,3
Ukupno	43	100

Izvor: [29]

Grupi malih gradskih naselja (manje od 20.000 stanovnika), sa oslabljenim nebaznim i baznim funkcionalnim kapacitetom, pripada 38 gradova, odnosno 88,4% ukupnog broja gradskih naselja u Republici Srpskoj. U ovoj brojnoj grupi skoncentrisano je 20% ukupne populacije. Najveći broj malih gradskih naselja, koji u celokupnom razvoju Republike Srpske, uslovno rečeno, imaju drugorazredni značaj, nema razvijenu javnu i socijalnu infrastrukturu, kao ni prag funkcija koje bi bile razvojni impulsi. Transformacijom funkcionalnog profila malih gradskih naselja, preduzimanjem niza mera, indukovala bi se njihova uloga u mreži naselja Republike Srpske, čime bi se izmenio karakter urbanizacije.

U grupi srednjih gradova (od 20.000 do 50.000 stanovnika), u koje spadaju Bijeljina, Prijedor, Doboj i Trebinje, živi 116.427 stanovnika (9,9% ukupnog stanovništva RS), u velikim gradovima (više od 100.000 stanovnika), odnosno u Banjaluci, živi 11,5% ukupnog broja stanovnika Republike Srpske.

Urbanu mrežu Republike Srpske karakterišu dominacija malih gradova, odsustvo gradskih naselja demografske veličine od 50.000 do 100.000 stanovnika i mali broj velikih gradova (**Tablica 2**).

Na osnovu stepena urbanizacije merenim udelom gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu, evidentan je nesklad između udela stanovništva najvećeg grada – Banjaluke i sledeća četiri gradska naselja – Bijeljine, Prijedora, Doboja i Trebinja. Banjaluka je najveći grad Republike Srpske, čime je njena pozicija dodatno ojačala u odnosu na nedovoljno razvijenu mrežu urbanih naselja. Na najveći grad, odnosno Banjaluku, otpada 27,7% ukupnog gradskog, odnosno 11,5% ukupnog stanovništva Republike Srpske, a u sledeća četiri grada živi 23,9% gradskog, odnosno 9,9% ukupnog stanovništva Republike. Efekti koncentracije stanovništva u banjalučkom aglomeracionom području rezultat su pre svega intenzivne imigracije stanovništva iz ruralnih naselja, kao i iz ratom zahvaćenih područja čitave državne teritorije.

Tablica 2: Odnos demografskih veličina pet najbrojnijih gradskih naselja u Republici Srpskoj 2013. godine

Gradsko naselje	Broj stanovnika	Indeks u odnosu na Banjaluku
Banjaluka	135.059	100,0
Bijeljina	41.121	30,4
Prijedor	27.970	20,7
Doboj	24.349	18,0
Trebinje	22.987	17,0

Izvor: [29]

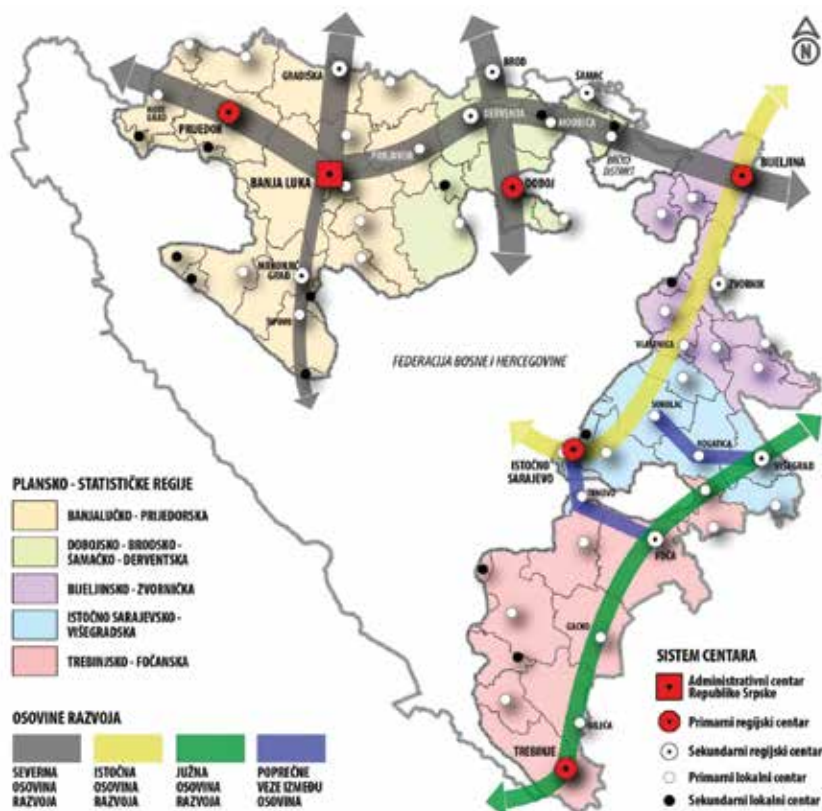
Analize nacionalnih urbanih sistema pokazuju da se – u zavisnosti od nivoa ekonomske razvijenosti, političke situacije, tradicije urbanog razvoja, položaja u međunarodnom okruženju, veličine zemlje i drugih faktora – red veličine gradova može kretati od nepravilnog oblika sa visokim indeksom

urbane primarnosti, preko prelaznih oblika do potpuno pravilnih. Nepravilnom redu veličine gradova sa visokim indeksom urbane primarnosti najčešće odgovara nepravilna urbana mreža sa periferno položenim najvećim gradovima [7, 6]. Takvo stanje je u Republici Srpskoj, gde se uočava dominatnost Banjaluke. Na osnovu indeksa urbane primarnosti, čija je vrednost 3,3 (odnos broja stanovnika Banjaluke i Bijeljine), evidentno je da u odnosu na primarni grad – Banjaluku, ostali gradovi višestruko zaostaju u hijerarhiji.

Nesklad između stanovništva vodećeg i ostalih gradskih naselja ukazuje na činjenicu da tokovi urbanizacije u Republici Srpskoj nisu pravovremeno usmeravani [28]. Slične razvojne tendencije karakterišu i gradska naselja u Srbiji [30, 31]. Osim toga, obrazac urbanizacijskih ciklusa kroz koje prolaze urbane regije (urbanizacija – suburbanizacija – deurbanizacija – reurbanizacija), koji se određuju na osnovu smerova i intenziteta migracija između grada, periferije i ruralnih naselja [32], imaju svoje sukcesivne faze, a deurbanizacija i reurbanizacija u Republici Srpskoj tek sledi.

Polazeći od postojećeg stanja u mreži urbanih naselja, u Prostornom planu Republike Srpske do 2025. godine, predložene su koncepcija razvoja mreže centara koja je usmerena ka formiranju održivog urbanog sistema i funkcionalno-hijerarhijska struktura centara (Slika 1):

- I rang – najveći grad i administrativni centar Republike – Banjaluka;
- II rang – primarni regijski centri: Bijeljina, Doboj, Istočno Sarajevo, Prijedor i Trebinje;
- III rang – sekundarni regijski centri: Gradiška, trojni centar Derventa–Šamac–Brod, Zvornik, Mrkonjić Grad, Novi Grad, Višegrad i Foča;
- IV rang – primarni lokalni centri (urbani centri opština) i
- V rang – sekundarni lokalni centri (ruralni centri opština) [33].

Slika 1: Funkcionalno-hijerarhijska struktura centara u Republici Srpskoj

Veliki kontrast između najvećeg grada, odnosno administrativnog centra, i manjih primarnih i sekundarnih regijskih centara dovodi do razvojne „asimetrije“ unutar urbanog sistema Republike Srpske. U prostorno-strukturnoj i funkcionalnoj organizaciji Republike Srpske karakteriše nepravilan i neravnomerno razvijen nacionalni urbani sistem. Osim toga, u mreži naselja evidentna je polarizacija koja se manifestuje u dinamičnom monocentrizmu funkcionalno-urbanog regiona Banjaluke i primarnih i sekundarnih regijskih centara, na jednoj strani, i egzodusnih zona oko primarnih i sekundarnih lokalnih centara, na drugoj. Ovo znači da se prostorno-demografska polarizacija manifestuje u dve zone – prva je koncentracija stanovništva u gravitacionim sferama većih urbanih centara, gde primat u demografskoj ekspanziji ima Banjaluka zahvaljujući pre svega specifičnom položaju u mreži i sistemu naselja Republike Srpske, kao i vodećim administrativnim, razvojnim i uslužnim funkcijama; a druga je zona depopulacije u ruralnim i brdsko-planinskim područjima, koja odlikuje relativno velik prostorni obuhvat sa izraženom ekonomskom nerazvijenošću i stagnacijom. Pored populacione koncentracije, imamo i, uslovno rečeno, „provincijalizaciju“ Republike Srpske. Iz analiza ne treba izostaviti ni činjenicu da neke opštine u svom administrativnom sastavu nemaju nijedno gradsko naselje².

Polarizovanost mreže gradskih naselja Republike Srpske kao krucijalnu karakteristiku potvrđuju podaci da gotovo 46,9% ukupne gradske populacije živi u gradskim naseljima (228.499 stanovnika) lociranim u severnom delu Republike Srpske, koja su, uslovno rečeno, i centri zapošljavanja. Na prostoru posavske razvojne osovine nalaze se administrativni centar – Banjaluka i tri primarna regijska centra – Bijeljina, Doboj i Prijedor. Ovi primarni regijski centri su u poslednjoj deceniji 20. veka dobili šansu da se, kao vodeći razvojni centri nacionalne teritorije, pored Banjaluke, intenzivnije razvijaju.

Ne sme se izostaviti činjenica da su na povećanje gradske populacije uticali intenzivni procesi industrijalizacije nakon Drugog svetskog rata, dok je od 90-ih godina 20. veka dominantna migraciona komponenta prilivom stanovništva iz ratom zahvaćenih krajeva, koju prati i mehanički priliv iz ruralnih naselja, pretežno planinskih i brdsko-planinskih, kao i iz privredno nedovoljno razvijenih područja kako u gradska, tako i u prigradska naselja koja su vremenom srasla sa gradom.

Slične razvojne tendencije karakterišu manjim delom i sekundarne regijske centre: Gradišku, Mrkonjić Grad, Derventu, Brod, Šamac, Zvornik, Višegrad i Foču. Nesporno je da krah privrede i ratna razaranja koji su zadesili Bosnu i Hercegovinu, kao i već relativno ispražnjeno ruralno zaleđe ovih gradova, nisu omogućili intenziviranje njihovog razvoja u smislu koncentracije stanovništva, a, posledično, ni formiranje i razvijanje ostalih sadržaja.

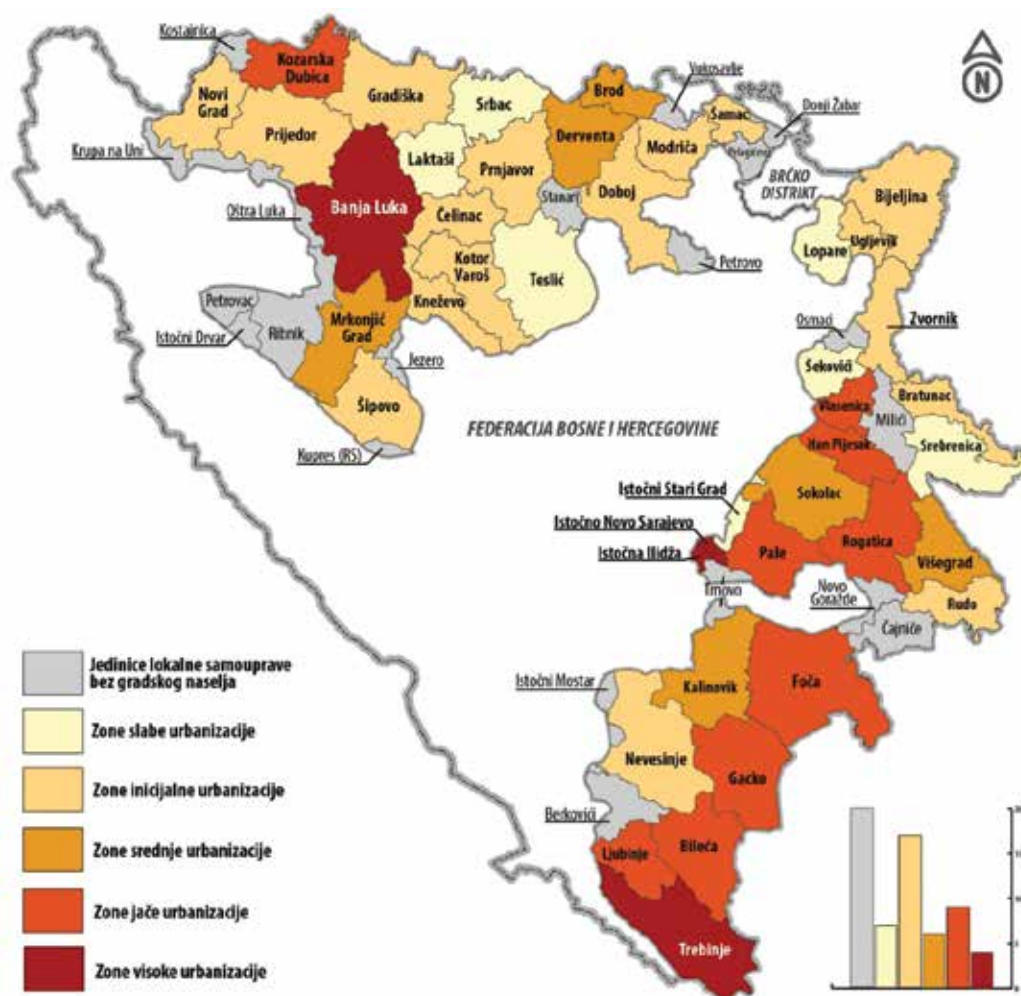
Zone koncentracije stanovništva predstavljaju ujedno i osovine razvoja, i to oko administrativnog centra – Banjaluke i primarnih regijskih centara – Bijeljine, Doboja i Prijedora u severnom delu Republike Srpske, kao i Trebinja i Istočnog Sarajeva u istočnoj u južnoj osovini razvoja. Ovi gradovi su do 80-ih godina 20. veka imali funkcije polova rasta, a danas se ispoljavaju kao polovi razvoja, tj. jačeg aglomeriranja nove radne snage i aktivnosti. Ovi primarni regijski centri, koji se, uslovno rečeno, više ne mogu razvijati samo u okviru svojih utvrđenih gradskih međa, u perspektivi će dodatno uticati na demografsko pražnjenje sela i prostornu diferencijaciju i Bosne i Hercegovine [34]; a po nekim predviđanjima, s obzirom na to da su pomenuti urbani i privredni centri raspoređeni duž saobraćajnih koridora, u dogledno vreme bi moglo doći do njihovog spajanja duž glavnih osovina razvoja, npr. Banja Luka – Doboj [35, 36].

² Berkovići, Vukosavlje, Donji Žabar, Istočni Drvar, Istočni Mostar, Jezero, Kostajnica, Krupa na Uni, Kupres, Milići, Novo Goražde, Osmaci, Oštra Luka, Pelagićevo, Petrovac, Petrovo, Ribnik, Stanari, Trnovo i Čajniče.

Zakonska regulativa, prostorno-planska dokumentacija i praksa na teritoriji Republike Srpske duži niz godina stoje, uslovno rečeno, u koliziji, što se negativno odrazilo i na uređenje prostora [37]. Razvoj bilo kog prostora, pa samim tim i urbanog, nezamisliv je bez vertikalne i horizontalne koordinacije planskih aktivnosti koje su od krucijalnog značaja za dalji urbani razvoj [38].

Jasniju sliku stepena urbanizacije u Republici Srpskoj pružaju podaci na nivou opština/gradova. Prema dostignutom stepenu urbanizacije prostor Republike Srpske izdiferenciran je na pet zona (Slika 2):

- zona slabe urbanizacije (do 20% urbanog stanovništva),
- zona inicijalne urbanizacije (20,1–40% urbanog stanovništva),
- zona srednje urbanizacije (40,1–60% urbanog stanovništva),
- zona jače urbanizacije (60,1–75% urbanog stanovništva) i
- zona visoke urbanizacije (više od 75,1% urbanog stanovništva).

Slika 2: Udeo gradskog stanovništva Republike Srpske po opštinama/gradovima 2013. godine

Zona slabe urbanizacije obuhvata sedam opština, a najveći broj se nalazi u istočnom delu Republike Srpske. To su prostorno izolovani periferni i slabije razvijeni opštinski centri čije su funkcije u osnovi rezidencijalne i nemaju gradotvorni karakter. Ove opštine karakterišu visok stepen ruralizacije, populaciona regresija, veoma spor tempo društveno-ekonomskog razvoja i slabija opremljenost mrežom infrastrukturnih i suprastrukturnih objekata. Pored toga, u njima su uglavnom skocentrisane nepropulzivne funkcije, koje nemaju disperzivnu snagu za demografski kapital, a posledično i za sveukupni privredni razvoj. Slične razvojne tendencije karakterišu i neke opštine sa inicijalnom fazom urbanizacije: Rudo, Bratunac, Ugljevik, Kneževo, Šipovo, ...

Nivo razvijenosti ostalih opština koje se nalaze u zoni intenzivne urbanizacije karakterišu veća populaciona naselja koja imaju nešto veću gravitacionu snagu i hijerarhijsko mesto u mreži naselja Republike Srpske, s tim što je kod ovih opština značajan deo stanovništva skoncentrisan u ruralnim naseljima.

Zone srednje (Kalinovnik, Sokolac i Višegrad) i jače urbanizacije (Foča, Gacko, Bileća, Ljubinja, Pale, Rogatica, Han Pijesak i Vlasenica) uglavnom su formirane oko istočnohercegovačkih opština. Ovde se međutim, stvara prividna slika visoke urbanizacije, koja se stiče zbog ispražnjenog ruralnog zaleđa.

Sa druge strane, jedinice lokalne samouprave kao što su Prijedor, Gradiška i Bijeljina, koji su, između ostalog, i gradovi u administrativnom smislu, a zatim i Laktaši, imaju niži stepen urbanizacije nego istočnohercegovačke opštine, što se može pripisati jačem ruralnom zaleđu, odnosno populaciono vitalnijim ruralnim naseljima.

Ove nelogičnosti u stepenu urbanizacije idu u prilog navedenoj tvrdnji da se stepen urbanizacije ne može meriti samo udelom gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu, jer su demografski „rezervoari” u ruralnim naseljima ispražnjeni.

Zona visoke urbanizacije formirana je oko Banjaluke – koja ima prenatrpanu veličinu i u nacionalnom urbanom sistemu ima vodeću ulogu, zatim Trebinja i Istočnog Novog Sarajeva. Ova zona ima disperzni razmeštaj i, na osnovnu demografske veličine gradskih naselja i nivoa privrednog razvoja, zauzima visoko mesto u hijerarhiji gradskih naselja Republike Srpske.

Tablica 3: Stepenu urbanizacije plansko-statističkih regija Republike Srpske 2013. godine

Plansko-statističke regije	Gradsko stanovništvo	Ukupno stanovništvo	Stepen urbanizacije
Banjalučko-prijedorska	238.563	527.840	45,2
Dobojsko-brodsko-šamačko-derventska	63.587	214.226	30,3
Bijeljinsko-zvornička	75.816	251.408	29,6
Istočnosarajevsko-višegradska	54.277	91.359	54,4
Trebinjsko-fočanska	54.994	92.838	59,2

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srpskoj 2013 – rezultati po naseljenim mjestima, Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Banja Luka, 2017.

O neravnomernoj i „nelogičnoj“ urbanizaciji Republike Srpske svedoče podaci o udelu gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu po regijama³ (Tablica 3): regionalni disparitet je evidentan ne samo u kvantitativnom, nego i kvalitativnom smislu. Najveći udeo gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu ima Trebinjsko-fočanska regija – 59,2%, zatim Istočnosarajevsko-višegradska – 54,4% i Banjalučko-prijedorska – 45,2%, a najmanji Bijeljinsko-zvornička regija – 29,6%.

Razlike u pogledu stepena urbanizacije po regijama u Republici Srpskoj mogu se objasniti različitim društveno-ekonomskom razvijenošću, geografskim položajem i brojem gradskih naselja, koji su se indirektno uticali i na razlike u stepenu urbanizacije.

Neophodno je naglasiti da se proces urbanizacije ne ogleda samo u numeričkim vrednostima, nego i u prostornom smislu. Slične regionalne razlike u koncentraciji urbanog stanovništva i naselja evidentne su i u Republici Srbiji. Dinamična, prostorna i razvojna ujednačenost, kako primećuje Dragutin Tošić može se postići jedino „permanenntnom decentralizacijom urbanizacije“, koji ističe da „visok stepen urbanosti je preduslov za teritorijalnu, funkcionalnu i političku kompaktnost“ [40: str. 95].

3. UMETO ZAKLJUČKA

Republika Srpska predstavlja pravi „urbanistički mozaik“ koji se, po stepenu društveno-ekonomskog razvoja i specifičnostima urbanizacije, nalazi bliže nerazvijenim nego razvijenim državama. U odnosu na druge evropske oblasti, spada u slabije urbanizovan prostor kada se za kriterijum uzme udeo gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu (41,4%). Ako bi se primenile socio-ekonomske varijable, dobila bi se realnija ocena stepena urbanizacije, koja bi bila još niža.

Relativno nizak stepen urbanizacije, koji se manifestuje u dominaciji primarne u odnosu na sekundarnu urbanizaciju Republike Srpske, treba tražiti najpre u zakasneloj industrijalizaciji, te položaju urbanog sistema kao podsistema u Bosni i Hercegovini.

Urbani sistem Republike Srpske, koji je 90-ih godina 20. veka počeo funkcionisati, uslovno rečeno, kao celina s izraženijom funkcionalnom hijerarhijom, ima asimetričan, odnosno nepravilan oblik, a pojedina gradska naselja su teritorijalno nepovezana i izolovana.

Najveći grad je Banjaluka, u kojoj je skoncentrisano 11,5% urbanog stanovništva Republike. Indeks urbane primarnosti Banjaluke, koji iznosi 3,3 u odnosu na sledeći grad po veličini – Bijeljino, ukazuje na to da Republika Srpska nema pravilno i ravnomerno razvijen urbani sistem, što je posledica društveno-ekonomskog razvoja i istorijskih faktora.

Pored administrativnog centra Banjaluke, na geoprostoru Republike Srpske izdiferencirali su se i primarni regijski centri (Prijedor, Dobo, Bijeljina, Istočno Sarajevo i Trebinje), ali su zapaženiji privredni razvoj postigli i pojedini sekundarni regijski centri.

Savremena Republika Srpska je nejednako urbanizovana, karakterišu je velike regionalne i prostorne razlike, kao i dominacija malih gradova. Regionalne razlike u stepenu urbanizacije treba tražiti i u geografskim i ekonomskim specifičnostima pojedinih regija.

³ Podela RS na regije (prema Prostornim planovima i prema udžbenicima geografije) nije jedinstvena. Nodalno-funkcionalnu organizaciju Republike Srpske koju je predložio Rajko Gnjato čine sledeće nodalno-funkcionalne regije: Banjalučka, Dobojsko-bijeljinska, Sarajevsko-zvornička i Trebinjsko-fočanska [39].

S obzirom na splet raznih vremenski promenljivih društveno-ekonomskih faktora za ocenu stepena urbanizacije Republike Srpske, teško je ulaziti u perspektivna razmatranja, ali ono što je neophodno, imajući u vidu postojeću prostornu organizaciju i aktuelnu demografsku situaciju, jeste potreba da se izvrši tipologija naselja kako na teritoriji Republike Srpske, tako i celokupne Bosne i Hercegovine.

Zahvalnica

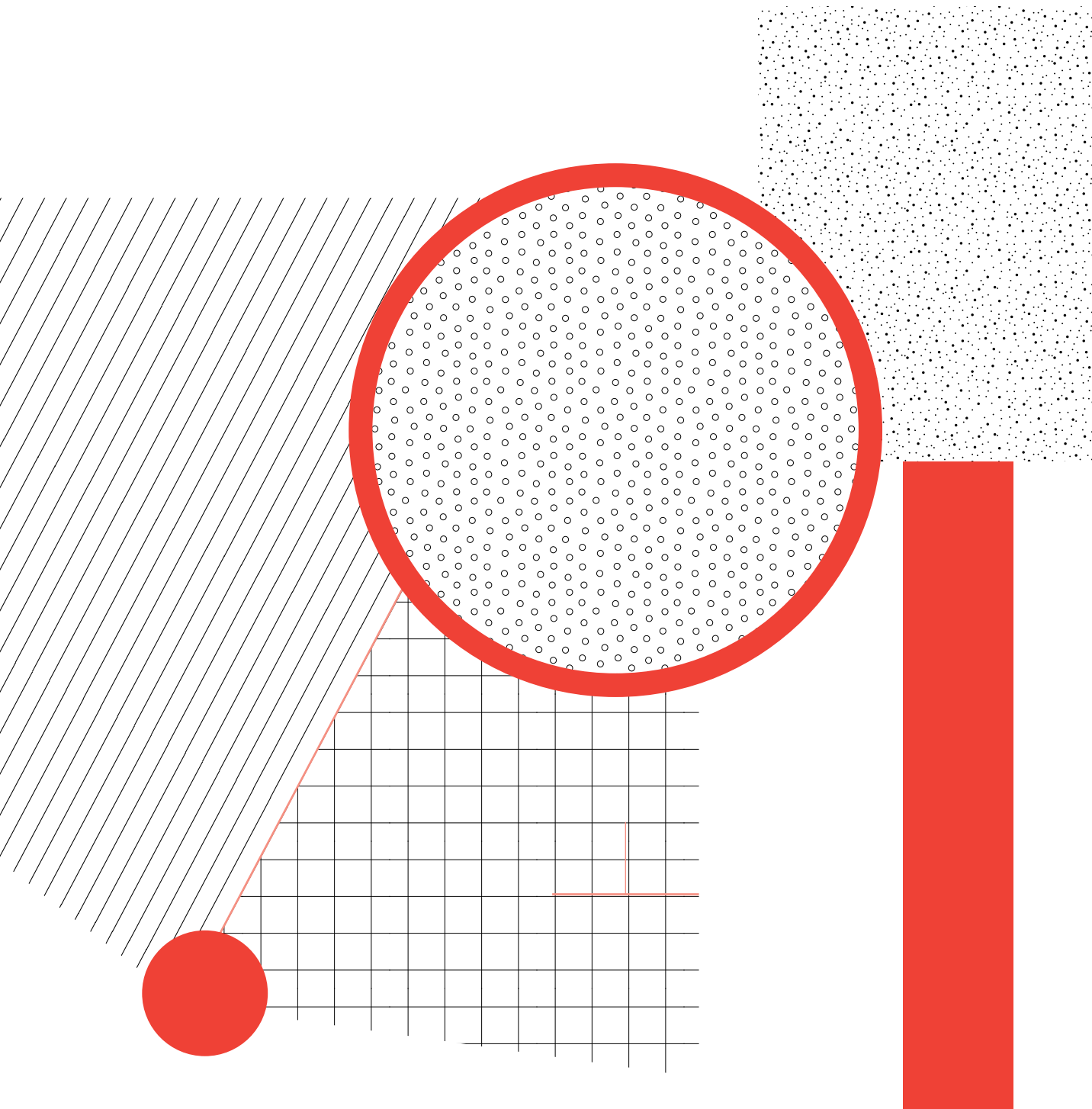
Rad predstavlja rezultat istraživanja na projektu 176017 („Problemi i tendencije razvoja geoprостornih sistema Republike Srbije”) i 176020 (Transformacije geoprостora Srbije – prošlost, sadašnji problemi i predlozi rešenja), koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoj Republike Srbije

LITERATURA I IZVORI

- [1] Стевановић, Д. (1973). *Урбанизација*. Београд: Центар за анализу и пројектовање просторних система ИСПУ
- [2] Geyer, H. S., Kontuly, T. M. (1993). A theoretical foundation for the concept of differential urbanization. *International Regional Science Review*, 15(2), 157–177.
- [3] Wirt, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, 44(1), 1–24.
- [4] Vresk, M. (1990). *Основе урбане географије*. Загреб: Школска knjiga.
- [5] Vresk, M. (1992). Urbanizacija Hrvatske 1981-1991. – Osnovni indikatori stupnja, dinamike i karakteristika urbanizacije. *Geografski glasnik*, (54), 99–116.
- [6] Vresk, M. (2002). *Grad i urbanizacija*. Загреб: Школска knjiga.
- [7] Vresk, M. (1984). *Razvoj urbanih sistema u svijetu*. Загреб: Школска knjiga.
- [8] McGranahan, G., Satterthwaite, D. (2014). *Urbanisation concepts and trends*. London: International Institute for Environment and Development.
- [9] Dijkstra, L., Poelman, H. (2014). *A harmonised definition of cities and rural areas: the new degree of urbanisation*. European Commission
- [10] Гајић, А. (2015). Различити методолошки приступи у дефинисању руралних и урбаних подручја. *Архитектура и урбанизам*, (41), 63–67.
- [11] Cloke, P. (2006). Conceptualizing rurality, Handbook for rural studies. London, Sage Publications, 18–28.
- [12] Lukić, A. (2010). O teorijskim pristupima ruralnom prostoru. *Hrvatski geografski glasnik*, 72(2), 49–75.
- [13] Мацура, М. (1954). Критеријуми за разграничавање градског и сеоског становништва. *Статистичка ревија*, (3–4), 371–376.
- [14] Службени лист СР БиХ, 13/1974. Закон о просторном уређењу. Сарајево
- [15] Мандић, М. (2013). Поимање и карактеристике руралности и урбаности у Босни и Херцеговини. *Herald*, (16), 75–90.
- [16] Стаменковић, С. (2004). Нека актуелна питања просторне организације мреже насеља и релевантни демографски проблеми у Србији. *Демографија*, (1), 115–134.
- [17] Стевановић, Р. (2004). Градска насеља Републике Србије у пописима становништва од 1948. до 2002. године. *Становништво*, 42(1–4), 109–126.
- [18] Čaldarović, O. (1987). *Suvremeno društvo i urbanizacija*. Загреб: Школска knjiga
- [19] Bjelajac, S., Vrdoljak, D. (2009/10). Urbanizacija kao svjetski proces i njezine posljedice. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, (2/3), 3–19.

- [20] Jovanović, M. (2005). *Međuzavisnost i koncept urbanog razvoja i saobraćajne strategije velikog grada*. Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [21] Тошић, Д. (1999). Град у регији. *Гласник Географског друштва Републике Српске*, (4), 47–60.
- [22] Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет
- [23] Закон о територијалној организацији и локалној самоуправи Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, бр. 6/97, 70/12, 106/15, 26/19 и 15/21.
- [24] Bijelić, B. (2012). Definicija i tipologije gradskih naselja Bosne i Hercegovine. *Gradovi u XXI veku*. Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
- [25] Маринковић, Д., Врањеш, Р. (2013). Прелиминарни резултати пописа становништва Републике Српске 2013. и његова упоредивост са претходним пописом из 1991. године. *Демографија*, (10), 35–46.
- [26] Гатарић, Д., Иванишевић, М. (2015). Просторни ареали депопулационих руралних насеља у Републици Српској, *4. српски конгрес географа, Достигнућа, актуелности и изазови географске науке и праксе поводом 150 година од рођења Јована Цвијића, Зборник радова*, књ. 1. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет, Српско географско друштво.
- [27] United Nations, Department of Economic and Social Affairs (2015). *World Urbanization Prospects, The 2014 Revision*. New York
- [28] Живак, Н. (2008). Посавска развојна осовина Републике Српске. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, (58), 105–120.
- [29] Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Српској 2013 – резултати по насељеним мјестима, Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука, 2017.
- [30] Тошић, Д., Крунић, Н. (2005). Урбане агломерације у функцији регионалне интеграције Србије и Југоисточне Европе. *Гласник Српског географског друштва*, 85(1), 137–148.
- [31] Тошић, Д., Невенић, М. (2007). Нодална регија инструмент просторно-функционалне организације Србије. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, (57), 297–307.
- [32] Champion, A. (2000). *Urbanization, suburbanization, counterurbanization and reurbanization. Handbook of Urban Studies*, Beverly Hills.
- [33] Измјене и допуне Просторног плана Републике Српске до 2025. године, ЈУ „Нови Урбанистички завод Републике Српске“, Бања Лука, 2015.
- [34] Musa, S. (2005). Razmještaj naselja u BiH. *Naučni časopis za geografiju „Geografski radovi“* (1), 1–17.

- [35] Nurković, R. (2012). *Urbana geografija svijeta*. Tešanj: Planjax.
- [36] Nurković, R. (2012a). Urbanisation and Economic Development in Bosnia and Herzegovina. *Chinese Business Review*, 11(2), 199–205.
- [37] Živak, N. (2012). Održivo i integralno planiranje gradova Republike Srpske. *U Gradovi u XXI veku*, Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Beograd, 129–135.
- [38] Шећеров, В. (2012). *Стратешко планирање града*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду и Асоцијација просторних планера Србије.
- [39] Ђато, Р. (1997). Нодално-функционална организација Републике Српске. *Herald*, (2), 5–11.
- [40] Тошић, Д. (2000): Градски центри – фактори регионалне интеграције Србије. *Гласник Географског друштва Републике Српске*, (5), 83–96.

dr Siniša Trkulja, dipl. prostorni planer

Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture

e-mail: sinisa.trkulja@mgsi.gov.rs

05

URBANO-RURALNO POVEZIVANJE U SRBIJI U SKLADU SA GLOBALNIM MEĐUNARODNIM PREPORUKAMA

URBAN-RURAL LINKAGES IN SERBIA IN ACCORDANCE WITH GLOBAL INTERNATIONAL RECOMMENDATIONS

Sažetak / Abstract:

Urbano-ruralno povezivanje je prepoznato u podcilju Cilja održivog razvoja 11 Agende 2030 Ujedinjenih nacija. Drugi dokumenti Ujedinjenih nacija kao što su Nova urbana agenda, Međunarodne smernice za urbanističko i prostorno planiranje i Vodeći principi za urbano-ruralne veze se specifičnije bave temom urbano-ruralnih veza. U Srbiji je 2019. godine usvojena Strategija održivog urbanog razvoja usklađena sa relevantnim međunarodnim dokumentima u okviru koje su formulisane tri strateške mere za urbano-ruralne veze. Urbano-ruralne veze se prepoznaju u okviru funkcionalnih urbanih područja u prostornim planovima. Najčešće prepoznate funkcije na kojima se zasnivaju veze između gradova i okolnih sela su: mobilnost, komunalne delatnosti i infrastruktura, javne službe, kultura i lanci snabdevanja. Integrisanje ove teme u održivi razvoj može doprineti rešavanju mnogih savremenih problema kao što su demografske promene, neravnomeran razvoj i zaštita životne sredine.

Ključne reči: urbani razvoj, urbano-ruralne veze, međunarodni dokumenti, saradnja

Urban-rural linkages are recognized in Sustainable Development Goal 11 of United Nations Agenda 2030 target. Other United Nations documents such as New Urban Agenda, International Guidelines on Urban and Territorial Planning, Guiding Principles for Urban-Rural Linkages deal more specifically with the topic of urban-rural linkages. Sustainable Urban Development

Strategy was adopted in Serbia in 2019 in accordance with relevant international documents and it contains three strategic measures for urban-rural linkages. Urban-rural linkages can be recognized in the functional urban areas in spatial plans. The most apparent functions between urban centers and surrounding rural settlements are: mobility, infrastructure and its governance, public services, culture and supply chains. Integration of this topic into sustainable development can contribute to solving of numerous contemporary problems such as demographic decline, unbalanced development and environmental protection.

Key words: urban development, urban-rural linkages, international documents, cooperation

1. KARAKTERISTIKE URBANO-RURALNIH ODNOSA U SRBIJI

Broj stanovnika u Srbiji opada u celini, samo što je dinamika pada broja stanovnika intenzivnija u ruralnim naseljima nego u urbanim naseljima. Svako ruralno naselje prostorno gravitira jednom ili većem broju urbanih naselja. Svako ruralno naselje prvenstveno gravitira administrativnom centru jedinice lokalne samouprave kojoj pripada, zatim centru upravnog okruga, na još višem teritorijalnom nivou centru pokrajine ili republike. Urbano-ruralne veze su funkcionalne veze između ruralnih i urbanih naselja i mogu se zasnivati na jednoj ili većem broju funkcija. U najvećem broju slučajeva funkcionalne veze su objedinjene, ali postoje i određene specijalizacije koje doprinose tome da neke specifične funkcije ruralna naselja zadovoljavaju u urbanim centrima koji se razlikuju od onih gde zadovoljavaju najveći broj funkcija.

Strategija održivog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine ("Službeni glasnik RS", broj 47/2019) koju je Vlada Republike Srbije usvojila u junu 2019. godine u 4. poglavlju daje definiciju urbanog naselja, na osnovu koje su u Akonom planu usvojenom u martu 2021. godine prepoznata 222 urbana naselja u Republici Srbiji. Ako se uzme u obzir da u Republici Srbiji ima 6158 naselja (Statistički godišnjak Republike Srbije 2021.), to znači da ukoliko se oduzme broj urbanih naselja preostaje 5936 ruralnih naselja. Od 5936 ruralnih naselja u međupopisnom periodu između 2002. i 2011. godine bez stanovnika je ostalo 11 naselja. U periodu od 2006. do 2017. registrovana su 24 sela bez stanovnika. (Agromedija, 2019). Procene iz 2019. godine je da je u Srbiji 1200 ruralnih naselja sa rizikom da ostanu bez stanovnika (Politika, 2019, Blic 2019, Agromedia 2019, Makroekonomija 2017).

Zbog teške situacije sa gašenjem sela u Republici Srbiji je 2020. godine osnovano Ministarstvo za brigu o selu. Do tada je na nacionalnom nivou za oblast ruralnog razvoja direktno bilo nadležno ministarstvo za poljoprivredu u okviru koga je postojao, a i dalje postoji Sektor za ruralni razvoj. Novoformirano Ministarstvo za brigu o selu obavlja poslove državne uprave i sa njima povezane stručne poslove koji se odnose na: strateško sagledavanje položaja sela i seoskog stanovništva; predlaganje mera i aktivnosti za unapređenje uslova života i rada na selu; negovanje tradicije i tradicionalnog načina života na selu radi očuvanja kulturno-istorijskih sadržaja seoskih sredina. Ministarstvo dodeljuje besprovratna finansijska sredstva ruralnim naseljima među kojima su aktuelni konkursi za: podršku zadrugama, za kupovinu seoske kuće sa okućnicom, za miholjske susrete sela i za kupovinu minibuseva za potrebe prevoza seoskog stanovništva. Zadruga su u Srbiji regulisane najnovijim Zakonom o zadrugama iz 2015. godine. Zadrugarstvo u Srbiji ima dugu zvaničnu tradiciju imajući u vidu da je 1895. godine Srbija bila osnivački član Međunarodnog zadružnog saveza iste godine kada je osnovan i Zadružni savez Srbije. U februaru 2021. godine Vlada Srbije je donela Zaključak na osnovu koga je raspisan konkurs za podršku zadrugama na teritoriji Republike

Srbije. Kupovina seoske kuće sa okućnicom je program namenjen mladim poljoprivrednicima (do 45 godina), bračnim parovima, partnerima u vanbračnoj zajednici ili samohranim roditeljima državljanima Republike Srbije koji nemaju nekretninu, a spremni su da se nasele u ruralnom naselju u kome bi ostali najmanje 10 godina. Program Miholjski susreti sela se odnosi na manifestacije iz oblasti umetnosti, sporta, zanatstva i promocije baštine koje se održavaju u ruralnim naseljima u periodu od 1. oktobra do kraja godine. Navedeni programi su programi koji podržavaju razvoj sela i očuvanje seoskog stanovništva, dok program kupovine minibuseva za potrebe seoskog stanovništva doprinosi direktno i urbano-ruralnim vezama.

Strategija održivog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine ima dvadeset paketa mera za urbani razvoj od kojih je jedan: jačanje i unapređenje upravljanja urbano ruralnim vezama u okviru koga su definisane tri mere:

- Razvoj usluga javnih službi, saobraćajne i tehničke infrastrukture, prigradskog javnog prevoza (autobuskog i železničkog, subvencionisanog na srednjoročnoj osnovi 5-7 godina) i komunalnih delatnosti na ruralnom području, organizovanje mobilnih usluga gradskih naselja u manje pristupačnim ruralnim prostorima;
- Projekti identifikacije i programi monitoringa ekosistemskih usluga koje ruralna područja pružaju urbanim naseljima i
- Diverzifikacija delatnosti, privlačenjem aktivnosti na pogodnim lokacijama, u ruralnim centrima, u skladu sa ekonomskom orijentacijom lokalnog urbanog centra.
- U Akcionom planu za sprovođenje Strategije održivog urbanog razvoja Republike Srbije u 2021. i 2022. godini za treću navedenu meru definisana je aktivnost kojom se ona sprovodi:
- Podrška programima koji se odnose na pripremu i sprovođenje lokalnih strategija ruralnog razvoja u skladu sa LEADER pristupom.
- Izrada novog Akcionog plana za period od 2022. do 2025. godine i revizija same Strategije predviđeni su u toku 2022. godine.

2. GLOBALNE MEĐUNARODNE PREPORUKE ZA URBANO-RURALNE ODNOSI

U ovom referatu je prikazana tema urbano-ruralnih odnosa u četiri globalna međunarodna dokumenta različitog nivoa opštosti:

- Agenda 2030 koja se sastoji od 17 Ciljeva održivog razvoja usvojena 2015. godine kao najopštiji razvojni dokument na globalnom nivou;
- Nova urbana agenda usvojena 2016. godine kao osnovni globalni dokument koji podržava ostvarivanje Cilja održivog razvoja 11;
- Međunarodne smernice za urbanističko i prostorno planiranje usvojene 2015. godine na koje se poziva Nova urbana agenda u paragrafu 93. i
- Vodeći principi za urbano-ruralne veze potvrđeni Rezolucijom 5. na prvoj Skupštini UN Habitata održanoj 2019. godine.

Podcilj 11.a Cilja održivog razvoja 11 Agende 2030 glasi: podržati pozitivne ekonomske, socijalne i ekološke veze između urbanih, perifernih i ruralnih područja osnaživanjem nacionalnog i regionalnog razvojnog planiranja.

U Novoj urbanoj agendi pet paragrafa može biti prepoznato kao relevantni za urbano-ruralne veze:

49. Obavezuje se na pružanje podrške prostornim sistemima koji integrišu urbane i ruralne funkcije u nacionalne i subnacionalne prostorne okvire i mreže gradova i naselja, podstičući na taj način održivo upravljanje i korišćenje prirodnih resursa i zemljišta, obezbeđujući pouzdane lance snabdevanja i vrednosne lance koji povezuju urbanu i ruralnu ponudu i potražnju, koji nalažu podsticanje pravičnog regionalnog razvoja u okviru urbano-ruralnog kontinuuma i prevazilaženje društvenih, ekonomskih i prostornih razlika.

50. Obavezuje se na podsticanje interakcija i povezivanje na relaciji grad-selo kroz jačanje održivog transporta i mobilnosti, tehnologije i komunikacionih mreža i infrastrukture uz podršku planskih instrumenata koji se zasnivaju na integralnom urbanom i prostornom pristupu, kako bi se povećao potencijal ovih sektora za unapređenje produktivnosti, socijalne, ekonomske i teritorijalne kohezije, kao i bezbednost i održivost životne sredine. Ovim bi trebalo da budu obuhvaćene veze između gradova i njihovog okruženja, između prigradskih i ruralnih područja, ali, u širem smislu i između kopna i mora gde je prikladno.

88. Obezbedićemo usklađenost između ciljeva i mera sektorskih politika, između ostalog, u domenu ruralnog razvoja, korišćenja zemljišta, bezbednosti hrane i ishrane, upravljanja prirodnim resursima, obezbeđivanja javnih usluga, vode i kanalizacije, zdravlja, životne sredine, energetike, stambenih i politika mobilnosti, a na različitim nivoima i prostornim obuhvatima javne administracije, kao i van administrativnih granica uvažavajući odgovarajuća funkcionalna područja, kako bi se ojačao integralni pristup urbanizaciji i implementirale integralne strategije urbanog razvoja i prostornog planiranja koje u obzir uzimaju sektorski pristup.

95. Podržaćemo implementaciju integralnih, policentričnih i ravnomernih prostorno-razvojnih politika i planova, podstičući saradnju i međusobnu podršku među gradovima i naseljima različitih veličina, jačajući ulogu malih i gradova srednje veličine u pogledu bezbednosti hrane i sistema ishrane, obezbeđujući pristup održivom, priuštivom, odgovarajućem, otpornom i bezbednom stanovanju, infrastrukturi i uslugama, podstičući efektivne trgovinske veze u okviru urbano-ruralnog kontinuuma i starajući se da mali poljoprivrednici i ribari budu povezani sa lokalnim, subnacionalnim, nacionalnim, regionalnim i globalnim vrednosnim lancima i tržištima. Takođe ćemo podržati urbanu poljoprivredu i stočarstvo, kao i odgovornu, lokalnu i održivu potrošnju i proizvodnju i socijalne interakcije, kroz povoljne i pristupačne mreže lokalnih tržišta i trgovine, kao opcije koja doprinosi održivosti i bezbednosti hrane.

96. Podstićaćemo implementaciju održivih urbanističkih i prostornih planova, uključujući planove gradova-regiona i metropolitanskih područja, kako bismo pospešili sinergiju i interakcije među gradskim područjima svih veličina sa njihovim prigradskim i ruralnim okruženjem, uključujući i u područjima prekograničnog karaktera. Takođe ćemo podržati izradu projekata održive regionalne infrastrukture koji stimulišu održivu ekonomsku proizvodnju, podstičući ravnomeran regionalni rast u okviru urbano-ruralnog kontinuuma. U tom smislu ćemo podsticati urbano-ruralna partnerstva i međuopštinske mehanizme saradnje, zasnovane na funkcionalnim i gradskim područjima, kao efektivne instrumente za izvršenje opštinskih i metropolitanskih administrativnih zadataka, za pružanje usluga i za podsticanje, kako lokalnog, tako i regionalnog razvoja.

U Međunarodnim smernicama za urbanističko i prostorno planiranje se nalaze dve perporuke za nacionalne vlasti u vezi sa urbano-ruralnim odnosima i to u delu B2 pod tačkom 10a da nacionalne vlade, u saradnji sa drugim organima uprave i relevantnim partnerima, treba da:

- planiraju i podrže razvoj povezanih policentričnih urbanih regiona kroz odgovarajuće grupisanje privrednih delatnosti, usluga i obrazovnih institucija, kao strategije za povećanje specijalizacije, komplementarnosti, sinergije i ekonomije obima i aglomeracije među susednim gradovima i sa njihovim ruralnim zaleđem.

I u delu B3 pod tačkom 13.b da nacionalne vlade, u saradnji sa drugim organima uprave i relevantnim partnerima, treba da:

- promovišu urbanističko i prostorno planiranje, unapređuju komplementarnost između gradova i sela i sigurnost u snabdevanju hranom, jačaju veze i sinergiju među gradovima i povezuju urbanističko planiranje sa regionalnim razvojem kako bi se na nivou gradova-regiona, uključujući i prekogranične regione, obezbedila teritorijalna kohezija.

U dokumentu UN Habitata iz 2019. godine Vodeći principi za urbano-ruralne veze, deset prepoznatih principa su:

- lokalno utemeljene intervencije,
- integralno upravljanje,
- funkcionalni i teritorijalni pristupi,
- finansijska inkluzivnost ruralnih sredina (osigurati i prioritizovati uravnotežene javne i privatne investicije kao i promovisati fiskalne olakšice),
- uravnoteženo partnerstvo (podrška partnerstvu, udruživanju i mrežama sa civilnim, privatnim i akademskim sektorom),
- pristup zasnovan na ljudskim pravima (vezano za zapošljavanje, obrazovanje, zdravlje, stanovanje i hranu),
- izbegavanje štete i obezbeđivanje socijalne zaštite (uzeti u obzir kulturni diverzitet i smanjiti razlike),
- uzimanje u obzir zaštite životne sredine,
- participativno angažovanje sa akcentom na ranjive grupe i autohtone kulture
- na podacima zasnovano planiranje koje je transparentno, dostupno, interaktivno i pristupačno za sve.

Ovih 10 principa treba primenjivati u 11 grupa aktivnosti od kojih se šest odnosi na kreiranje dobrog okruženja, a pet na sektorske i tematske ulazne tačke za integralan prostorni razvoj:

1. za kreiranje dobrog okruženja za jačanje urbano-ruralnih odnosa:
 - upravljanje, regulative i izgradnja kapaciteta,
 - integralno planiranje u urbano-ruralnom kontinuumu,
 - investiranje i finansiranje inkluzivnog urbano-ruralnog razvoja,
 - osnaživanje ljudi i zajednica,
 - upravljanje znanjem i podacima za dinamične tokove ljudi, proizvoda, usluga, resursa i informacija.

2. za sektorske i tematske ulazne tačke za promociju integralnog prostornog razvoja:

- teritorijalni ekonomski razvoj i zapošljavanje,
- koherentni pristupi za obezbeđivanje socijalne zaštite,
- infrastruktura, tehnologija i sistem komunikacija,
- integralni pristupi za bezbednost hrane, ishrane i javnog zdravlja,
- uticaji na životnu sredinu, prirodne resurse i upravljanje zemljištem i
- urbano-ruralni kontinuum spram katastrofa i nepogoda.

Za svaku od 11 grupa aktivnosti je predviđeno od 4 do 7 aktivnosti, tako da se u čitavom dokumentu nalaze 64 predložene aktivnosti za podsticaj urbano-ruralnim vezama. Svaka grupa aktivnosti je vezana za po tri principa sa izuzetkom jedne od 11 grupa aktivnosti koja se vezuje za dva principa. Preporuke za aktivnosti se odnose na sve aktere urbano-ruralnih odnosa.

Sami vodeći principi i aktivnosti su sveobuhvatni, složeni i u njima ima dosta ponavljanja, dok neke teme su veoma skromno obrađene kao što su teme kulture, turizma, i tranzicije ka drugim aktivnostima (osim poljoprivrede) u ruralnim područjima. Ove nedostatke u samim smernicama nadopunjuje konsenzus iz Songjanga postignut na Prvom globalnom Forumu o urbano-ruralnim odnosima.

Do sada su održana dva globalna Foruma o urbano-ruralnim odnosima, oba u Songjangu u Kini u provinciji Džedžang, i to u novembru 2019. godine i u oktobru 2021. godine. Konsenzusom iz Songjanga 2019. je dogovoreno šest stavki:

- očuvanje ruralnih prostora
- reforma modela ruralnog ekonomskog razvoja kroz ojačavanje drugih aktivnosti u ruralnim prostorima sem poljoprivrede imajući u vidu zdravlje, životnu sredinu, turizam, kulturu
- ruralna kultura
- odnos između urbanih i ruralnih naselja
- socijalni aspekt u revitalizaciji sela
- razmena dobrih praksi.

Razmena dobrih praksi kao šesta tačka Konsenzusa iz Songjanga je svakako nešto što nas očekuje i ubuduće kako bi se na odgovarajući način pristupilo urbano-ruralnim odnosima i poboljšale aktivnosti koje se na njih odnose. Urbanizacija nosi sa sobom mnoge rizike i pored spontanijih, tržišno vođenih mehanizama promene urbano-ruralnih odnosa potrebno je osmisliti i mehanizme sistemske podrške uravnoteženju kome mogu da doprinesu bolje planirani urbano-ruralni odnosi uzimajući u obzir spontane trendove i razvoj.

3. MOGUĆNOSTI PRIMENE GLOBALNIH MEĐUNARODNIH PREPORUKA U REPUBLICI SRBIJI

Intenzivna urbanizacija nedvosmisleno utiče na ruralni prostor, a urbano-ruralni odnosi postaju sve značajnija tema jer je teško posmatrati sela nezavisno od gradova. Srbija je za evropski prosek relativno malo urbanizovana država. U skladu sa popisnim podacima iz 2011. godine i u

skladu sa statističkim kriterijumima za gradska naselja u Srbiji je tada 64% stanovništva živelo u urbanim sredinama, a dakle 36% stanovništva u ruralnim sredinama. Dok gradovi pod uticajem globalizacije, kao čvorišta komunikacija, imaju veći priliv inovacija i njihovu lakšu razmenu, pa stoga više zajedničkih elemenata, diverzitet ruralnih područja je veći jer oni najviše ustvari komuniciraju sa svojim urbanim centrom preko koga su najčešće u indirektnom kontaktu sa drugim ruralnim područjima.

Selo takođe daje specifičnost gradu. Ruralnih naselja je mnogo više, a urbanih manje što se vidi i na primeru Srbije 5936 naspram 222. Sela su rezervoari tradicije. Gradovi su složeniji po svojoj strukturi, ali sličniji, dok su sela jednostavnija, ali različitija. Diverzitet sela je veći u odnosu na diverzitet gradova, a u svetlu urbano-ruralnih odnosa značajna je i tema kulturnog diverziteta kojoj se u urbanom razvoju i prostornom planiranju pridaje sve više značaja.

Interesantno je da su bogatije države za koje se smatra da su razvijenije sa većim procentom urbanog stanovništva koji je često preko 80%, dok je u siromašnijim državama koje se smatraju manje razvijene procenat urbanog stanovništva neretko ispod 50%. U smislu javne politike, teško je zauzeti stav šta je povoljan trend i šta je željeno stanje, da li je optimalan odnos ujednačen procenat ruralnog i urbanog stanovništva i kako procenat urbanog ili ruralnog stanovništva stvarno utiče na razvoj? Postoji li poželjan procenat ili bar preporučen raspon za odnos ruralnog i urbanog stanovništva?

Celokupno stanovništvo naselja bi moglo da se podeli u tri kategorije:

- isključivo urbano stanovništvo,
- isključivo ruralno stanovništvo i
- stanovništvo urbano-ruralno-kontinuum.

Količina vremena koje stanovništvo provodi u gradu ili u selu određuje kojoj kategoriji stanovništvo pripada. Ovo bi mogla biti značajna tema i dimenzija urbano-ruralnih odnosa. Koje stanovništvo je stanovništvo kontinuum? To se odnosi na stanovnike koji imaju prebivalište u gradu, ali značajan deo svog vremena provode i u selu gde mogu imati nasleđenu kuću, vikendicu ili kupljenu ili izgrađenu seosku kuću. Naravno situacija može biti i obrnuta, odnoseći se na stanovništvo sela koje ima stan ili kuću u gradu.

Sociološki aspekt ruralnog prostora i urbano-ruralnog kontinuum je veoma bitan kao što ističe s jedne strane Konsenzus iz Sonjanga. Ondosi između sela i gradova dovode do ruralizacije gradova i do urbanizacije sela. Ruralizacija gradova je bio fenomen prisutan u Jugoslaviji sa intenzivnom urbanizacijom i deagrarijizacijom. Struktura gradskog stanovništva se značajno promenila, a promena structure seoskog stanovništva se intenzivno dešava sa perspektivom veoma značajne promene koja će bitno uticati na razvojne tokove. Jedan važan, a nedovoljno izučen aspekt migracija su baš urbano-ruralne migracije. Autohtono seosko stanovništvo postaje sve ređa pojava, dok povratničko i pridošlo seosko stanovništvo je nova grupa stanovništva koja se pojavljuje.

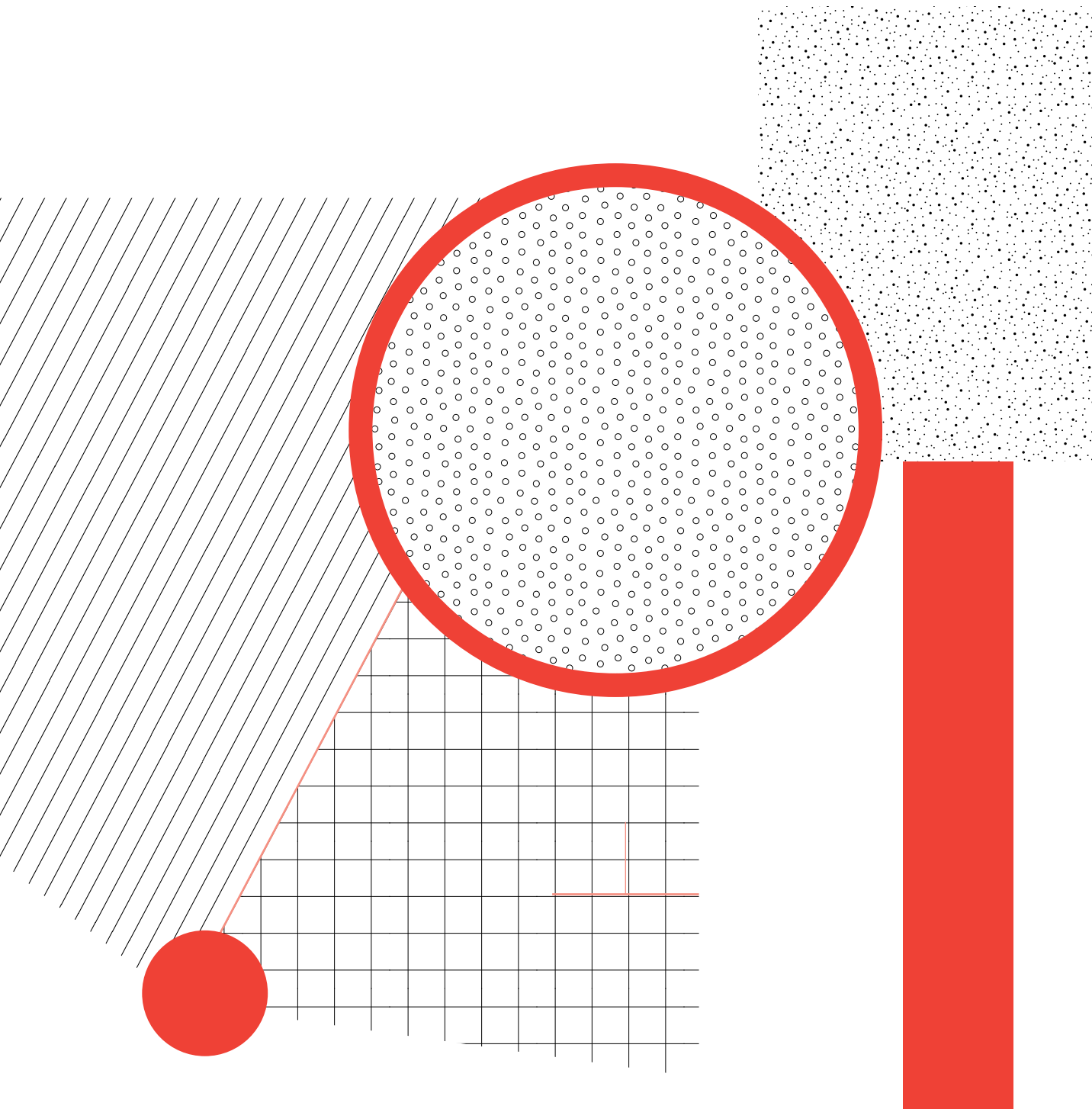
Bitan je ekološki aspekt ruralnih prostora. Parametri životne sredine svakako su povoljniji u seoskim sredinama, a uticaj seoskih sredina na klimatske promene je načelno manji nego uticaj urbanih sredina koje generišu mnogo više toplote. Eko-turizam, na prirodi zasnovana rešenja i usluge ekosistema su značajna za ruralni razvoj i za urbano-ruralne odnose. Jedan segment tradicionalno ruralnog sadržaja u urbanim sredinama je svakako urbana poljoprivreda sa gradskim baštama, pa čak i ozelenjavanje zgrada i krovova jeste jedan novi element urbanog razvoja.

Treba uzeti u razmatranje i izradu Strategije ruralnog razvoja u Republici Srbiji koja bi imala integralni pristup ruralnom razvoju i uzela u obzir urbano ruralne-odnose sa obzirom da postojeća Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014-2024. godine ima značajan akcenat na poljoprivrednom karakteru ruralnih naselja koji se značajno i intenzivno menja.

Budućnost sela nije samo u selima već i u gradovima, stoga bi svaka lokalna samouprava sa sedištem u urbanom naselju trebalo da ima organizacionu jednicu koja se bavi specifično ruralnim razvojem i urbano ruralnim odnosima. Tema urbano-ruralnih odnosa je bitna kako za Srbiju, tako i za druge države sa aspekata ekonomije, sociologije i demografije, kulture i ekologije. Integralni i participativni pristup su neophodni za bavljenje urbano-ruralnim odnosima, na šta ukazuju i međunarodne preporuke, a i potrebe koje su primećene na pimeru Srbije i kojima treba bolja osnova u smislu podataka i u smislu javnih politika prostornog, urbanog i ruralnog razvoja koje se bave svaka sa svog aspekta temom urbano-ruralnih odnosa.

LITERATURA:

1. Strategija održivog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine, Službeni glasnik Republike Srbije 47/2019
2. Akcioni plan za sprovođenje Strategije održivog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine za 2021. i 2022. godinu, Službeni glasnik Republike Srbije 28/2021
3. Zakon o zadrugama, Službeni glasnik Republike Srbije 112/2015
4. Opštine i regioni u Republici Srbiji (2021), Republički zavod za statistiku, Beograd
5. Statistički godišnjak Republike Srbije (2021), Republički zavod za statistiku, Beograd
6. New Urban Agenda (2016), General Assembly of United Nations
7. International Guidelines on Urban and Territorial Planning (2015), UN Habitat
8. Urban-Rural Linkages: Guiding Principles (2019) UN Habitat
9. Urban Policy Platform, Urban-Rural Linkages,
10. <https://urbanpolicyplatform.org/urban-rural-linkages/>
11. Politika (2019), "U Srbiji 1200 naselja bez stanovnika",
12. <https://www.politika.rs/sr/clanak/421064/U-Srbiji-1-200-naselja-bez-stanovnika>
13. Agromedia (2019), "1.200 sela na rubu opstanka – Više od 100 potpuno ugašeno",
14. <https://www.agromedia.rs/zivot-na-selu/1200-sela-na-rubu-opstanka-vise-od-100-potpuno-ugaseno/>
15. Makroekonomija (2017), "Država i selo",
16. <https://www.makroekonomija.org/poljoprivreda/drzava-i-selo/>
17. Zadružni savez Srbije (2021) <https://www.zssrbije.org/zadruzni-savez-srbije/>
18. International Cooperative Alliance (2021) <https://www.ica.coop/en/cooperatives/history-cooperative-movement>

dr.sc. Ivana KaturiĆ

Urbanex d.o.o.

e-mail: ivana.katuric@urbanex.hr

Sven Simov, mag. geogr.

Urbanex d.o.o.

e-mail: sven.simov@urbanex.hr

Sonja Soćivica, mag.ing.arh.

Razvojna agencija Zagreb

e-mail: sonja.socivica@zagreb.hr

06

INTEGRIRANI TERITORIJALNI RAZVOJ U RH – URBANA AGLOMERACIJA ZAGREB

INTEGRATED TERRITORIAL DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF CROATIA – URBAN AGGLOMERATION ZAGREB

Sažetak / Abstract:

Kao dio politike regionalnog razvoja u Republici Hrvatskoj u programskom razdoblju 2014.-2020. uveden je novi mehanizam integriranih teritorijanih ulaganja – ITU, u skladu s europskim tendencijama da se veća pažnja stavi na gradove kao generatore razvoja, odnosno njihova funkcionalna područja / urbane aglomeracije kao mjesta velike koncentracije ljudi i resursa u specifičnom prostornom međuodnosu. Teritorijalni pristup u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2014. – 2020. obuhvaćao je strategije urbanog razvoja kao preduvjet za uporabu ITU mehanizma, planove intervencija za male gradove u ratom pogođenim područjima i strategije lokalnog razvoja koje prepoznaju potencijal i potrebe lokalnog razvoja. Slijedeći zakonski i podzakonski okvir izrađene su strategije razvoja 4 urbane aglomeracije (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek) i 3 urbana područja (Zadar, Pula, Slavonski Brod) te je sedam navedenih gradova definiralo projekte prihvatljive za provedbu putem ITU mehanizma i krenulo u njihovu provedbu. U radu su objašnjene faze procesa koje uključuju uspostavu urbanog područja / aglomeracije, izradu strategije i pripreme za implementaciju ITU mehanizma, na primjeru najveće urbane aglomeracije u RH – Urbane aglomeracije Zagreb. Rezultat rada je pregled uspostavljenog novog modela teritorijalnog upravljanja i prikaz lekcija naučenih iz procesa provedbe. Obzirom na proširenje korištenja ITU mehanizma u razdoblju 2021. – 2027. iskustva pripreme i provedbe prve generacije strategija razvoja urbanih područja poslužit će za poboljšanje i daljnje unapređenje sustava integriranog teritorijalnog razvoja u RH.

Ključne riječi: strateško planiranje, integrirani teritorijalni razvoj

Kraći zaključak – prijedlog:

Kao rezultat fokusa na urbani razvoj u razdoblju 2014.-2020., prvi su put u RH uspostavljena urbana područja i aglomeracije te izrađeni strateški razvojni dokumenti kao preduvjet za korištenje mehanizma integriranih teritorijalnih ulaganja (ITU). Novi oblik suradnje donio je koristi u vidu povezivanja dionika i planiranja izvan ustaljenih granica gradova, općina i županija. U novoj sedmogodišnjoj perspektivi integrirani teritorijalni razvoj još više dobiva na važnosti. Osim unapređivanja financijskog i organizacijskog okvira nužno je raditi i na daljnjoj integraciji planerskih sustava prostornog uređenja i regionalnog razvoja radi postizanja cilja uravnoteženog i održivog razvoja.

As a result of the focus on urban development in the period 2014-2020, urban areas and agglomerations were established in the Republic of Croatia for the first time, and strategic development documents were prepared as a precondition for using the Integrated Territorial Investment Mechanism (ITI). The new form of cooperation has brought benefits in terms of stakeholder networking and planning beyond the established boundaries of cities, municipalities and counties. In the new seven-year perspective, integrated territorial development will be even more important. Beside improving the financial and organizational framework, it is necessary to work on further integration of spatial planning and regional development systems in order to achieve the goal of balanced and sustainable development.

1. PLANIRANJE ODRŽIVOG URBANOG RAZVOJA**1.1. Europski kontekst**

Razvojna politika Europske unije usko je povezana s kohezijskom (regionalnom) politikom koja za cilj ima postizanje uravnoteženog razvoja država članica i svih njihovih regija. U programskom razdoblju 2014.-2020. prepoznata je važnost teritorijalne dimenzije u odnosu na dotadašnju usmjerenost na postizanje ekonomske i socijalne kohezije. Jedan od dokumenata koji daje smjernice za integrirano teritorijalno planiranje svakako je *Perspektiva europskoga prostornog razvoja* (ESDP), koji je 1999. donijelo neformalno vijeće ministara nadležnih za prostorno uređenje [1]. ESDP predstavlja programski i politički okvir za sektorske politike koje utječu na prostor, na razini EU-a te na nacionalnoj, i sub-nacionalnoj razini pojedinih država članica. Njime se prostorne politike usmjeravaju prema uravnoteženom i održivom razvoju teritorija EU-a putem ostvarivanja zajedničkih ciljeva, ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije. Prepoznata je, između ostalog, projektna usmjerenost strukturnih fondova unije koja nudi mogućnost za izradu integriranih razvojnih planova. Zbog razlika između pojedinih regija EU i načina na koji implementacija europskih politika utječe na postizanje cilja uravnoteženog razvoja potrebno je formulirati prostorno diferencirane mjere. Prostorne smjernice moraju biti u obzir u početnim fazama planiranja, a to su: policentrični prostorni razvoj i uspostavljanje kvalitetnog urbano-ruralnog međuodnosa, jednaka mogućnost pristupa infrastrukturi i znanju, te učinkovito upravljanje prirodnim i kulturnom baštinom.

ESDP je utjecala na *Teritorijalnu agendu 2020* [2], koja je rezultat razmišljanja da se ciljevi definirani krovnom strategijom Europa 2020 mogu postići samo uzimajući u obzir teritorijalnu dimenziju i razvojne specifičnosti pojedinih regija EU. Teritorijalna agenda 2020 naglašava potrebu za integriranim, policentričnim i uravnoteženim teritorijalnim razvojem i ulogu gradova kao generatora ovog procesa. U razdoblju 2014.-2020. također je stavljen naglasak na ulogu gradova u razvojnim

procesima te je Amsterdamskim paktom postignutim 2016. započeo proces kreiranja Europske urbane agende – procesa koji teži naći odgovarajuće modalitete za jačanje uloge gradova i njihovih funkcionalnih područja.

1.2. Nacionalni kontekst

Radi sustavnog upravljanja regionalnim razvojem, te u svrhu razvijanja potencijala svih područja, osobito onih slabije razvijenih, donesen je *Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske*, koji je stupio na snagu 1. siječnja 2015. godine. Politikom regionalnog razvoja, između ostalog, nastoji se osigurati poticanje teritorijalne suradnje te učinkovito korištenje fondova Europske unije. Na nacionalnoj razini propisana je izrada Strategije regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do 2020. godine, dok je na županijskoj razini kao preduvjet za korištenje EU fondova propisana izrada županijskih razvojnih strategija [3].

Teritorijalni pristup u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2014. – 2020. obuhvatio je strategije urbanog razvoja, planove intervencija za male gradove u ratom pogođenim područjima i strategije lokalnog razvoja. Urbana područja prepoznata su kao područja velike koncentracije resursa i aktivnosti, ali također i kao područja velikih razvojnih izazova koja zahtijevaju specifičan i integriran, multisektorski pristup.

1.2.1. ITU mehanizam

Mehanizam Integriranih teritorijalnih ulaganja (ITU) omogućuje integraciju resursa iz različitih europskih fondova (Europski fond za regionalni razvoj, Kohezijski fond i Europski socijalni fond) i operativnih programa te ulaganje tih sredstava u aktivnosti koje će ojačati ulogu gradova kao pokretača ekonomskog razvoja. Preduvjet za korištenje mehanizma ITU je priprema razvojnih (teritorijalnih) strategija. Proces pripreme za provedbu ITU obuhvaćao je uspostavu urbanih područja / aglomeracija i osnivanje partnerskih vijeća, pripremu strategije razvoja urbanog područja, pripremu natječajne dokumentacije za prijavu na Poziv za odabir područja za provedbu ITU mehanizma te provedbu ITU – a.

Zakonom o regionalnom razvoju (NN 147/14, 123/17, 118718) ustrojena su tri tipa urbanih područja: Urbane aglomeracije kojima su središte imaju četiri najveća hrvatska grada: Zagreb, Split, Rijeka i Osijek; Veća urbana područja – gradovi koji, prema posljednjem popisu stanovništva, imaju više od 35.000 stanovnika, pod uvjetom da nisu uključeni u urbane aglomeracije; Manja urbana područja – gradovi koji, prema popisu stanovništva iz 2011., imaju manje od 35.000 stanovnika i najmanje 10.000 stanovnika u svom središnjem naselju i/ili su županijsko središte.

Novi pristup teritorijalnom razvoju koji obuhvaća korištenje sredstava ITU-a u Republici Hrvatskoj za razdoblje 2014.- 2020. provodio se u sedam najvećih gradova s kapacitetima i potrebama za provedbom projekata u okviru ovog mehanizma – Zagreb, Split, Rijeka, Osijek, Zadar, Slavonski Brod i Pula. Gradovi su formirali urbane aglomeracije ili urbana područja sa svojom okolicom na temelju funkcionalnih veza i jasnih kriterija.

1.2.2. Strategija razvoja urbanog područja

Strategija razvoja urbanog područja temeljni je strateški dokument u kojem se određuju ciljevi i prioritete razvoja za urbana područja. Nositelj izrade strateškog dokumenta je grad središte urbanog područja. Ministarstvo regionalnog razvoja izradilo je *Smjernice za izradu strategije razvoja urbanih područja, praćenje njihove provedbe i vrednovanje* s detaljnim uputama urbanim područjima vezano uz izradu Strategije razvoja urbanog područja u skladu sa Zakonom o regionalnom razvoju Republike Hrvatske [4]. Svrha izrade Smjernica bila je i osigurati odgovarajuće predloške i obrasce kod pripreme pojedinih aktivnosti u samom procesu izrade i provedbe strateških dokumenata, ali i konzistentnost i međusobnu usporedivost ovih dokumenata.

Strategija razvoja urbanog područja definirana je kao multisektorski strateški okvir kojim se planira razvoj urbanog područja u sedmogodišnjem razdoblju u skladu s višegodišnjim financijskim okvirom kohezijske politike. Strategija omogućuje realizaciju teritorijalno integriranih projekata te učinkovitije iskorištavanje razvojnog potencijala određenih urbanih područja.

2. URBANA AGLOMERACIJA ZAGREB

2.1. Definiranje i uspostava urbane aglomeracije

Kroz povijest je područje Grada Zagreba i okolnih županija imalo različite prostorne obuhvate. Određene prostorne i funkcionalne cjeline ne uklapaju se u službene administrativno-teritorijalne granice. Primjer su prirodni resursi poput Medvednice i područja rijeke Save, te funkcionalni sustavi poput infrastrukture (vodoopskrba, opskrba plinom, prometni sustavi i dr.).

2.1.1. Kriteriji za uspostavu obuhvata

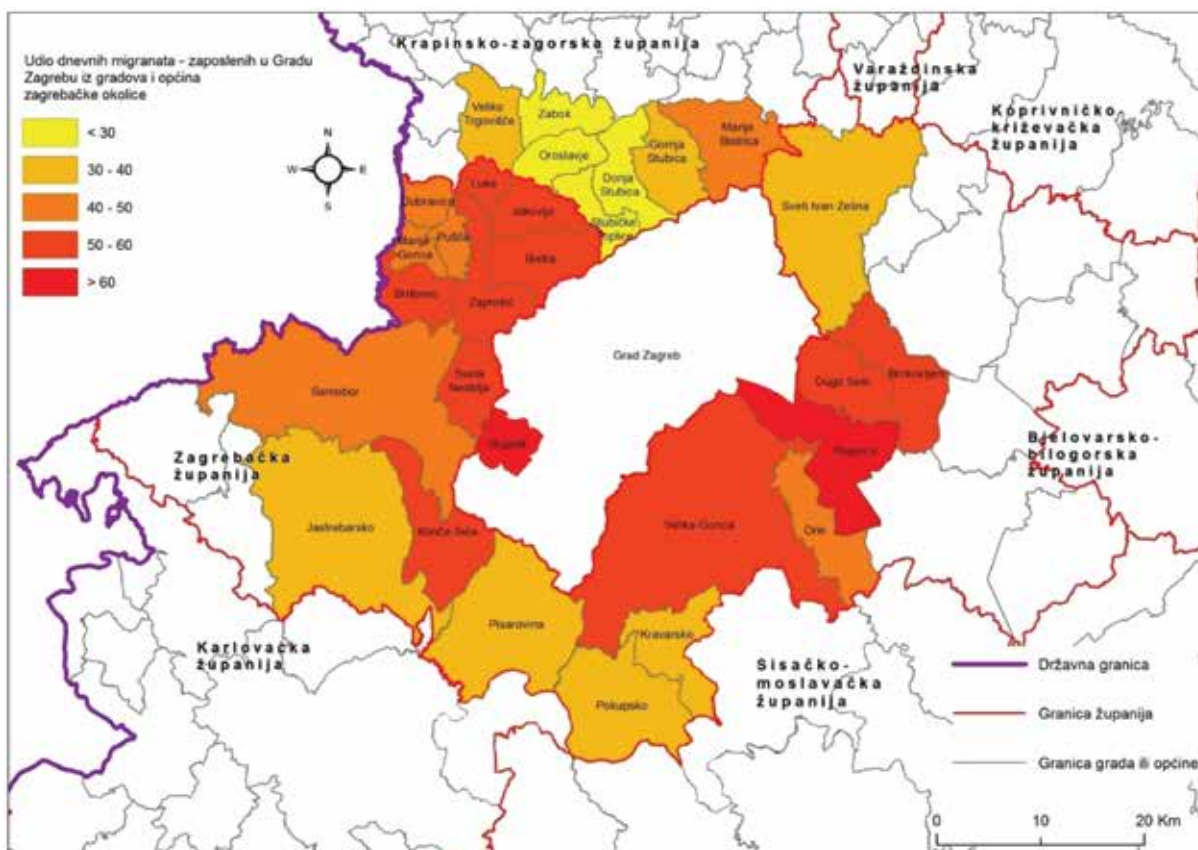
Kod definiranja obuhvata urbane aglomeracije, Smjernicama su propisani obvezni kriteriji na temelju udjela najmanje 30% zaposlenih dnevnih migranata koji migriraju u grad – sjedište aglomeracije, što je u skladu s kriterijima koje koristi EUROSTAT. Uz analizu osnovnih kriterija, kriterija udjela migracija i kontinuiteta prostora analizirani su dodatni kriteriji koji odražavaju zajednički interes stanovništva šireg zagrebačkog područja. Temeljem spomenutih kriterija započet je kompleksan proces savjetovanja sa jedinicama lokalne samouprave (JLS) koje su potencijalno ulazile u sastav Urbane aglomeracije Zagreb.

Kriterij dnevnih migracija zadovoljilo je ukupno 27 JLS, a razmatranjem dodatnih kriterija koji odražavaju zajedničke interese šireg zagrebačkog prostora, utvrđeno je kako iste zadovoljava 25 JLS. Općine Lasinja (Karlovačka županija) i Lekenik (Sisačko-moslavačka županija) jedine su dvije jedinice koje su, iako zadovoljavaju osnovni kriterij, ipak više povezane sa prostorom vlastitih županija. S druge strane, primjenom dodatnih kriterija u razmatranje su uzete četiri JLS iz Krapinsko-zagorske županije: Grad Zabok, Grad Oroslovje i Grad Donja Stubica, te Općina Stubičke Toplice. Temeljem razvojnih potreba, osobito integriranog prijevoza putnika, jačanja poduzetničke infrastrukture, održivog upravljanja Medvednicom i dr. ove općine imale su čvrstu osnovu za uključivanje u obuhvat Urbane aglomeracije Zagreb.

Konačni prijedlog obuhvata Urbane aglomeracije Zagreb u veljači 2016. podnesen je MRRFEU, uz dobivenu prethodnu suglasnost tadašnjeg ministarstva prostornog uređenja te je Odluka o ustrojavanju Urbane aglomeracije Zagreb donesena 8. ožujka 2016.

2.1.2. Podaci Urbane aglomeracije Zagreb

Urbana aglomeracija Zagreb [5] najveća je aglomeracija u Republici Hrvatskoj, a ujedno i jedina koja obuhvaća područja triju županija, Grada Zagreba (100%), Zagrebačke (61%) i Krapinsko-zagorske županije (24%). Površine je 2.911,3 km², što iznosi 5% površine RH, a u njoj prema popisu iz 2011. živi 1,086.528 stanovnika, što čini 25% stanovnika RH. Urbana aglomeracija Zagreb, uz Grad Zagreb kao središte urbane aglomeracije, uključuje 29 jedinica lokalne samouprave, 10 gradova i 19 općina, od kojih je sedam gradova i 15 općina Zagrebačke županije, te tri grada i četiri općine Krapinsko-zagorske županije. Aglomeracija obuhvaća veliki broj jedinica lokalne samouprave, različitih veličina, broja stanovnika, te različite razine razvoja sukladno indeksu razvijenosti, što čini zajedničko planiranje njihovog razvoja većim izazovom.

Slika 1. Udio dnevnih migracija u obuhvatu Urbane aglomeracije Zagreb

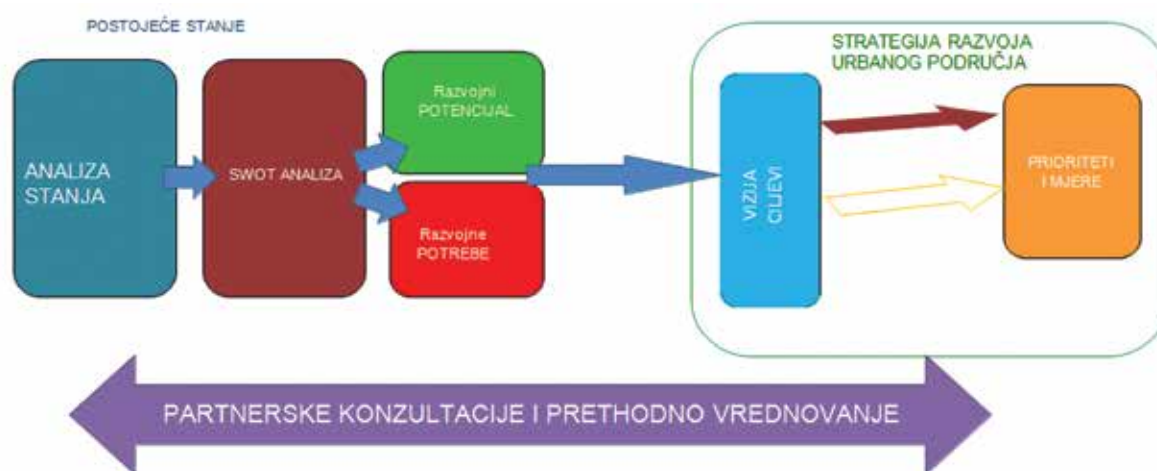
2.2. Uspostava partnerstva urbane aglomeracije

Partnerstvo i participacija jedno su od ključnih načela u procesu strateškog planiranja. Navedeno podrazumijeva suradnju između tijela državne uprave, jedinica područne (regionalne) samouprave, jedinica lokalne samouprave, gospodarskih i socijalnih partnera, akademske zajednice i organizacija civilnoga društva. Planski dokumenti politike regionalnog razvoja, pa tako i strategija razvoja urbanog

područja, donose se u postupku savjetovanja s odgovarajućim partnerskim vijećem. Uvažavajući pravila osnivanja i imenovanja partnerskih vijeća urbanog područja Zaključkom gradonačelnika Grada Zagreba u lipnju 2016. osnovano je Partnersko vijeće Urbane aglomeracije Zagreb, koje broji 57 članova i 57 njihovih zamjena. Partnersko vijeće Urbane aglomeracije Zagreb savjetodavno je stručno tijelo koje sudjeluje u svim fazama pripreme i provedbe strategije. Uloga Partnerskog vijeća presudna je u procesu definiranja strateških projekata. Vijeće čine predstavnici gradova i općina koje čine urbano područje, predstavnik županije i regionalnog koordinatora te predstavnici ključnih dionika razvoja iz privatnog i civilnog sektora. Prema relevantnim propisima partnersko vijeće trebalo bi održavati dvije sjednice godišnje, a praćenje provedbe odvija se, između ostalog, praćenjem godišnjih izvješća o izvršenju razvojne strategije.

3. PRIPREMA STRATEGIJE RAZVOJA URBANE AGLOMERACIJE ZAGREB

Radi učinkovite pripreme i dostave svih podataka i materijala potrebnih u procesu pripreme strateškog dokumenta, kao i kvalitetne provedbe aktivnosti, programa i projekata definiranih strategijom, u listopadu 2016. osnovana je radna skupina koju čine predsjednik Radne skupine – gradonačelnik Grada Zagreba, zamjenik predsjednika, koordinatorski i 55 članova. U procesu pripreme razvojne strategije održane su tri radionice s Radnom skupinom.

Slika 2. Proces izrade strateškog dokumenta prema Smjernicama v. 1.0.

Sljedeći korake propisane Smjernicama za izradu, u procesu izrade strategije razvoja Urbane aglomeracije Zagreb formirane su i praćene baze podataka, opsežno su analizirani makrosektori, formulirani su razvojni problemi i potencijali. Definirana je dugoročna vizija, kao i strateški okvir koji se sastoji od ciljeva, prioriteta i mjera.

„Cilj zajedničkog strateškog razvojnog planiranja Urbane aglomeracije Zagreb je poticanje ravnomjernijeg, uravnoteženog razvoja urbanog područja, povećanjem broja radnih mjesta, zapošljavanjem mladih, izgradnjom nedostajuće komunalne infrastrukture, poboljšanjem jedinstvenog prometnog i cestovnog sustava, pri čemu je moguće ublažiti prostorne pritiske na Grad Zagreb. Time bi u sljedećem razdoblju došlo do daljnjeg povećanja vrijednosti zagrebačke okolice i ukupne urbane površine te porasta ukupne kvalitete života, a time i atraktivnosti ove lokacije za stanovanje i investiranje“ [6].

Postizanje uravnoteženijeg razvoja planira se provedbom niza mjera povezanih s poboljšanjem prometne povezanosti, gospodarskim razvojem (turizam, poljoprivreda), razvojem primarnog infrastrukturnog sustava i sveobuhvatnim prostornim planiranjem i poboljšanjem naseljenih područja.

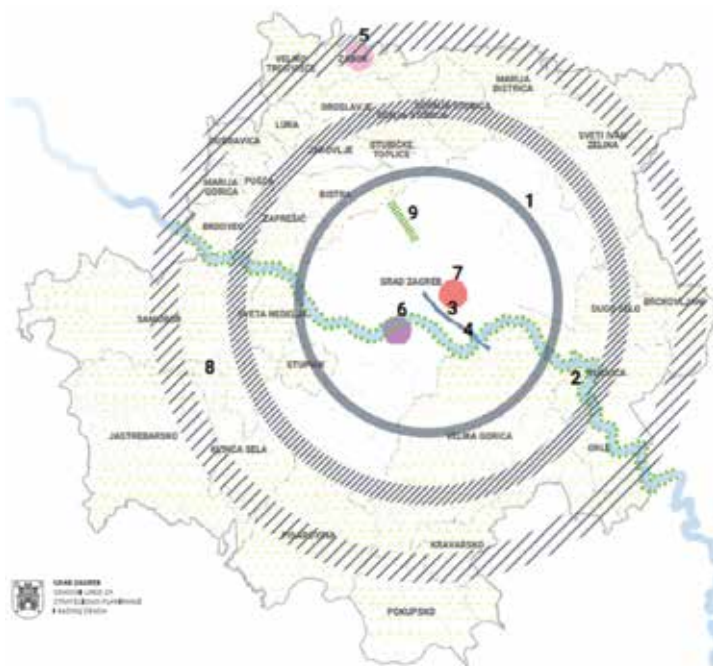
Za Urbanu aglomeraciju Zagreb definirana je vizija razvoja: skladno razvijen metropolitanski prostor zajedničkih inovativnih koncepata. Vizija se ostvaruje kroz tri strateška cilja: 1. Cilj: Unaprijediti kvalitetu življenja, javnu i društvenu infrastrukturu i ljudske potencijale 2. Cilj: razvijati konkurentno i održivo gospodarstvo 3. Cilj: unaprijediti upravljanje okolišem, prirodom i prostorom.

Ostvarenje ciljeva predviđeno je kroz 12 razvojnih prioriteta i 44 mjere, odnosno kroz brojne formulirane aktivnosti, programe i projekte planirane za vrijeme trajanja Strategije razvoja Urbane aglomeracije Zagreb za razdoblje do 2020. godine.

3.1. Strateški projekti

Dio razvojne strategije je popis ključnih projekata, kojih je obično od 5 do 10, koje izglasava Partnersko vijeće urbane aglomeracije / urbanog područja. Obilježja koja imaju projekti od strateške važnosti su: usklađenost s ciljevima strateškog razvojnog dokumenta, mogućnost sufinanciranja sredstvima javnog i privatnog sektora, financijska održivost nakon njegove provedbe i utjecaj projekta na druga razvojna područja i različite sektore kroz efekt prelijevanja. Važan kriterij za odabir strateškog projekta bio je utjecaj koji projekt ima na opseg urbanog područja i važnost projekta u prostornom obuhvatu širem od urbanog područja. Unutar aktivnosti, programa i projekata, izdvojeno je nekoliko opsežnih projekata koji će imati učinke na uravnotežen i održiv razvoj cijele Urbane aglomeracije Zagreb. To su ključni projekti definirani za razdoblje trajanja strateškog dokumenta.

Na 4. sjednici Partnerskog vijeća Urbane aglomeracije Zagreb, održanoj 12. siječnja 2017. godine, konsenzusom je odabrano 9 strateških projekata Urbane aglomeracije Zagreb:

Slika 3. Strateški projekti Urbane aglomeracije Zagreb

1. Integrirani prometni sustav za Grad Zagreb, Zagrebačku i Krapinsko-zagorsku županiju
2. Program Sava
3. Tračnička veza Grad Zagreb – Međunarodna zračna luka Zagreb (s planom produžetka do Velike Gorice)
4. Greenway – državna biciklistička ruta br.2
5. Regionalni centar kompetencija za turizam i ugostiteljstvo
6. Obrtničko poduzetnički strukovni centar – OPSC
7. Sveučilišni kampus Borongaj
8. NEWLIGHT
9. Nova žičara Sljeme

Nakon izrađenog strateškog dokumenta, te dobivenih mišljenja predstavničkih tijela gradova i općina u obuhvatu, Gradska skupština Grada Zagreba donijela je dokument 21. prosinca 2017. godine. Zajedno sa strategijom, doneseni su i zasebni provedbeni dokumenti – Akcijski plan i Komunikacijska strategija. Nakon usvajanja strategije započeo je proces provedbe.

4. PRIPREMA ZA PRIMJENU I PROVEDBU ITU MEHANIZMA

Republika Hrvatska je u razdoblju 2014.-2020. za provedbu putem ITU-a imala na raspolaganju 345.35 milijuna EUR, od čega 303.35 milijuna EUR iz Europskog fonda za regionalni razvoj i Kohezijskog fonda u okviru Operativnog programa Konkurentnost i kohezija (OPKK) i 42 milijuna EUR iz Europskog socijalnog fonda u okviru Operativnog programa Učinkoviti ljudski resursi (OP UPLJP). Sredstva su se dodjeljivala putem javnih poziva dvaju nadležnih ministarstava, a namijenjena su financiranju projekata koji se provode u sedam odabranih područja. Prihvatljive aktivnosti u sklopu ITU mehanizma podijeljene su u tri tematska područja: pametni gradovi, održivi gradovi i uključivi gradovi. Cilj ulaganja je bio omogućiti povoljno okruženje za razvoj poduzetništva, povećati učinkovitost sustava toplinarstva, povećati zapošljavanje i turističke izdatke kroz unaprjeđenje kulturne baštine, obnoviti brownfield lokacije (bivša vojna i/ili industrijska područja), te porast broja putnika u javnom prijevozu. Ulaganjem će se također osnažiti ljudski kapaciteti u vidu zapošljavanja mladih te integriranja ranjivih skupina.

Natječaj za odabir područja za provedbu ITU bio je otvoren od ožujka do srpnja 2016. [7], a prihvatljivi prijavitelji bili su sedam najvećih hrvatskih urbanih središta. Od travnja do lipnja 2016. MRRFEU je kao Upravljačko tijelo (UT) organizirao sektorske dijaloge, sastanke s predstavnicima gradova kao potencijalnim korisnicima s ciljem pružanja pomoći u pripremi prijave za poziv i utvrđivanju intervencija prihvatljivih za financiranje putem ITU-a. Nakon sastanaka gradovi su identificirali potencijalne projekte koji su prihvatljivi za provedbu putem mehanizma ITU, te su na temelju toga predali objedinjene popise indikativnih projekata (baze).

Tablica I.

Prema konačnoj raspodjeli, 36% od ukupno dodijeljenih sredstava za ITU mehanizam raspoređeno je na Urbanu aglomeraciju Zagreb, što je iznosilo gotovo milijardu kuna.

Vlada Republike Hrvatske usvojila je u veljači 2017. Uredbu [8] kojom je utvrđeno da je Posredničko tijelo ITU grad – središte urbanog područja u kojem se provode integrirana teritorijalna ulaganja. Sporazum između Ministarstva regionalnoga razvoja i fondova Europske unije i svih sedam gradova sklopljen je u travnju 2017., utvrđujući obveze i odgovornosti u obavljanju delegiranih aktivnosti i bio je preduvjet za uspostavljanje ITU posredničkih tijela u gradovima. Gradovi su uspostavili svoje unutarnje administrativne jedinice za obavljanje djelatnosti posredničkih tijela (PT) čime su postali partneri u provedbi ITU-a te su raspisivali pozive za projekte na svom urbanom području, a također su ocjenjivali kvalitetu pristiglih prijava.

Svi gradovi, kao tijela u sustavu, su 2017. zaključili sporazume o korištenju Tehničke pomoći, koji su urbanim područjima omogućili sredstva kao pomoć u obavljanju delegiranih aktivnosti. Kapaciteti Ministarstva i ITU posredničkih tijela u gradovima dodatno su ojačani zapošljavanjem novog osoblja, kao i organizacijom edukacija.

5. NAUČENE LEKCIJE ZA NOVO RAZDOBLJE

Strategije urbane aglomeracije i urbanog područja zajednički su razvojni dokumenti zasnovani na partnerstvu i sudjelovanju svih relevantnih dionika unutar teritorijalnog obuhvata. Kao preduvjet za korištenje mehanizma ITU, ovi razvojni dokumenti prvi su put izrađeni primjenom propisane previse, složene metodologije, što je bilo posebno vidljivo u slučaju Urbane aglomeracije Zagreb, jer regulatorni okvir nije u potpunosti priznao poseban status Grada Zagreba, istovremeni status glavnog grada, grada i županije. Obzirom da je Urbana aglomeracija Zagreb jedina formirana na području više županija, kompleksna koordinacija na različitim razinama (nacionalnoj, regionalnoj / županijskoj i lokalnoj razini) pokazala se kao izazov sama po sebi. Iskustva iz prve faze provedbe ITU općenito su pozitivna za sve dionike, a jačanje partnerstva i suradnje pokazalo se kao dobitak u procesima strateškog planiranja i implementacije mehanizma ITU.

5.1. Rezultati Izvješća o vrednovanju tijekom provedbe Strategije razvoja Urbane aglomeracije Zagreb

Strateški razvojni dokumenti predmet su različitih vrsta vrednovanja: tijekom izrade, tijekom provedbe te nakon provedbe. Vrednovanje tijekom provedbe provedeno je u svrhu praćenja ostvarenja planiranih rezultata i učinaka i predstavlja alat kojim se prvenstveno postiže poboljšanje provedbe strateškog dokumenta. Ova vrsta vrednovanja omogućuje suradnju izvršitelja vrednovanja i nositelja planskog dokumenta, s ciljem kvalitetnije primjene zaključaka i usvajanja preporuka te po potrebi dopunu i/ili izmjenu planskog dokumenta. Izvješće o vrednovanju tijekom provedbe Strategije razvoja Urbane aglomeracije Zagreb završeno je i objavljeno u listopadu 2019. Izvještaj je predstavio rezultate provedenog postupka vrednovanja tijekom provedbe Strategije razvoja Urbane aglomeracije Zagreb za razdoblje do 2020. godine, a nastavno na rezultate definirane su preporuke za daljnju provedbu Strategije ali i preporuke za naredno programsko razdoblje.

Postupkom vrednovanja tijekom provedbe utvrđeno je kako Strategija razvoja urbane aglomeracije Zagreb još uvijek odražava postojeće i realne razvojne potrebe aglomeracije, uzimajući u obzir samu strukturu dokumenta i strateškog okvira s njegovim razvojnim ciljevima, prioritetima i mjerama [9]. Analiziran je i Akcijski plan za provedbu Strategije, pri čemu je zaključeno kako je isti preopsežan te je nužno smanjiti broj aktivnosti, programa i projekata unutar njega. Akcijski plan, kao zasebni provedbeni dokument, sastoji se od više od tisuću aktivnosti, programa i projekata za koje su potrebne parametre dostavili dionici iz gradova i općina u obuhvatu Urbane aglomeracije Zagreb. Prema propisima, ovaj dokument bi se trebao ažurirati svake godine, što obzirom na njegov opseg, čini praćenje i izvještavanje izrazito zahtjevnim. Evaluator je kao potencijalno rješenje predložio uklanjanje aktivnosti, projekata i programa koji su tekuća/godišnja obaveza jedinica lokalne (područne) samouprave, te u budućem planskom razdoblju usmjeravanje na projekte od većeg značaja za samu Urbanu aglomeraciju Zagreb. Jedan od zaključaka procesa vrednovanja bio je i utvrđeno otežano praćenje provedbe SRUAZ kao posljedica nedovoljno jasno definiranih i kvantificiranih pokazatelja provedbe. Preporučeno je da se u sljedećem planskom razdoblju veća pozornost usmjeri na definiranje konkretnih i lako mjerljivih pokazatelja.

Osim određenog broja projekata koji su identificirani kao strateški, Strategija razvoja Urbane aglomeracije Zagreb za razdoblje do 2020. godine uvela je strateške teme postavljene kako bi se naglasila važnost bottom – up pristupa (odozdo prema gore). Zbog velikih nejednakosti unutar Urbane aglomeracije Zagreb postoji niz projekata različitih mjerila koji se mogu smatrati strateškim.

Unutar granica aglomeracije nalazi se Grad Zagreb, nacionalna prijestolnica i gospodarsko središte Hrvatske, a postoje i brojne male općine s ograničenim ljudskim i finansijskim resursima. Da bi se povećala važnost malih projekata, formiran je popis dugoročnih strateških tema identificiranih kroz proces pripreme strategije razvoja urbane aglomeracije.

Tablica II.

Strateške teme zajednički su interes većine stanovništva, a mrežni projekti Urbane aglomeracije Zagreb namjeravaju se pripremiti i provesti kroz niz umreženih aktivnosti, programa i projekata. Vrednovanjem je utvrđeno kako mrežne teme predstavljaju osnovu da daljnje specifično usmjeravanje razvoja. Njihova daljnja artikulacija značajna je i zbog preporuke o smanjivanju aktivnosti, programa i projekata koje će obuhvatiti Akcijski plan.

5.2. Rezultati praktičnog uvida u prvom procesu korištenja ITU mehanizma

Kroz korištenje ITU mehanizma u finansijskom razdoblju 2014. – 2020., urbana područja i urbane aglomeracije u Hrvatskoj dobile su mogućnost isključivog rezerviranja određene alokacije za projekte na svom području čime je napravljen pozitivan iskorak u decentralizaciji. Davanje mogućnosti gradovima da sudjeluju u odabiru i ocjenjivanju kvalitete projekata na području svojih aglomeracija ojačalo je njihovu samostalnost i kapacitete za planiranje i provedbu. Unatoč određenim poteškoćama tijekom ranih faza, čije bi rješenje trebalo tražiti na višoj institucionalnoj razini, gradovi centri urbanih područja i aglomeracija pokazali su da imaju kapacitete za implementaciju ITU mehanizma u svojim područjima, a strategije urbanih područja dobile su osim implementacijskog potencijala i jasan izvor financiranja, što je iznimno bitno u sustavu strateškog planiranja u RH.

Obzirom da je ovo razdoblje bilo prvo u kojem su se izrađivale strategije razvoja urbanih područja te provodio ITU mehanizam, neophodno je postojeći zakonski okvir unaprijediti temeljem stečenih iskustava. Kod oblikovanja regulatornog okvira veća uključenost aktivnih dionika nižih razina zasigurno bi pospješila kvalitetu i provedivost strateških dokumenata i projektnih realizacija.

Jedna od značajnih koristi svakako je i uspostavljena je bliska suradnja između različitih dionika (kao članova Partnerskog vijeća), ali i potaknuta mnogo bolja suradnja među gradovima i općinama. Unatoč razlikama, gradovi i općine su radili zajedno i razvili zajedničke strategije razvoja urbanih područja te dogovorili strateške i druge projekte i ulaganja. Započete procese povezivanja i umrežavanja potrebno je nastaviti poticati i u sljedećem razdoblju.

ITU je pomogao aktiviranju razvojnih potencijala područja aglomeracije, što suradnju koja je započela u svrhu korištenja sredstava ovog mehanizma čini uporištem za daljnje planiranje razvojnih programa i projekata većeg opsega. U tom smislu se artikuliranje i daljni rad na razvoju mrežnih tema pokazuje iznimno značajnim. Također, izrazito je bitno i dalje raditi na uspostavi kvalitetnog upravljačkog sustava kako bi se učinkovito koordinirali i usmjeravali dionici u procesu strateškog planiranja te pripreme i provedbe projekata. Razina educiranosti i doprinosa dionika značajno je varirala, a u međurazinskoj i međuskutorskoj koordinaciji mogu se napraviti značajna poboljšanja.

5.2.1. Uspostava modaliteta i sustava analiziranja, planiranja i praćenja uspješnosti provedbe

Iznimno je važno uvesti kontinuirano praćenje stanja i trendova u prostoru, gospodarstvu i društvu, te se što više okrenuti korištenju suvremenih metoda uz one tradicionalne poput korištenja statističkih podataka tijela i institucija. Uobičajeni, formalizirani načini prikupljanja podataka imaju svoja ograničenja obzirom na normiranost te raznolikost kapaciteta administrativnih jedinica koje ulaze u sastav Urbane aglomeracije Zagreb. Metode istraživanja bazirane na digitalnim tehnologijama, te korištenje specifičnih podataka koje pojedini servisi, senzorni sustavi i aplikacije mogu prikupiti i kombinirati dati će realnu sliku pojedinih pojava i budućih potreba za usmjeravanje razvoja u željenom smjeru.

Dva nepredviđena događanja koja su zadesila Hrvatsku a osobito su utjecala na područje Urbane aglomeracije Zagreb počevši sa 2020. (pandemija COVID-19 virusa te dva jaka potresa u ožujku i prosincu iste godine) pozivaju na detaljno sagledavanje analize stanja te artikuliranja relevantnih prioriteta i ciljeva razvoja. Spomenuti događaji potaknuli su i donekle ubrzali mijenjanje radnih obrazaca i obrazaca aktivnosti stanovništva općenito kao rezultat procesa digitalizacije. Smanjenje utjecaja fizičke udaljenosti na prostornu organizaciju ekonomskih i društvene aktivnosti reflektira se na potrebe svih triju makrosektora. Veliki razvojni izazov (proces obnove tek započinje, a pandemija traje bez prognoze završetka) treba pokušati iskoristiti kao priliku za iskorak i jačanje vlastite otpornosti, maksimalno koristeći benefite in formacijsko-komunikacijskih tehnologija.

Osim prikupljanja specifičnih podataka, također bi svim relevantnim dionicima urbanog područja trebalo omogućiti dostupnost jedinstvene i transparentne baze podataka. Potrebno je povezivanje skupova podataka kako bi se oni lakše i učinkovitije koristili na svim razinama i u svim područjima.

5.2.2. Balansiranje projekte usmjerenosti fondova

Fondovi EU izrazito su projektno usmjereni, što u praksi može rezultirati krivim pristupom planiranju i provedbi, ukoliko se zbog mogućnih sredstava fokus stavi na uklapanje u "natječajne zahtjeve", a ne projekte koji su rezultat sustavnog pristupa i pripreme. Greške i posljedice pogrešnog pristupa mogu se izbjeći temeljitom pripremom programa i projekata baziranih na kvalitetnim analizama i stvarnim potrebama određenog područja. Prostorni resursi su ograničeni, te je nužan oprez i kritičko promišljanje opravdanosti pojedinih projekata kako se uspješno povlačenje sredstava ne bi pretvorilo u dugoročno neodrživu razvojnu priču.

Također, u narednom razdoblju nužno je jačanje tematske i višefondovske integracije, jer u dosadašnjoj financijskoj perspektivi EU-a su provedeni projekti koji mogu biti primjeri dobre prakse prostorne integracije i implementacije (uključuju više općina), ali je izostala viša razina tematske i višefondovske integracije. Govoreći o tematskim područjima ulaganja, poželjna je veća razina uključenost gradova u odabir tematskih područja ulaganja. O tematskim područjima ulaganja odlučuje se na nacionalnoj/ministarskoj razini, a u komunikaciji s gradovima gotovo je jednoglasno zaključeno da bi oni trebali biti više uključeni u procese definiranja područja ulaganja.

U kontekstu stvaranja kvalitetne zalihe projekata koja će postići najveći razvojni utjecaj potrebno je još jednom podsjetiti kako su upravo definirane strateške teme i mrežni projekti dobra osnova na temelju koje se u sljedećem planskom može konkretnije doprinijeti ciljanom razvoju Urbane aglomeracije Zagreb.

5.2.3. Nacionalna razina

Državna razina, odnosno ministarstva nadležna za provedbu pojedinih politika, prvenstveno Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova EU, u skladu s ključnim ulogama imaju obvezu najažurnije provoditi aktivnosti propisane regulatornim okvirom te promicati kulturu partnerstva i suradnje na svim razinama. Okviri sustava strateškog planiranja i upravljanja razvojem, koji su postavljeni donošenjem *Zakona o sustavu strateškog planiranja i upravljanja razvojem Republike Hrvatske (NN 123/17)* [10] ambiciozno su postavljeni. Zakon je donesen radi uspostave jasnog i transparentnog sustava, obzirom na utvrđenu nužnost usklađivanja strateškog planiranja razvoja na svim razinama. Da bi provedba bila učinkovita, potrebno je uspostavljanje nedvosmislenih parametara i uvjeta za definiranje strateških i razvojnih projekata, rad na usklađivanju financijskog i strateškog planerskog okvira, odnosno jačanje principa integriranog planiranja.

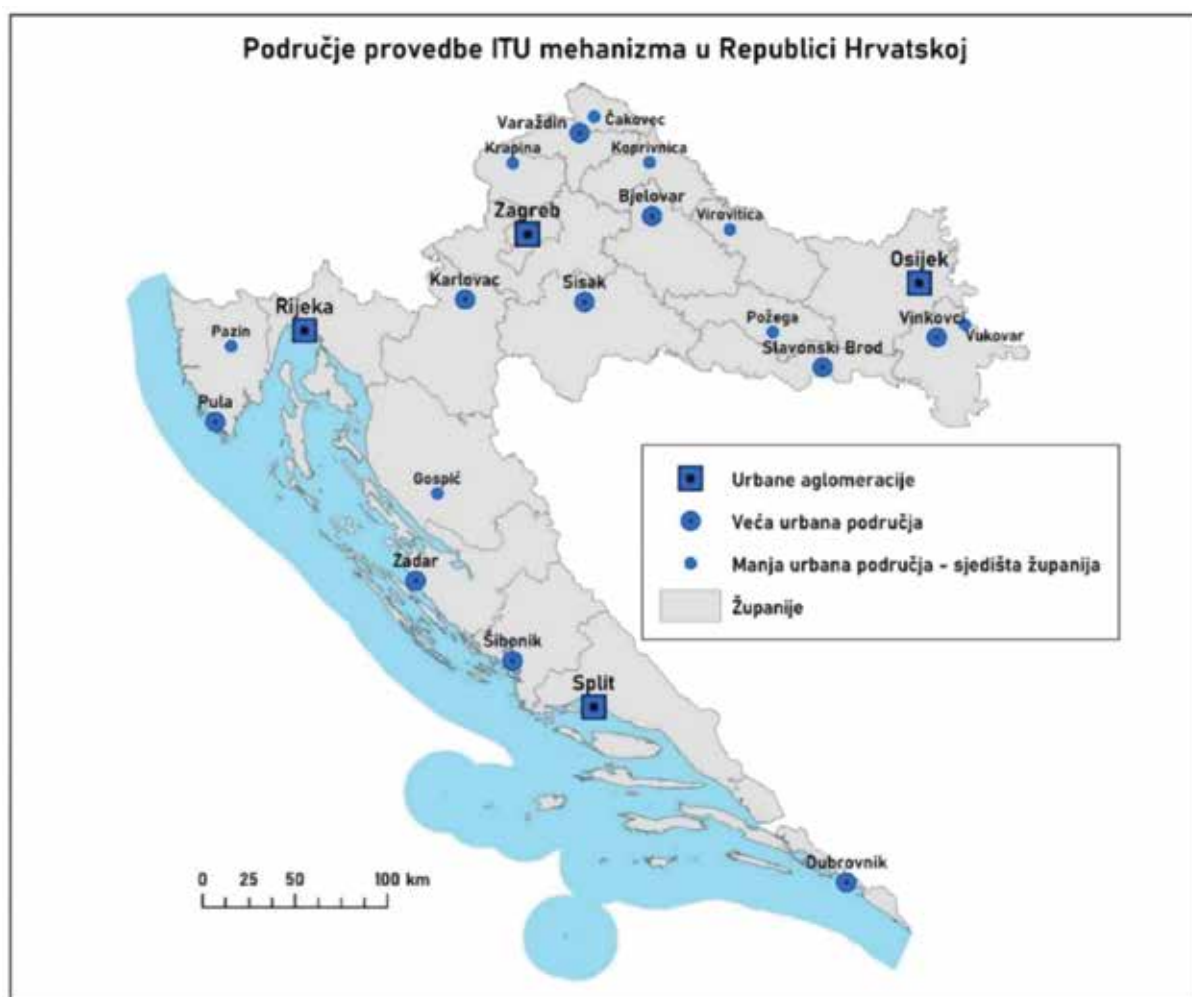
Vezano za strategije razvoja urbanih područja, čije je razdoblje trajanja završilo odnosno uskoro završava, nužno je napraviti kvalitetnu evaluaciju iskustava pripreme i provedbe prve generacije dokumenata. Vrednovanje svakako treba biti dubinsko, a ne fokusirano isključivo na financijske podatke koje su pojedina urbana područja dostavljala u okviru izvješća propisanim čl. 49. Zakona o regionalnom razvoju RH.

Nastavno na već utvrđenu potrebu definiranja kvalitetnih pokazatelja same Strategije, a osobito Akcijskog plana, korisnim bi se pokazalo postavljanje standarda koji omogućuju praćenje i usporedbu podataka pojedinih aglomeracija, odnosno formiranje učinkovitog sustava koji će objedinjavati operativne podatke te omogućiti bolji nadzor provedbe aktivnosti. Bez obzira na decentralizaciju određenih aktivnosti, nositelj politike regionalnog razvoja nadležno je ministarstvo, a isto je slijedom svega dužno osigurati najkvalitenije alate za praćenje uspješnosti provedbe politike regionalnog razvoja.

6. ITU MEHANIZAM U RH ZA FINANCIJSKO RAZDOBLJE 2021. – 2027.

Europska regulativa za financijsko razdoblje 2021. – 2027. povećava izdvajanje sredstava iz Europskog fonda za regionalni razvoj (EFRR) za održivi urbani razvoj sa 5% na minimalno 8% od ukupne EFRR alokacije. U novom financijskom razdoblju 2021. – 2027. na temelju odredbi EU regulative i trenutno važećeg zakonodavnog okvira 22 grada planira, odnosno mogući su korisnici sredstava ITU mehanizma. Središta urbanih aglomeracija – Zagreb, Split, Rijeka i Osijek, te dosadašnji gradovi središta većih urbanih područja Zadar, Slavonski Brod, Pula, a uz njih još i Karlovac, Sisak, Varaždin, Šibenik, Dubrovnik, Bjelovar i Vinkovci. Središta manjih urbanih područja koji su sjedišta županija – Koprivnica, Vukovar, Čakovec, Požega, Virovitica, Krapina, Gospić i Pazin također su potencijalni korisnici ITU mehanizma u novoj perspektivi. Nadležno ministarstvo izradilo je i u srpnju 2021. godine objavilo *Smjernice za uspostavu urbanih područja i izradu strategija razvoja urbanih područja za financijsko razdoblje 2021. – 2027., verzija 2.0* - upute gradovima u formiranju urbanih područja i svim ostalim koracima u procesu [11]. Tijekom procesa izrade Integriranog teritorijalnog programa u okviru programiranja nove financijske perspektive 2021. – 2027. bit će definirana područja ulaganja namijenjena razvoju urbanih područja.

Sadašnji prijedlog Grada Zagreba je zadržavanje postojećeg obuhvata i u razdoblju 2021.-2027. [12] Zbog razlike u metodologiji prethodnog razdoblja, nužna je dopuna dokumentacije (dostava pozitivnog mišljenje općine Rugvica koja isto nije dala u prethodnom razdoblju) te odobrenje grada središta kako bi se postojeći obuhvat mogao zadržati, odnosno kako bi nadležno MRRFEU moglo donijeti odluku o zadržavanju obuhvata Urbane aglomeracije Zagreb. Konzistentnom primjenom pristupa i korištenih kriterija koji su rezultirali prijedlogom zadržavanja postojećeg obuhvata, moguć je nastavak započetih procesa integriranog planiranja teritorijalnog razvoja Urbane aglomeracije Zagreb. Potrebno je adekvatno valorizirati velik trud i opseg posla odrađen u prethodnom razdoblju uspostave aglomeracije i pripreme samog strateškog dokumenta za najveću urbanu aglomeraciju u RH. U pripremi i provedbi nove strategije potrebno je dodatno ulagati u edukaciju, promovirati interdisciplinarnost i stjecanje teorijskih i praktičnih znanja i vještina od kojih će i pojedinac i institucija imati dugoročne koristi.

Slika 4. Područja provedbe ITU mehanizma u RH 2021.-2027., Smjernice v 2.0.

ZAKLJUČAK

Naučene lekcije iz prethodnog razdoblja temelj su za daljnje unapređivanje procesa u periodu 2021.-2027. U razdoblju u kojem se nalazimo, očekuje se intenziviranje aktivnosti oko izrade nove strategije razvoja Urbane aglomeracije Zagreb.

Ovaj rad pokušao je sistematizirati i prenijeti bitne lekcije naučene iz iskustva pripreme i praćenja provedbe prve generacije strategije razvoja urbanog područja, temeljenog na neposrednom iskustvu sudjelovanja u izradi i praćenju provedbe Strategije razvoja Urbane aglomeracije Zagreb za razdoblje do 2020. godine. Potrebno se pokazalo uspostaviti transparentan sustav upravljanja podacima, ali jednako tako i jasan institucionalan okvir na svim razinama. Posljednje je osobito aktualno upravo u slučaju Urbane aglomeracije Zagreb, jer je u Gradu Zagrebu upravo u tijeku proces temeljite izmjene sistematizacije odnosno reorganizacije dosad ustrojenih gradskih upravnih tijela.

U tijeku pripreme i izrade nove strategije ključno je biti otvoren promjenama, te konstantno razmišljati o mogućnosti korištenja novih modela sudjelovanja, suradnje i upravljanja. Naposljetku, potrebno je dodatno istaknuti jednu stratešku temu koja otvara kompleksna pitanja načina i potrebe usklađivanja sustava prostornog planiranja i strateškog planiranja regionalnog razvoja.

Europski fondovi snažan su razvojni impuls koji nepovratno mijenja prostornu dimenziju područja na kojima se odabrani sufinancirani projekti implementiraju. Sustavi prostornog i regionalnog planiranja u kompleksnom su međuodnosu, a temeljni obaju sustava sadrže određene zajedničke postavke, od potrebe integralnog planiranja do fokusa na uravnotežen il održivi razvoj koji zahtijeva međusektorsku koordinaciju.

Sustav prostornog planiranja sveobuhvatan je i temeljito razrađen što sustav regionalnog razvoja akceptira te apostrofira u polazištima za izradu strateških razvojnih dokumenata. Potrebna je jača koordinacija i usklađivanje obaju sustava, za što je nužno razumijevanje jakih i slabih točaka u svakom od ova dva kompleksna regulatorna okvira. Ciljane promjene obaju zakonskih sustava trebale bi ići u smjeru veće integracije il povezivanja, kako bi se što koherentnije djelovalo na razvoj svih područja Republike Hrvatske.

Upravo je rad na novoj generaciji strategija razvoja urbanih područja prilika da se promovira pristup koji će značajno doprinijeti daljnjem napretku integriranog planiranja teritorijalnog razvoja u Urbanoj aglomeraciji Zagreb, ali i u cijeloj RH.

LITERATURA

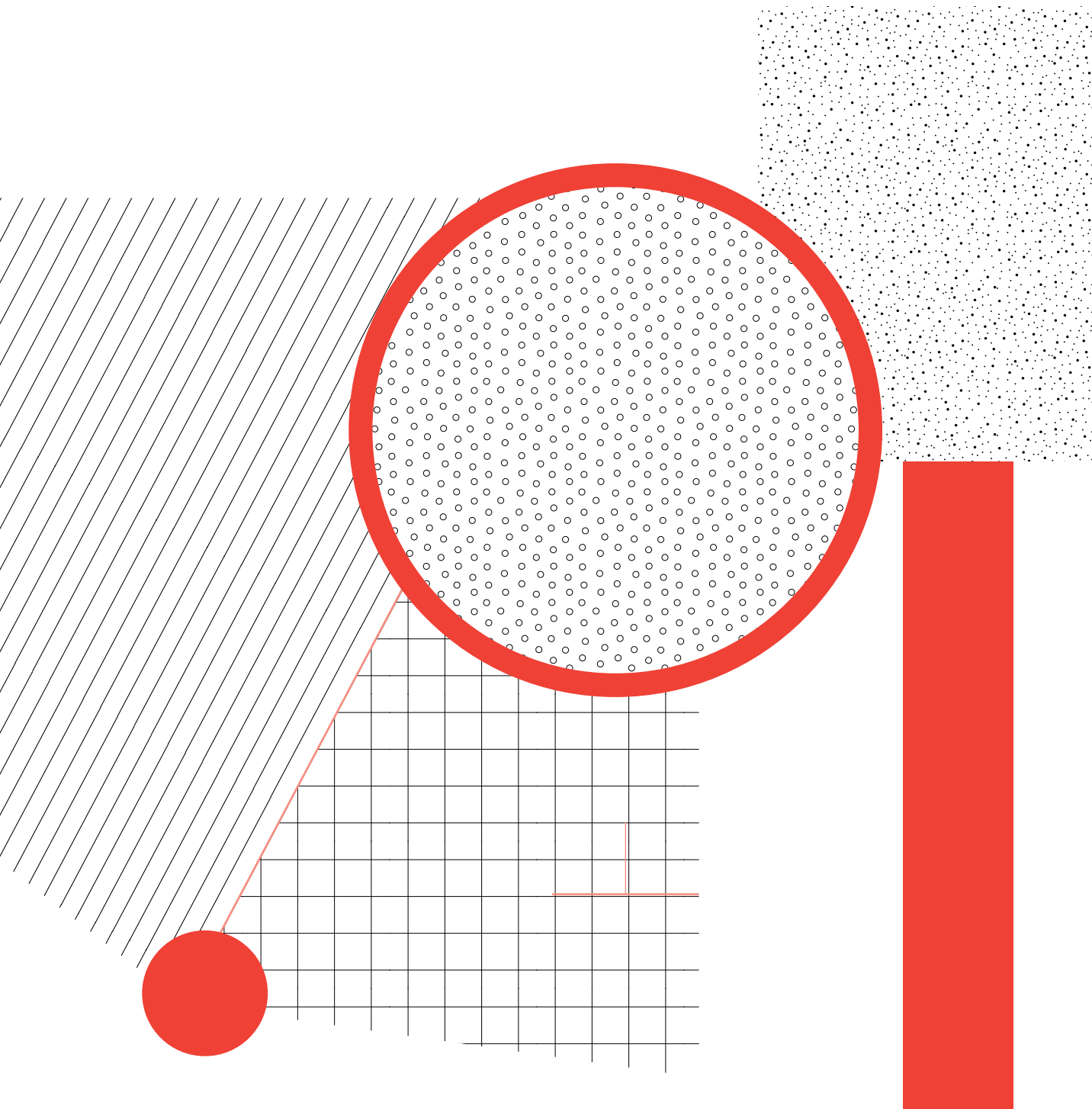
- [1] Europska konferencija ministara nadležnih za regionalno planiranje (CEMAT), Perspektiva europskog prostornog razvoja, 1999.
- [2] www.ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/communications/2011/territorial-agenda-of-the-european-union-2020
- [3] ***, Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske, Narodne novine br. 147/14, 123/17, 118/18, Zagreb, 2014., 2017., 2018.
- [4] ***, Smjernice za izradu strategije razvoja urbanih područja, praćenje njihove provedbe i vrednovanje, Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, Zagreb, 2015.
- [5] ***, Strategija razvoja Urbane aglomeracije Zagreb za razdoblje do 2020. godine, Grad Zagreb, Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada, Službeni glasnik Grada Zagreba br. 24/17, Zagreb, 2017.
- [6] K. Bui, S. Cvjetko Jerković, S. Sočivica, Strategija razvoja Urbane aglomeracije Zagreb, Urbano-ruralne veze, zbornik radova, 136-143, Hrvatski zavod za prostorni razvoj, Zagreb, 2017.
- [7] I. Katuriđ, N. Tandarić, S. Simov, Integrirana teritorijalna ulaganja kao instrument urbane obnove u Republici Hrvatskoj, društveni i ekonomski aspekti, Strategije urbane regeneracije, zbornik radova, 290-299, Hrvatski zavod za prostorni razvoj, Zagreb, 2016.
- [8] ***, Uredba o izmjenama i dopunama uredbe o tijelima u sustavima upravljanja i kontrole korištenja Europskog socijalnog fonda, Europskog fonda za regionalni razvoj i Kohezijskog fonda, u vezi s ciljem "ulaganja za rast i radna mjesta", Narodne novine br. 15/17 i 18/17, Zagreb, 2017.
- [9] [www.zagreb.hr/userdocsimages/gu%20za%20strategijsko%20planiranje/Zavr%C5%A1no%20izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20vrednovanju%20tijekom%20provedbe%20SRUAZ%20\(1\).pdf](http://www.zagreb.hr/userdocsimages/gu%20za%20strategijsko%20planiranje/Zavr%C5%A1no%20izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20vrednovanju%20tijekom%20provedbe%20SRUAZ%20(1).pdf)
- [10] ***, Zakon o sustavu strateškog planiranja i upravljanja razvojem Republike Hrvatske, Narodne novine br.123/17, Zagreb, 2017.
- [11] ***, Smjernice za uspostavu urbanih područja i izradu strategija razvoja urbanih područja za financijsko razdoblje 2021. – 2027. Verzija 2.0., Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, Zagreb, 2021.
- [12] [www.web.zagreb.hr/Sjednice/2021/Sjednice_Skupstine_2021.nsf/0/C12586DF003A998EC125878F00486766/\\$FILE/Kona%C4%8Dni%20prijedlog%20obuhvata%20UAZ_2021_2027.pdf](http://www.web.zagreb.hr/Sjednice/2021/Sjednice_Skupstine_2021.nsf/0/C12586DF003A998EC125878F00486766/$FILE/Kona%C4%8Dni%20prijedlog%20obuhvata%20UAZ_2021_2027.pdf)

broj	Ime specifičnog cilja	OP (Operativni program)
3a2	Omogućavanje povoljnog okruženja za razvoj poduzetništva	OPKK
4c3	Povećanje učinkovitosti sustava toplinarstva	OPKK
6c1	Povećanje zapošljavanja i turističkih izdataka kroz unaprjeđenje kulturne baštine	OPKK
6e2	Obnova brownfield lokacija (bivših vojnih i/ili industrijskih područja)	OPKK
7ii2	Povećanje broja putnika u javnom prijevozu	OPKK
8ii1	Povećanje zapošljavanja i brze integracije NEET skupine kroz Inicijativu za zapošljavanje mladih na tržište rada	OPULJP
9i1	Borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti kroz promociju integracije na tržište rada i socijalne integracije ranjivih skupina, i borba protiv svih oblika diskriminacije	OPULJP
9iv2	Poboljšanje pristupa visokokvalitetnim socijalnim uslugama, uključujući podršku procesu deinstitucionalizacije	OPULJP
10iii3	Poboljšanje obrazovnog sustava za odrasle i unaprjeđenje vještina i kompetencija odraslih polaznika	OPULJP
10iv1	Modernizacija ponude strukovnog obrazovanja te podizanje njegove kvalitete radi povećanja zapošljivosti učenika kao i mogućnosti za daljnje obrazovanje	OPULJP

Tablica I. ITU mehanizam – lista specifičnih ciljeva

Izgradnja prometne infrastrukture	Revitalizacija brownfield lokacija
Povećanje učinkovitosti javnog putničkog prijevoza	Zelena infrastruktura i prirodna baština
Obnova i izgradnja mostova	Uređenje javnih prostora i objekata
Biciklističko-pješačka infrastruktura	Urbana obnova i energetska učinkovitost
Sustav vodoopskrbe, odvodnje i pročišćavanje otpadnih voda	Unaprjeđenje mogućnosti zapošljavanja mladih i uključivanje mladih u održivi razvoj UAZ
Zaštita vodotokova, obrana od poplava	Razvoj zdravstvene infrastrukture
Gospodarenje otpadom	Unaprjeđenje socijalnih usluga i smanjenje isključenosti marginaliziranih skupina
Sustav poduzetničke potporne infrastrukture	Uspostava mreže širokopojasnog interneta
Razvoj visokih učilišta	Urbana sigurnost
Plasman lokalno proizvedenih poljoprivrednih proizvoda, kratki lanci opskrbe	Usklađivanje / umrežavanje / sinergija regionalnog i prostornog razvoja
Kulturna baština i turizam, selektivni oblici turizma	

Tablica II. Strateške teme / mrežni projekti Urbane aglomeracije Zagreb za razdoblje do 2020. godine

Alisa Hadžiabulić, Profesor,

Agromediterranski fakultet,
Univerzitet Džemal Bijedić, Mostar
e-mail: alisa.hadziabulic@unmo.ba

07

AGROTURISTIČKI POTENCIJALI BOSNE I HERCEGOVINE I SRBIJE – LANDS PROJEKAT

AGROTOURISTIC POTENTIALS IN BIH AND SERBIA

Sažetak:

Agroturizam predstavlja dopunsku djelatnost za pružaoce usluga u ruralnom području RS i BiH. Iako se ovom djelatnošću dominantno bave ruralna domaćinstva, prisutni su i drugi subjekti na tržištu koji svoje usluge definišu kao usluge u sferi agroturizma, iako bi, po međunarodnim standardima, te usluge pripadale drugim oblicima ruralnog turizma kao što je etno-turizam, gastro-turizam, eno-turizam, planinski turizam i drugi specifični oblici turizma u ruralnom području.

Agroturizam, kao specifični oblik ruralnog turizma, nije posebno tretiran zakonskim i podzakonskim aktima, pa je samim tim kao poseban termin i pojam u oblasti ruralnog turizma nedovoljno prepoznat od strane institucija i organizacija, pa i samih subjekata u oblasti turizma kao privredne djelatnosti.

Nivo znanja i stručnosti za razvoj agroturizma kao dopunske djelatnosti na poljoprivrednim gazdinstvima je na skromnom nivou, a postojeće obrazovne institucije nude ograničene mogućnosti za sticanje znanja i vještina u ovoj oblasti.

Na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou nije dovoljno razvijen strateški pristup razvoju ruralnog turizma koji bi podrazumijevao jasno osmišljen turistički proizvod, jasno definirane izvore finansiranja, kao i marketinški pristup promociji i brendiranju ruralnog turističkog proizvoda, pa, s tim u vezi, i proizvoda agroturizma.

Osnovne preporuke za unaprjeđenje agroturizma na području Bosne i Hercegovine i Srbije prioritetno se odnose na:

- Unaprjeđenje zakonodavno-pravne regulative i preciznije definisanje agroturizma kao specifičnog oblika ruralnog turizma;
- Umrežavanje svih aktera u djelatnosti agroturizma, predstavnika javnog, poslovnog i civilnog sektora u cilju profesionalizacije usluga u ovoj oblasti;
- Razvoj savjetodavnih centara, info tačaka, imenovanje kontakt osoba, kao stalne mreže podrške za pružaoce usluga u ovoj oblasti;
- Razvoj strateškog pristupa u osmišljavanju ruralnog turističkog proizvoda, uključujući razvoj marketing koncepta;
- Primjena održivog pristupa u upravljanju resursima za razvoj agroturizma.

Kroz integrisano djelovanje svih aktera u sferi agroturizma doprinosi se održivom razvoju ruralnih područja, jača se ruralna ekonomija, unaprjeđuju se izvori prihoda za ruralna domaćinstva, otvaraju se nova radna mjesta, iskorištavaju se neiskorišteni resursi na gazdinstvu, dodaje se vrijednost proizvodima sa gazdinstva kroz konzumaciju u okviru turističkih usluga, podiže se kvalitet života za stanovnike ruralnih područja, te doprinosi zaštiti kulturnog i historijskog naslijeđa.

Iako je agroturizam glavna izlazna šansa za unaprjeđenje konkurentnosti malih porodičnih poljoprivrednih domaćinstava u ruralnom području, jednaku korist od ove djelatnosti imaju svi potencijalni korisnici usluga agroturizma kojima se obezbjeđuje autentičan kvalitet proizvoda proizvedenih na gazdinstvu, porijeklom iz područja u kojem se proizvedeni, autentični smještaj koji upućuje na historiju i tradiciju tog kraja, učešće u aktivnostima na gazdinstvu i lični kontakt sa stanovnicima ruralnih područja.

U interesu je, prije svega nacionalnih, regionalnih i lokalnih vlasti, da na vrijeme prepoznaju koristi razvoja agroturizma kao privredne djelatnosti i obezbijede materijalne i druge preduslove za njegov dalji razvoj.

LANDS
set up points

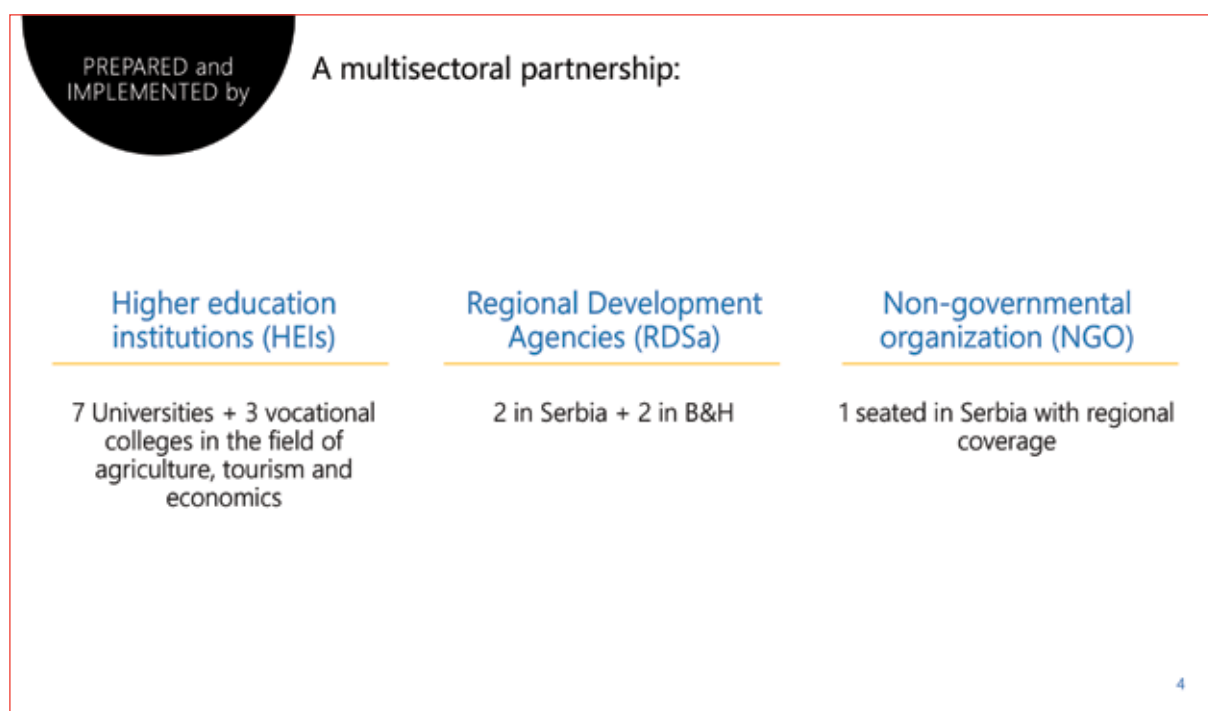
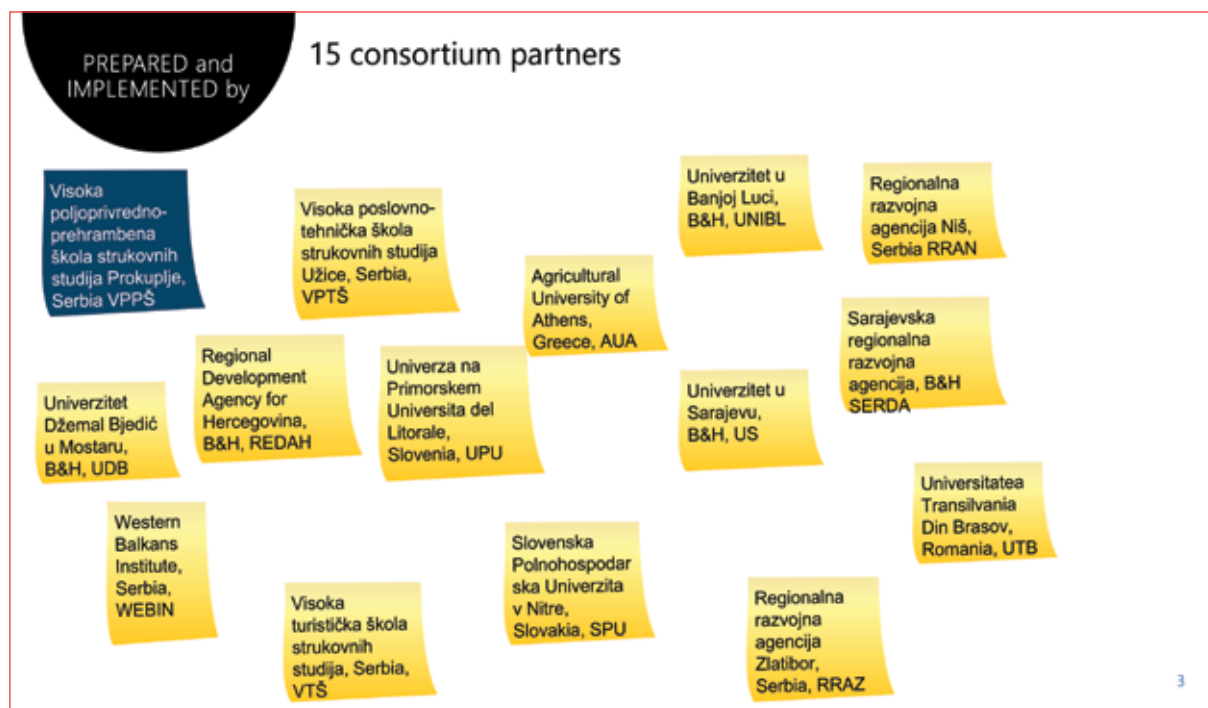

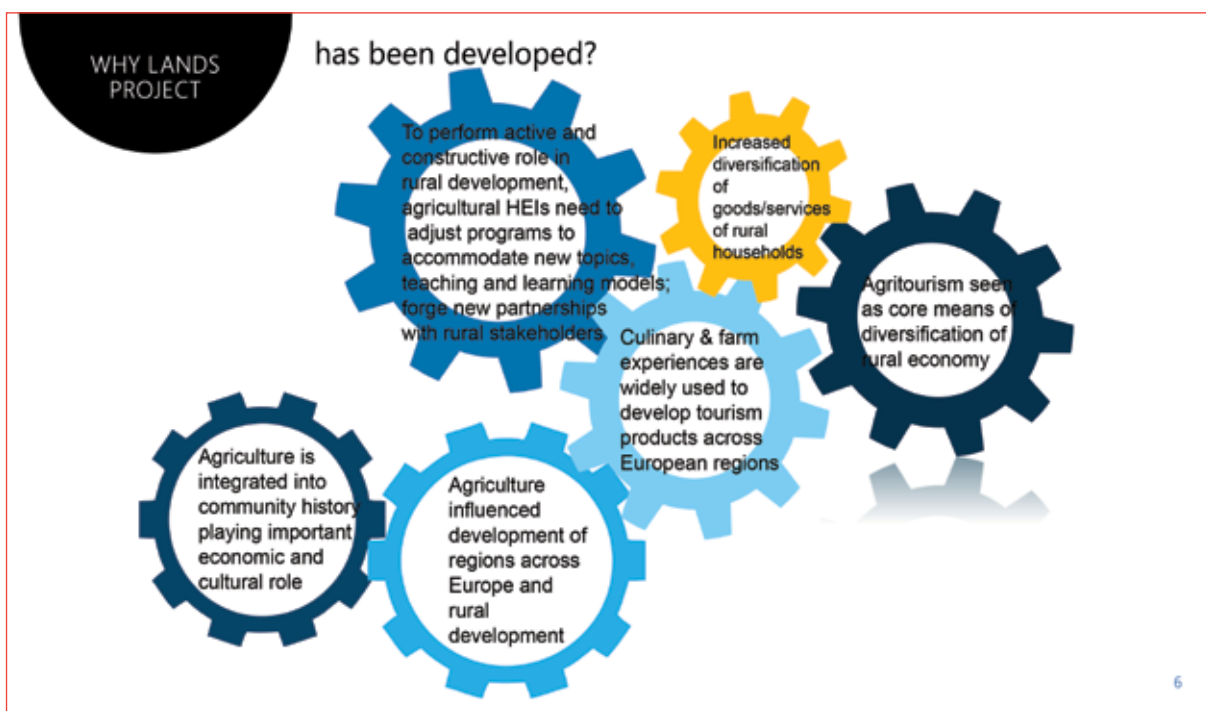
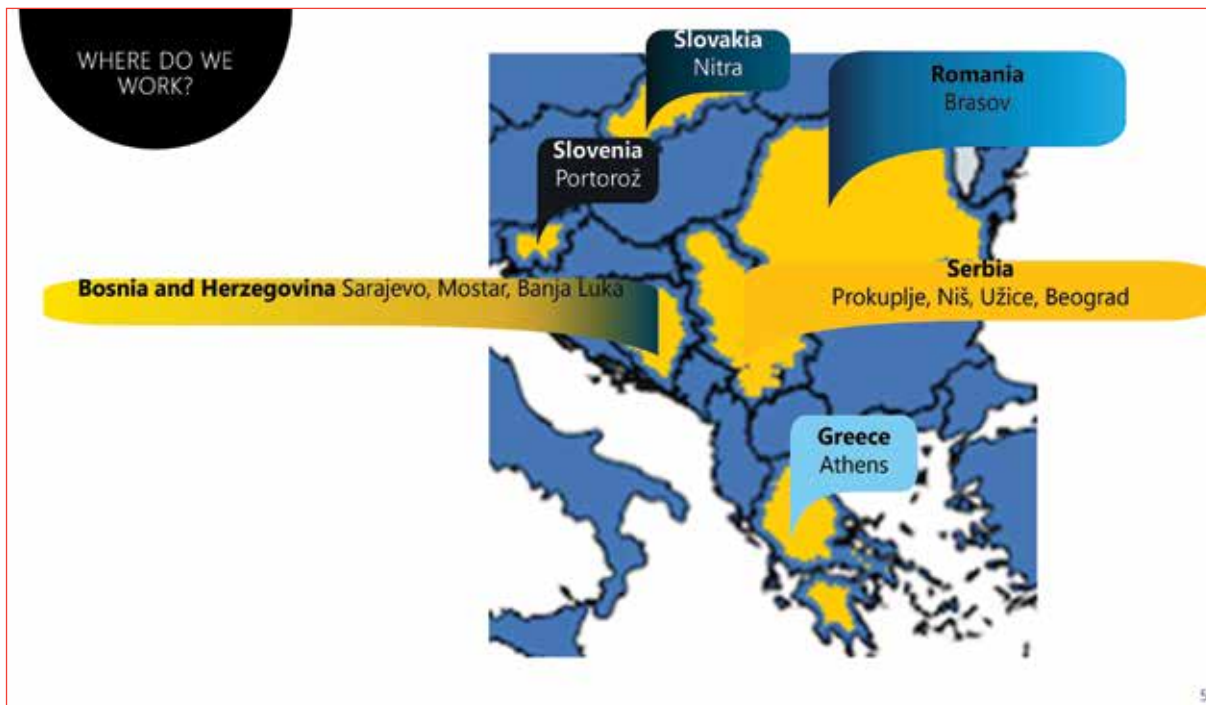
Funded under: EU Erasmus + program
Key Action: Cooperation for Innovation and Exchange of Good Practices
Action: Capacity Building in Higher Education
Type: Joint Project – Regional coverage

Priorities/themes:
 Strengthening of relations between HEIs and the wider economic and social environment with focus on agritourism development and promotion in the Western Balkans

Timeframe:
 October 2017 – September 2020
Budget: cca. 780000 EUR

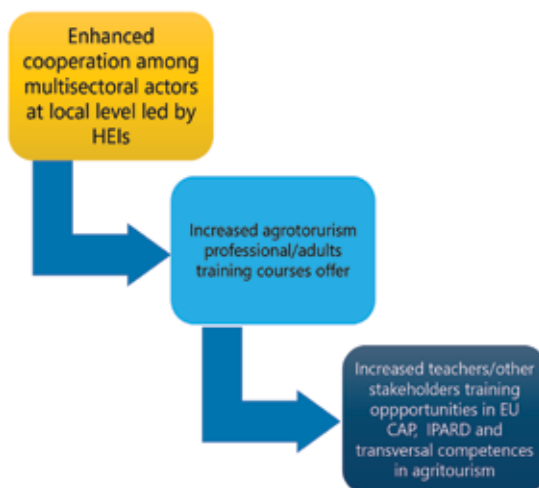
3. KONFERENCIJA O URBANOM PLANIRANJU I REGIONALNOM RAZVOJU *urbano - ruralna povezanost i regionalni razvoj*
 3rd CONFERENCE ON URBAN PLANNING AND REGIONAL DEVELOPMENT *urban - rural connectivity and regional development*

HOW DO WE DO IT?

LANDS approach to agritourism development and promotion is based on:

7

LANDS intervention logic

1 Overall and 3 specific objectives

7 Work packages (WPs) consisting of 33 activities out of which 6 are milestones

26 Results & 3 Outcomes

8

LANDS
WORK PACKAGES

WP1 Inception

ACTIVITY	RESULT
1.1. Mapping of agritourism development potential in RS and BA	1.1. Report on agritourism development potential in RS and BA
1.2. Assessment of needs for agritourism competences and courses	1.2. Needs assessment report of agritourism competences and training courses
1.3. Stakeholders analysis in RS and BA	1.3. Stakeholders analysis report
1.4. Introduction conference on agritourism in RS, BA and EU	1.4. Policy recommendations

Mapiranje
razvojnih
potencijala
agroturizma
u BiH i Srbije3. METODOLOGIJA RADA – PRIKUPLJANJE, OBRADA I
PREZENTACIJA PODATAKA

Ova studija temeljena je na analizi razvoja agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini, s ciljem da se utvrdi potencijal razvoja agroturizma u ovim zemljama i da se utvrdi potrebe za razvojem agroturizma.

- 1. Cilj studije** – Analiza razvoja agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini, s ciljem da se utvrdi potencijal razvoja agroturizma u ovim zemljama i da se utvrdi potrebe za razvojem agroturizma.
- 2. Metodologija rada** – Priкупljanje, obrada i prezentacija podataka.
- 3. Rezultati** – Izrada izveštaja o razvoju agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini, s ciljem da se utvrdi potencijal razvoja agroturizma u ovim zemljama i da se utvrdi potrebe za razvojem agroturizma.

2. CILJ STUDIJE

Ova studija temeljena je na analizi razvoja agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini, s ciljem da se utvrdi potencijal razvoja agroturizma u ovim zemljama i da se utvrdi potrebe za razvojem agroturizma.

Ova studija temeljena je na analizi razvoja agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini, s ciljem da se utvrdi potencijal razvoja agroturizma u ovim zemljama i da se utvrdi potrebe za razvojem agroturizma.

Ova studija temeljena je na analizi razvoja agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini, s ciljem da se utvrdi potencijal razvoja agroturizma u ovim zemljama i da se utvrdi potrebe za razvojem agroturizma.

Ova studija temeljena je na analizi razvoja agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini, s ciljem da se utvrdi potencijal razvoja agroturizma u ovim zemljama i da se utvrdi potrebe za razvojem agroturizma.

Ova studija temeljena je na analizi razvoja agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini, s ciljem da se utvrdi potencijal razvoja agroturizma u ovim zemljama i da se utvrdi potrebe za razvojem agroturizma.

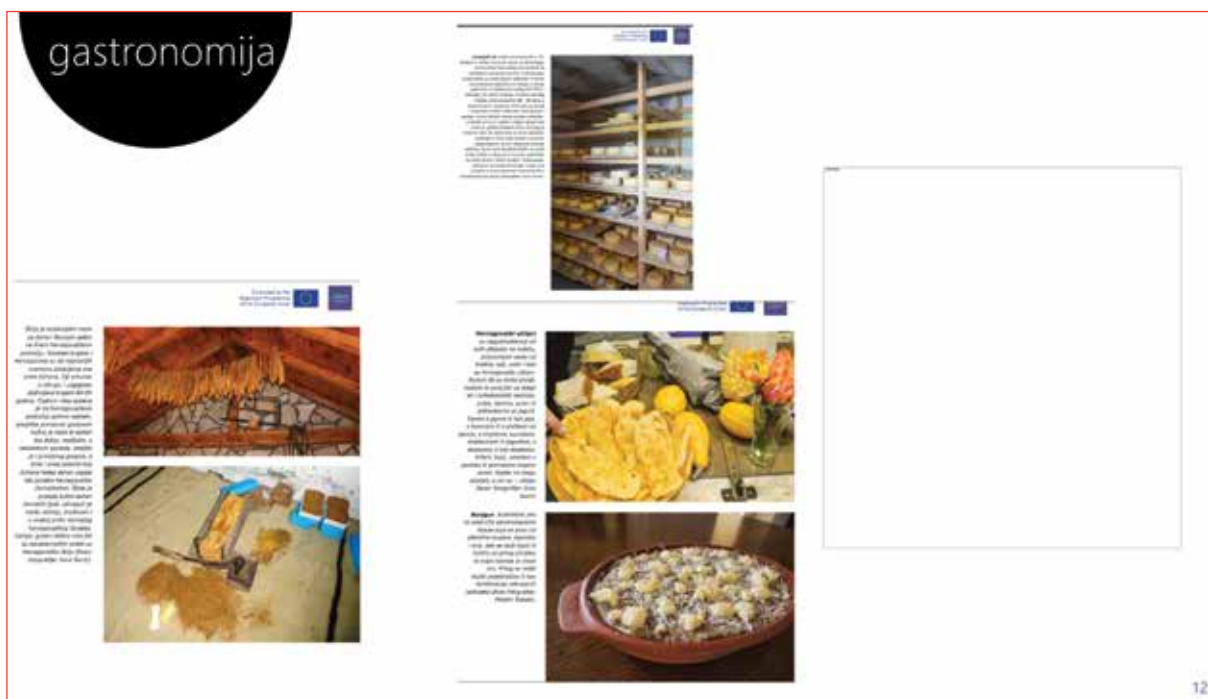
Ova studija temeljena je na analizi razvoja agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini, s ciljem da se utvrdi potencijal razvoja agroturizma u ovim zemljama i da se utvrdi potrebe za razvojem agroturizma.

Ova studija temeljena je na analizi razvoja agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini, s ciljem da se utvrdi potencijal razvoja agroturizma u ovim zemljama i da se utvrdi potrebe za razvojem agroturizma.

3. KONFERENCIJA O URBANOM PLANIRANJU I REGIONALNOM RAZVOJU *urbano - ruralna povezanost i regionalni razvoj* 3rd CONFERENCE ON URBAN PLANNING AND REGIONAL DEVELOPMENT *urban - rural connectivity and regional development*

11

12

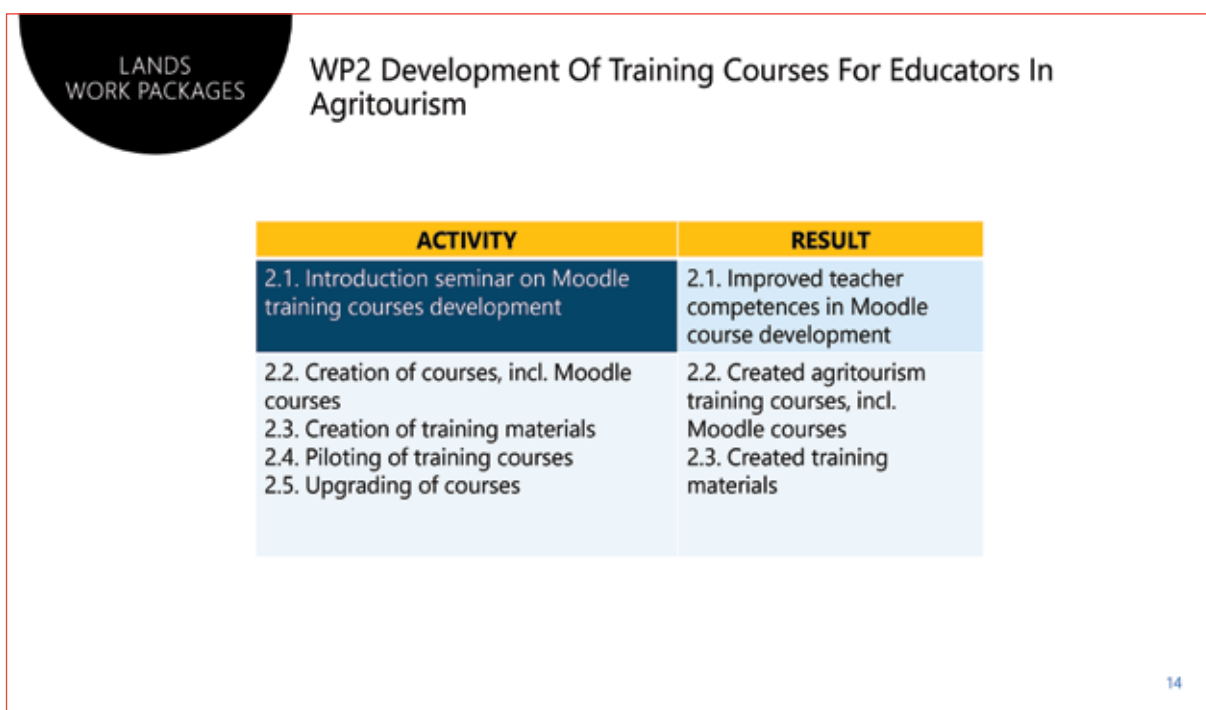
LANDS ACOMPLISHMENTS

- *Database of households and other agritourism stakeholders has been created*

Analiza učesnika agroturizma u Srbiji/Bosni i Hercegovini

13

LANDS WORK PACKAGES

WP2 Development Of Training Courses For Educators In Agritourism

ACTIVITY	RESULT
2.1. Introduction seminar on Moodle training courses development	2.1. Improved teacher competences in Moodle course development
2.2. Creation of courses, incl. Moodle courses	2.2. Created agritourism training courses, incl. Moodle courses
2.3. Creation of training materials	2.3. Created training materials
2.4. Piloting of training courses	
2.5. Upgrading of courses	

14

LANDS ACOMPLISHMENTS

- **2 vocational training programs with over 30 relevant practical trainings for acquiring various knowledge and practical skills in agritourism developed and delivered**

LANDS

15

LANDS WORK PACKAGES

WP3 Strengthening Teacher Training Competences and Creation of Trainers Pool

ACTIVITY	RESULT
3.1. Seminar on teacher training and adults education methodology 3.2. Teacher training of trainers	3.1. Improved training competences of teachers
3.3. Development of ToT materials and manual	3.2. Created ToT materials and manual
3.4. Training of agritourism educators	3.3. Improved knowledge and training skills of agritourism educators
3.5. Creation of pools of trainers in agritourism	3.4. Created pool of trainers in agritourism

16

LANDS ACOMPLISHMENTS

- We have formed a **regional team** of over **30 educators** trained to provide support to households and entrepreneurs in agritourism business

17

LANDS WORK PACKAGES

WP4 Accreditation and Implementation of Agritourism Training Courses

ACTIVITY	RESULT
4.1. Accreditation of training courses	4.1. Accredited agritourism training courses
4.2. Purchase and installation of equipment	4.2. Equipment purchased and installed
4.3. Releasing of call for participants and promotion of training program	4.3. Improved agritourism competences of rural households and prospective entrepreneurs
4.4. Training of rural households and prospective entrepreneurs	4.4. Improved competences of agritourism professionals
4.5. Training of agritourism professionals	4.5. Improved competences of agritourism professionals

18

LANDS ACOMPLISHMENTS

- **30+ delivered trainings with 450+ participants representing households, entrepreneurs, unemployed persons, municipalities, tourist organizations and other**

19

LANDS WORK PACKAGES

WP5 Quality Assurance & Monitoring

ACTIVITY	RESULT
5.1. Development of QA manuals and quality plan	5.1. QA manuals and quality plan
5.2. QA Committee meetings 5.3. Activity M&E	5.2. Quality assured in project implementation & management
5.4. Progress evaluations	5.3. Progress evaluation reports
5.5. External and internal evaluations	5.4. External and internal evaluation reports

20

LANDS
WORK PACKAGES

WP6 Dissemination & Exploitation

ACTIVITY	RESULT
6.1. Website programming & dissemination	6.1. Project website
6.2. Internal institutional dissemination	6.2. Internal institutional dissemination carried out
6.3. Media promotion & newsletter	6.3. Cooperation agreements signed
6.4. Signing of long-term cooperation agreements on agritourism training development between academic institutions and RDAs	6.4. Project results disseminated
6.5. Dissemination conference	

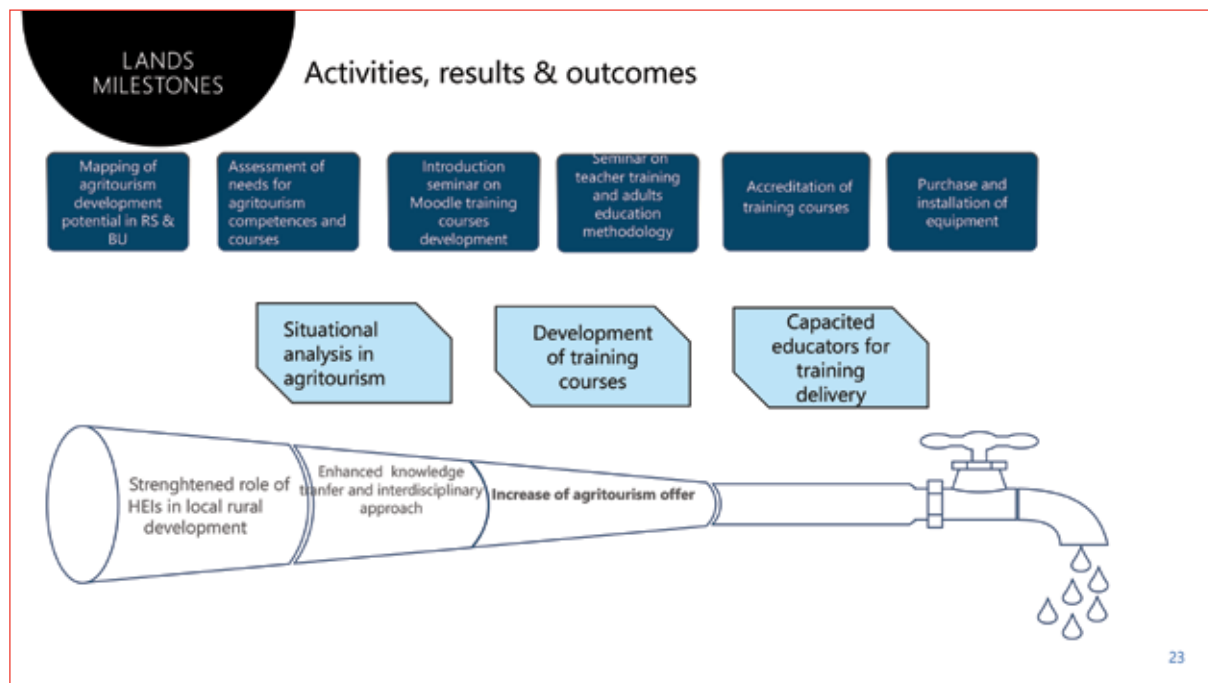
21

LANDS
WORK PACKAGES

WP7 Management & Administration

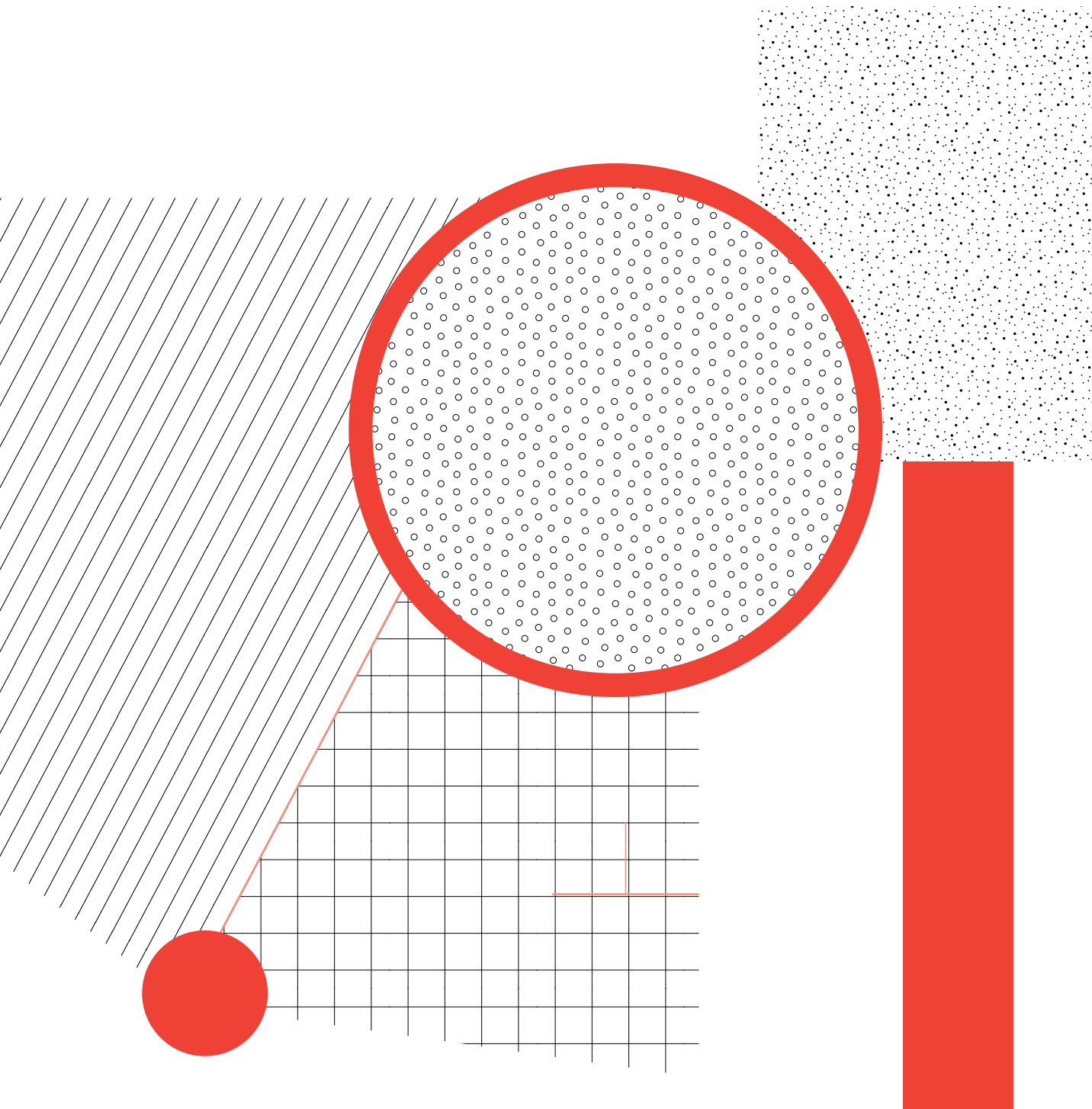
ACTIVITY	RESULT
7.1. Kick off meeting	7.1. Project kick off meeting held, project teams constituted, rules and procedures agreed
7.2. Creation of Project /Finance Management Manual	7.2. Project/Finance Management Manual created and distributed
7.3. Steering Committee meetings	7.3. Smooth project management, administration and reporting ensured
7.4. Daily project management and administration	

22

THANK YOU!

**Next Destination Balkans:
Agritourism Landscapes Development**

Jelena Zlatar Gamberožić, Ph.D

Institute for Social Research in Zagreb,
Frankopanska 22
e-mail: zlatar.jel@gmail.com

Jana Vukić, Ph.D.

Faculty of Humanities and Social Sciences;
Ivana Lučića 3, Zagreb
e-mail: jana.vukic@ffzg.hr

08

DIMENZIJE ODRŽIVOSTI U RURALNIM I URBANIM TURISTIČKIM SREDINAMA ODABRANIH JADRANSKIH OTOKA

DIMENSIONS OF SUSTAINABILITY OF SELECTED ADRIATIC ISLANDS IN RURAL AND URBAN TOURIST ENVIRONMENTS

Sažetak:

Otoci figuriraju kao važan faktor i destinacija turizma, a transformacijom otočkog prostora, posebice jadranskih otoka, bavili su se mnogi autori (vidi: Župančić, 2000.; Defilippis, 2001.; Starc, 2001.; Vidučić, 2007.; Lay, 2007.; Šimunović, 2007.; Zlatar, 2010.; Roggen and Zlatić, 2013.; Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013.; Žnidar, Alfirević i Pavičić, 2014.; Starc and Stubbs, 2014.; Zlatar Gamberožić i Svirčić Gotovac, 2021. itd.) ukazujući također i na pokušaje osnaživanja otpornosti i održivosti otoka kroz različite metode proširenja i diverzifikacije turističke ponude. Cjelovita nacionalna strategija održivog razvoja donesena je 2009. godine (Lay i Šimleša, 2012.) kada se i održivost i uravnotežen turistički razvoj počinju kao razvojni smjer uzimati u obzir, kako na otocima tako i u unutrašnjosti. U konceptima razvoja otoka i različitih tipova otočkog turizma ipak se često zanemaruje element održivosti tj. ekonomska, ekološka, društvena te kulturna dimenzija održivog razvoja nauštrb ekonomskog razvoja i povećanja i širenja svih turističkih elemenata i turističke ponude. To je pogotovo izraženo u urbanim područjima otočnih cjelina (npr. grada Hvara na otoku Hvaru i grada Raba na otoku Rabu), no do zanemarivanja održivog razvoja dolazi i u ruralnim sredinama pri čemu možemo govoriti i o stagnaciji i pretjeranoj izgradnji turističkih kapaciteta (naselja Povelja i Postira na otoku Braču). Primjeri spomenutih otoka i naselja pokazuju kako su upravo održivost i otpornost otoka ključni temelji u strategijama turističkog otočkog razvoja i to kroz održivi turizam kao jednog od ključnih ciljeva povećanja otpornosti i održivosti otoka (prema Strategiji prostornog razvoja Republike Hrvatske, 2017).

Ključne riječi: Jadranski otoci, dimenzije održivog razvoja, ruralne i urbane turističke sredine

DIMENZIJE ODRŽIVOSTI U RURALNIM I URBANIM TURISTIČKIM SREDINAMA ODABRANIH JADRANSKIH OTOKA

Jelena Zlatar Gamberožić
 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
jelena@idi.hr

Jana Vukić
 Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
jana.vukic@ffzg.hr

SECRURAL HRZZ projekt i HILAR Erasmus+ projekt

Uvod- dimenzije održivog razvoja

- Ekološka, ekonomska, socijalna i kulturna dimenzija održivosti:
- **Ekološka**- razvoj koji poštuje prihvatne kapacitete okoliša, u kontekstu otoka i poljoprivredni i ekološki razvoj turizma (eko i agro turizam)
- **Ekonomska**- gospodarski razvoj, učinkovitost i napredak u ekonomskom smislu kroz ekonomske parametre
- **Socijalna**- socijalni standard, socijalna pravednost, kvaliteta života, komunikacija između različitih aktera, ravnopravno sudjelovanje različitih aktera u prostornom planiranju i razvoju
- **Kulturna**- briga o kulturnom identitetu, kulturnoj baštini, kulturni događaji
- U konceptima razvoja otoka i različitih tipova otočkog turizma često se zanemaruje element održivosti tj. dimenzije održivog razvoja nauštrb ekonomskog razvoja i povećanja i širenja svih turističkih elemenata i turističke ponude.
- To je pogotovo izraženo u urbanim područjima otočnih cjelina (npr.grada Hvara na otoku Hvaru i grada Raba na otoku Rabu), no do zanemarivanja održivog razvoja dolazi i u ruralnim sredinama pri čemu možemo govoriti i o stagnaciji i pretjeranoj izgradnji turističkih kapaciteta (naselja Povlja i Postira na otoku Braču).

Turistički razvoj hrvatskih otoka

- **Održivost i otpornost** otoka ključne su teme pri istraživanju otoka, pogotovo u kontekstu održivog turizma kao jednog od ključnih ciljeva povećanja otpornosti (prema *Strategiji prostornog razvoja Republike Hrvatske*, 2017)
- **Hrvatski otoci:** indikator onoga što se događa u unutrašnjosti (Magaš, 1996.)
- 25% naselja na otocima će izumrijeti; većinom oni na manjim otocima bez trajektnih linija ili u unutrašnjosti otoka (Štiperski, Malić, Kovačević, 2001.)- ne uspijeva se zaustaviti demografsko opadanje otoka
- Otočne zajednice su uglavnom orijentirane na **turizam**
- Jadranski otoci na raskršću (Starc, 2002.) - između brzog trošenja prostornih resursa i mogućnosti održivog razvoja
- **Zakon o otocima:** CILJ: Održivi razvoj otoka: stabilan gospodarski razvoj otoka, pravedna raspodjela socijalnih mogućnosti za sve otočane, zaštita otočnog okoliša i povećanje otpornosti na klimatske promjene

Ruralna područja otoka: Povalja: Stagnacija i mogućnost obiteljskog turizma

Panorama Povalja

Hotel Galeb

Panorama Povalja, plaže Ratac i Punta

Škola i dio rive

- Stanje u turističkom razvoju **Povalja** utvrđeno istraživanjem 2019. nešto je lošije nego prije deset godina- stagnacija.
- Lokalna vlast je u međuvremenu vrlo malo učinila na promjeni stanja i doživljaju samog mjesta –jake su lokalne inicijative stanovnika.
- Potreban je razvoj lokalnih inicijativa u integraciji s državnim inicijativama - jačanje lokalne zajednice i educiranje stanovništva za razvoj odgovornog turizma.
- Daljnji razvoj otoka mora biti percipiran kroz povezanost tradicionalnog i autentičnog načina života na otoku s novim razvojnim trendovima kako bi se kao takav mogao održati na dugoročno prihvatljiv način
- Povalja u ovom smislu imaju mogućnost razvoja prema održivosti i agroturizmu koji bi u kombinaciji s obiteljskim turizmom za njih bio i najbolje rješenje te osigurao daljnji razvoj temeljeći se na mješovitoj ekonomiji.

- **Ekološka dimenzija održivosti**- prirodni resursi su postojeći, problematično je propadanje hotela Galeb i apartmanskog naselja Punta (koje je u procesu obnove), a objekti koji nisu u funkciji i stagniraju štetni su za okoliš, poljoprivreda je nedovoljno razvijena
- **Ekonomska dimenzija održivosti**- potrebno je ulaganje u neiskorištene turističke resurse poput škole, razvoj obiteljskog turizma, iskorištavanje postojećih objekata (hotela, apartmanskog naselja)
- **Socijalna dimenzija održivosti**-postoji jaka povezanost između aktera lokalne zajednice i lokalnih inicijativa – također, potrebna je povezanost *bottom up* i *top down* pristupa tih inicijativa te općina na otoku
- **Kulturna dimenzija održivosti**- postoji velika i raznolika kulturna baština koja se može iskorištavati u većoj mjeri, galerija Povalja aktivna je oko mnogih događaja

Otok Brač: Postira:

Panorama Postira

Tvornica Sardina

Hotel Vrilo

Poljoprivreda

Hotel View u izgradnji

Etno-eko selo DOL

- Dosad postojeći uravnotežen razvoj između poljoprivrede i turizma (hotelskog i apartmanskog)
- U kontekstu turističkog razvoja, Postira su na raskršću različitih tipova razvoja:
 - 1) Tendencija prema masovnom turizmu, tj. porast turističke ponude i smještaja
 - 2) Usmjerenost prema "odgovornim formama turizma"- ekoturizam i ruralni turizam
- Lokalna populacija je ključni akter protiv masovnog turizma i takvih tendencija
- U komparaciji s ostalim istraživanim mjestima na otoku, Postira se nalaze 'između' Bole i Povalja
- Stanje se mijenja s izgradnjom novog hotela koji će zauzimati 5.500 kvadrata na 11.500 kvadrata zemljišta, imat će pet nadzemnih etaža i jednu podzemnu garažu za 80-ak vozila, a u sezoni bi trebalo raditi 120 zaposlenih,
- Također, hotel će imati 220 soba za 490 gostiju i time više nego udvostručiti dosadašnju ponudu Postira u hotelskom smještaju
- Ovakav hotel bi svakako promijenio situaciju smještajnih kapaciteta i koncentraciju turista u Postirima pa je moguća i promjena dosadašnje procjene turističkog stanja i uravnoteženog razvoja u smjeru masovnog turističkog razvoja.

- **Ekološka dimenzija održivosti**- razvijena je kroz povezanost poljoprivrede (povrće i voće) i očuvanost prirodnog ambijenta bez pretjerane apartmanizacije- etno-eko selo Dol – primjer eko/agro turizma
- **Ekonomska dimenzija održivosti** – uravnotežen ekonomski razvoj- poljoprivreda, turizam i industrijska proizvodnja (ribarsko-prerađivačka industrija Sardina) – problem izgradnje novog hotela
- **Socijalna dimenzija održivosti**- postoji demografska stabilnost i socijalna kohezija kroz lokalne građanske udruge i mreže u kojima su ključni akteri usklađeni.
- **Kulturna dimenzija održivosti**- vezanost za kulturnu tradiciju i lokalne običaje, bogata kulturna baština, eko-etno selo Dol je zaštićena graditeljsko-povijesna cjelina, postoje različite kulturne udruge i manifestacije: međunarodna kiparska kolonija, književni susreti, Noć Hrapoćuše

Urbani prostor otoka: Otok Hvar – Grad Hvar:stihijski turizam

Hotel
Amfora

Prazna
Gradsk
a
plaža,
ljeeto
2020.

Hvarska
Pjaca

Tvrđava
Španjola

- Stihijski razvoj turizma, tj. **neplanirani turizam**
- Pretjerana **iskorištenost otočkih resursa**- gubitak smjera razvoja
- **Kombinacija različitih tipova turizma**: elitni, masovni, sportski, kulturni i party turizam
- Postaje sinonim za ljetno turističko odredište za mlade i zabavu, no njegovi su prirodni, gospodarski i društveni razvojni potencijali mnogo veći i nažalost nedovoljno iskorišteni
- Hvar treba usmjeriti uglavnom prema **održivom razvoju** (od tipova turizma se najviše spominju elitni i kulturni tip turizma te agro-turizam)
- Pandemija je pokazala kako je manji broj turista zapravo povoljniji za taj prostor, ostaje vidjeti hoće li i kako nova strategija implementirati te uvide

- **Ekološka dimenzija održivosti**- Povezanost poljoprivrede i turizma na Hvaru nije velika niti raširena prema mišljenju sugovornika, iako je rad u poljoprivredi prisutan i razvijen na individualnoj lokalnoj razini, tj. lokalno se stanovništvo aktivno bavi poljoprivredom, no apartmanizacija narušava identitet mjesta te predstavlja problem za okoliš
- **Ekonomska dimenzija održivosti**- glavnim problemom smatra se upravo prevelika orijentacija na turizam- Do 2000- ih je u Hvaru bila prisutna dominacija turista znatno više platežne moći od većine drugih destinacija u Hrvatskoj- od ukupno 14 hotela njih šest bilo je sa 4 zvjezdice i u njima je ostvareno 57% noćenja i čak 64% dolazaka turista u hotelima- hoteli su aktivni i pospješuju elitni turizam
- **Socijalna dimenzija održivosti**- jak utjecaj turističke zajednice grada Hvara, kao i velika uloga privatnog sektora, posebice privatnih iznajmljivača i ugostitelja; Važnost udruga jača tek zadnjih godina i to u kontekstu provođenja različitih projekata; Naglašen je utjecaj lokalne zajednice, prvenstveno pojedinaca koji su većinom svojevrijedno gradili turističke objekte, uz dopuštenje lokalne vlasti
- **Kulturna dimenzija održivosti**- projektom 'Hvar-tvrđava kulture' definirali su se i analizirali prisutni kulturni sadržaji u gradu Hvaru (naglasak je bio na kulturnoj baštini te spajanju turizma i kulture); postavilo se pitanje koliko je i na koji način grad Hvar promoviran te koliko je njegov turistički identitet istaknut kroz njegovu kulturnu baštinu, a koliko se na 'kulturnom identitetu' radilo samo na formalnoj razini.

Otok Rab i grad Rab

Primjer istraživanja odnosa prema kulturnoj baštini i održivom turizmu

- projekt HILAR (Integrated Methodologies to Historical Landscapes Recording: Participatory Approaches; <https://hilar.ftzg.unizg.hr/>), vrijeme provedbe sociološkog istraživanja: rujan/listopad 2021.
- istraživanje iskustava, percepcije i stavova lokalnih aktera o kulturnoj baštini (dimenzija kulturne održivosti i socijalne održivosti zajedno s ekonomskim i ekološkim aspektima održivog razvoja)
- metode istraživanja: anketa sa stanovnicima otoka Raba (N=165); intervjui (N= 25) ekspertni intervjui i intervjui s odabranima akterima (turizam, lokalna uprava i dr.)
- Značajke turizma na Rabu: koncentracija turista na grad Rab, razlijevanje grada i neplanska gradnja (apartmanizacija) koja značajno narušava vizuru i arhitektonsko-urbanističke značajke te kvalitetu života i krajolik
- velika razvojna podjela urbanog (posebno grad Rab) i ruralnog dijela otoka

Grad Rab

Grad Rab

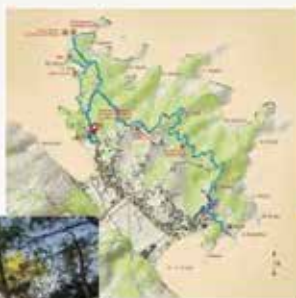

Iz intervjua

- Ali ako radiš neakvu komparaciju između života u gradu i života na otoku pa reklo bi se da život u gradu ima puno više prednosti. Pod broj jedan možeš krenut di god hoćeš. Imaš puno veći, tu ne znam koliko ste na Rabu, ali javni prijevoz nula bodova. **Ovdje ako nemate svoj auto, nemate vozački, iako su udaljenosti male, vama su mogućnosti ograničene.** A da ne pričam o tome da je ograničena sama ponuda bilo kakvih sadržaja za mlade pogotovo djecu. Jadni ako imaju birati između nogometa, rukometa i košarke ono neš ti izbora.

Mislim da je to već jedna ogromna prepreka di **zapravo ljudi i ne mogu od rane dobi razviti neku svijest o kulturnoj baštini.** Toga, znači po meni toga stvarno to nema. I još ako pridodam ovaj, ovaj naš mentalitet, **ne znam uopće kako bih ga definirala rapsko-balkanski mentalitet (...)** To nama stvarno daj ti nama betona, ljeti apartmana, favele i mi sretni. Čudi me da još nismo zvonike u apartmane pretvorili. (stanovnica/stručnjakinja, mlada dob)

Rab Archeological (T)races

Citati iz ankete

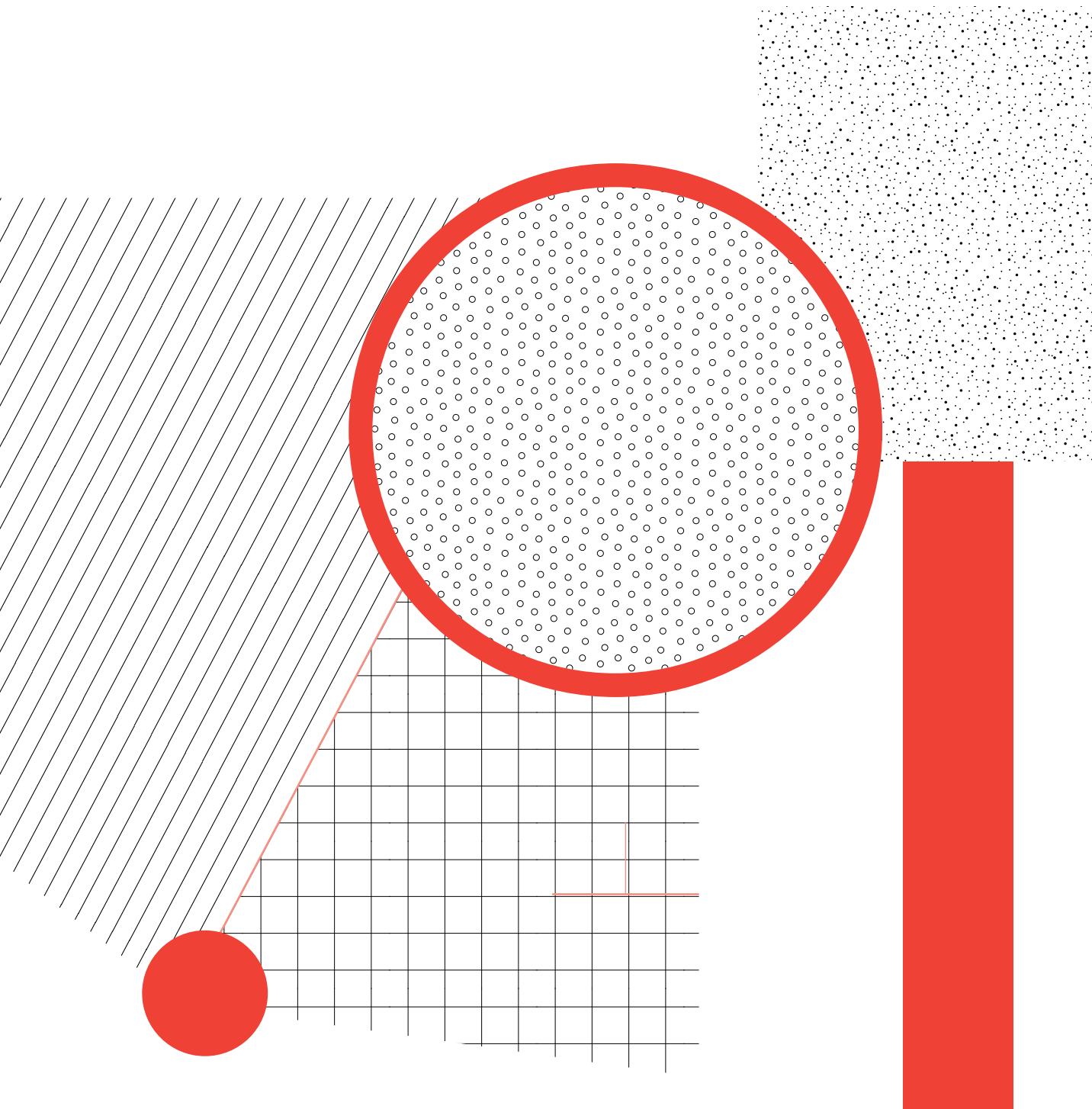
- Definitivno više kulturnih događanja... **ne može se sve vrtiti samo oko fjere koja svake godine sadrži više/manje iste sadržaje**. Kantuni su primjer dobre novine. Osim pohvala cijelom otoku; Lopar se ističe svojom inovativnosti i poticanjem originalnosti i kreativnosti pomoću raznih radionica i događanja (npr skulpture u pijesku, fotografske radionice, radionica mozajka i sl) čime uključuju domaće i strance da žive kulturu a ne samo da ju promatraju. **Pohvale Geoparku Rab koji već dugo radi na promociji otoka i isticanju prirodnih ljepota otoka**. Trebalo bi poraditi na jačanju prepoznatljivosti 4 zvonika u svijetu kao osnovnog akcenta prostora **ali i ostalih prirodnih i kulturnih materijalnih i nematerijalnih baština otoka kao dodatnim prostorno-veremenskim okupacijama primarno za turiste (kad već živimo od turizma) ali i za lokalno stanovništvo**. Sve kreće od edukacije i dobre reklame na pravom tržištu. I za kraj sve pohvale za arheološke trase; nešto novo i originalno na ovom prostoru. **Povezuje prošlost (nalaze) s novim tehnologijama (animacije i sl) na korisniku zanimljiv način**. Poliče edukaciju, fizičku aktivnost i širi ponudu otoka. Treba samo paralelno s rastom ovog projekta raditi na poticanju ekološke osvještenosti korisnika da putem ne bacaju smeće, ne čupaju bilje (posebno ugroženije vrste) i ne uništavaju nalaze.

- **Grad treba posvetiti veću i bolju brigu nematerijalnoj kulturnoj baštini grada i otoka. Posvetiti jednaku pažnju životu u gradu kao i životu na selu.** Tradicija i život stanovnika grada je sveden na minimum. Više pažnje prema tome ne bi bilo naodmet. Također, ukoliko grad želi da se tradicija i nematerijalno dobro i dalje prenosi i širi mora u to i ulagati. Ali ne politički i vlastitim interesom, već angažirajući pojedince i grupe koji se s time bave.
- Stalni sam stanovnik otoka Raba od 2018.godine, nemam porijeklo sa Raba i nikad prije 2018. nisam boravila na Rabu. **Za ove 3 godine života na Rabu, upoznala sam samostalno otok, znam skoro svaku stazu i svaki arheološki ostatak, kao i prirodne znamenitosti, što se za većinu lokalnog stanovništva ne može reći - na primjer, žive na Rabu od rođenja i nikad nisu bili na poluotoku Kalifrontu, za većinu su arheološki ostaci samo hrpe kamenja, a na privatnim zemljištima imaju odlagališta vlastitog krupnog otpada..prisutna je prekomjerna izgradnja u svrhu turizma.**
- **BAŠTINA SE NE PRODAJE VEĆ SE PREDAJE !!!**
- Treba čuvati Otok!

- **Ekološka dimenzija održivosti** - očuvanost ruralnog i prirodnog ambijenta; pokušaji povezivanja turizma s prirodnim ljepotama i kulturnom baštinom (u poveljama); opasnost izgradnje hotela u zaštićenim zelenim prostorima
- **Ekonomska dimenzija održivosti** – orijentacija na turizam, problem apartmanizacije i preizgrađenosti
- **Socijalna dimenzija održivosti** – mali broj stanovnika (oko 9000), ali postoji određena stabilnost i socijalni kapital zajednice
- **Kulturna dimenzija održivosti**- bogata kulturna baština, zaštićena i prepoznata povijesna jezgra grada Raba, ali ne i druga nalazišta, koncentracija turizma u gradu Rabu, nedovoljna povezanost svakodnevnog života i zaštićene baštine, nedovoljna zaštita i briga za materijalnu baštinu (otok nema muzej) i nedovoljna zaštita nematerijalne baštine (osim Rabske fjere)

Zaključak- kako dalje?

- Glavni cilj turističkog razvoja hrvatskih otoka- poboljšavanje kvalitete života i sprječavanje depopulacije te očuvanje autentičnosti (materijalna i nematerijalna kulturna baština, način života)
- Razvoj svakog otoka mora se promišljati sukladno ekološkim dimenzijama i prostornom kapacitetu pojedinog otoka
- Ravnoteža između ključnih dimenzija održivosti: ekonomske, ekološke, kulturne i društvene dimenzije
- Nužan je 'spoj' *top down* i *bottom up* pristupa, lokalne zajednice (stanovnika, lokalne vlasti i turističkih i dr. aktera) i državnih inicijativa
- Masovni i stihijski turizam, iako donose kratkoročnu korist, dugoročno uzrokuju probleme u svim dimenzijama održivosti
- Održivi turizam i održivost trebali bi biti ključne smjernice- održiv razvoj na otocima treba slijediti tradicionalni način života (socijalna i kulturna održivost) i biti usko povezan s ekologijom

doc.dr.sc. Anđelina Svirčić Gotovac

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, IDIZ,
Zagreb, Hrvatska

e-mail: angelinasg@gmail.com

09

MOGUĆNOSTI RAVNOMJERNIJEG RAZVOJA HRVATSKOG URBANOG PROSTORA U ODNOSU NA EUROPSKI KONTEKST

POSSIBILITIES OF MORE BALANCED DEVELOPMENT OF THE CROATIAN URBAN SPACE IN RELATION TO THE EUROPEAN CONTEXT

Sažetak:

Smanjenje važnosti nacionalnih država (Sassen, 1996.) u suvremenom i globalizacijskom kontekstu dovodi do novih međunarodnih i regionalnih povezivanja izvan nacionalnih granica. Time se nastoji ojačati uloga samih gradova i sela te njihovu povezanost i usmjerenost jednih na druge u tzv. mrežama naselja ili urbano-ruralnim mrežama. U takvom suodnosu gradovi i sela ovise o procesima globalizacije i glokalizacije (Robertson, 1995.; Cifrić, 2003.) kao dualnom procesu koji naglašava paralelnost postojanja globalnog i lokalnog. Značaj i važnost lokalnog prostora nije uvijek lako istaknuti, a još teže oživjeti ili revitalizirati, posebno u malim i gospodarski manje razvijenim zemljama. Iznimka nije Hrvatska koja unutar svojih lokalnih prostora ima brojne specifičnosti ali i brojne probleme, prvenstveno demografske i ekonomske prirode. Prilagodba na nove i suvremene tendencije prostornog razvoja, prvenstveno europeizacijskog procesa, nesumnjivo polazi od brige za lokalnu razinu od koje razvoj treba krenuti (tzv. *razvoj odozdo*) jer se u kontekstu održivosti i brige za budući razvoj ona nastoji revitalizirati i sačuvati. Takvo je viđenje razvoja prostora rezultat zaokreta u shvaćanju modernizacije urbanog prostora koji daje prednost drugačijim postavkama od onih dosadašnjih u kojima su pretjerana urbanizacija i centralizacija osiromašile brojne prostore, naročito one srednje i male. Stoga dolazi do razvoja „nove“ lokalnosti koja se pretpostavlja nacionalnoj te posebno globalnoj razini. U tom pravcu hrvatski

je lokalni prostor, ali i susjedni prostori, ovisan o europskom kao najbližem nadnacionalnom prostoru i unutar tog okvira može planirati i vlastiti razvoj. Tako je primjerice, razvojni dokument Europske unije nazvan *Teritorijalna Agenda 2020* (usvojena 2011.) dio strategije *EUROPA 2020*. – *Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast*, a stavlja naglasak na regionalni razvoj i teritorijalnu koheziju kao ključne teme razvoja europskog prostora, odnosno europeizacije i rješenja procesa intenzivne urbanizacije, centralizacije i metropolitanizacije. *Teritorijalna Agenda 2020*. EU-a usklađena je s dokumentima koji se odnose na urbani razvoj i teritorijalnu koheziju i za cilj je postavljala nove oblike partnerstva i teritorijalnog upravljanja između ruralnih i urbanih područja. Ali naslijeđeni i dugogodišnji procesi centralizacije (političke, administrativne, ekonomske, kulturne itd.) u većini postsocijalističkih zemalja, posebno Hrvatskoj, doveli su do znatne marginalizacije, napuštanja i stagnacije velikog broja ruralnih i manjih urbanih naselja te negativnih demografskih procesa depopulacije i demografskog starenja. Urbani sustav Hrvatske počiva na neravnomjernom i prvenstveno centraliziranom razvoju prostora. Četvrtina stanovnika živi u četiri najveća gradska naselja, a još četvrtina samo u glavnom gradu, od čega se u urbanom sustavu brojem ističu mali gradovi, a nedostaju gradovi srednje veličine što dodatno otežava revitalizaciju manjih ruralnih i zapuštenijih prostora (brdsko-planinskih, otočkih i sl.). U nepovoljnim demografskim trendovima svako je planiranje razvoja prema ravnomjernijem ili policentričnom modelu vrlo težak zadatak koji dodatno otežava proces starenja stanovništva stanovništva koji Hrvatsku prati desetljećima unatrag, a posebno od ulaska u Europsku uniju čije je slobodno europsko tržište rada privuklo velik broj mlađeg i radnoaktivnog stanovništva iz zemlje. No, i uz takvo stanje nužno je slijediti europske preporuke i trendove kako bi se u srednjim i većim gradovima stanje poboljšalo. Povlačenje financijskih sredstava na lokalnim razinama i *razvoj odozdo* jedna je od mogućih opcija koja će uključiti postojeće lokalno stanovništvo i pokrenuti određene aktivnosti te osnažiti ljudski kapital.

3. Konferencija o urbanom planiranju i regionalnom razvoju, Sarajevo, BIH

Urbano-ruralna povezanost i regionalni razvoj

doc.dr.sc. Anđelina Svirčić Gotovac, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, IDIZ,
Zagreb, Hrvatska

E-mail: angelinasg@gmail.com

Mogućnosti ravnomjernijeg razvoja hrvatskog urbanog prostora u odnosu na europski kontekst

SUVREMENI PROSTORNI KONTEKST

- Gradovi i sela danas ovise o procesima **globalizacije i glokalizacije** (Robertson, 1995.; Cifrić, 2003.; Brenner, 2020.) kao dualnom procesu koji naglašava paralelnost postojanja globalnog i lokalnog.
- Značaj i važnost lokalnog prostora nije uvijek lako istaknuti, a još teže revitalizirati
- Iznimka nije Hrvatska - i prostor Srednje i Istočne Europe - koja unutar svojih lokalnih prostora ima brojne specifičnosti i probleme, prvenstveno demografske i ekonomske prirode.
- Prilagodba na suvremene tendencije prostornog razvoja, prvenstveno **europizacijskog procesa**, polazi od brige za lokalnu razinu od koje razvoj treba krenuti (tzv. *razvoj odozdo*)
- **Kontekst održivosti i brige za budućni razvoj lokalnih prostora** koje se nastoji revitalizirati i sačuvati od negativnih demografskih i ekonomskih procesa
- Zaokret u shvaćanju modernizacije prostora prema drugačijim postavkama od dosadašnjih (**tradicionalna paradigma urbanizacije**) u kojima su pretjerana urbanizacija i centralizacija depopulirale brojne prostore, naročito srednje i male.

Održivost kao novi obrazac razvoja u EU

- Mnoge dimenzije održivog razvoja definirane su u dokumentima kao što su *Agenda 21* i Program rada za stanište (*Habitat Agenda*) – utemeljene na UNCED-u iz Ria 1992. i *Leipzig Charter on Sustainable European Cities* itd.
- *Teritorijalna Agenda 2020* (usvojena 2011.). kao dio strategije - **EUROPA 2020. - Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast** - posebno stavlja naglasak na **regionalni razvoj i teritorijalnu koheziju**.
- *Cities of tomorrow – Challenges, visions, ways forward*, European Commission, DG Regional Policy, 2011. – „Cities are key to the sustainable development of the European Union” ili „Cities of tomorrow have to adopt a holistic model of sustainable urban development” – **cjeloviti model urbanog razvoja**
- Danas je u većim urbanim aglomeracijama sve teže odvojiti ruralno od urbanoga – **‘new rural condition’ – ruralno-urbani kontinuum ili mreža naselja ili urbani sustav** itd. – brojni termini kojima se ističe sve veća ovisnost jednih o drugima te sve sličniji standard življenja
- No u udaljenijim, slabije razvijenim i manjim naseljima takav sustav ne postoji ili su njegove veze nedovoljne

Održivi razvoj- *sustainable development* – kao dogovoreni i odgovorni put prostornog razvoja

Slika 1 - temeljni dimenzije održivog razvoja - trikotna stup: ekonomski, socijalni i ekološki.

Preporučeno prema Tanguay, 2009., uzimajući u obzir koncept CED-a, iz 1987. - *Our Common Future*

EU strategija – generalizirani ciljevi koje članice različito mogu ostvariti

- **Nova Leipzigska povelja 2020.** – New Leipzig Charter – 1. the just city, 2. the green city i 3. the productive city
- file:///C:/Users/ANDJELINA/Downloads/new_leipzig_charter_final.pdf
- **Teritorijalna Agenda 2030.** - In order to adapt urban policies to people's daily lives, towns and cities need to cooperate and coordinate their policies and instruments with their surrounding suburban and rural areas on policies for housing, commercial areas, mobility, services, green and blue infrastructure, material flows, local and regional food systems and energy supply, among others.
- **Green Deal** – Europski zeleni plan do 2050.
- Europski zeleni plan će EU pretvoriti u moderno, resursno učinkovito i konkurentno gospodarstvo i zajamčiti da: - do 2050. nema neto emisija stakleničkih plinova; - gospodarski rast nije ovisan o uporabi resursa; - nijedna osoba ni regija nisu zanemarene.
 (https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_hr)
- Hrvatski kontekst - plus pandemija Covid-19
- Zagreb i Petrinja – posljedice i obnova od potresa
- Sarajevo - poplave ...

Postsocijalistički kontekst razvoja prostora – još uvijek određuje tržišna (neoliberalna) politika – s neadekvatnom održivošću

- Dugogodišnji procesi centralizacije (političke, administrativne, ekonomske, kulturne itd.) u većini postsocijalističkih zemalja doveli su do znatne marginalizacije, napuštanja i stagnacije velikog broja ruralnih i manjih urbanih naselja
- Politički i tranzicijski okvir produbio negativne demografske procese **depopulacije, senilizacije i demografskog starenja**.
- Urbani sustav ili mreža naselja Hrvatske počiva na neravnomjernom i centraliziranom razvoju prostora.
- Četvrtina stanovnika živi u četiri najveća gradska naselja – a više od četvrtine samo u glavnom gradu Zagrebu (26.19% stanovnika gradova prema DZS, 2011.)
- U urbanom sustavu ističu se mali gradovi (do 10.000 st.), a nedostaju gradovi srednje veličine (od 35.000 st.) što dodatno otežava revitalizaciju ruralnih i zapuštenih prostora (brdsko-planinskih, otočkih) ali i pojačane urbano-ruralne veze

EU smjernice i dokumenti – okvir koji obvezuje

- Planiranje razvoja prema ravnomjernijem ili policentričnom modelu vrlo je težak zadatak koji dodatno otežan s ulaskom u Europsku uniju - liberalizacija europskog tržišta rada - privukla velik broj mlađeg i radnoaktivnog stanovništva iz zemlje (Njemačka, Irska i dr.)
- Zanimljiva je usporedba naše zemlje s Europskom unijom: „Udjel stanovništva starijeg od 65 godina 2013. godine u EU je, kao i u Hrvatskoj, bio 18%. Međutim, prema projekcijama za 2060. godinu, EU će imati 25% starijeg stanovništva, dakle, manje nego Hrvatska koja će imati 30% (Puljiz, 2016., 85).
- I uz takvo stanje nužno je slijediti europske preporuke i trendove kako bi se makar u srednjim i većim gradovima stanje poboljšalo.
- Povlačenje financijskih sredstava na lokalnim razinama i *razvoj odozdo* jedna je od mogućih opcija koja će uključiti postojeće lokalno stanovništvo i pokrenuti određene aktivnosti.
- Najnovije europske politike na razini EU-a prema kojima je HR donijela svoje na nacionalnoj razini, primjerice *Nacionalnu razvojnu strategiju Republike Hrvatske do 2030. godine* ili Nacionalni plan oporavka i otpornosti 2021. – 2026. (NPOO).

*Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine –
 poglavlja: Ravnomjeran regionalni razvoj i Demografski izazovi, tržište rada i jačanje
 ljudskog kapitala*

Neki od ciljeva:

- Ravnomjeran regionalni razvoj nezaobilazna je sastavnica održivog i trajnog rasta, demografskog oporavka i smanjivanja socijalnih razlika.
- Većina manje razvijenih područja u Hrvatskoj suočava se s jednakim preprekama razvoju kao i zemlja u cjelini, no na manje razvijenim područjima te prepreke imaju još snažniji i još vidljiviji učinak na ekonomske i socijalne ishode. Podupiranjem teritorijalnih strategija, vođenih na regionalnoj razini, te poticajnim mjerama za aktivaciju svih neiskorištenih potencijala, osobito zemljišta i nekretnina, omogućit će se ravnomjerniji regionalni razvoj te pridonijeti boljem standardu i kvaliteti života svih dijelova Hrvatske. Tim će se strategijama, između ostalog, potaknuti razvoj potpomognutih područja i područja s razvojnim posebnostima (brdsko-planinska područja i otoci), jačati regionalna konkurentnost kroz pametnu specijalizaciju i jačati uloga gradova u policentričnom razvoju urbanih područja. (https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_02_13_230.html)
- Hrvatski životni standard dosegnuo je 2019. godine 65,2% prosjeka Europske unije, a cilj je 75%.
- Samo 67% stanovništva u dobi od 20 do 65 godina sudjeluje na tržištu rada.
- Aktivnost ženske radne snage (62 %) pritom je 10 strukturnih bodova niža od muške radne snage (72%), a stopa nezaposlenosti žena kontinuirano je viša od stope nezaposlenosti muškaraca. Aktiviranje većeg broja ljudi na tržištu rada omogućava značajan izvor mogućeg povećanja radne snage. Međutim, osim osiguravanja dovoljne veličine radne snage izazov novog desetljeća bit će zapošljavanje mladih, ali i osiguranje zapošljivosti osoba s nižom razinom kvalifikacija i vještina. (https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_02_13_230.html)

Urbano-ruralni razvojni trendovi

- Gubitak ljudskog kapitala otežava put i za ruralne i urbane prostore
- Prirodni i ljudski (humani) kapital – međuovisnost i uzajamno djelovanje – na lokalnoj razini – prema EU fondovima (bespovratnim sredstvima)
- Primjerice, novi razvojni trendovi vode prema **bio-gospodarskoj djelatnosti** kao ekološki (samo)održivoj i paralelno i ekonomski održivoj (*ruralni turizam, agroturizam, eko-poljoprivreda i dr.*)
- Akcijske politike na lokalnoj razini uz sudjelovanje stanovnika – kao nužan preduvjet oživljavanja - novi oblici **participacije**
- Koncept pametnih gradova (*smart cities*) dio i EU strategije pod nazivom **Teritorijalna agenda i Teritorijalna kohezija (2014-2020)**
- Temelji se na dva glavna postignuća: **održivost i efikasnost** (*sustainability and efficiency*)
- Potrebno osigurati primjerenu infrastrukturu na koju se nadograđuju pametne i efikasne tehnologije koje imaju dokazanu troškovno-efektivnu korist (primjerice za sustav odlaganja otpada)
- Osnovne komponente: **tehnologija, građevine, komunalne usluge, promet i pametan grad po sebi** (pametno upravljanje, pametni ljudi, pametno življenje, pametna mobilnost, pametno gospodarstvo i pametan okoliš) ...

PRIMJER:
Hrvatski gradovi u URBACT programu

- <https://urbact.eu/urbact-hrvatska>
- URBACT III je program međuregionalne suradnje koji se financira sredstvima Europskog fonda za regionalni razvoj (EFRR) unutar cilja Europske teritorijalne suradnje. Cilj programa je razmjena znanja i izgradnja kapaciteta europskih gradova (i općina) koji izrađuju ili provode integrirane strategije i akcijske planove održivog urbanog razvoja.
- URBACT III ne osigurava sredstva za infrastrukturna ulaganja (npr. izgradnja gradskih prometnica, umirovljeničkih domova, škola ili sličnog) već podržava mjere namijenjene kreatorima javnih politika, izgradnji kapaciteta za upravljanje gradovima, edukaciji građana, podizanju svijesti o održivom urbanom razvoju i sličnim aktivnostima.
- Četiri su glavna cilja URBACT III programa.
- Cilj 1: Povećanje sposobnost gradova u provođenju održivih urbanih politika i praksi na integrirani i participativan način.
- Cilj 2: Unaprjeđenje planiranja i izrade održivih urbanih strategija i praksi u gradovima.
- Cilj 3: Poboľšanje provedbe integriranih, održivih strategija urbanog razvoja i pratećih aktivnosti.
- Cilj 4: Osigurati da su tematska znanja stečena u Programu URBACT dostupna stručnjacima i donositeljima odluka na svim razinama te da dijele know-how o svim aspektima održivog urbanog razvoja u cilju poboljšanja politika urbanog razvoja
- U razdoblju od 2014. do 2020. program URBACT podupirat će suradnju kvalificiranih korisnika iz svih država članica EU-a te Norveške i Švicarske kao partnerskih država.

Hrvatski gradovi u URBACT programu | URBACT - Važnost učenja iz pozitivnih europskih primjera i praksi te primjena u lokalnu sredinu.

- Mreža **RetailLink** u kojoj participira **Šibenik**, a nositelj je španjolski grad Igualada, provodit će aktivnosti planiranja urbanog razvoja s naglaskom na inovativno oživljavanje maloprodajnog sektora u starim gradskim jezgrama. Šibenik je dio i **Vital Cities** mreže gdje je nositelj Grad Loule iz Portugala. Tema te mreže su inovativni dizajn i planiranje za projektiranje javnih prostora za reformu usluga i rušenje prepreka za sudjelovanje manje aktivnih građana.
- Mreža pod imenom **Military assets as public spaces – MAPS** u kojoj je **Varaždin** grad partner, a talijanska Piacenza nositelj, svoj će fokus posvetiti obnovi i održivom upravljanju bivših vojnih područja u urbanom okruženju, u svrhu poticanja socijalne inkluzije i kohezije.
- Grad **Koprivnica** sudjeluje u mreži pod nazivom **CLEO** gdje je vodeći partner Grad Preston iz Ujedinjenog Kraljevstva. Tema mreže je smanjenje potrošne energije kroz javne nabave s ciljem ostvarivanja prednosti za poslovni sektor i građane općenito preko pozitivnog učinka na lokalnu zajednicu i njezino gospodarstvo.
- Mreža **SUMP** fokusira se na razvoj sveobuhvatne, produktivne i održive strategije za mobilnost u gradovima. Nositelj mreže je Grad Bielefeld iz Njemačke, a iz Hrvatske u njoj sudjeluje Grad **Zadar**.
- **Osiijek** je dio mreže **Urban Green Labs** čiji je nositelj Budimpešta, a koja se bavi samostalnim gospodarstvima okrenutim zajednici kroz promjenu infrastrukture i usluga te stvaranjem novih oblika upravljanja na lokalnoj razini kroz promjenu navika građana.

Zaključno:

koliko je urbano-ruralna transformacija prostora u postsocijalističkom kontekstu spremna za nove i održive trendove te ravnomjerniji regionalni razvoj?

- Od 1990-ih u većini je postsocijalističkih zemalja, tako i u Hrvatskoj, **povećana uloga privatnih investicija** u gradnji novih stambenih i poslovnih zgrada i naselja u gradovima, najčešće na rubnijim dijelovima
- U području urbanog i prostornog planiranja sve je vidljivije **slabljenje uloge države** u procesima urbanističkog i prostornog planiranja
- U središtima gradova dolazi do privatnih investiranja u pojedine dijelove na principu gradnje komercijalnih i poslovnih zgrada sa stambenim zgradama (tzv. **točkasta gradnja**)
- Često su to shopping centri i poslovni prostori koji donose novi izgled i novu vrstu zarade za one koji ulažu u atraktivan prostor središta grada – internacionalizacija i amerikanizacija gradova.
- Time se na temelju procesa **komercijalizacije prostora** (Sykora, 2007; Tsenkova, 2009) i **gentrifikacije** (Svirčić Gotovac, 2009.) – **prostor postaje roba koja donosi profit** - događa veći dio financijskoga ulaganja u gradnju i obnovu ali i odlučivanje o budućem izgledu i **identitetu postsocijalističkih gradova** – primjeri tzv. **turistifikacije i adventizacije Zagreba**.
- Odmicanje od održivih tendencija i generaliziranih ciljeva...
- Kroz nekoliko slika pokazat će se neke **neodržive urbane promjene** na primjeru Zagreba

Zagrebačka nova naselja – privatizirana stanogradnja
uz shopping-centar i sportsku dvoranu

Nova – vrlo gusto građena - stambena naselja često nemaju adekvatnu infrastrukturu – škole, vrtiće i sl.
Nedostatak javnih i zelenih površina

Poslovna gradnja - kontinuirana i neprekinuta

3. KONFERENCIJA O URBANOM PLANIRANJU I REGIONALNOM RAZVOJU *urbano - ruralna povezanost i regionalni razvoj*
3rd CONFERENCE ON URBAN PLANNING AND REGIONAL DEVELOPMENT *urban - rural connectivity and regional development*

Shopping-centar - Ban centar

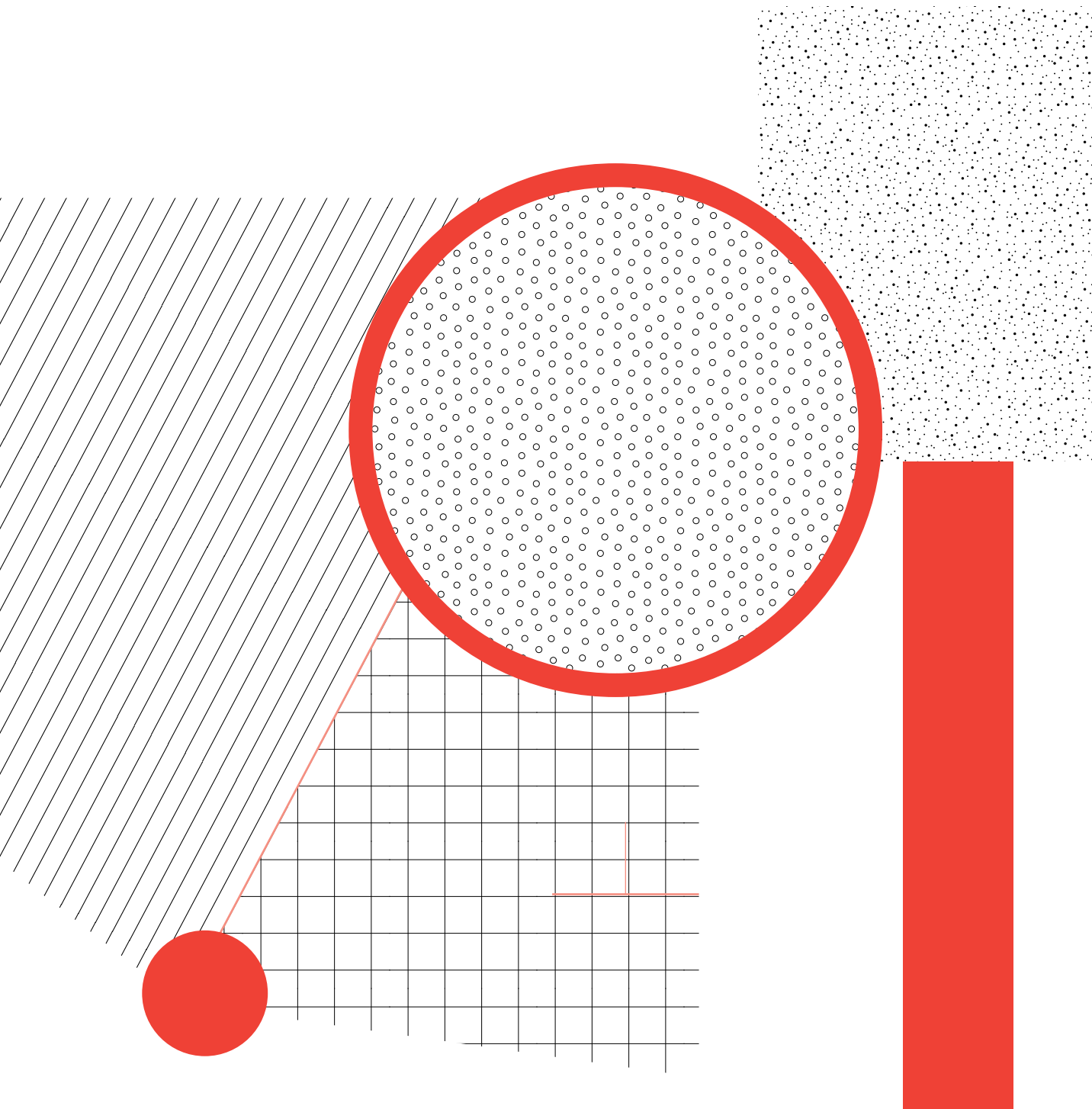

Procesi gentrifikacije, automobilizacije, turistifikacije i dr. vode destrukciji javnih interesa i potreba

• HVALA NA PAŽNJI!

Sanja Klempić Bogadi

Znanstveni odsjek za migracijska
i demografska istraživanja

Institut za migracije i narodnosti

Trg Stjepana Radića 3, Zagreb

e-mail: sanja.klempic@imin.hr

Sonja Podgorelec

Znanstveni odsjek za migracijska
i demografska istraživanja

Institut za migracije i narodnosti

Trg Stjepana Radića 3, Zagreb

e-mail: sonja.podgorelec@imin.hr

10

SOCIO-DEMOGRAFSKE POSLJEDICE URBANO-RURALNE POVEZANOSTI: PRIMJER HRVATSKE

SOCIO-DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES OF URBAN-RURAL CONNECTIVITY: THE EXAMPLE OF CROATIA

Sažetak:

Ruralna naselja Hrvatske od sredine 1950-ih bilježe stalno smanjivanje stanovništva, a razlikuju se jedino u relativnoj brzini depopulacije, koja je najranije počela i najbrže se odvijala u brdsko-planinskim krajevima. U vrijeme najintenzivnije deagrarizacije i deruralizacije postojeći regionalni gradski centri nisu u dovoljnoj mjeri osigurali zapošljavanje izvan poljoprivrede, pa je najjači migracijski val bio usmjeren prema velikim urbanim centrima, ujedno i najznačajnijim gospodarskim središtima. Zagreb, Split, Rijeka i Osijek postali su najvažnija migracijska odredišta ruralnog stanovništva, te nositelji pozitivnih demografskih kretanja. Nakon desetljeća intenzivnog populacijskog rasta, u razdoblju od 1991. do 2001. sva četiri makroregionalna centra bilježe smanjenje ukupnog broja stanovnika i porast broja stanovnika u prigradskim naseljima. U okolicama velikih gradova jačaju suburbanizacijski procesi te se ruralna naselja fizionomski, funkcionalno i socioekonomski transformiraju. Zbog nižih cijena građevinskog zemljišta i jeftinijih stambenih jedinica u njih se doseljava stanovništvo iz drugih ruralnih i manjih urbanih naselja RH, ali i iz velikih gradova, te brojne izbjeglice iz Bosne i Hercegovine. Negativna prostorna posljedica ovih migracijskih procesa je značajni porast bespravne izgradnje stambenih objekata. U razdoblju od 2001. do 2011. nastavlja se smanjenje broja stanovnika

u četiri najveća grad i porast u gradskim okolicama, s izuzetkom osječke što je povezano s lošom gospodarskom pozicijom istočne Slavonije. Istovremenom, ruralna naselja udaljenija od značajnih gradskih centara bilježe nastavak depopulacije i starenja koji su još ubrzani zbog ratnih zbivanja. O intenzitetu populacijske regresije, govori i to da su dominantno ruralna područja, Gorski kotar, Ogulinsko-plašćanska udolina, Pokuplje i Žumberak u razdoblju od 1991. do 2011. izgubili trećinu, a Lika i Kordun gotovo polovicu stanovništva s početka razdoblja. Iako je jedan od ključnih ciljeva brojnih strategija razvoja Hrvatske uravnoteženi regionalni razvoj i poboljšanje kvalitete života u ruralnim područjima, u posljednjih 20-ak godina u tom području nije došlo do značajnijih pozitivnih kretanja. U Hrvatskoj ima više od 6000 ruralnih naselja, od kojih 2653 ima do 100 stanovnika, a 1318 do 200 stanovnika. S obzirom na opće demografske tendencije realno je da takva mreža naselja neće moći demografski opstati. Nakon ozbiljne analize treba izabrati ona naselja koja imaju perspektivu, dobru prometnu povezanost, povoljniju gospodarsku i demografsku strukturu i u njih uložiti, te ih pokušati revitalizirati. U sve projekte potrebno je uključiti i lokalno stanovništvo kako bi oni imali aktivnu ulogu u odlučivanju i donošenju odluka koje mijenjaju njihov način život.

Ključne riječi: ruralna naselja, suburbanizacija, gradovi, depopulacija, migracije

3. konferencija o urbanom planiranju i regionalnom razvoju
Urbano-ruralna povezanost i regionalni razvoj
Sarajevo, 23.11.2021.

SOCIO-DEMOGRAFSKE POSLJEDICE URBANO-RURALNE POVEZANOSTI: PRIMJER HRVATSKE

Sanja Klempić Bogadi & Sonja Podgorelec

Odsjek za migracijska i demografska istraživanja
Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

UVOD

- od sredine 1950-ih odvijaju se intenzivni polarizacijski procesi u Hrvatskoj, s izrazitom dihotomijom u populacijskom razvoju stanovništva gradskih i seoskih naselja → glavni poticaj urbano utemeljena industrijalizacija
- selo i seoski način života doživljavaju društvenu i gospodarsku krizu, koja se uz razne uspone i padove nastavlja i s promjenom društveno-političkog sustava 1990. godine
- gradovi - privlačni seoskom stanovništvu zbog **ekonomskih razloga** (društvena stambena izgradnja, bolje radno mjesto, sigurni prihodi, zdravstvena zaštita i sl.), ali i **sociopsiholoških** (podcijenjena poljoprivreda, proklamiranje gradskog života kao poželjna, liberalnija sredina i sl.).
- uglavnom neuspješne reforme poljoprivredne proizvodnje, nepostojanje stambene politike na selu, niska ulaganja u komunalnu i društvenu infrastrukturu uzrokuju produbljivanje nejednakosti između ruralnih i urbanih područja

DEMOGRAFSKI PROCESI 1950.-1990.

- ruralna naselja - stalno smanjivanje stanovništva, razlikuju se jedino u relativnoj brzini depopulacije
- 1961. – **6743 naselja na teritoriju Hrvatske**, od toga 70 gradskih – 30,7% stanovnika; 14 gradova s 20.000 ili više stanovnika
- 1960-te i 1970-te – **ruralni egzodus – 2 smjera** → **veliki gradovi i inozemstvo**
- regionalni gradski centri nisu u dovoljnoj mjeri osigurali zapošljavanje izvan poljoprivrede, pa je najjači migracijski val bio usmjeren prema velikim urbanim centrima → **jačanje neravnomjerne naseljenosti Hrvatske**
- **Zagreb, Split, Rijeka i Osijek** - najvažnija migracijska odredišta ruralnog stanovništva; nositelji pozitivnih demografskih kretanja
- 1948.-1981. prosječna godišnja stopa porasta **gradskog stanovništva 4,15%, ukupnog 0,66%** (Nejrašmić, 1988)
- Popis stanovništva 1971. – 256.334 stanovnika u inozemstvu – 78,6% iz ruralnih naselja

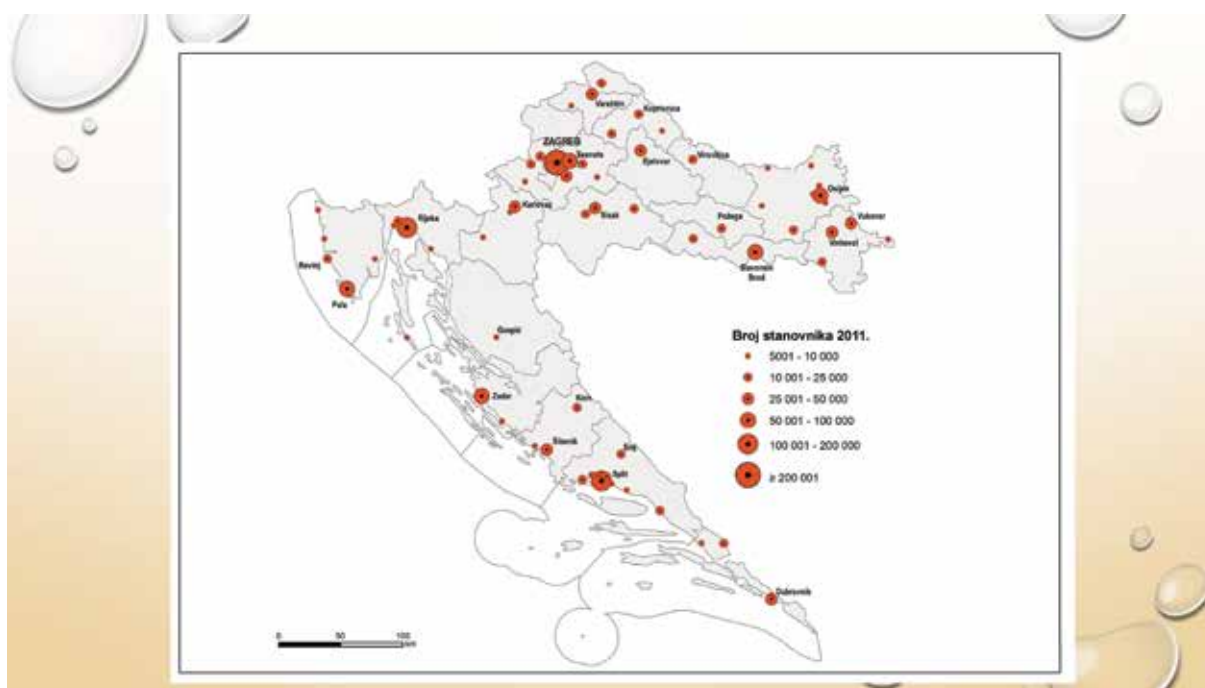
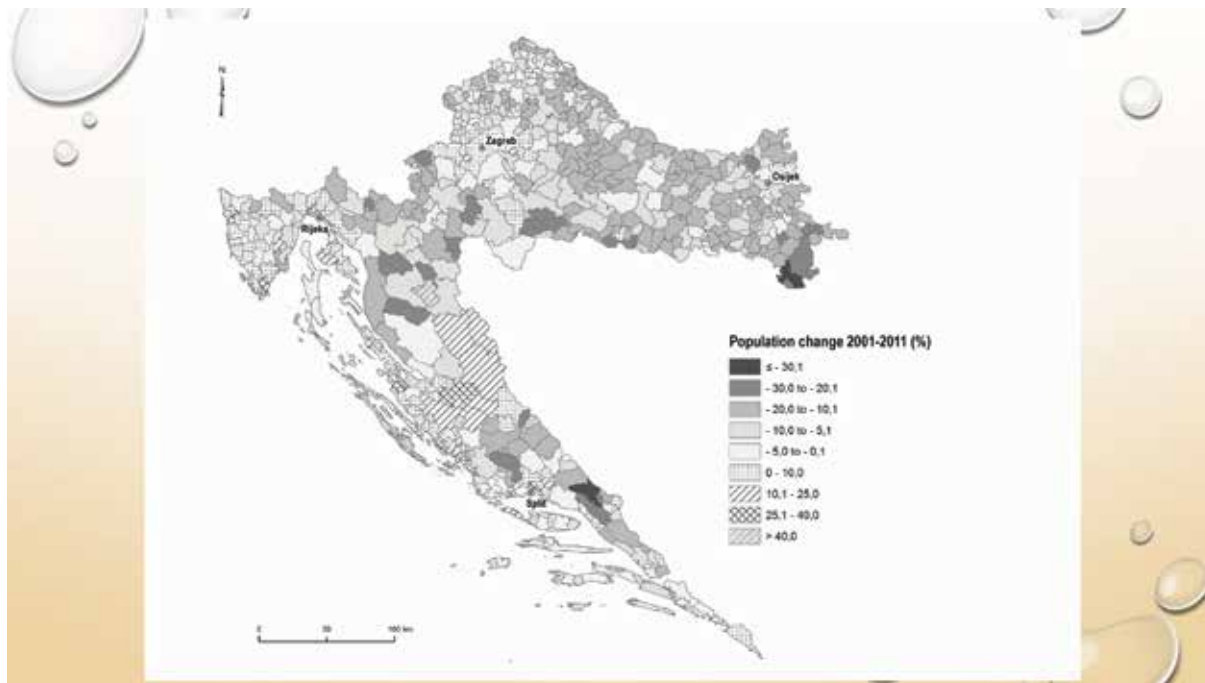
DEMOGRAFSKI PROCESI 1950.-1990.

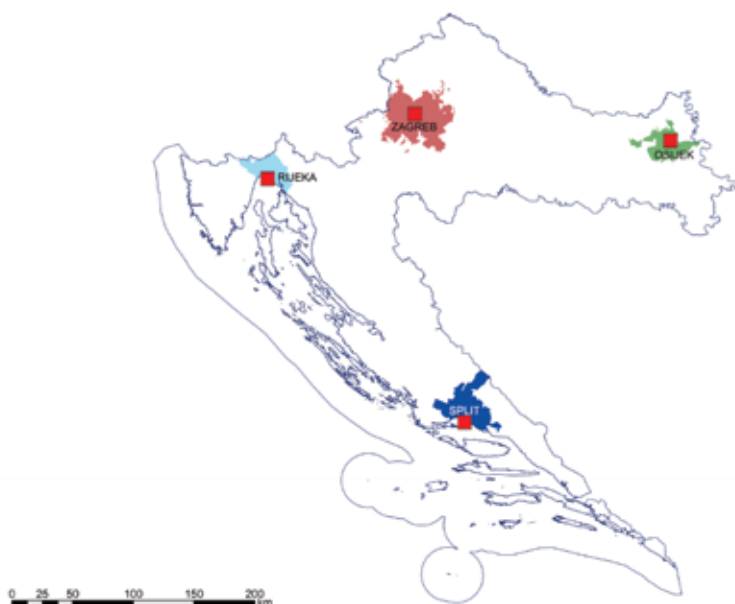
- seoska su naselja od sredine 1970-ih prešla iz pozitivnih u **negativne stope prirodnog kretanja** - 1963. 6,8‰, 1971. 1,6‰ i 1981. -2,1‰ (Štambuk, 1990; Nejašmić, 2008)
- 1953. na selu je živjelo 75,8% stanovništva Hrvatske, 1981. 49,2%
- gradovi – **pozitivne stope prirodnog kretanja** - 1963. 8,6‰, 1971. 9,2‰, 1981. 8,9‰ (Štambuk, 1990)
- veliki broj imigranata u gradovima – stambena kriza → **nekontrolirana stambena izgradnja** na tadašnjim rubovima gradova ili prigradskim naseljima
- **“ruralizacija” gradova**
- dnevna cirkulacija stanovništva iz naselja gradske okolice u gradove
- **1980-ih smanjuje se obujam migracija sa sela u grad** - demografska iscrpljenost ruris, ali i zbog sve dublje ekonomske krize i smanjenih mogućnosti zapošljavanja u gradovima
- usporava demografski rasta gradova zbog smanjenoga prirodnog prirasta i imigracije

DEMOGRAFSKI PROCESI OD 1991.

- rat početkom 1990-ih dodatno je pogoršao i onako nepovoljno demografsko stanje - ratnim djelovanjima najviše su bili pogođeni već i tada demografski i gospodarski najslabije razvijeni krajevi
- **Zagreb, Split, Rijeka i Osijek - smanjenje broja stanovnika**
- **masovna nekontrolirana stambena izgradnja** → nepostojanje stambene politike, porast cijena nekretnina, veliki broj izbjeglica i prognanika, nepovoljna ekonomska situacija u zemlji
- **suburbanizacija** - nekadašnja ruralna naselja u prigradskim područjima se fizionomski, funkcionalno i socioekonomski mijenjaju
- decentralizacija funkcija i dekoncentracija stanovništva iz centralnih gradova
- težište bioreprodukcije postupno se premješta u gradska i jače urbanizirana naselja u okolici
- **2001.-2011. – smanjenje broja stanovnika - ruralna naselja -6,4%, urbana -1,5%**
- više od 6000 ruralnih naselja - 2653 ima do 100 stanovnika, 1318 do 200 stanovnika - takva mreža naselja neće moći demografski opstati

3. KONFERENCIJA O URBANOM PLANIRANJU I REGIONALNOM RAZVOJU *urbano - ruralna povezanost i regionalni razvoj*
3rd CONFERENCE ON URBAN PLANNING AND REGIONAL DEVELOPMENT *urban - rural connectivity and regional development*

- **Zagrebačka gradska regija (1.031.008)** - Zagreb (688.163) + 345 naselja okolice (342.845)
- **Splitska gradska regija (273.756)** - Split (167.121) + 82 naselja okolice (106.635)
- **Riječka gradska regija (204.608)** - Rijeka (128.384) + 104 naselja okolice (76.464)
- **Osječka gradska regija (150.301)** - Osijek (84.104) + 42 naselja okolice (66.197)

KVALITETA ŽIVOTA U RURALNIM PODRUČJIMA HRVATSKE

- općina Gornja Rijeka, 2012., anketno istraživanje
- depopulacija se kontinuirano odvija još od popisa stanovništva 1953. godine - emigracija, kasnije negativno prirodno kretanje → demografska regresija i intenzivno starenje
- namjera migriranja - **63,5%**, **ne namjerava odseliti**, 28,8% je neodlučno, 7,6% namjerava odseliti
- najvažniji razlozi ostanka na selu - **visoko vrednovanje obitelji i osjećaj pripadanja obitelji, ali i lokalnoj zajednici**
- najvažniji razlozi za potencijalni odlazak sa sela – **ekonomski razlozi** (zaposlenja, bolji uvjeta života i sl.)
- Gdje biste najradije živjeli kada biste mogli birati?
 - 45,3% selo u kojem trenutno živim
 - 2,3% u nekom drugom selu
 - 7,1% u Zagrebu
 - 19,4% u nekom drugom gradu u Hrvatskoj
 - 25,9% u inozemstvu

KVALITETA ŽIVOTA U RURALNIM PODRUČJIMA HRVATSKE

- usprkos brojnim ograničavajućim čimbenicima života u naseljima općine Gornja Rijeka, relativno visok stupanj zadovoljstva stanovništva životom u ruralnoj sredini, uz očekivanja unapređenja sadržaja društvene i komunalne infrastrukture
- **Nedostaci** – nemogućnost zaposlenja, zadiranje u tuđi život, nedostatak sadržaja za mlade
- **Prednosti** – ekološke vrijednosti prostora, niži troškovi života u ruralnoj sredini u odnosu na urbanu kao i mogućnost ostvarenja prihoda od rada na zemlji, sigurnost
- polovica ispitanika smatra da kao **pojedinci ništa ne mogu učiniti za poboljšanje života u svojoj lokalnoj zajednici ili ne znaju što bi učinili**
- ispitanici pritom pokazuju visoku razinu pasivnosti, pa čak i nezainteresiranosti za preuzimanje aktivnije uloge u lokalnom razvoju
- većina ih očekuje inicijativu izvan lokalne zajednice, koji bi svojim idejama i ulaganjima potaknuli gospodarski razvoj, a time unaprijedili ukupnu kvalitetu života na promatranom području.

„Općina je vrlo siromašna i bezidejna, a županijskoj smo upravi nezanimljivi. Tužno!“

KVALITETA ŽIVOTA U RURALNIM OTOČNIM PODRUČJIMA

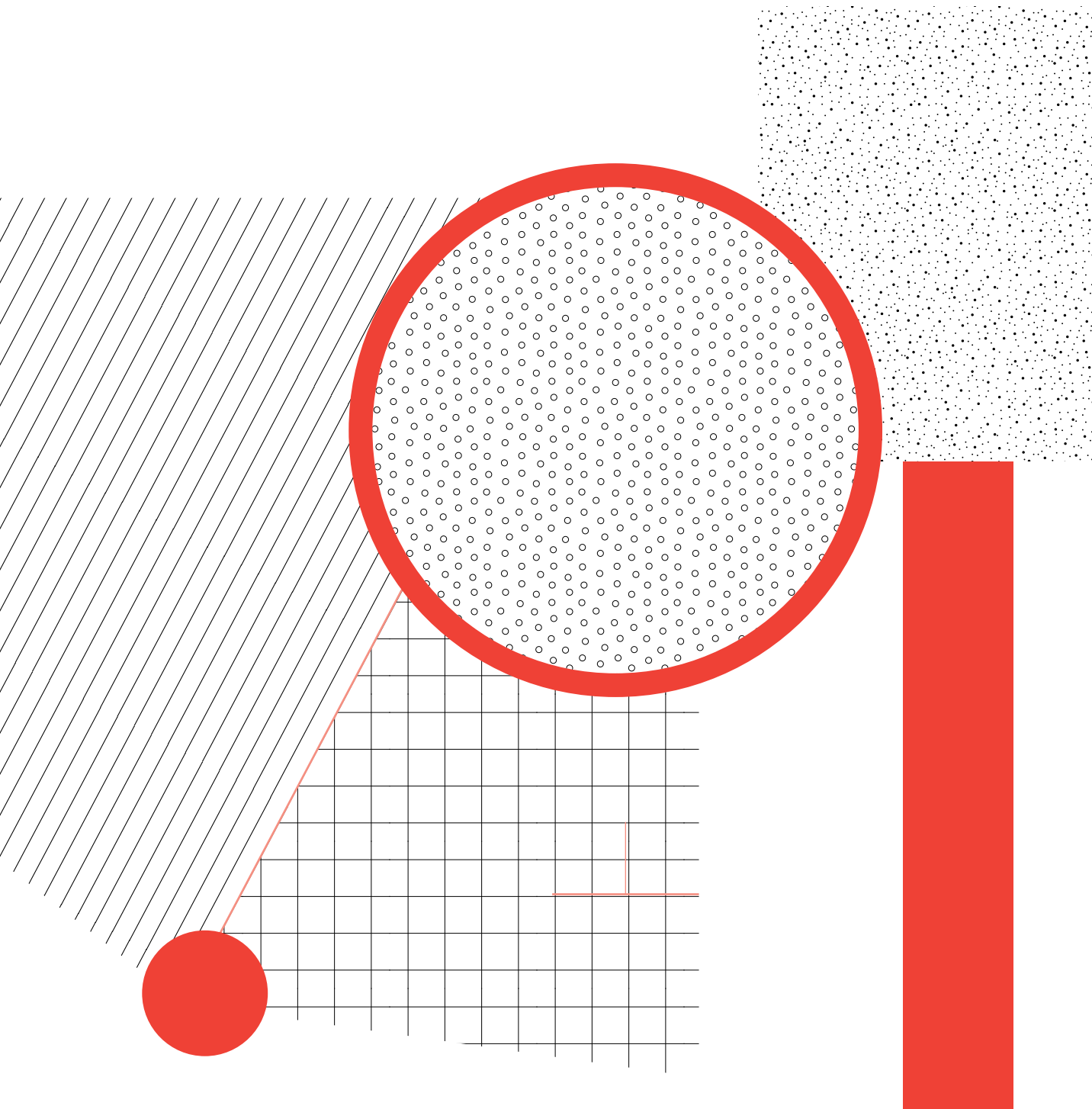
- Šibenski otoci, 2011., anketno istraživanje
- 73% ispitanika ocijenilo je osobnu kvalitetu života izvrsnom ili dobrom
- uvjeti koji omogućuju doživljaj relativno visoke kvalitete života su oni koje uobičajeno obuhvaća sintagma **ruralna idila** – život s prirodom, čist zrak, smirenost i jednostavnost života, doživljaj bliskosti i pripadanja zajednici, niži troškovi života ili mogućnost dopunskih prihoda (poljoprivreda, turizam)
- najveći nedostatak otočnog života je **izoliranost**, koja se očituje u drugim nedostacima: neodgovarajuća zdravstvena zaštita, niska gustoća stanovništva, osamljenost, nedostatak obrta i trgovina, neodgovarajuća komunalna infrastruktura, nedostatak kulturnih sadržaja, visoki troškovi života i nedostatak posla
- **zadržavanje mladog stanovništva i jačanje socijalnog kapitala** → jedino rješenje za očuvanje malih ruralnih zajednica
- **motivi za odlazak mladih sa sela** – slabe mogućnosti obrazovanja, mali broj vršnjaka, nemogućnost zaposlenja ili odgovarajućih prihoda, nedostatak sadržaja za provođenje slobodnog vremena, snažna društvena kontrola i manjak privatnosti

ZAKLJUČAK

- uravnoteženi regionalni ekonomski i demografski razvoj sa svrhom poboljšanja kvalitete života u ruralnim područjima cilj je više državnih strategija koje u posljednji 25 godina nisu dale značajnije pozitivne rezultate
- većina ruralnih lokalnih zajednica teško artikulira svoje potrebe i ideje, nerijetko iskazuju znatnu inertnost, a nedostaje im i povjerenja prema idejama koje dolaze izvana
- premda svjesni prednosti života u ruralnim područjima, slabe mogućnosti obrazovanja i zaposlenja potiču i dalje iseljavanje uglavnom mladog stanovništva prema većim gradovima, a posljednjih godina ponovno je aktualizirano iseljavanje u inozemstvo
- u sve projekte potrebno je uključiti i lokalno stanovništvo kako bi oni imali aktivnu ulogu u odlučivanju i donošenju odluka koje mijenjaju njihov način život
- depopulacija i starenje biti će temeljne odrednice budućega demografskog razvoja ruralnih prostora

sanja.klempic@imin.hr
sonja.podgorelec@imin.hr

Željka Kordej-De Villa

Ekonomski institute, Zagreb, Kennedyjev trg 7,
10000 Zagreb, Hrvatska,
e-mail: zkordej@eizg.hr

11

KAKO ZAPOČETI S PRIMJENOM KONCEPTA KRUŽNOGA GRADA U HRVATSKOJ?

HOW TO START APPLYING THE CONCEPT OF A CIRCULAR CITY IN CROATIA?

Sažetak:

U cilju transformacije cjelokupnog gospodarstva u održivo, Europska komisija pripremila je 2015. Akcijski plan za kružno gospodarstvo, a u siječnju 2018. donijela je Paket za kružno gospodarstvo koji uključuje skup mjera, smjernica i prijedloga u području učinkovitosti resursa, sirovina, gospodarenja otpadom, ekoloških inovacija, proizvodnje i potrošnje. U prosincu 2019. godine Europska komisija usvojila je Europski zeleni plan, a u ožujku 2020. godine novi Akcijski plan za kružno gospodarstvo. Iako su ekonomski subjekti ključni u provođenju tranzicije prema kružnom gospodarstvu u posljednje vrijeme gradovima pripada sve veća uloga u tom procesu.

Gradovi su pokretači svjetskog gospodarstva. Oko 54 posto svjetskog stanovništva živi u urbanim područjima gdje se generira 85 posto svjetskog BDP-a (Svjetska banka, 2017). U gradovima se troši oko 75 posto prirodnih resursa, proizvodi pola količine otpada i 60 do 80 posto emisije stakleničkih plinova (UNEP, 2017). U isto vrijeme, s visokom koncentracijom stanovništva, resursa i kapitala, gradovi mogu potaknuti tranziciju prema kružnom gospodarstvu, kako na globalnoj tako i nacionalnoj razini.

U Hrvatskoj, 59 posto stanovništva živi u urbanim područjima i očekuje se da će do 2025. taj udio iznositi oko 63 posto. U razvojnim temama u Hrvatskoj pitanja kružnog gospodarstva su

još uvijek zanemarena. Načela kružnog gospodarstva uključena su u neke nacionalne razvojne dokumente, ali u razvojnim dokumentima gradova još su uvijek rijetko zastupljena.

Osnovni je cilj ovog rada analizirati nacionalni regulatorni kontekst i njegovu ulogu u primjeni koncepta kružnoga grada u Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na upravljanje prostorom. Istraživanjem literature i identificiranjem dobrih europskih praksi nastoji se rasvijetliti konceptualna i operativna dimenzija kružnoga grada te odrediti smjernice za njegovu primjenu u razvojnoj politici. Hrvatski gradovi u ranoj su fazi primjene koncepta kružnoga grada, stoga rad završava i prijedlogom tema za buduća istraživanja.

Ključne riječi: kružno gospodarstvo, gradovi, upravljanje, Hrvatska

3. Konferencija o urbanom planiranju i regionalnom razvoju _
urbano - ruralna povezanost i regionalni razvoj
Sarajevo
23. 11. 2021.

Kako započeti s primjenom koncepta kružnoga grada u Hrvatskoj?

Željka Kordej-De Villa

Ekonomski institut, Zagreb
zkordej@eizg.hr

Kontekst

- Gradovi su pokretači svjetskog gospodarstva: 54% svjetskog stanovništva živi u urbanim područjima; urbana područja i gradovi generiraju oko 85% svjetskog BDP-a (World Bank, 2017);
- Gradovi troše 75% prirodnih resursa, proizvode 50% otpada i između 60 i 80% emisije stakleničkih plinova (UNEP, 2017);
- Hrvatska: 59 % stanovništva živi u urbanim područjima i očekuje se da će do 2025. taj udio iznositi oko 63 posto;

Kružno gospodarstvo
Kružni gradovi
Teritorijalni pristup
Slučaj Hrvatske
Zaključci

Što je kružno gospodarstvo (CE)?

- koncept je u kojem su rast i blagostanje odvojeni od potrošnje prirodnih resursa i degradacije ekosustava;
- pojam CE podrazumijeva "... ekonomski model koji se, među ostalim, temelji na dijeljenju, leasingu, ponovnoj uporabi, popravku, obnovi i recikliranju, u (gotovo) zatvorenoj petlji, čiji je cilj zadržati najveću korisnost i vrijednost proizvoda, komponenti i materijala tijekom vremena" (Bourguignon, 2016: 2)
- CE je opisan kao kombinacija materijala (prioritizacija regenerativnih resursa; očuvanje i proširenje onoga što je već napravljeno; korištenje otpada kao resursa) i sistemskih čimbenika (preispitivanje poslovnog modela; projektiranje za budućnost; suradnja na stvaranju zajedničke vrijednosti; ugradnja digitalne tehnologije);
- CE koncept („rast iznutra“): društvo bi trebalo reagirati na fleksibilan, modularan, otporan i inovativan način (MacArthur et al., 2015);

CE je prvenstveno nastao kao poslovni koncept i gospodarski subjekti su ključni u tranziciji prema CE; u posljednje vrijeme gradovima pripada sve veća uloga

Koncept - *REgenerate Share Optimise Loop Virtualise Explore* (Ellen MacArthur Foundation, 2015)

ReSOLVE kao alat politike:

- definira načela, identificira ključne komponente (ili aktivnosti) i propitkuje njihovu interakciju u cilju postizanja CE;
- ovaj koncept je najkompletniji za prijelaz na CE (Lewandowski, 2016);
- fokusiran na ekološku optimizaciju ekonomskog sustava;

Slabosti ReSOLVE-a: zanemaruje zemljište i infrastrukturu

Gradovi i CE (I)

Faktori koji omogućavaju gradovima pokretanje tranzicije:

- visoka koncentracija različitih resursa; ekonomija obujma koja omogućava učinkovitost tržišta (i na strani ponude i na strani potražnje); ovlasti gradskih uprava da osmisle i provode politiku; digitalne revolucije;

Potencijalne koristi CE u gradovima:

- ekonomske i okolišne; inovacije; rast i nova radna mjesta;
- CE može unaprijediti odlučivanje i podržati postizanje ciljeva urbane politike: smanjivanjem izdataka za usluge smanjuju se pritisci na lokalne proračune; povećanje raspoloživog dohotka; smanjenje emisija ugljika i dr.

Metode integracije načela CE u urbanu politiku:

- integracija pristupa *top-down* i *bottom-up*;
- urbani živi laboratoriji – testiranje novih praksi i rješenja.

Gradovi i CE (II)

Kružni, održivi, pametni, zeleni, eko,
urbani *environmentalism*, urbani metabolizam

Karakteristike kružnoga grada (urbano-ekološka perspektiva):

- kružni grad trebao bi uključivati sve aspekte CE uz elemente urbane dinamike;
- urbana dinamika određena je gradskom infrastrukturom;
- kružni grad omogućava interakciju i komunikaciju između različitih sektora;
- lokalni resursi - energija, materijali, stanovništvo – imaju velik značaj;
- urbani ekosustavi sastoje se od 3 različita područja - prirodnog, izgrađenog i društveno-gospodarskog okruženja;

„dinamična priroda grada i njen kapacitet prilagodbe i obnove sadržani su u pristupu kružnoga grada” (Williams, 2019: 6);

Gradovi i CE (III)

Glavni ciljevi CE:

- smanjenje potrošnje i otpada, očuvanje prirodnog kapitala, uključujući usluge ekosustava i minimiziranje negativnih eksternalija;
- gradski dionici (gospodarski sektor, javni sektor, obrazovne institucije, građani i zajednice) za svoje aktivnosti (obrazovanje, proizvodnja, putovanja, kupovina, dokolica) proizvode i troše materijale, vodu, energiju, zemljište i infrastrukturu; osnovne cirkularne mjere (*looping*, regeneracija i prilagodba);
- podržavajuće cirkularne mjere (optimizacija, dijeljenje, zamjena i lokalizacija);

Gradovi i CE (IV)

Barijere primjeni koncepta CE:

- tržišne: eksternalije, nesavršene informacije, *agency problem* i transakcijski troškovi;
- regulatorne: nedovoljno uređeni pravni okvir s potencijalnim regulatornim sukobima uz propuste u provedbi;
- ekonomske: neprofitabilni projekti, nedostatak kapitala i odgovarajuće tehnologije;
- društvene: sposobnosti, vještine, običaji i navike, *skills, customs and habits*

Raspoloživi instrumenti politike:

- informativno-edukativne kampanje;
- platforme za suradnju (javno-privatno partnerstvo, platforme za suradnju s dionicima, istraživački i razvojni programi).

Kritika koncepta kružnoga grada?

- kružno gospodarstvo može se razviti samo ako se provodi sustavno i uključuje šire prostorne jedinice, a ne samo gradove; urbana područja i naročito periurbana područja (European Spatial Planning Observation Network, 2019);
- fragmentirano upravljanje i planiranje (EC, 2011; Knieling, Jacuniak-Suda, & Obersteg, 2017);

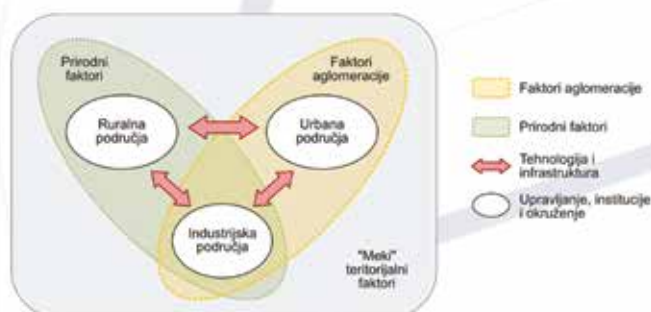
Tranzicija prema kružnome gradu zahtijeva:

- višerazinsko upravljanje (lokalno, regionalno, ... i interakcije);
- međusektorsko (gospodarenje otpadom, prostorno planiranje,...);
- participativno upravljanje

Teritorijalna agenda 2030 (TA 2030) - strateški okvir za prostorno planiranje s naglašenim teritorijalnim pristupom u svim razvojnim politikama

Što CE znači iz teritorijalne perspektive i koji faktori utječu na tranziciju?

Teritorijalni faktori i njihova interakcija (Tapia et al., 2021)

Teritorijalni faktori, kako ih opisuje regionalna ekonomika, mogu uvjetovati način na koji se CE operacionalizira na svim prostornim razinama, posebno na regionalnoj i lokalnoj razini:

- Prirodni faktori, aglomeracija – određuju okvirne uvjete cirkularne transformacije
- pristupačnost, znanje i tehnologija – definiraju strategije tranzicije prema CE
- upravljanje, institucije i okruženje – katalizatori tranzicije

Slučaj Hrvatske (I)

Relevantni nacionalni dokumenti	
Strategija održivog razvoja RH (NN 30/09) Nacionalni akcijski plan zelene nabave Četvrti nacionalni akcijski plan energetske učinkovitosti RH za razdoblje 2017-2019	Pojam CE samo se usputno navodi
Plan gospodarenja otpadom za razdoblje 2017-2022	Uključuje načela CE
Strategija prerade drva i proizvodnje namještaja za razdoblje 2017. – 2020. i njezin akcijski plan (NN 44/17)	Navodi se da je polazište u izradi te strategije paket EU-a za CE i zeleno gospodarstvo
Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske (NN 73/17)	Naglašava se važnost ekološkog kapitala i potreba njegova uključivanja u proizvodnju hrane u skladu s CE načelima
Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske do 2020. godine (NN 75/17)	Ukazuje na subvencije za razvoj zelenog, održivog i kružnog gospodarstva. CE se smatra novim i potencijalnim konceptom lokalnog i regionalnog razvoja
Strategija prostornog razvoja RH (NN 116/17)	Naglašava kontinuirano jačanje ekološke održivosti sustava gospodarenja otpadom za prijelaz iz linearnog u kružno gospodarstvo
Zakon o otocima (NN 116/18)	Definira pametni otok i određuje alate i inovativna rješenja koja mogu pomoći u izgradnji CE

Slučaj Hrvatske (II)

Relevantni nacionalni dokumenti	
Nacionalni program reformi za 2020. godinu	U okviru prioriteta „investicijska politika okrenuta budućnosti“ navodi se prelazak na pametno, kružno i niskougljično društvo; kao instrument provedbe ovog prioriteta navodi se Nacionalna razvojna strategija 2030 (NN 13/21)
Strategija niskougljičnog razvoja RH do 2030. s pogledom na 2050. (NN 63/2021)	Ciljevi: „potpuno funkcioniranje cjelovitog sustava kružnog gospodarenja prostorom i zgradama“ te „unapređenje održivosti urbanih sredina“. Ova mjera nastoji potaknuti gradove i općine da projekte revitalizacije i razvoja novih urbanih sredina temelje na načelima održivosti.
Program razvoja kružnog gospodarnje prostorom i zgradama za razdoblje 2021. do 2030.	Prioriteti: revitalizacija nekorisćenih prostora i zgrada i smjernice za planiranje novih zgrada prema načelu CE; Mjere su usmjerene na povećanje trajnosti i cjeloživotnog vijeka zgrada u prostoru, povećanje energetske učinkovitosti zgrada, te smanjenje nastanka građevnog otpada

Program razvoja kružnog gospodarnje prostorom i zgradama za razdoblje 2021. do 2030.

- prioritet prostornog razvoja je učinkovita uporaba korištenog prostora;
- prema SPR - razvojne aktivnosti treba usmjeravati prema već korištenom prostoru;
- u SPR ističu se 2 cilja:
 - ✓ revitalizacija napuštenih i zapuštenih zgrada i prostora uz dekontaminaciju prostora;
 - ✓ vrednovanje potencijala postojeće izgrađene strukture *brownfield* područja kao razvojni resurs od nacionalne do lokalne razine;
- Program podrazumijeva prilagodbu dokumenata prostornog uređenja određenog prostora od nacionalne do lokalne i područne (regionalne) razine

Slučaj Hrvatske (III)

- hrvatski gradovi: Zagreb (790.017), Split (178.102), Rijeka (128.624), Osijek (108.048), Zadar (75.062), Varaždin (46.946), Šibenik (46.332) i Dubrovnik (42.615);
- ZG, ST, RI i OS imaju strategije razvoja urbane aglomeracije; strategije ne spominju pojam CE;
- Razvojna strategija Grada Zagreba ističe pojam CE i vidi ga kao mjeru potpore razvoju poduzetništva temeljenu na inovacijama;
- pametno i održivo gospodarstvo spominje se u razvojnim strategijama Splita, Šibenika i Dubrovnika;
- Razvojna strategija Varaždina ne uključuje niti jedan od pojmova vezanih uz CE; Varaždin je 2019. postao sudionik projekta CityCircle (*Circular economy hubs in peripheral urban centres in Central Europe*); očekuje se da će projekt osigurati alate i znanja vezana uz CE i da će se razviti i CE strategija za Varaždin;
- Zagreb i Rijeka članice su Foruma o okolišu grupe Eurocities;
- kakva je uloga Foruma u prihvatanju i provedbi načela CE u urbanoj politici?
- **gradovi su u vrlo ranoj fazi primjene načela CE i srodnih koncepata;**
- **institucionalni i regulatorni okvir je uspostavljen;**
- **razina informiranosti i znanja gradskih uprava??**

Slučaj Hrvatske (IV)

Prepreke primjena koncepta CE u Hrvatskoj:

- koncept CE još uvijek nejasno definiran, gradski donositelji odluka imaju poteškoća u operacionalizaciji načela u svakodnevnoj praksi (kružno vs. održivo);
- nedostatna horizontalna i vertikalna koordinacija; zahtjevi koji trenutno premašuju kapacitete administracije;

Što može unaprijediti provedbu koncepta CE?

- politička volja i vodstvo, fleksibilne vizije grada (kao dio razvojne politike), alternativni pristupi (*living city labs*), znanje, participacija različitih dionika;
- Gradska uprava može utjecati i motivirati promjenu ponašanja gospodarskih subjekata, građana, ... (zelena javna nabava uključuje načela CE, dugoročno planiranje, ...);

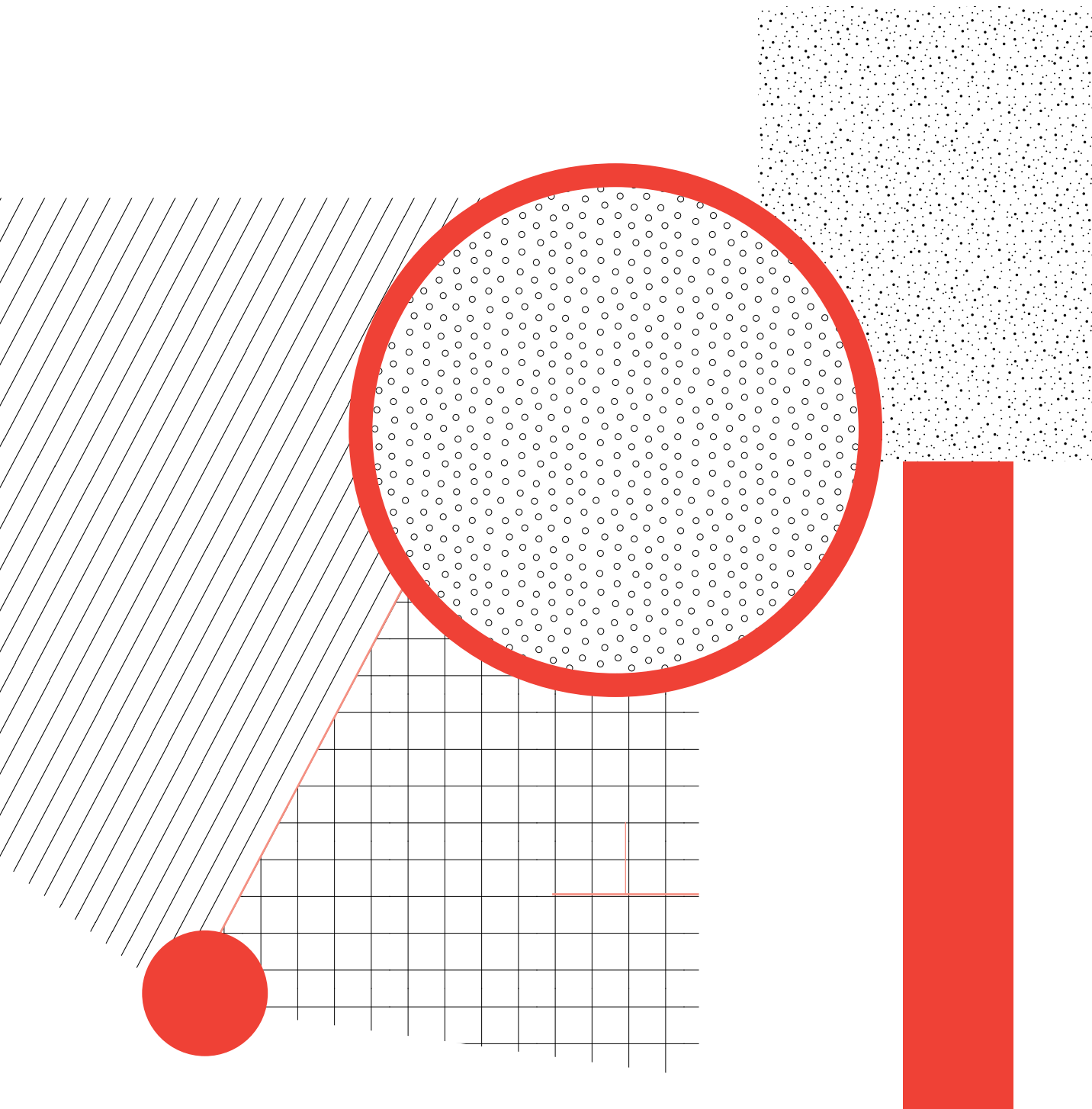
CE je vrlo ovisan o mjestu (*place-specific*) – jednostavan transfer politike nije rješenje; svaki grad bi trebao započeti analizom stanja vlastitih barijera i formuliranjem razvojnih vizija; nadogradnja i širenje malih projekata – dobro rješenje (up-scaled), povezivanje sa širim područjem (teritorijalni pristup)?

Zaključna razmatranja

- gradovi su logičan izbor za poticanje načela CE; još uvijek ne postoji značajan napredak prema CE;
- nepostojanje konsenzusa o njihovoj ulozi u promicanju CE u nacionalnoj i urbanoj politici;
- nedovoljno definiran koncept CE i koncept kružnoga grada; nedovoljno primijenjen teritorijalni pristup

Buduća istraživačka pitanja:

- Kakvu će gospodarsku aktivnost kružna ekonomija generirati u gradovima i na kojoj razini?
- Kakvu će ulogu imati u postizanju ciljeva niskouglijasnog gospodarstva?
- Kako kružna ekonomija može stvoriti gospodarsku, socijalnu i ekološku otpornost u gradovima?
- Koji su alati i metodologije potrebni kako bi se donositeljima odluka u gradovima pomoglo u tranziciji na kružno gospodarstvo?
- Kako promicati teritorijalni pristup javnim politikama i transformaciji na CE?

Helena Knifić Schaps, M.A. arch.

Arh projekt Ltd, Oboj 68, Zagreb

e-mail: arhprojekt@inet.hr

12

RURALNO – URBANA SPREGA ZA OČUVANJE ETNIČKIH BOGATSTAVA

RURAL – URBAN LINKS FOR PRESERVATION OF ETHNIC RESOURCES

Sažetak / Abstract:

Tema rada je stanje i budućnost nastanjenih dijelova zaštićenih područja prirode i njihove veze s urbanim prostorima. Ruralne sredine zaštićenih područja su prostori u nestajanju, nekad i kao posljedica prostorno-planske dokumentacije. Ostatci autohtonih zajednica u načinu upravljanja zaštićenim područjima predstavljaju opasnost i smetnju. Metodologija zaštite je zabrana svega, najviše gradnje. Antropološka i antropogena baština u procesu zaštite nije adekvatno vrednovana, čime se sustavno onemogućuje integracija autohtonog življa kao aktivnog dionika i prirodnog saveznika u zaštiti prirodne i etničke baštine (običaji, jezik, materijalna kultura, etičke i moralne vrijednosti i drugo). Svođenje veze selo – grad isključivo na turizam je prijetnja ruralnom području i već rezultira negativnim promjenama ekosustava. Kad presahnu globalizacijski izvori, selo je to koje snažno podržava grad i čuva obilježja zajedničkog etnosa.

Ključne riječi: zaštićena područja, etnos, globalizacija

Paper presents the state and the future of inhabited parts of protected areas of nature and their connection with urban areas. Rural areas within the protected natural spaces are vanishing, sometimes also as a consequence of the spatial-planning documents. In managing the natural protected areas, the remnants of indigenous communities are seen as a danger and a hindrance. The ideology of protection is prohibition, mostly of new construction. Anthropological and

anthropogenic heritage is not adequately evaluated, systematically eliminating indigenous inhabitants as active protectors of natural and ethnical heritage (customs, language, material culture, ethical and moral values et c.). Reducing the village – city connection exclusively to tourism threatens rural areas and results in the negative ecosystem changes. When the sources of globalization dry up, it is the rural area that strongly supports the city, also in preserving the common ethnical characteristics.

Key words: protected areas, ethnos, globalization

1. ETNOS + TOPOS = IDENTITET VS GLOBALIZACIJA

Prostor, bio on urbani ili ruralni, naš je dom i naša sudbina. *Topos* i *ethnos* jedinstvo je koje određuje naše postojanje u materijalnim i duhovnim procesima, prirodi i kulturi. Samo čvrsto usidren u *topos*, *ethnos* predstavlja našu vlastitost, opću ekologiju i okvir opstojnosti.¹

Krovni dokument prostornog razvoja (prirodnog, urbanog i ruralnog) na području Europe, iz kojega su uslijedile sve kasnije specijalizirane izvedenice su strateške smjernice Europske Unije *Europske perspektive prostornog razvoja* (ESPD, 1999.), koje planiranje prostornog razvoja usmjeravaju k a) razvoju policentričnog i ujednačenog urbanog sustava za jačanje partnerstva između urbanih i ruralnih sredina, b) stvaranju novih urbano-ruralnih odnosa te c) mudrom upravljanju prirodnom i kulturnom baštinom radi očuvanja identiteta u uvjetima globalizacije.²

Već u Preambuli *Konvencija o europskim krajobrazima* potvrđuje važnost krajobraza kao *dijela kvalitete života ljudi, gdje god živjeli u gradskim područjima i na selu, u degradiranim područjima kao i onima vrlo očuvane kvalitete života, u područjima priznatim po iznimnoj ljepoti kao i u svakodnevnom okruženju*. Nadalje definira krajobraz kao *određeno područje, viđeno ljudskim okom, čija je narav rezultat međusobnog djelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika, a daljnje postupanje kao djelovanje u cilju zaštite i održavanja značajnih ili karakterističnih obilježja takvog krajobraza, što se opravdava njegovom vrijednošću kao baštine, a koja je proizašla iz prirodne konfiguracije i/ili ljudske aktivnosti*.³

Koliko se god činilo da se svaki od citata prvenstveno odnosi na zaštitu prirode, iz njih je razvidno da se ne izostavlja čovjek/stanovnik, čijim je djelovanjem dio tih krajolika nastajao i opstao.

NATURA 2000 je najveća svjetska koordinirana mreža zaštite najvrjednijih i najugroženijih vrsta i staništa u Europi, kako kopnenih tako i vodenih.⁴ Hrvatska u program *NATURA 2000* ima upisano 36,7% kopnenog i 16,4% morskog teritorija države, odnosno 29,6% ukupnog državnog teritorija.⁵

¹ V. P. GOSS, 2021, 143

² H. KNIFIĆ SCHAPS, 2011.

³ <https://www.coe.int/en/web/landscape/text-of-the-european-landscape-convention> 2021-11-12

⁴ https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index_en.htm 08.11.2021-11-08.

⁵ SPRRH, 2017, 15.

2. URBANI PROSTOR

Prema najnovijem izvješću UN HABITAT-a *World Cities Report 2020, The Value of Sustainable Urbanization*, prostor urbanizacije se nezaustavljivo širi. Veliki gradovi i dalje populacijski rastu, osobito u najrazvijenijim državama svijeta. Ilustracije radi, u gradovima je, na svjetskoj razini, 2000. godine živjelo 46,7%, 2020. godine 56,2%, a do 2035. godine se predviđa rast do 62,5% stanovništva. Na europskoj razini je to 71,1% (2000. godine), 74,9% (2020. godine) te 79,0% (do 2035. godine). Razlozi su različiti – od neadekvatne raspodjele komunalne i društvene infrastrukture, prometne povezanosti i dostupnosti, klimatskih promjena, izloženosti prirodnim opasnostima i katastrofama pa do oružanih i ratnih sukoba diljem svijeta. Nije to samo posljedica depopulacije rurala, već i manjih i malih gradova.

Gradovi diljem svijeta, kako oni s pretežno potrošačkom orijentacijom (*Consumption cities*) kao i oni s proizvodnim djelatnostima (*Production cities*) sve su više izloženi novim i sveobuhvatnim rizicima kao što su drastično smanjenje broja radnih mjesta, nasilje, kriminal, terorizam, različiti oblici sukoba, širenje bolesti (s 90% zaraženih u lipnju 2020., urbane sredine predstavljaju epicentre širenja pandemije COVID-19). Mnogi pojedinci i skupine stanovništva u gradovima, uključujući i ruralne migrante, isključeni su iz prednosti koje pruža urbanizacija, bilo da se radi o nejednakim mogućnostima obrazovanja, zdravstvene zaštite, priuštivosti stanovanja, getoizaciji, socijalnoj isključenosti i slično. Ipak, svaka krizna situacija i suočavanje s ugrozama (uključivo i pandemiju) pokazuje spremnost ljudi na promjenu ponašanja u cilju zajedničkog dobra.⁶

U Hrvatskoj, „zemlji malih gradova“, u 127 gradova i Gradu Zagrebu živi ukupno 52,11% stanovništva (2017.).⁷

Grad je taj koji isključivo odlučuje o planskom razvoju rurala. Forma i alati prostorno-planske dokumentacije propisani za „urbanističke“ planove primjenjuju se i na one koje bi zvali „rurističkima“ kad bi taj pojam postojao. Prostorni planovi zaštićenih područja koji reguliraju razvoj, upravljanje i modele ponašanja za svaku sredinu posebno, spadaju u planove posebnih područja i od državne su važnosti. Kad je stalni stanovnik u pitanju, tolerira i stimulira se kontrolirani razvoj sela/zaselaka samo u rubnim područjima, uglavnom u cilju razvoja turizma (smještajni kapaciteti i gastronomija „seoskog turizma“). Za ona unutar njega kriteriji su strogi, do toga da se u nekim planovima ukida mogućnost njihova razvoja i novog naseljavanja, osim nužnih popravaka građevina u zatečenim gabaritima i namjenama. Kolokvijalno rečeno, do isteka zaliha. Zabrana samogradnje je zakonom uspostavljena na cijelom prostoru RH pa tako i u zaštićenim područjima.

⁶ <https://unhabitat.org/World%20Cities%20Report%202020> 2021-10-7.

⁷ SPRRH, 2017, 36-37.

3. ČOVJEK KAO STALNI STANOVNIK ZAŠTIĆENOG PODRUČJA

Nacionalni krovni dokument prostornog razvoja, *Strategija prostornog razvoja Republike Hrvatske (SPRRH)*, navodi 2017. godine podatke o ukupnosti zaštićenog područja RH: 8 nacionalnih parkova, 11 parkova prirode, 2 stroga rezervata, 77 posebnih rezervata, 2 regionalna parka, 85 spomenika prirode, 85 značajnih krajobraza, 28 park-šuma, 121 spomenik parkovne arhitekture. Ono čini cca 7,500 km² ili 8,6% ukupnog državnog teritorija.⁸

Kao netko tko se više od 20 godina bavio prisutnošću čovjeka u stalnim i/ili povremenim naseljima u Velebitu, najvećoj hrvatskoj planini površine gotovo 2300 km², analizirala sam naseljsku strukturu, ačin života i gradnje osobito Sjevernog Velebita, najteže pristupačnog dijela planinskog masiva.⁹ Depopulacijom prostora nakon 2. svjetskog rata, obilježja etnosa ostala su rudimentarna, svedena na sezonski boravak u ljetnim mjesecima. Seobama u *gradske polucivilizacije i kozmopolitsku osrednjost* gube se *ostvarenja duhovne emanacije nebrojenih generacija realizirane u harmoničnoj ljepoti pučkih naselja, nastamba, nošnja, pjesama, plesova, likovnih izraza, ornamenata i običaja, Čovjek, nasilno istrgnut iz okvira prirodnog ambijenta punog navedenih vrijednosti i ubačen u nepoznati medij kozmopolitskog gibanja ... nespreman najčešće poprima nasilne impulse trenutnih ponuđenih pomodnih farsa.*¹⁰

Ista se simptomatologija javlja kako u kopnenim, tako i u maritimnim područjima.

Vladimir Skračić, iskustvom čovjeka rođenog u tom tada još institucionalno nezaštićenom području, navodi primjer Nacionalnog parka Kornati, gdje je većina područja zaštite plod *bezidejnih institucija s anakronim programom i isto tako anakronim vodstvom, a modus operandi ..., kad je riječ o ljudima zatečenim u prostoru, su zabrane. Ideologije zaštite – zabrana gradnje. Antropološka baština uopće se ne uzima u obzir i ne razmatra kao sastavnica područja koje se stavlja pod zaštitu. Nikakav pokušaj integracije autohtonog življa, ni kompenzacija za izgublenu dobit, vrijednost nekretnina (graditeljske baštine pučke gradnje). Umjesto stalnog stanovništva na njihovo mjesto dolaze čuvari prirode „na daljinu“, proizvođači prostornih planova, članovi upravnih vijeća birani po političkim preferencijama, pomoćnici ministara, državni tajnici Parkovi kao sinekure partijskih kadrova. Sveta krava zaštićenih prostora je turist, a ne ljudi koji jedini poznaju taj kraj i život u njemu.*¹¹

Stanovnik ruralnog područja danas više nigdje u Europi nije „seljak“ u smislu povijesnog žargona. Europski (Slovenija, Austrija, Švicarska, Njemačka, Korzika, Sardinija, ...) pa svakako i hrvatski primjeri (Kornati i slično), pokazuju da je mladi educirani nasljednik materijalnih dobara u ruralu (zemlje, područja pod poljoprivrednim kulturama, nekretnina), poduzetnik koji je itekako spreman na poslovni rizik, ali i na prihvaćanje uloge edukatora i zaštitnika prirodnih i kulturnih vrijednosti resursa od kojega kani ostvarivati prihod. Autohtoni je stanovnik najbolji provoditelj i najvjerniji suradnik institucionalnih vidova zaštite, njihov korektor i unaprjeditelj, uvijek uz visoki stupanj suradnje i suglasja s metodama, alatima. Edukacija, kontrola i obazrivo uvođenje suvremenih tehnologija (osobito komunikacijskih) čine preduvjet zaštite i opstanka.

⁸ SPRRH, 2017, 13-14.

⁹ H. KNIFIĆ SCHAPS, 2013.

¹⁰ A: MOHOROVIČIĆ, 1989, 9-10.

¹¹ V. SKRAČIĆ, 2021, 248-249.

Urbanizacija ne bi smjela ići na štetu ruralnog razvoja. Zapravo, oboje bi trebali činiti simbiozu i međusobno unaprjeđivati putanju održivog razvoja, navodi se u Preambuli izvješća UN HABITAT-a World Cities Report 2020, The Value of Sustainable Urbanization ¹².

4. ZNAČAJ OČUVANJA ETNIČKIH OBILJEŽJA

Sveukupna populacija svjetskih gradova svoj pra-dom ima u prostoru rurala.

Svako ruralno područje, pa tako i ono zaštićenog krajolika, održava vrijednosti arhaičnih životnih i običajnih manifestacija rodovskih zadruga, običajnih pravila života i rada, snažnu usmenu predaju, prastare kultne običaje, tradiciju usmene književnosti, pjevanja, plesa, nošnje, načina gradnje nastamba i naselja, toponima, imena ljudi, predmeta, pojava. Sve to čini *geografiju našeg bivanja u prostoru* ¹³. Arhitekt Andre Mohorovičić kaže: *Kao što su za pravno postojanje države potrebne tri osnovne komponente: teritorij, pučanstvo i suverena vlast, tako je za determinaciju identiteta naroda potrebno navesti mnogo komponenata koje određuju narodno biće primarno formirano njegovom etnogenezom, rodovsko-biološkom povezanošću, kohezijom i asimilacijskom snagom, jezičnim idiomom, teritorijalnim okruženjem, homogenim povijesnim tokovima, životnim navikama, običajnim konstantama, misaonim, kulturnim i umjetničkim profilom te mnogim drugim odrednicama.* ¹⁴

Što bi to u 21. stoljeću bio *etnos*? Nošnje sa zlatovezom, pjevanja, plesovi, mitovi i legende, vjerski običaji i rituali, sve to zasigurno pripada materijalnoj i nematerijalnoj kulturnoj baštini koju treba čuvati, štititi i adekvatno zaštititi.

Vrijednosti koje u gradovima nestaju, a koje ruralni prostor (posebno onaj u zaštićenim dijelovima) još njeguje, su život u zajednici, empatija, zdrav i neusiljen odnos prema prostoru i prirodi, životu, smrti, hrani, nomenklaturi, toponomastici, tradicijskom (po svojoj naravi zdravom) načinu proizvodnje hrane, osviješteni pristup kružnoj ekonomiji (ali sad na višoj razini od one koja je oduvijek bila prisutna kod ruralnog stanovništva), djelomična neovisnost u hrani, vodi, energiji, govor karakterističan za svaku mikrosredinu. Sve to čini ukupnost *toposa* i *etnosa* naroda.

Svođenje veze selo – grad isključivo na turizam prijeti stvaranjem pokaznih rezervata gdje falsifikati glume autentičnost originala. To vrijedi kako za tradicijski način gradnje i odijevanje, tako i za *lokalnu* gastro-ponudu. U rubnim zonama zaštićenih područja nastaju takozvana *etno-sela* u kojima se posjetitelju iz grada prečesto nude *tradicijska jela* od sirovina nabavljenih u trgovačkim centrima, a narod/domaćin se kostimira (još je početkom 20. stoljeća arhitekt Adolf Loos primijetio da se seljak ne treba kititi da bi bio živopisan, on to po svojoj naravi jest). Svaka nošnja svoje opravdanje ima samo u prostoru u kojemu je autentična. Odselidbom stalnog stanovnika zamiru tradicijske aktivnosti, što rezultira negativnim promjenama ekosustava, disbalansom u svijetu flore i faune. Nestaju livade, jer nema stoke koja ih pase. Službe zadužene za institucionalnu zaštitu nedovoljno su kapacitirane i nespremljene za rad na djelomično za čovjeka teško pristupačnim terenima. Nestaju brojne vrste livadnog ekosustava, jer nestaju njegova staništa. Šire se invazivne vrste kako flore tako i faune, divlje životinje nerijetki su gost urbanih prostora.

¹² <https://unhabitat.org/World%20Cities%20Report%202020> 2021-10-7

¹³ V.P. GOSS, 2021, 147.

¹⁴ A. MOHOROVIČIĆ, 1989, 7.

Kako ni u budućnosti *nećemo izvoziti mlazne avione, svemirsku tehnologiju, kompjutore i sl.*, u promišljanju turizma *možemo itekako izvoziti sjećanja i utiske, a to je više od turizma. Tu je naša ekonomska snaga, ne samo intelektualna nego i emocionalna. Tko smo, što smo, otkuda smo došli, što smo donijeli i što smo sa svim time napravili...*¹⁵

Nije dobro da zaštićeni prostor postaje destinacija. On bi morao biti mjesto očuvanja i življenja tradicijskog načina života. Za opstojnost i ravnomjeran razvoj potreban je čovjek-stanovnik. Turizam nudi smještaj (ili još gore – ležaj!), ali ne i dom. Kako kaže Edo Popović, *kuća na prodaju nije dom, kuća prepuštena vremenu također nije dom*¹⁶.

5. ZAKLJUČAK

Zakonodavno, okviri postupanja afirmiraju osnovne pretpostavke svih vrsta održivosti – solidarnosti svih građana, poticanje razvoja područja koja znatno zaostaju za nacionalnim prosjekom, sve s ciljem ekološki prihvatljivog i gospodarski što neovisnijeg života stanovništva. Prepoznate vrijednosti zaštićenih prostora su tradicijski oblici kulture, socijalna susjedska i rodbinska integracija i povezanost, ruralni prostor kao ekološki ugodno obitavalište. Sustavno opremanje urbanom infrastrukturom i opremom, laka i brza prometna povezanost, dostupnost obrazovanja i zdravstvene skrbi, čist okoliš, potencijal za razvoj ekološke i proizvodnje autohtonih proizvoda, razvoj i unaprjeđenje informatičke i elektroničke komunikacijske infrastrukture, samo su neke od postavki.

Iskustveno, antropofobnost je upravo-proporcionalna stupnju zaštite prirode. Na djelu je ipak „institucionalni optimizam“, proces dobrih namjera i teške provedbe.

Znanje, educiranost, kreativnost, tehnološke i tehničke mogućnosti 21. stoljeća razvijeni u urbanim sredinama jesu pomoć i alati za suživot, ali uz trajnu svijest o dominaciji, zajedničkom i istovremenom utjecaju zemljopisnih i klimatskih čimbenika, biljnog i životinjskog svijeta, zajedničke sudbine i zajedničke povijesti stanovništva. Sve to objedinjeno stvara *ethos*, svekolika kulturna obilježja jednog naroda.

Zabarikadirani u busiji zakona, strategija, smjernica, preporuka, foruma, radionica, seminara, konferencija, svih njihovih bezbrojnih kratica i zbornika radova, recikliramo materijal iz kojeg izvlačimo uglavnom ograničenja.

Bez da smo i dotakli vlastiti senzibilitet.

¹⁵ V.P. GOSS, 2021, 149.

¹⁶ E. POPOVIĆ, A. VUKUŠIĆ, 2018, 134.

Da rezimiram:

- Urbana zajednica (politika, znanost, struke interdisciplinarno) odlučuje o klasifikaciji prirodnog i kulturnog krajolika, stupnju i načinu zaštite, upravljanju;
- U svim kategorijama populacije raste osviještenost o važnosti očuvanja prirode kao rezervata biosfere i regulatora već uznapredovalih klimatskih promjena;
- Doneseni su i prihvaćeni brojni dokumenti, sporazumi i smjernice, kako na europskoj tako i na nacionalnim razinama;
- Pomaci u zaštiti biljnih i životinjskih vrsta i njihovih staništa su znatni i značajni;
- Globalizacija utječe podjednako na život gradskog, prigradskog i ruralnog stanovništva;
- Manji dio ruralnog stanovništva još uvijek živi u autohtonim i rodovskim zajednicama, pretežno u zaštićenim područjima prirode;
- Sve bržim i nezaustavljivim nestajanjem autohtonih zajednica i indigenih naroda nestaju njihova etnička obilježja, a time antropogena kulturna bogatstva;
- Antropološka i antropogena kulturna baština je sastavnica prirodne baštine zaštićenih područja;
- Institucionalne mjere zaštite tek jačanjem svijesti, stalnom edukacijom i participacijom najzainteresiranijih skupina (postojećeg stalnog i raseljenog ruralnog stanovništva) mogu ići prema usvajanju i provedbi;
- Mjere ugrađene u prostorno-plansku dokumentaciju koje onemogućavaju raspolaganja privatnim vlasništvom u zaštićenim područjima pravno su upitne;
- Sustav upravljanja „na daljinu“ i turizam ne mogu biti zamjena za život autohtone zajednice, sa svim njezinim osobitostima i aktivnostima;
- Turizam nije supstitut za „rurizam“;
- Nestajanje etničkih obilježja znači gubitak identiteta naroda i narodnosti, čime pada zadnja linija obrane prema globalizaciji;
- Grad može i treba pomoći opstanku sela u zaštićenim područjima. Ono će mu to višestruko vratiti čuvanjem prirode i očuvanjem *etnosa*.

Zalažući se za bogatstvo etničkih raznolikosti ponavljam:

Topos + etnos = Identitet vs globalizacija.

LITERATURA

Članci

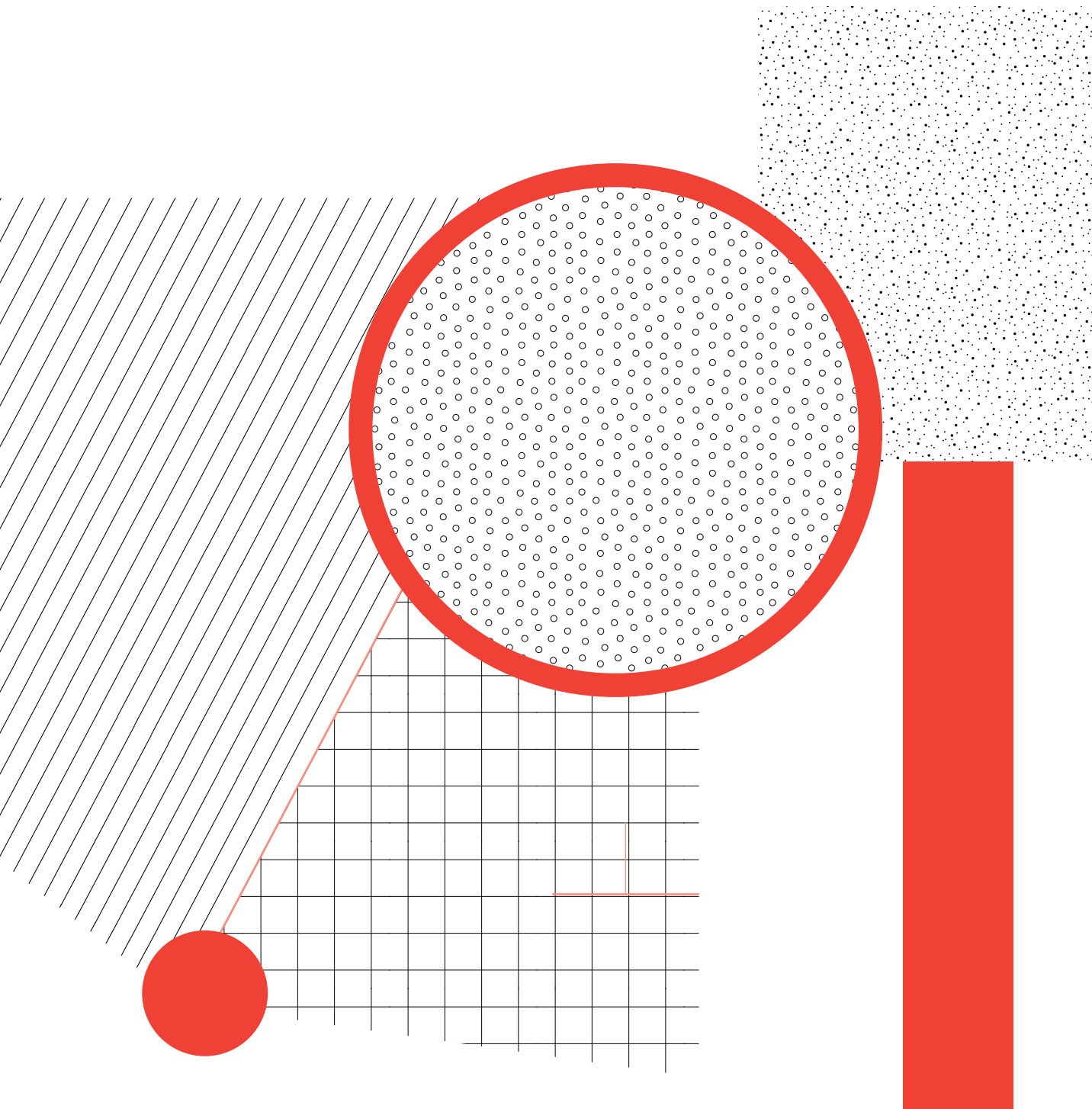
1. Vladimir Peter GOSS, Prostor kao dom i sudbina, u: Ivo Lučić, Značenja krajolika, 2021, 143-150.
2. H. KNIFIĆ SCHAPS, Strateške odrednice prostornog razvoja Europske unije, Perspektive prostornog razvoja Republike Hrvatske, Zbornik radova, Zagreb, 2011, 22-27.
3. H. KNIFIĆ SCHAPS, Pučka gradnja kao evolucijska sinteza idejne, emotivne i materijalne kompozicijske komponente, Senjski zbornik, 44, Senj, 2017, 253-274.
4. A. MOHOROVIČIĆ, O analizi pučke arhitekture, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, god. 5, br. 1, Zagreb, 1957, 8-13.
<http://dizbi.hazu.hr/?object=dl&id=28279>
<http://dizbi.hazu.hr/?object=dl&id=28280> 2016-11-8
5. A. MOHOROVIČIĆ, Narodni život i običaji kao etnička i humana kategorija, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 51, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1989, 7-12.
<http://dizbi.hazu.hr/?object=dl&id=13444> 2016-11-8

Knjige

1. HELENA KNIFIĆ SCHAPS, VELEBIT ARHITEKTONSKI, PUČKA GRADNJA U DIJELOVIMA SJEVERNOG I SREDNJEG VELEBITA, ZAGREB, 2013.
2. (SPRRH) STRATEGIJA PROSTORNOG RAZVOJA REPUBLIKE HRVATSKE, ZAGREB, 2017)
3. EDO POPOVIĆ, ANTE VUKUŠIĆ, ČOVJEK I PLANINA, ZAGREB, 2018.
4. IVO LUČIĆ, ZNAČENJA KRAJOLIKA, ZAGREB, 2021.
5. VLADIMIR SKRAČIĆ, KORNATI KAD SU BILI KURNATI, ZADAR, 2021.

Web izvori

1. <https://unhabitat.org/> 2021-11-7
2. https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index_en.htm 2021-11-8
3. <https://www.coe.int/en/web/landscape/text-of-the-european-landscape-convention> 2021-11-12

Drago Cvijanović

Univerzitet u Kragujevcu,
Fakultet za hotelijerstvo i
turizam u Vrnjačkoj Banji,
ul. Vojvođanska br. 5a,
36210 Vrnjačka Banja, Srbija,
e-mail: dvcmmv@gmail.com;
drago.cvijanovic@kg.ac.rs

Tamara Gajić

Geografski institut „Jovan Cvijić”, SANU,
Beograd, Srbija;
Institut za sport, turizam i usluge, Južno-uralski
državni univerzitet, Čeljabinsk, 454080, Rusija;
Univerzitet za poslovne studije, Fakultet
za menadžment u turizmu i hotelijerstvu
Banja Luka Bosna i Hercegovina
e-mail: tamara.gajic.1977@gmail.com

Dragan Vukolić

Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za
hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji,
ul. Vojvođanska br. 5a, 36210 Vrnjačka
Banja, Srbija;
Univerzitet za poslovne studije, Fakultet
za menadžment u turizmu i hotelijerstvu
Banja Luka Bosna i Hercegovina,
e-mail: vukolicd@yahoo.com

13

MANIFESTACIJE U FUNKCIJI RAZVOJA RURALNE VOJVODINE

MANIFESTATIONS IN THE FUNCTION OF THE DEVELOPMENT OF RURAL VOJVODINA

Sažetak / Abstract:

Vojvodina je severna pokrajina Republike Srbije koju čini oko 90% ruralnog područja. Razvoj ruralne Vojvodine pod različitim uticajima nije tako česta tema. U ovom delu Republike Srbije česte su organizacije različitih manifestacija koje privlače veliki broj turista. Cilj ovog istraživanja je bio da se analizira da li organizacije manifestacija mogu da utiču na razvoj ruralnih područja Vojvodine sa stanovništva ispitanika, posetilaca jedanaest poznatih i posećenih manifestacija. Istraživanje je realizovano tokom 2020. i 2021. godine. U istraživanju je učestvovalo 342 ispitanika a rezultati su obrađeni u programskom softveru SPSS verzija 26. Rezultati su prikazani deskriptivnom statistikom. Regresionom analizom se došlo do zaključka da manifestacije u značajnoj meri mogu doprineti razvoju ruralnih područja Vojvodine i da rezultati ukazuju na to da postoji statistička značajnost između različitih faktora koji imaju uticaj na razvoj ruralnih područja Vojvodine.

Ključne reči: manifestacije, razvoj, Vojvodina, turizam

Vojvodina is the Northern Province of the Republic of Serbia, which makes up about 90% of the rural area. The development of rural Vojvodina under different influences is not such a common topic. In this part of the Republic of Serbia, there are frequent organizations of various events that attract a large number of tourists. The aim of this research was to analyze whether the organization of events can affect the development of rural areas of Vojvodina from the population of respondents, visitors to eleven well – known and visited events. The research was realized during 2020 and 2021. About 342 respondents participated in the research and the results were processed in the software SPSS version 26. The results are presented with descriptive statistics. The regression analysis concluded that the manifestations can significantly contribute to the development of rural areas of Vojvodina and that the results indicate that there is statistical significance between different factors that have an impact on the development of rural areas of Vojvodina.

Keywords: *events, development, Vojvodina, tourism*

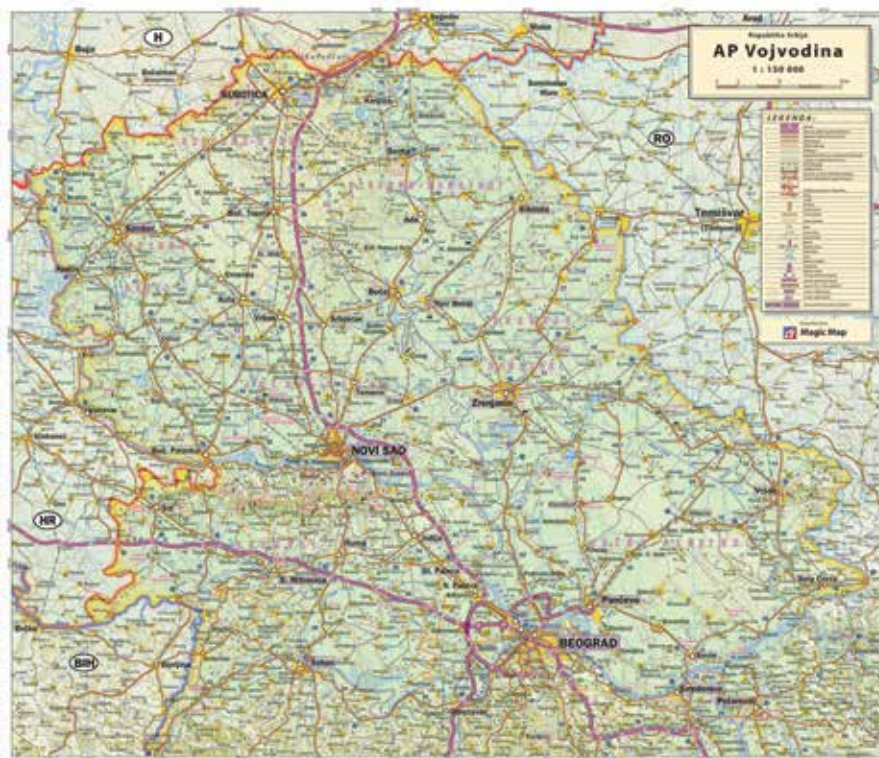
UVOD

Autonomna Pokrajina Vojvodina je severna pokrajina Republike Srbije i zauzima površinu od 21.500 km², što je 24,3% od ukupne površine Republike Srbije. Prema Popisu stanovništva iz 2011. godine u Vojvodini živi 1.931.809 stanovnika (Republički zavod za statistiku, 2014). Vojvodina je podeljena na sedam okruga (Severnobanatski, Srednjobanatski, Južnobanatski, Južnobački, Severnobački, Zapadnobački i Sremski okrug), 45 opština i 467 naselja od kojih su 52 gradska, a 415 seoska naselja (AP Vojvodina Socio-ekonomski profil, 2010). Autonomna pokrajina Vojvodina je relevantna oblast za istraživanje u ovom radu jer najveći deo njene teritorije (oko 90%) predstavlja ruralno područje. Takođe, Vojvodina raspolaže značajnim prirodnim potencijalima, poljoprivrednim zemljištem, tradicionalnim pristupom poljoprivredi, dobrim potencijalom za razvoj ruralnog turizma, prepoznatljivim tradicionalnim lokalnim gastronomskim specijalitetima i mogućnostima za razvoj drugih komplementarnih aktivnosti. Međutim, ruralna područja se suočavaju sa brojnim problemima, poput smanjenja broja poljoprivrednika (ukupan udeo poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu je ispod 11%), povećanja broja staračkih domaćinstava zbog odlaska mladih u gradske sredine, te smanjenja poljoprivrednih površina na račun izgradnje industrijskih površina. Uprkos tome što pojedini urbani centri u Vojvodini beleže rast populacije, mnoge ruralne zajednice i dalje zavise od poljoprivrede, koja je njihov značajan ekonomski oslonac, ali koji ne obezbeđuje odgovarajuće rezultate. Mogućnosti za brži razvoj ruralnih područja Vojvodine su u multifunkcionalnom razvoju koji između ostalog podrazumeva razvoj kompatibilnih nepoljoprivrednih delatnosti poput agroturizma i drugih oblika turizma, zanatstva, rekreacije, te lakšeg pristupa kreditima za žene koje žive na selu i bave se poljoprivrednom proizvodnjom i ruralnim razvojem, kao i drugi oblici privređivanja na selu, uključujući ruralni turizam i proizvodnju zdrave hrane. Reč manifestacija potiče od latinske reči „manifestation” što u prevodu znači javno ispoljavanje, javno izražavanje svog raspoloženja, objavljivanje, pokazivanje (Klaić, 1979). Ljudi su od najstarijih vremena stvarali i imali potrebu za isticanjem, odnosno iskazivanjem svojih znanja, raznih dostignuća, raznih naučnih uspeha, umeća življenja i sl. Upravo i najviše zbog toga dolazi do organizacija kulturnih delatnosti koje u sebi uključuju napore ljudi da svesnom delatnošću usklade ljudske potrebe, rad i stvaralaštvo u oblasti kulture i umetnosti, radi ostvarivanja stalnog napretka čoveka ne samo u materijalnom, već i u duhovnom pogledu.

PREGLED LITERATURE

Turistički položaj podrazumeva položaj prema glavnim turističkim pravcima, glavnim turističkim disperzivima i glavnim konkurentskim zemljama (Dragičević, 2012), a ima važnu ulogu u turističkoj valorizaciji. Turističko-geografski položaj predstavlja složenu kategoriju koja obuhvata: geografski položaj, karakteristike granica i graničnih prelaza, turistički položaj i funkcionalni položaj (Košić, 2012). Vojvodina ima dobar turističko-geografski položaj, jer zbog povoljnih reljefnih karakteristika Panonskog basena čiji deo je i Vojvodina, ova pokrajina nije izolovana geografska celina već je otvorena prema prostoru u svom okruženju. Vojvodina ima uslove za dobru saobraćajnu povezanost sa zemljama Zapadne, Centralne i Severne Evrope zahvaljujući ravničarskom karakteru reljefa, geografskoj otvorenosti i položaju pograničnog regiona sa Evropskom unijom. Od ukupno 465 naseljenih mesta u Autonomnoj pokrajini Vojvodina, 415 su seoska naselja. Oko 43% od ukupno 1.916.889 stanovnika živi u tim naseljima. Seoska gazdinstva su u ovom trenutku u procesu značajnih promena koje imaju uticaja na ruralni razvoj, kao i na svakog člana domaćinstva stavljajući ih u poziciju prilagođavanja radi ekonomskog opstanka (Demirović, 2016; Dragičević, 2012). U Regionalnom prostornom planu AP Vojvodine do 2020. godine (2011), ruralni turizam je označen kao turistički proizvod izuzetnog potencijala, ali nedovoljno uređen i neafirmisan. Takođe, na osnovu analize ključnih faktora uspeha i ocene postojećeg stanja, trenutno dostignuti nivo konkurentnosti Srbije u oblasti ruralnog turizma je na vrlo niskom nivou (prosečna ocena je 1,5). To pokazuje da se prirodni, kulturni i socijalni preduslovi za razvoj ruralnog turizma ne koriste tako da se stvore odgovarajuće prednosti u odnosu na druge ponuđače u grani što može biti važan uslov pre svega opstanka, a potom i napredovanja neke organizacije

Slika 1: Mapa A.P. Vojvodine

Izvor: www.magicmap.rs/shop/vojvodina-road-map/

Turističke vrednosti koje nemaju monumentalna svojstva već predstavljaju duhovne tvorevine ljudi, prezentuju se turistima u vidu turističkih manifestacija. Brojne pojave i objekti, tek u vidu manifestacija zaslužuju da se nazovu turistička vrednost. Prema načinu ispoljavanja manifestacije se svrstavaju u nekoliko grupa: kulturne, političke, zabavne, sportske, umetničke, privredne, lokalne, interpersonalne, a sve su manje ili više turističke, usmerene ka širenju i usvajanju kulture kao spontanom ili organizovanom procesu (Jovičić, 1988). Aktivnost ovakvih događaja ogleda se u vremenu i mestu njenog održavanja, značajem i vrstom priredbe. Značaj i vrsta priredbe direktno utiču na geografsku strukturu posetilaca, odnosno na veličinu kontraktivne zone, a koja je srazmerna značaju priredbe. Vrednost svake manifestacije određena je, takođe mestom i vremenom održavanja. To znači da dobra saobraćajna povezanost naseljenih područja kao i druge turističke aktivnosti, te i period održavanja priredbe direktno utiču na uspešnost organizovane manifestacije. Dobro osmišljenom i snažnom organizacijom manifestacije ostvaruje se svaki njen postavljeni cilj, bilo da je u pitanju prezentacija dostignuća, obogaćivanje sadržaja boravka u sezoni, zadržavanja žitelja u matičnim mestima, ili pak buđenje interesovanja turistima nenamernicima.

Sve manifestacije koje su od značaja za turizam mogu se podeliti prema sledećim kriterijumima (Bjeljac, 2006):

Prema poreklu izvođenja: sa tradicijom održavanja (postale su poznate, održavaju se kontinualno, u dužem nizu godina, sa ritualima), one koje su organizovane radi predstavljanja teritorije sa atraktivnim vrednostima (etnografskim, privrednim, obeležavanje značajnijih datuma u prošlosti: takođe imaju tradiciju održavanja); prema trajnosti u mestu održavanja: stalno ili povremeno u jednom mestu (uglavnom manifestacije nacionalnog i međunarodnog karaktera u većim gradskim centrima), one koje se održavaju svaki put u drugom mestu (olimpijske igre, univerzijade, velike svetske izložbe...izbor mesta vrši se prema konkursu koje raspišu međunarodne ili nacionalne organizacije), one koje se istovremeno održavaju na više mesta ili obuhvataju čitav region (najčešće sportskog karaktera; svetska prvenstva, biciklističke ture, auto-trke...); prema rangu održavanja: lokalne, regionalne (zonske), republičke, nacionalne ili internacionalne.

Postoji više kriterijuma za određivanje ranga. Izdvajaju se: geografsko poreklo i broj posetilaca, značaj veličina sredstava koja se odvajaju za rang organizovanja, efekti koji proističu iz manifestacija, geografsko poreklo učesnika, sadržaj programa manifestacije, prema masovnosti i uložnim finansijskim sredstvima: sa malim brojem posetilaca (uglavnom umetničke, naučno-stručne), sa većim brojem posetilaca – od nekoliko desetina do stotina hiljada (uglavnom sportske i privredne). Prema motivima posetilaca: socijalne (potreba za imitiranjem, odgovornošću, da se lično vidi, da bude prihvaćen, samoostvarivanjem, za promenom okoline...), porodične (da se pronađe određeni stil života, okupi ili napusti porodica...), lične (potreba da se uspostavi kontakt sa prirodom, da se pobegne od pritisaka, da se živi iznad svojih mogućnosti...). Prema sadržaju programa: umetničke (pozorišne, muzičke, likovne, foto i filmske, književne i mešovite), naučno-stručne (kongresi, konferencije, simpozijumi, sabori), privredne (sajmovi i vašari, izložbe i smotre, privredno-stručne i privrednofolklorne), sportske (sportsko-profesionalne, sportsko-rekreativne, kompleksne sportkoturističke, sportsko-propagandne), verske (versko-istorijske i slave – školske, crkvene, esnafske, krsne, opštinske), političko-istorijske (sabori, skupovi i promocije političkih partija, obeležavanje Prvog maja, memorijali, ostali istorijski datumi, obeležavanje važnijih datuma iz Prvog i Drugog svetskog rata), etnografske (smotre folklor, magijskoreligijski rituali), zabavne (regate, zabavna leta, ribarske večeri, karnevali), turističko-propagandne (na kojima su osim aktivnih i druge vrste posetilaca, na kojima su novinari pored aktivnih učesnika veoma važna kategorija posetilaca, specijalizovane uglavnom revijalnog i karnevalskog karaktera ređe takmičarskog, one koje imaju za cilj predstavljanje receptivnih turističkih prostora u emitivnim).

Slika 2: SremFolk Fest u Sremskoj Mitrovici

Izvor: <https://mitrovica.info/xvii-srem-folk-fest/>

Slika 3: Berbanski dani u Paliću

Izvor: <https://gradsubotica.co.rs/>

Najčešći vid prezentacije i ponude je preko privrednih turističkih manifestacija, odnosno preko privredno folklornih i etnografskih turističkih manifestacija. Manifestacije na zabavan način, uz poštovanje tradicije, folkloru, običaja i starog načina privređivanja stanovništva predstavljaju svoje privredne proizvode, a obično imaju i prodajni karakter proizvoda. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, u Srbiji se seoski turizam pojavljuje u 50 sela sa oko 3000 mesta za noćenje. Više od 80% teritorije Srbije zauzimaju ruralna područja u kojima živi oko 40% ukupnog stanovništva Republike. Diverzifikacija ruralne privrede je ključna jer je preduslov za demografsku stabilizaciju, koja je osnova za održivost svih komponenti razvoja. Ruralni razvoj je proces unapređenja kvaliteta života i ekonomskog blagostanja ljudi koji žive u ruralnim područjima (Pradhan, 2015; Gajić et al., 2017, Delić-Jović et al, 2021). Turizam se tokom vremena razvio, evoluirao (Gajić et al. 2021a) pa se danas smatra efikasnom metodom za razvoj jedne ili više zajednica jer upravo on nudi različite poslove koji daju mogućnost za prodaju lokalnih proizvoda (Lee, 2013;). Razvoj turizma povećava broj objekata za pružanje usluga, podstiče razvoj puteva, rekreativnih i kulturnih atrakcija što pogoduje kvalitetu života lokalnog stanovništva (Gajić et al. 2021a, Gajić et al, 2021b, Bellise and Hoy, 1980), što se odražava i na razvoj ruralne gastronomije. Generalno, turizam je pretežno povezan sa ekonomskim faktorima koji utiču na jedno društvo (Garcia et al., 2015; Liu and Wu, 2019).

Slika 4: Etno kuća u Dolovu

Izvor: <https://vojvodina.travel/media/2016/04/etno-kuca-sdar-dolovo-1-1094x547.jpg>

Ruralni turizam obuhvata i turizam i poljoprivredu koji zajedno čine jednu specifičnu turističku ponudu koja se može razviti isključivo u seoskim odnosno ruralnim sredinama. Ruralna Srbija predstavlja ključni deo srpske populacije i resursa. Danas je 85% teritorije Srbije ruralno područje, između 44% i 55% stanovništva živi u ruralnim oblastima, a procena je da oko 41% BDP dolazi iz ruralnih područja. Ruralna ekonomija u Srbiji u velikoj meri oslanja se na poljoprivredu pri čemu se oko 75% ruralnog stanovništva bavi poljoprivrednim poslovima (Gajić et al. 2020; Vukolić, 2020).

METODOLOGIJA

Da bi se došlo do što pouzdanijih rezultata istraživanja realizovano je anketiranje ispitanika na 11 manifestacija i to : Kobasicijada u Turiji, Dani Ludaje, Grožđebal u Sonti, Berbanski dani u Paliću, Dani pčelarstva, Pudarski dani u Irigu, Patlidzinijada u Neradinu, Kulenijada u Erdeviku, Slaninijada u Kačarevu, Tucanijada u Mokrinu i Sremfolk fest u Sremskoj Mitrovici. Prilikom anketiranja ispitanici su dobili ankete koje su popunjavali lično a anketa se sastojala iz grupe socio demografskih pitanja a potom četiri faktora različitih pitanja koja su u vezi sa pozitivnim efektima manifestacija, negativnim efektima manifestacija ruralne Vojvodine, podršku i potencijale manifestacija i njihov uticaj na razvoj ruralnih područja Vojvodine. Tokom istraživanja analizirana je postojeća naučna literatura, dokumentacija te su sagledani svi relevantni podaci iz dostupnog materijala koji su na kraju analizirani u programskom softveru SPSS verzija 26.00. Za dobijanje prosečnih ocena po pitanjima i determinantama korišćena je deskriptivna statistička analiza i to aritmetička sredina i standardna devijacija a rezultati su prikazani tabelarno i opisno. Potom je korišćena tehnika predviđanja odnosno višestruka regresiona analiza kako bi se došlo do zaključka koji prediktori u najvećoj meri imaju značaj na predviđanje uticaja manifestacija na razvoj ruralnih područja Vojvodine. Pre svega proverena je pouzdanost upitnika Cronbac'h Alpha testom.

Autori su postavili sledeću polaznu hipotezu:

H1: *ne postoji značajan statistički uticaj prediktora na predviđanje skora i uticaja manifestacija na razvoj ruralnih područja Vojvodine;*

dok je alternativna hipoteza glasila:

H2: *postoji značajan statistički uticaj prediktora na predviđanje skora i uticaja manifestacija na razvoj ruralnih područja Vojvodine.*

REZULTATI I DISKUSIJA

U rezultatima istraživanja, prikazane su kategorijalne varijable relativnom (%) frekvencijom. Centralna tendencija numeričkih obeležja prikazana je aritmetičkom sredinom (m) dok je rasipanje prikazano standardnom devijacijom (sd). Raspodela frekvencija numeričkih obeležja ispitana je pokazateljima zakrivljenosti (skewness) i izduženosti (kurtosis). Statistika pouzdanosti se najčešće koristi kada u upitniku ima više pitanja koja se ocenjuju Likertovom skalom. Ova pouzdanost se istražuje Cronbach's Alpha testom koji mora biti veci od 0,07. U slučaju ovog istraživanja vrednost ovog testa je 0,859 što ukazuje na visoku pouzdanost upitnika.

Tabela 1. Provera pouzdanosti upitnika

Cronbach's Alpha	N of Items
.859	19

Izvor: istraživanje autora

U ovom istraživanju varijable su normalno distribuirane pa su korišćene metode parametarske statistike. Za ispitivanje uticaja prediktora na predviđanje skora generalnog zadovoljstva kvaliteta korištena je višestruka regresiona analiza pri čemu je odabrani nivo značajnosti $p < 0,05$.

Istraživanje je izvršeno na ukupnom uzorku od 342 ispitanika. U obzir su uzeti samo anketni upitnici koji su bili u potpunosti popunjeni. Podeljeno je ukupno 350 anketa, tokom 10 manifestacija u ruralnim sredinama i jedna u gradskoj sredini u Vojvodini, Republika Srbiji u periodu 2020. i 2021. godine.

U istraživanju je učestvovalo 197 (57,6%) ispitanika muškog pola a 145 (42,4%) ispitanika ženskog pola. Primećuje se veliki broj posetilaca bračnih parova pa se smatra da je zbog toga ravnomerna raspodela muškog i ženskog pola u ruralnim sredinama Vojvodine tokom ovog istraživanja. Od toga, najviše je posetilaca starosne dobi od 31 do 50 godina 100 (29,2%). Sličan broj ispitanika je starosti od 51 do 60 godina, njih 95 (27,8%) i starosti od 18 do 30 godina 88 (25,7%). Najmanje je ispitanika starosne dobi više od 60 godina, što je i očekivano i to njih 59 (17,3%). Značajan podatak za ovo istraživanje je obrazovna struktura ispitanika. Prema tome, u istraživanju je učestvovalo 16 (4,7%) ispitanika sa završenom osnovnom školom, 134 (39,2%) ispitanika sa završenom srednjom školom, 107 (31,3%) sa fakultetskom diplomom i 85 ispitanika (24,9%) sa završenim master ili doktorskim studijama kao što se može videti u tabeli 2.

Table 2. Demographic characteristics of research participants

Category	Values and results		
		N	%
Gender	Male	197	57,6
	Female	145	42,4
Age	18-30 years	88	25,7
	31-50 years	100	29,2
	51-60 years	95	27,8
	More than 60 years	59	17,3
Education	Primary school	16	4,7
	High school	134	39,2
	College or university degree	107	31,3
	Master or doctorate (PhD)	85	24,9
Zarada	nizak nivo zarade	92	26.9
	srednji nivo zarade	188	55.0
	visok nivo zarade	47	13.7
	veoma visok nivo zarade	15	4.4

*N= total number

Source: Authors

Da bi se dobili što pouzdaniji rezultati tokom istraživanja vezano za socio-demografske karakteristike ispitanika, pristupilo se analizi podataka koliko često ispitanici posećuju različite manifestacije. Kao što se može videti u tabeli 3 i grafikonu 1 32 ispitanika (9,4%) posećuje manifestacije vrlo retko, 79 (23,1%) retko, dok najveći broj ispitanika, njih 143 (41,8%) posećuje manifestacije u Vojvodini često i njih 56 (16,4%) veoma često što ukazuje da je uzorak reprezentativan i ukazuje na visoku pouzdanost dobijenih rezultata.

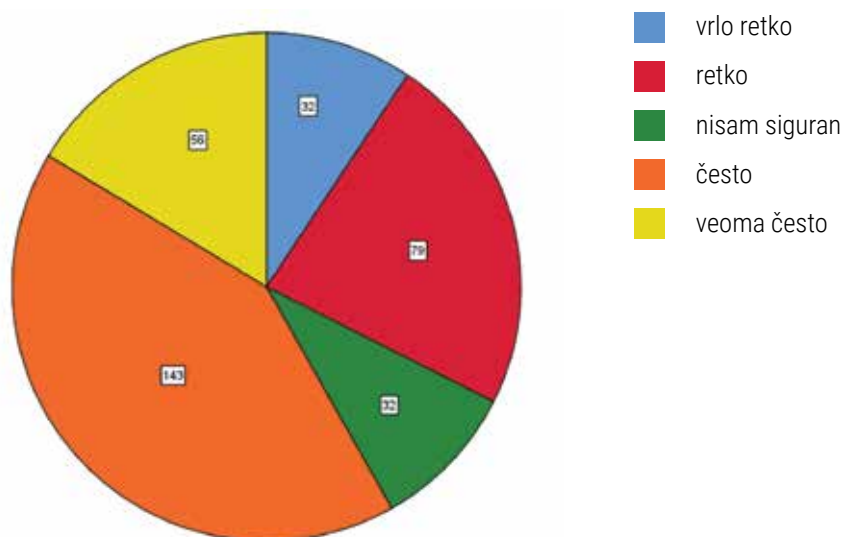
Tabela 3: Koliko često posećujete različite manifestacije u Vojvodini?

	Frequency	Percent
vrlo retko	32	9.4
retko	79	23.1
nisam siguran	32	9.4
često	143	41.8
veoma često	56	16.4
Total	342	100.0

Izvor: Autori

Grafikon 1: Koliko često posećujete manifestacije u Vojvodini?

Koliko često posećujete manifestacija u Vojvodini?

S druge strane, da bi se utvrdilo da li manifestacije imaju uticaja na razvoj ruralnih sredina u Vojvodini potrebno je doći do saznanja o trenutnom stepenu zadovoljstva ispitanika ponudom manifestacija. Prema tome, u tabeli 4 kao i na grafikonu 2 može se primetiti da je najveći broj ispitanika uglavnom zadovoljan ponudom kao i organizacijom različitih manifestacija u Vojvodini i to njih 111 (32,5%) dok je njih 68 (19,9%) potpuno zadovoljno. Ono što zabrinjava i ukazuje na značajnost ovog istraživanja je da značajan procenat ispitanika nije zadovoljan manifestacijama i to njih 74 (21,6%)

uopšte nije zadovoljno dok 49 (14,3%) uglavnom nije zadovoljno. Takođe, značajan podatak je da 40 (11,7%) ispitanika ima neutralan stav što ukazuje na potrebu za boljom promocijom i angažovanjem organizatora kako bi se to mišljenje ispitanika promenilo na bolje.

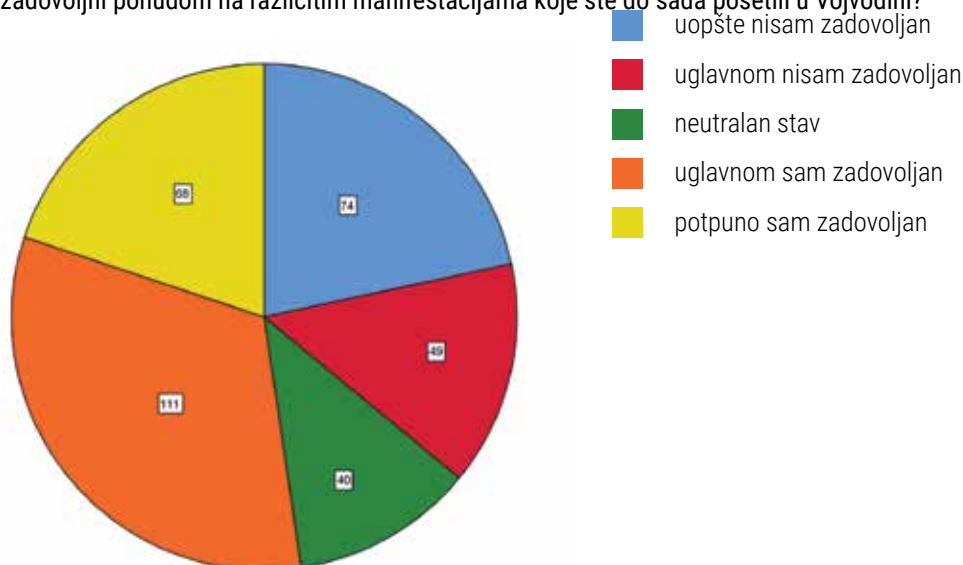
Tabela 4: Da li ste zadovoljni ponudom na različitim manifestacijama koje ste do sada posetili u Vojvodini?

	Frequency	Percent
Uopšte nisam zadovoljan	74	21,6
Uglavnom nisam zadovoljan	49	14,3
Neutralan stav	40	11,7
Uglavnom sam zadovoljan	111	32,5
Potpuno sam zadovoljan	68	19,9

Izvor: Autori

Grafikon 1: Koliko često posećujete manifestacije u Vojvodini?

Da li ste zadovoljni ponudom na različitim manifestacijama koje ste do sada posetili u Vojvodini?

Sva pitanja su grupisana u četiri faktora kao što se može videti u tabeli 5. Najveću srednju ocenu dobio je faktor *pozitivni efekti manifestacija na razvoj ruralne sredine u Vojvodini* $m=3,45$ ($sd=,947$) a potom faktor *potencijali za razvoj manifestacija u ruralnim sredinama u Vojvodini* $m=3,38$ ($sd=,890$). Istu ocenu su dobili faktori *negativni efekti manifestacija na ruralnu sredinu u Vojvodini* ($m=3,30$; $sd=1,051$) i *podrška razvoju manifestacija u ruralnim sredinama Vojvodine* $m=3,30$ ($sd=1,446$). Dobijeni podaci ukazuju na svesnost ispitanika da manifestacije imaju više pozitivne nego negativne efekte na razvoj ruralnih sredina u Vojvodini dok naglašavaju da je potrebna veća podrška da bi se manifestacije razvijale u većoj meri kako bi imale značaja na razvoj ruralnih sredina Vojvodine. U tabeli 6 analizirana su sva pitanja pojedinačno.

Tabela 5: Deskriptivna statistika po faktorima

	m	sd
F1: pozitivni efekti manifestacija	3.45	.947
F2: negativni efekti manifestacija	3.30	1.051
F3: podrška razvoju manifestacija	3.30	1.446
F4: potencijali za razvoj manifestacija	3.38	.890

*m=aritmetička sredina, sd =standardna devijacija.

Izvor: Autori

Tabela 6. daje uvid u deskriptivne vrednosti datih kategorija po pojedinačnim pitanjima. Postavljeno je ukupno 17 elemenata odnosno varijabli u vezi sa prethodno navedenim faktorima. Korištena je Likertova petostepena skala ocenjivanja (od 1 do 5).

Varijable iz grupe prvog faktora F1 ocenje su relativno visokim ocenama i to: *manifestacije pozitivno utiču na ekonomski razvoj ruralnih mesta* m=4,04 (sd=1,467); *manifestacije pozitivno utiču na kvalitet lokalnog stanovništva* m=3,52 (sd=1,705); *manifestacije podstiču izgradnju novih smeštajnih kapaciteta* m=3,25 (sd=1,698) dok je varijabla da *manifestacije utiču na zaposlenost lokalnog stanovništva* ocenjena srednjom ocenom m=3,25 (sd=1,700). Značajan broj ispitanika smatra da bi razvojem manifestacija imali ličnu korist pa je ova varijabla ocenjena srednjom ocenom m=3,24 sa standardnom devijacijom sd=1,673.

Pitanja iz drugog faktora F2 su ocenjena sledećim ocenama: *manifestacije negativno utiču na saobraćaj* m=3,24 (sd=1,716); *manifestacije negativno utiču na povećanje cena za lokalno ruralno stanovništvo* m=3,34 (sd=1,628). Ispitanici su dali relativno visoku ocenu na pitanje da li *manifestacije mogu negativno uticati na pojavu kriminala* i to m=3,30 sa standardnom devijacijom od sd=1,638. Mnogi ispitanici razmišljaju slično pa su ajtem *masovne manifestacije mogu negativno uticati na svakodnevne aktivnosti lokalnog ruralnog stanovništva* ocenili srednjom ocenom m=3,36 (sd=1,652). Dobijeni rezultati da ispitanici jesu u značajnoj meri veoma svesni negativnih uticaja razvoja manifestacija na lokalnu ruralnu sredinu u Vojvodini.

Pitanja iz trećeg faktora koji se odnose na podršku manifestacijama, ocenjena su slično kao i prethodna što ukazuje da su ispitanici svesni značaja podrške za razvoj i uticaj manifestacija u ruralnim sredinama Vojvodine. Prema tome su pitanja iz ovog faktora ocenjena na sledeći način: *pojavom manifestacija poboljšava se promocija ruralnih mesta* m=3,29 (sd=1,704); *lokalne samouprave bi trebale još bolje iskontrolisati organizaciju manifestacija u ruralnim sredinama Vojvodine* m=3,34 (sd=1,698); *turistima bi trebalo povišiti takse za smeštaj u smeštajnim objektima tokom organizacije manifestacije* m=3,33 (sd=1,710) dok je ajtem koji označava da *turisti treba da plaćaju veće cene ulaznica na turističke lokalitete u odnosu na lokalno stanovništvo* ocenjen srednjom ocenom m=3,27 (sd=1,702).

Na kraju, pitanja iz faktora F4 koji se odnosi na potencijale za razvoj manifestacija ukazuju na svesnost ispitanika da su manifestacije od velikog značaja za razvoj ruralnih sredina u Vojvodini. Prema tome, ispitanici smatraju da *Vojvodina ima značajan broj manifestacija* ali da sigurno treba da ima i više pa je prema tome ovo pitanje dobilo srednju ocenu m=3,42 (sd=1,662) dok se mnogi slažu da *ruralna Vojvodina ima bogatu turističku ponudu* što treba sigurno iskoristiti pa je ovo pitanje

dobilo ocenu $m=3,42$ sa standardnom devijacijom od $sd=1,705$. Na pitanje da li *ruralna Vojvodina ima budućnost u razvoju* ispitanici su dali ocenu $m=3,33$ ($sd=1,729$). Na poslednje pitanje, vezano za to da li *ruralna Vojvodina ima dobru podršku za razvoj ovih područja*, ispitanici su dali ocenu $m=3,39$ sa devijacijom od $sd=1,413$.

Tabela 6: Descriptivna statistika pojedinih ajtema

	m	sd
Manifestacije pozitivno utiču na ekonomski razvoj ruralnih mesta	4.04	1.467
Manifestacije pozitivno utiču na kvalitet života lokalnog ruralnog stanovništva	3.52	1.705
Manifestacije podstiču izgradnju novih smeštajnih kapaciteta	3.25	1.698
Manifestacije utiču na zaposlenost lokalnog ruralnog stanovništva	3.25	1.700
Smatram da bi razvojem novih manifestacija imao ličnih koristi	3.24	1.673
Manifestacije negativno utiču na saobraćaj	3.24	1.716
Manifestacije negativno utiču na povećanje cena i za lokalno stanovništvo	3.34	1.628
Masovne manifestacije mogu uticati na pojavu kriminala	3.30	1.638
Masovne manifestacije mogu negativno uticati na svakodnevne aktivnosti lokalnog ruralnog stanovništva	3.36	1.652
Pojavom novih manifestacija poboljšava se i promocija ruralnih mesta	3.29	1.704
Lokalna samouprava bi trebala bolje da kontroliše organizaciju manifestacija u ruralnim sredinama	3.34	1.698
Turistima bi trebalo povišiti takse na smeštaj u smeštajnim objektima tokom organizacije manifestacija	3.33	1.710
Turisti bi trebali plaćati više cene ulaznica na turističke lokalitete u odnosu na lokalno stanovništvo tokom manifestacija	3.27	1.702
Vojvodina ima dovoljan broj manifestacija	3.42	1.662
Vojvodina ima bogatu turističku ponudu u ruralnim sredinama	3.42	1.705
Budućnost Vojvodine u razvoju ruralnih područja je na dobrom nivou	3.33	1.729
Vojvodina ima dobru podršku za razvoj ruralnih područja i ruralnog turizma	3.39	1.413

* m =aritmetička sredina, sd =standardna devijacija.

Izvor: Autori

Tabela 4 pokazuje snažnu međuzavisnost zavisne varijable sa svim nezavisnim varijablama u odnosu na indeks korelacije R. Indeks determinacije R^2 pokazuje procenat varijabilnosti zavisne varijable objašnjene varijabilnosti nezavisnih varijabli. U primeru iz tabele 1. indeks determinacije je 78,3%. Utvrđeno je da ovaj model odgovara podacima ($R^2 = 78,3$; $F(18,299) = 4667,0$; $p = 0,000$). Model objašnjava 79,5% ukupne varijanse.

Tabela 7: Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.892 ^a	.795	.783	.26898
a. Predictors: (Constant) 17				

Izvor: Autori

Ako R, b i β nisu statistički značajni, zaključuje se da nijedna nezavisna promenljiva nema realnu korelaciju sa zavisnom promenljivom. Ako su svi koeficijenti regresije b statistički značajni, onda će indeks korelacije R sigurno biti značajan. Ovaj model omogućava najbolje moguće predviđanje vrednosti zavisne promenljive na osnovu vrednosti nezavisnih promenljivih, ako su ispunjene sve pretpostavke. Na osnovu veličine regresionih koeficijenata možemo zaključiti koliki je relativni uticaj ili važnost svake nezavisne promenljive ako se ti koeficijenti pretvore u beta koeficijente β . Jedna od pretpostavki za upotrebu regresione analize je postojanje linearnog odnosa između promenljivih. Neophodan je jer analiza počinje izračunavanjem jednostavnih koeficijenata korelacije (bivarijantnih korelacija) za sve parove varijabli, a sva ova izračunavanja zahtevaju linearnu vezu između parova varijabli.

Tabela 8: ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	84.098	17	4.672	64.577	.000 ^b
	Residual	21.632	299	.072		
	Total	105.730	317			

Izvor: Autori

Koeficijenti regresije, bi β , uvek se izračunavaju da daju najbolje moguće predviđanje zavisne promenljive Y, a ne da bi pokazali relativnu važnost svake nezavisne promenljive X. daju sličnu ideju o relativnoj važnosti nezavisnih promenljivih. Ako postoji značajna multikolinearnost, tada će najznačajnijoj nezavisnoj promenljivoj biti dodeljena prava vrednost beta koeficijenta, dok će za ostale nezavisne beta vrednosti biti mnogo manja da bi se izbegla međuzavisnost i međusobni uticaj nezavisnih varijabli. **Tabela 6** pruža uvid u delimični doprinos svakog prediktora: manifestacije pozitivno utiču na ekonomski razvoj ruralnih mesta ($b=0,050$; $\beta=0,135$; $p=0,001$); manifestacije pozitivno utiču na kvalitet lokalnog ruralnog stanovništva ($b=0,006$; $\beta=0,017$, $p=0,000$); manifestacije mogu da utiču pozitivno na zaposlenost ruralnog stanovništva Vojvodine ($b=0,047$; $\beta=0,117$, $p=0,000$); pojavom novih manifestacija poboljšava se i promocija ruralnih mesta ($b=0,057$; $\beta=0,171$, $p=0,000$); lokalna samouprava bi trebala bolje da kontroliše organizaciju manifestacija u ruralnim sredinama ($b=0,036$; $\beta=0,103$, $p=0,016$); turistima bi trebalo povišiti takse na smeštaj u smeštajnim objektima tokom organizacije manifestacija ($b=0,071$; $\beta=0,203$, $p=0,000$). Posebno varijabla Vojvodina ima bogatu turističku ponudu u ruralnim sredinama ($b=0,073$; $\beta=0,226$, $p=0,000$). Od ostalih prediktora, značaj u predviđanju potpunog kvaliteta jeste da Vojvodina ima dobru podršku za razvoj ruralnih područja i ruralnog turizma ($b=0,164$; $\beta=0,449$, $p=0,000$). U vezi sa ovom varijablom,

jesu i varijable animacije posetilaca i degustacija domaćih proizvoda koje generalno imaju visok stepen predviđanja skora za varijablu potpuni kvalitet ($p < 0,05$).

Analizom dobijenih podataka sledi da je potvrđena alternativna hipoteza **H2**: *postoji značajan statistički uticaj prediktora na predviđanje skora i uticaja manifestacija na razvoj ruralnih područja Vojvodine*.

Tabela 9: Coefficientsa (Predictor partial contribution analysis)

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Stand. Coeff.	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	.530	.153		3.455	.001
	Manifestacije pozitivno utiču na ekonomski razvoj ruralnih mesta	.050	.012	.135	4.322	.000
	Manifestacije pozitivno utiču na kvalitet života lokalnog ruralnog stanovništva	.006	.012	.017	.521	.603
	Manifestacije podstiču izgradnju novih smeštajnih kapaciteta	.105	.017	.271	6.216	.000
	Manifestacije utiču na zaposlenost lokalnog ruralnog stanovništva	.047	.014	.117	3.255	.001
	Smatram da bi razvojem novih manifestacija imao ličnih koristi	.132	.015	.315	8.713	.000
	Manifestacije negativno utiču na saobraćaj	.009	.011	.030	.860	.390
	Manifestacije negativno utiču na povećanje cena i za lokalno stanovništvo	.030	.013	.073	2.275	.024
	Masovne manifestacije mogu uticati na pojavu kriminala	.038	.014	.093	2.702	.007
	Masovne manifestacije mogu negativno uticati na svakodnevne aktivnosti lokalnog ruralnog stanovništva	.029	.012	.085	2.368	.019
	Pojavom novih manifestacija poboljšava se i promocija ruralnih mesta	.057	.015	.171	3.711	.000
	Lokalna samouprava bi trebala bolje da kontroliše organizaciju manifestacija u ruralnim sredinama	.036	.015	.103	2.413	.016
	Turistima bi trebalo povišiti takse na smeštaj u smeštajnim objektima tokom organizacije manifestacija	.071	.015	.203	4.748	.000
	Turisti bi trebali plaćati više cene ulaznica na turističke lokalitete u odnosu na lokalno stanovništvo tokom manifestacija	.033	.016	.096	2.055	.041
	Vojvodina ima dovoljan broj manifestacija	.014	.012	.045	1.194	.234
	Vojvodina ima bogatu turističku ponudu u ruralnim sredinama	.073	.014	.226	5.248	.000

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Stand. Coeffic.	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	Budućnost Vojvodine u razvoju ruralnih područja je na dobrom nivou	-.012	.016	-.035	-.757	.450
	Vojvodina ima dobru podršku za razvoj ruralnih područja i ruralnog turizma	.164	.015	.449	10.699	.000

Izvor: Autori

ZAKLJUČAK

U Republici Srbiji i AP Vojvodini sve je veći broj ljudi koji se odlučuju na putovanje u ruralna područja iz više razloga. Na putovanja motivisana posetom različitim manifestacijama još uvek se odlučuje manji broj ljudi. Ruralna turistička ponuda gradi se pretežno na postojećem potencijalu: smeštajni kapaciteti, postojeća poljoprivredna proizvodnja, pojedine veštine ili znanja domaćinstva ili njegove bliže okoline. Kako i na koji način će se ti svi potencijali iskoristiti i od tih potencijala napraviti jedinstvenu ruralnu turističku ponudu na određenom području zavisi od više faktora, odnosno delovanja pojedinaca, institucija, državnih organa, privrednika i slično. Oblici ruralnog turizma nastaju iz resursa jednog područja, odnosno iz posebnosti koje nude relativno područje. Postoje mnogobrojne i različite vrste ruralnog turizma kojima pripadaju: rezidencijalni turizam, zavičajni, zdravstveni, enogastronomski, kulturni, verski, sportski, avanturistički, lovni, ribolovni, kamping, nautički, turizam zaštićenih delova prirode, ekoturizam i drugi. Jedan od značajnijih delova ruralnog turizma i upravo gastronomski turizam koji u centru svog dešavanja ima hranu koju gosti ocenjuju prema više kriterijuma (organoleptička svojstva, ekološka hrana, domaća hrana, svežina, cene i slično).

Autori su izvršili anketno istraživanje tokom 11 manifestacija u 10 ruralnih mesta i jednoj gradskom mestu u Vojvodini. Cilj ovog istraživanja je bio da se utvrdi da li manifestacije mogu da utiču na razvoj ruralnih područja Vojvodine. Istraživanje je realizovano tokom 2020. i 2021. godine u ruralnim delovima Vojvodine u otežanim uslovima zbog pandemije virusa Covid-19. U istraživanju je učestvovalo 348 ispitanika. Rezultati su obrađeni u programskom softveru SPSS verzija 26. Rezultati su prikazani deskriptivnom statistikom. Regresionom analizom se došlo do zaključka da bolje organizacija i realizacija različitih manifestacija može pozitivno uticati na razvoj ruralnih područja Vojvodine. Cilj je takođe bio utvrditi, koji od prediktora kvaliteta značajno predviđa uticaj manifestacija na razvoj ruralne Vojvodine. Najveće ocene dobili su faktori pozitivni uticaji razvoja manifestacija kao i podrška razvoju manifestacija što ukazuje na značajnost ovog istraživanja.

Višestrukom regresionom analizom potvrđena je alternativna hipoteza da postoji značajan statistički uticaj prediktora na predviđanje skora i uticaja manifestacija na razvoj ruralnih područja Vojvodine.

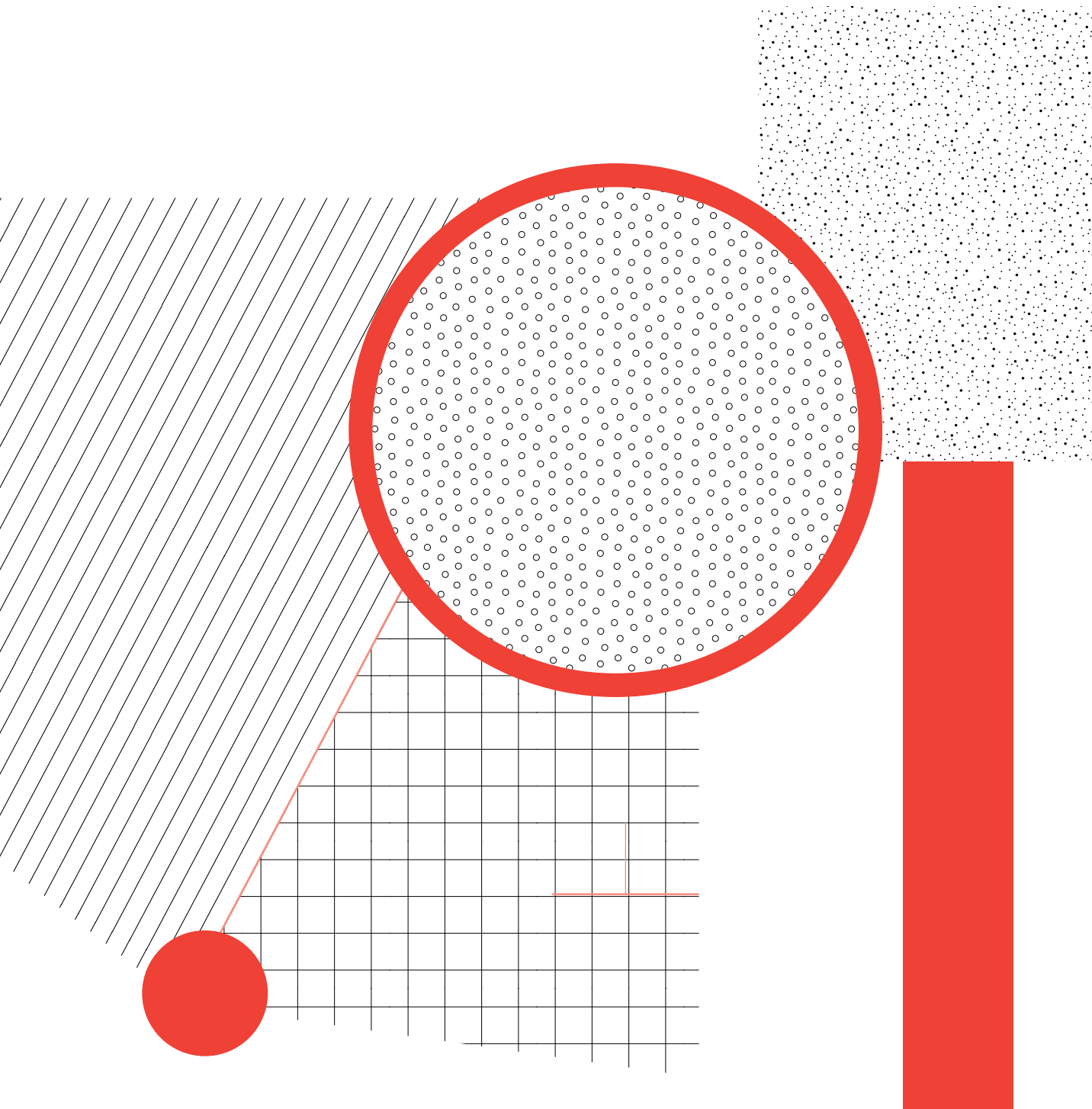
Aspekti ovog istraživanja imaju širi značaj u praksi iako su realizovana slična istraživanja na temu uticaja manifestacija i šire manifestacionog turizma na razvoj ruralnih područja Vojvodine. Ograničenja tokom istraživanja su postojala a odnosila su se na otežane uslove anketiranja usled

pandemije Covid-19, pa je anketiranje trajalo duže od planiranog. Ovo istraživanje, može da doprinese razvoju sličnih istraživanja na nivou države ali i na lokalnom nivou, može da bude reprezentativno sa svojim uzorkom i za buduća istraživanja, na osnovu kojih će se uvideti greške slabog poslovanja i ruralne ponude, te na taj način osmisлити strateške korektivne mere na nivou lokalne samouprave ili cele države, naročito dok traje pandemija virusa Covid-19 ali i nakon nje.

LITERATURA

1. AP Vojvodina Socio-ekonomski profil (2010), Novi Sad: Centar za strateško ekonomska istraživanja Vojvodina – CESS d.o.o
2. Belisle, F., & Hoy D. (1980). The Perceived Impact of Tourism by Residents: A Case Study in Santa Marta, Columbia. *Annals of Tourism Research*, 7(1), 83-101
3. Bjeljać, T. (2006): Teorijske osnove manifestacionog turizma, posebna izdanja Geografskog instituta „Jovan Cvijić—, SANU, knjiga 67, Beograd.
4. Cvijanović, D., Gajić, T., Cvijanović, D. (2021). The impact of tourism on rural development – example of undeveloped villages in Republic of Serbia. *Economic Review, Journal of Economics and Business*, Vol. XIX, Issue 1, 35-48.
5. Delić-Jović, M., Gajić, T., & Rađenović-Kozić, B. (2021). Agriculture in the function of rural development: Case study from Republic of Serbia and Republic of Srpska. *Ekonomika poljoprivrede*, 68(2), 463-476.
6. Demirović, D. (2016). Doktorska disertacija. Konkurentnost Vojvodine kao destinacije ruralnog turizma
7. Dragičević, V. (2012). Konkurentnost Vojvodine kao destinacije poslovnog turizma, monografija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo
8. Gajić, T., Radovanović, M., Tretiakova, T. and Syromiatnikova, J. (2021b). Creating brand confidence to gastronomic consumers through social networks – a report from Novi Sad, *Journal of Place Management and Development*, Vol. 14 No. 1, pp. 32-42. <https://doi.org/10.1108/JPM-D-20200033>
9. Gajić, T., Vujko, A., Penić, M., Petrović, M. & Mrkša, M. (2017). Significant involvement of agricultural holdings in rural tourism development in Serbia. *Ekonomika poljoprivrede*, 64(3), 901-919. doi: <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1703901G>
10. Gajić, T.; Popov Raljić, J.; Blešić, I.; Aleksić, M.; Vukolić, D.; Petrović, M.D.; Yakovenko, N.V.; Sikimić, V. (2021a). Creating Opportunities for the Development of Craft Beer Tourism in Serbia as a New Form of Sustainable Tourism. *Sustainability*, 13 (16), 8730. <https://doi.org/10.3390/su13168730>
11. Garcia, F., Balbuena, A., & Macias, R. (2015). Resident's attitudes towards the impacts of tourism. *Tourism Management Perspectives*, 13, 33–40. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2014.11.002>
12. Jovičić, T. (1988): Osnovi turizmologije, IRO Naučna knjiga, Beograd.
13. Klaić, B. (1979): Riječnik stranih riječi, Nakladni zavod, Zagreb.

14. Košić, K. (2012). Ruralni turizam Vojvodine, monografija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
15. Lee, T.H. (2013). Influence analysis of community resident support for sustainable tourism development. *Tourism Management*, 34, 37-46. <https://doi:10.1016/j.tourman.2012.03.007>
16. Liu, A., & Wu, D. C. (2019). Tourism productivity and economic growth. *Annals of Tourism Research*, 76, 253–265. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.04.005>
17. Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine. (2011). Regionalni prostorni plan Autonomne Pokrajine Vojvodine do 2020. godine. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine.
18. Pradhan, M. (2015). E-agriculture: A golden opportunity for Indian farmers. *International Journal of Research and Development – A Management Review*, 4(1), 2319–5479.
19. Vukolić, D. (2020). Gastronomski proizvodi u funkciji razvoja različitih oblika turizma u Sremskom okrugu. *Održivi razvoj*, 2(2), 41-54

Jasenska, Kranjčević, doc. dr. sc.

Institut za turizam, Zagreb
e-mail: jasenska.kranjcevic@iztztg.hr

Dina Stober, izv.prof.dr.sc.

Građevinski i arhitektonski fakultet Osijek,
Sveučilište J.J. Strossmayer Osijek
e-mail: dstober@gfos.hr

14

TURIZAM – REGIONALNO PROMIŠLJANJE ZA REVITALIZACIJU NAPUŠTENIH RURALNIH NASELJA HRVATSKE

TOURISM – REGIONAL THINKING FOR REVITALIZATION OF ABANDONED RURAL SETTLEMENTS IN CROATIA

Sažetak / Abstract:

Ruralni prostor Republike Hrvatske, zbog brojnih i dinamičnih društveno-ekonomskih procesa na globalnoj i nacionalnoj razini, izložen je snažnim transformacijama koje se nejednako očituju u okviru teritorija države kroz prostornu distribuciju, prostornu prezentaciju i funkciju te kroz materijalni aspekt. Stoga nije neobično da dolazi do napuštanja sve većeg broja ruralnih naselja.

Slijedom navedenog, u ovom radu propituje se može li turizam biti (kao skup aktivnosti) pokretač obnove i razvoja napuštenih ruralnih naselja u Hrvatskoj s ciljevima koji okupljaju regionalne vrijednosti i potencijale. Ukoliko bi se prihvatio takav stav, obnova i revitalizacija trebali bi uzeti u obzir regionalni pristup, tj. sagledavanje urbano-ruralnih veza, prostornu distribuciju napuštenih sela, regionalno oblikovanje te ciljeve održivog razvoja regionalne razine. U radu prezentirat će se prethodna istraživanja za očuvanje i unaprjeđenje prostornih vrijednosti i karakteristika a u cilju izlučivanja pristupa glavnih regionalnih razvojnih koncepata.

Ključne riječi: turizam, urbano-ruralne veze, revitalizacija napuštenih sela, Hrvatska

The rural area of the Republic of Croatia, due to numerous and dynamic socio-economic processes at the global and national level, is exposed to strong transformations that are unevenly

manifested within the territory of the state through spatial distribution, spatial presentation and function and through the material aspect. Therefore, it is not uncommon for an increasing number of rural settlements to be abandoned.

Following the above, this paper examines whether tourism can be (as a set of activities) a driver of revitalization and development of abandoned rural settlements in Croatia with goals that bring together regional values and potentials. If such an attitude is to be accepted, reconstruction and revitalization should take into account the regional approach, ie consideration of urban-rural links, spatial distribution of abandoned villages, regional shaping and the goals of sustainable development at the regional level. The paper will present previous research for the preservation and improvement of spatial values and characteristics in order to exclude the approach of the main regional development concepts.

Keywords: tourism, urban-rural connections, revitalization of abandoned villages, Croatia

1. UVOD

Polazište za pisanje ovog rada je sagledavanje činjenice da je s posljednja dva popisa stanovništva (2001. i 2011.) evidentiran sve veći broj napuštenih naselja. Tako je prema popisu stanovništva 2001. u Hrvatskoj bilo napušteno 105, a 2011. godine 150 naselja [1].

Uzimajući u obzir da je u Apolitci iz 2013. godine [2] navedeno da su „manja naselja i ruralna arhitektura Hrvatske vrijednosti narodnog identiteta najvišeg ranga“ te da se Teritorijalnom agendom 2030. – potiče budućnost svih naselja [3] s pravom se možemo pitati imaju li napuštena naselja budućnost ili ih je potrebno prepustiti propadanju te na taj način mijenjati prostorni identitet?

Veliki udio ruralnih naselja u Hrvatskoj sa svojim prostornim karakteristikama oblikuju prostorni identitet te pridonose prostornoj raznolikosti i bogatstvu određenog prostora. Prostorni identitet ili bogatstvo raznolikosti ne mogu se iskazivati kvantitativnim ekonomskim pokazateljima već kvalitativnim. Prihvaćajući tezu da se prostor stalno mijenja i da je podvrgnut promjenama postavlja se pitanje mogu li neka napuštena naselja u Hrvatskoj dobiti novu namjenu uz uvažavanje regionalnih oblikovnih karakteristika? Ruralni prostor Hrvatske posebno nakon Drugoga svjetskog rata uslijed snažnih modernizacijskih procesa (kao i globalizacije) izložen je snažnim prostornim transformacijama. Usprkos zacrtanoj ideji o policentričnom i ujednačenom razvoju, modernizacijski procesi ostavljaju neujednačene posljedice na prostor kroz neujednačenu prostornu distribuciju i veličinu naselja, prostornu prezentaciju i funkciju kao i kroz materijalni aspekt.

Sagledavajući cijeli prostor Hrvatske, usprkos duge i izuzetno vrijedne urbane tradicije (više od 25 stoljeća) prema EUROSTAT-ovoj urbano/ruralno tipologiji 79,1% teritorija klasificirano je kao pretežno ruralno [4].

Desetljećima je nakon Drugoga svjetskog rata mjerilo ekonomske nerazvijenosti bio udio seoskog stanovništva u ukupnom broju stanovnika.

Tako je 1961. godine bilo 68,4% ruralnog u odnosu na 31,6% urbanog stanovništva, 1971. godine 58%, 1981. godine 48,5%, 1991. godine 43,8%, 2001. godine 42,7% te 2011. oko 38 % [5][6].

S obzirom da Državni zavod za statistiku ne iskazuje jednoznačno udio seoskog stanovništva već se njihov izračun provodi ili administrativnim kriterijem (oduzimanjem svih naselja koja nisu gradska od ukupnog broja naselja) ili uzimanjem u obzir i drugih kriterija poput veličine naselja i udjela poljoprivrednog stanovništva, brojke se ponešto razlikuju. No trend smanjenja broja ruralnog stanovništva i dalje je vidljiv.

Prema kriterijima OECD-a Hrvatska je 2001. godine imala 47,6% seoskog stanovništva, dok je 2011. godine taj broj pao na 39,1%. Kao i u Europi i svijetu, tradicionalna obilježja ruralnog života mijenjaju se pod pritiskom modernizacijskih procesa i u Hrvatskoj, u demografskom, prostornom, gospodarskom, te društveno-kulturnom i vrijednosnom smislu.

S obzirom da grad više ne predstavlja mjesto iz kojeg se upravlja i radi, potrebno je promišljati o budućnosti malih naselja jer ona mogu biti konkurentna i održiva s drugim funkcijama i namjenama.

2. METODA I PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje temelji se na dostupnim statističkim i prostorno-planskim podacima te domaćoj i stranoj literaturi. Za propitivanje budućnosti napuštenih naselja korištena je induktivno-deduktivna metoda.

Ovo istraživanje svakako bi trebalo produbiti s terenskim istraživanjima. Na taj način dobili bi se podaci o stanju i kvaliteti građevinskog fonda, postojanju i stanju infrastrukture. Baza podataka služila bi za izradu smjernica za revitalizaciju napuštenih naselja po regijama.

3. ODNOS PREMA RURALNOM PROSTORU U HRVATSKOJ

Razumijevanje stanja u ruralnom prostoru Hrvatske ne može se promatrati bez razumijevanja svjetskih i europskih procesa kao i sagledavanja prilika te stavova različitih struka u Hrvatskoj. Različite struke s različitih aspekata ukazuju na stanje u ruralnom prostoru.

Kako u svijetu tako i u Hrvatskoj sve je više vidljivo smanjenje strukturnih razlika između ruralnog i gradskog načina života. Iste u Hrvatskoj nisu još u istoj mjeri izražene kao i u visoko razvijenim zemljama Europe.

U visoko razvijenim zemljama Europe politika, uprava i znanost sve se više bave ruralnim prostorom, što ima za posljedicu razne scenarije njihova razvoja.

U Hrvatskoj kao i u Europi glavni izazovi su približno isti, ali se njima pristupa na različite načine s državne razine. Glavni izazovi ruralnog prostora mogu se okarakterizirati kroz: daljnje smanjenje ionako ekstremno niske gustoće stanovnika selektivni odlazak i neznatan broj rođenih, odlazak mladih, aktivnih grupa stanovnika (obrazovano stanovništvo), visoka stopa nezaposlenosti i neznatan broj otvorenih i prijavljenih radnih mjesta u proizvodnji i uslužnom sektoru, ukidanje ili smanjenje opskrbe društvenom i tehničkom infrastrukturom, povećanjem broja zapuštenih zgrada i otežani uvjeti modernizacije.

U Hrvatskoj je situacija dodatno opterećena: usitnjenošću poljoprivrednog zemljišta, niskom cijenom poljoprivrednog zemljišta kao i kuća, nesređenim vlasničkim odnosima, lošom financijskom situacijom općina, nedovršenom privatizacijom na poljoprivrednim dobrima (PIK-ovi), korištenjem državnog zemljišta, slabo razvijenom sviješću stanovništva o važnosti ruralnog prostora te značajnim površinama zemljišta pod minama itd.

Na snažnu depopulaciju ruralnog prostora ukazuje i demograf Pokos 2002. [7] predložio je metodologiju izdvajanja seoskog stanovništva, njegov raspored i popisne promjene. Nejašmić i Toskić 2016 [6] ukazuju na ostarjelost seoskih naselja u Hrvatskoj. Ostroški 2011. [8] za potrebe popisa stanovništva iznosi model diferencijacije urbanih, ruralnih i prijelaznih naselja u Republici Hrvatskoj. Sociologinja Štambuk 1997. [9] i 2002. [10] ukazuje na modernizacijske procese u ruralnom prostoru. Šundalić 2018. [11] ukazuje na nedostane potencijale za razvoj Slavonije i Baranje.

Marinović-Uzelac 1992. [12] ukazuje na regionalni aspekt prostornog planiranja a 2002. sistematizira tipove i oblike sela [13]. Potaknuti svjetskim trendovima i bogatom graditeljskom baštinom ruralnih naselja, u Hrvatskoj arhitekti ukazuju na nužnost sagledavanja njezinih regionalnih arhitektonskih karakteristika. Među njima ističu se Freudenberg 1972. [14] i Salopek 1971. i 1974. [15][16]. Živković u više publikacija 1992. i 1993. [17] [18], najviše i zbog stradanja ruralnih naselja u Domovinskom ratu, ukazuje na arhitektonske vrijednosti ruralne arhitekture.

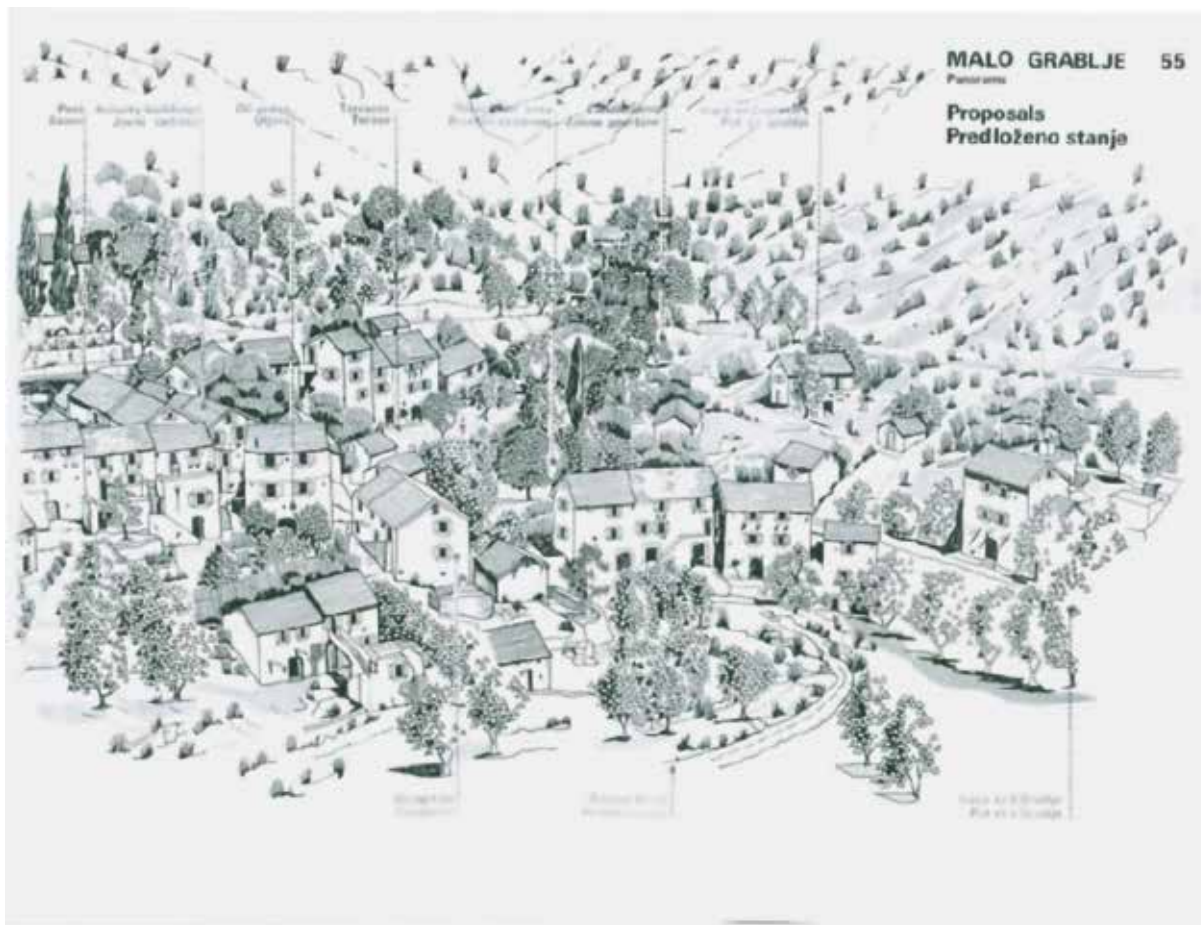
Lukić 2012. [5] iznosi tipologiju ruralnih i urbaniziranih naselja u Hrvatskoj. On smatra 2000. [19]) kako ruralni turizam može biti čimbenik integralnog razvitka ruralnog prostora Hrvatske.

S obzirom da ruralni prostor postaje sve više predmet turizma, Ministarstvo turizma pokrenulo je izradu više priručnika za obnovu Salopek 2006. [20], Lončar- Vicković i Stober 2011. [21] te Živković 2015. [22].

Iako poljoprivredne površine dominiraju u ruralnom prostoru, poljoprivreda ne mora biti jedina funkcija ruralnog prostora. Ali poljoprivreda može biti snažna poveznica s turizmom u ruralnom prostoru. O povezanosti poljoprivrede i turizma još 1962. pisao je Mihletić [23].

S obzirom da je turizam povećavao kvalitetu života u malim naseljima, prvenstveno kroz izgradnju tehničke i prometne infrastrukture, ona su se prostorno transformirala a neki poput Opatije i Lovrana još krajem 19. stoljeća postala su prestižne turističke destinacije. Nakon Drugoga svjetskog rata kada je turizam nezaustavljivo prodirao na našu obalu te više ili manje otvarao put modernizaciji brojnih naselja, posebno onih na obali koja su bila prometno dostupna. Ukratko, prema Ensmingeru 1970. turizam je služio za urbanizaciju brojnih ruralnih naselja uz obalu [24].

S prostorno planskog aspekta, još za vrijeme Regionalnog plana južni Jadran (1968-1969) [25], turizam je bio ideja za oživljavanje nekih naselja pred izumiranjem poput Malog Grablja na otoku Hvaru uz očuvanje i unaprjeđenje postojećeg građevinskog fonda.

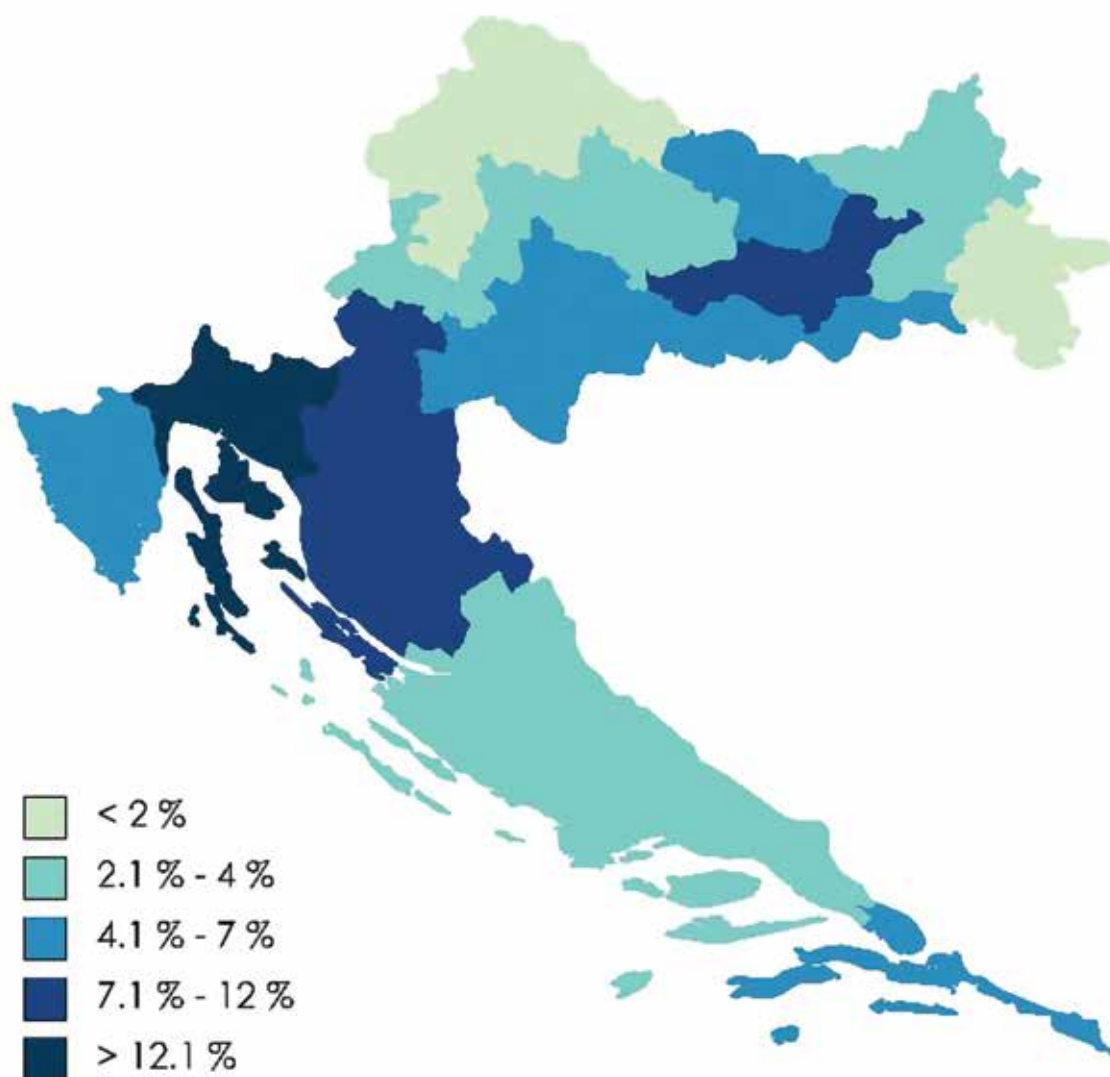

Sl. 1 Malo Grablje, UNDP i Vlada SFRJ. Regionalni plan južnog Jadrana. Ujedinjene nacije – program za razvoj. 1968-1969

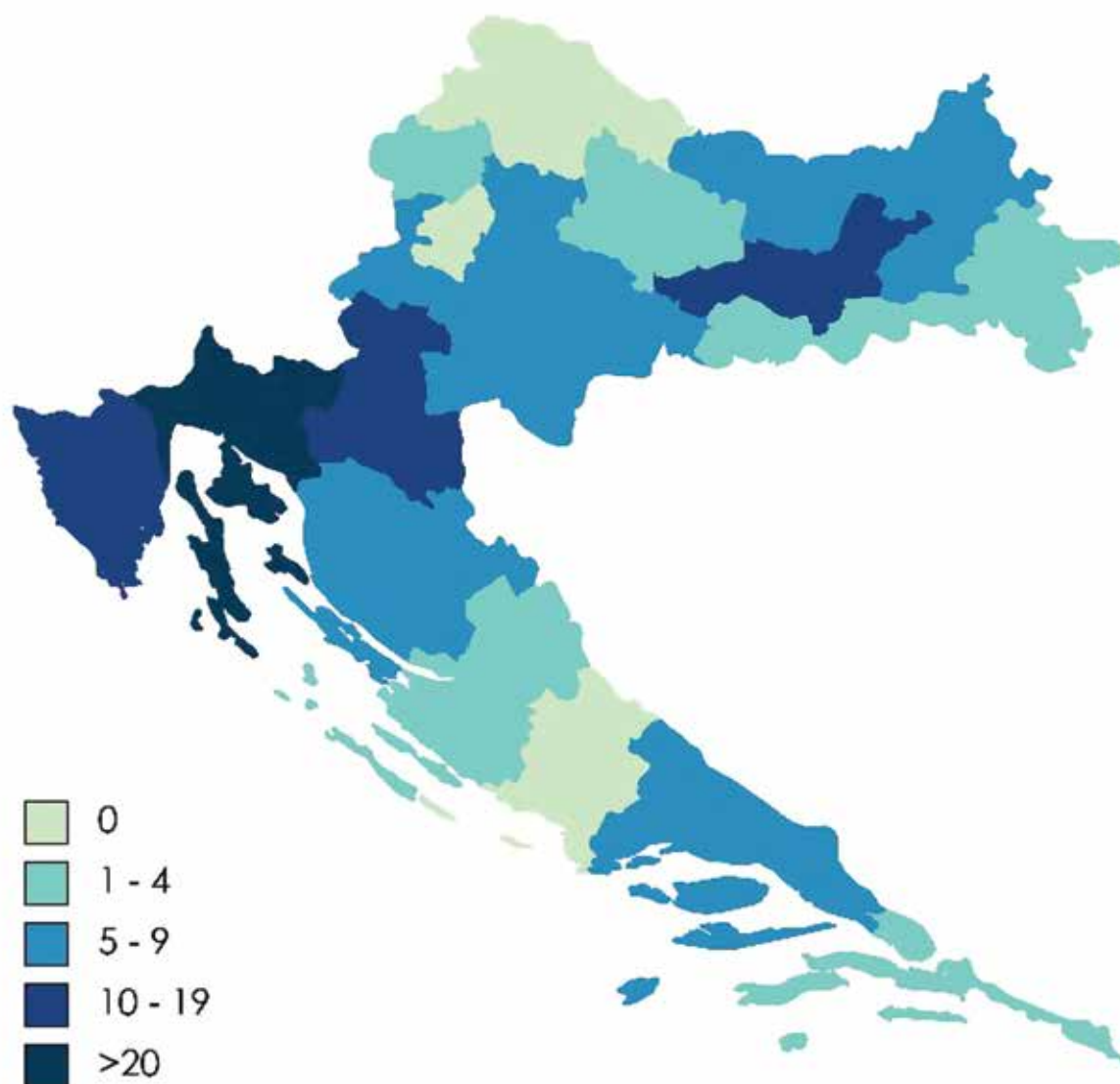
4. STANJE NAPUŠTENIH RURALNIH NASELJA U HRVATSKOJ U 21. STOLJEĆU

Sustav prostornog uređenja s tradicijom kakav postoji u Hrvatskoj, stabilna podjela na teritorijalne jedinice županija, potvrđen i razinom NUTS3 (Commission Delegated Regulation 2019/1755, NN 125/2019) [26], omogućuje prikupljanje podataka o većim područjima koje imaju i teritorijalno ustrojstvo. Ovakav sustav nam omogućuje da upravljamo teritorijem i prostorom, planiramo prema prikupljenim podacima, predložimo i odlučujemo. U Izvješću o stanju u prostoru za razdoblje 2013. – 2019. ističu se „nepovoljne promjene demografske slike, neravnomjernost prostorne distribucije središnjih naselja, urbani sustav u kojem prevladavaju mali gradovi, a nedostaju gradovi srednje veličine te osim demografskih, negativni gospodarski i opći razvojni trendovi u ruralnom prostoru, s naglaskom na nedovoljni kapacitet za stvaranje visokokvalitetnih i dugoročno održivih radnih mjesta.“ [27]. U takvom okruženju napuštena naselja bez vizije, plana oporavka ili sanacije terena su prvenstveno dodatno opterećenje u prostoru jedinice lokalne samouprave i županije. Distribucija 150 napuštenih naselja od ukupno 6 756 po županijama prema Popisu stanovništva 2011. godine [1] ukazuje na intenzivniju prostornu transformaciju Primorske Hrvatske i to njenog sjevera. Podaci o udjelu naselja do 5 stanovnika u ukupnom broju naselja ukazuju na najveći broj ovih mikro jedinica u Primorsko-goranskoj županiji (21,2%), zatim Požeško-slavonskoj (11,9%), Karlovačkoj (10,8 %) te

Ličko – senjskoj (7,8 %). Na sjeveru Hrvatske su se grupirale županije bez naselja do 5 stanovnika te tako Grad Zagreb koji ima upravni status županije, zatim Međimurska županija i Koprivničko-križevačka ne nalaze na svom teritoriju niti jedno ovakvo naselje.

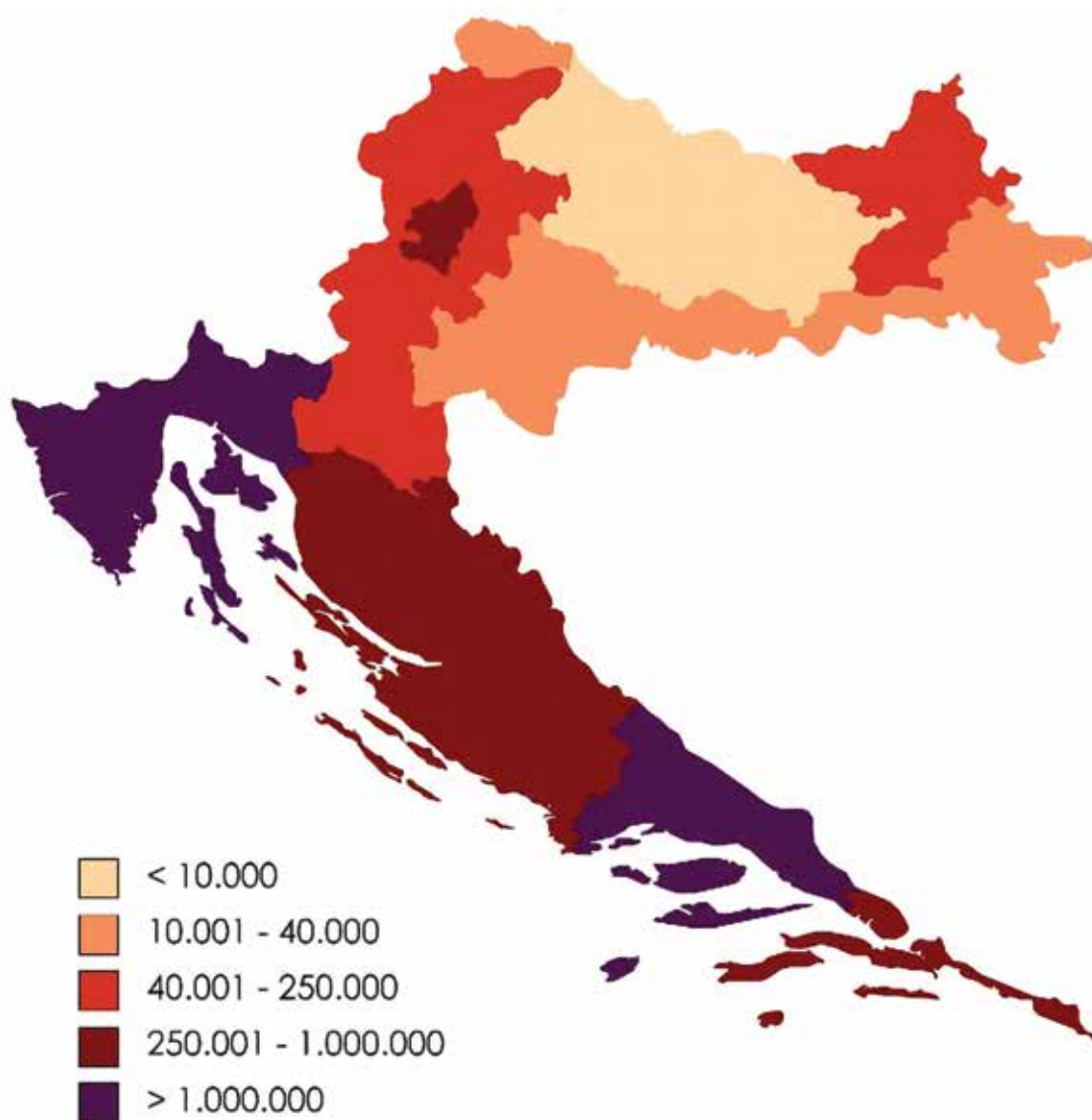
Sl. 2 Udio naselja do 5 stanovnika prema Popisu stanovništva 2011. DZS

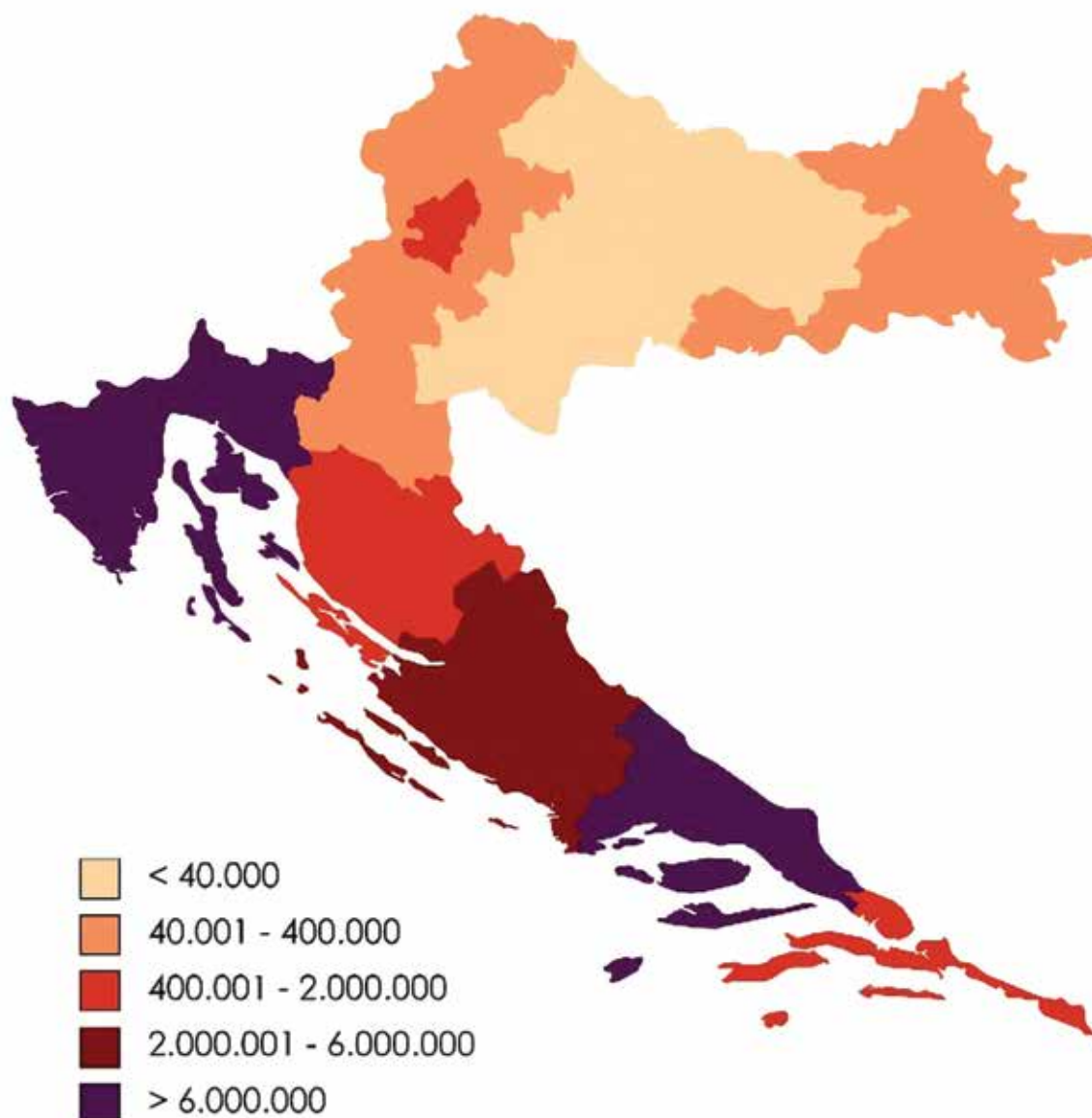
Sl. 3 Broj napuštenih naselja po županijama prema Popisu stanovništva 2011. DZS

Broj napuštenih naselja po županijama daje sličnu sliku kao i udio naselja do 5 stanovnika. Najveći broj, 45 napuštenih naselja se nalazi u Primorsko-goranskoj županiji, zatim 19 naselja u Karlovačkoj te 15 u Požeško-slavonskoj županiji. Ovi brojevi predstavljaju situaciju opterećenja i potencijala za promišljanje rješenja na regionalnoj, županijskoj razini s obzirom da mreža naselja i mreža lokacija u prostoru ostvaruju svoje mogućnosti sinergijom.

Ukoliko se sagledavaju napuštena naselja po županijama s njezinim osnovnim turističkom prometom dolazi se do sljedećih podataka.

Sl. 4 Dolasci turista u komercijalnim smještajnim objektima
Turizam – pregled po županijama 2020. DZS

*Sl. 5 Noćenja turista u komercijalnim smještajnim objektima
Turizam – pregled po županijama 2020. DZS*

Pregled podataka o dolascima i noćenjima turista po županijama koje prikuplja i obrađuje Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (DZS, 2020.) upućuje na moguću pojavu prostornih opterećenja za potrebe turizma. S obzirom na rezultat preklapanja ovih podataka s podacima o udjelima naselja do 5 stanovnika i broju napuštenih naselja možemo pretpostaviti da se u nekim regijama napuštena i mikro naselja mogu staviti u funkciju turizma te se mogu promatrati kroz regionalnu sinergiju i umrežavanje. Tako možemo identificirati Primorsko-goransku i Istarsku županiju s potencijalom napuštenih naselja i turističkim opterećenjem kao i Splitsko-dalmatinsku županiju u Jadranskoj Hrvatskoj dok u kontinentalnoj Hrvatskoj Osječko-baranjska županija ima podatak o većem broju napuštenih naselja i relativno većem priljevu turista. Za Požeško-slavonsku županiju koja odskoče brojem napuštenih naselja, ali ima slabije pokazatelje turističkih dolazaka i noćenja napuštena naselja treba promišljati s drugim funkcijskim strateškim idejama.

Distribuciju mikro naselja po županijama iščitavamo iz Tablice 1 gdje ukupni broj ovih naselja stavlja fokus na Primorsko-goransku županiju (čak 108 naselja). U vrhu je i Karlovačka županija sa 70 mikro naselja, a slijedi grupa s 20-35 naselja u okviru županije, a koj pripadaju Požeško-slavonska, Istarska i Zagrebačka županija. Promatrajući udio mikro naselja u ukupnom broju naselja u županiji možemo zamijetiti i Ličko-senjsku i Virovitičko-podravsku županiju. U kontekstu podataka za turizam mala naselja i pretpostavljeni građevinski napušteni fond možemo strateški promišljati u funkciji turizma za Zagrebačku županiju i Ličko-senjsku, a koje imaju značajnije rezultate za dolaske turista za 2020. godinu.

Županija	Ukupan broj naselja	Broj naselja						Broj naselja s pet ili manje stanovnika	Udio naselja s pet i manje stanovnika u ukupnom broju naselja
		Bez stanovnika	S jednim stanovnikom	S dva stanovnika	S tri stanovnika	S četiri stanovnika	S pet stanovnika		
Bjelovarsko-bilogorska	323	4	1	1	2	0	1	9	2,8
Brodsko-posavska	185	4	0	1	1	2	0	8	4,3
Dubrovačko-neretvanska	230	4	2	2	1	1	0	10	4,3
Grad Zagreb	70	0	0	0	0	0	0	0	0,0
Istarska	655	15	5	3	3	4	1	31	4,7
Karlovačka	649	19	8	13	8	13	9	70	10,8
Koprivničko-križevačka	264	0	0	0	0	0	0	0	0,0
Krapinsko-zagorska	423	1	0	0	0	1	0	2	0,5
Ličko-senjska	255	8	1	1	3	5	2	20	7,8
Međimurska	131	0	0	0	0	0	0	0	0,0
Osječko-baranjska	263	5	1	1	0	0	1	8	3,0
Požeško-slavonska	277	15	3	5	4	4	2	33	11,9
Primorsko-goranska	510	45	12	21	12	9	9	108	21,2
Sisačko-moslavačka	456	7	4	3	2	2	2	20	4,4
Splitsko-dalmatinska	368	5	0	3	4	0	1	13	3,5

Županija	Ukupan broj naselja	Broj naselja						Broj naselja s pet ili manje stanovnika	Udio naselja s pet i manje stanovnika u ukupnom broju naselja
		Bez stanovnika	S jednim stanovnikom	S dva stanovnika	S tri stanovnika	S četiri stanovnika	S pet stanovnika		
Varaždinska	302	0	0	0	1	0	0	1	0,3
Virovitičko-podravska	188	8	0	0	1	0	3	12	6,4
Vukovarsko-srijemska	85	1	0	0	0	0	0	1	1,2
Zadarska	229	1	2	0	3	1	1	8	3,5
Zagrebačka	694	8	0	3	3	4	6	24	3,5
Ukupno	6756	150	40	58	50	46	38	382	5,7

Tablica 1. Broj naselja s pet ili manje stanovnika*Izvor:* Popis 2011, DZS, 1. STANOVNIŠTVO PREMA STAROSTI I SPOLU PO NASELJIMA

5. DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Sve veći broj napuštenih naselja u Hrvatskoj posljedica su brojnih društveno-ekonomskih procesa kako na nacionalnoj tako i na globalnoj razini. Ukoliko se uspoređi broj napuštenih naselja prema popisu 2001. i 2011. vidljivo je povećanje napuštenih naselja za skor 50 %. Trend daljnjeg napuštanja naselja sigurno će pokazati i popis stanovništva iz 2021.

Usprkos smjernicama *TA 2030- Budućnost za sva naselja*, Hrvatska bilježi sve veći broj napuštenih naselja – sve veći broj naselja nema budućnost. Stoga se može postaviti pitanje u planu oporavka mogu li napuštena naselja dobiti novo značenje kroz novu funkciju i namjenu?

Napuštanje naselja dovode do novih prostornih transformacija koje se najednako očituju unutar teritorija države kroz prostornu distribuciju, prostornu prezentaciju, funkciju te kroz materijalni aspekt. Brisanjem naselja dolazi do gubitka prostorne raznolikosti i prostornog identiteta.

Da bi se mogle izraditi smjernice za revitalizaciju napuštenih ruralnih naselja potrebno je razumjeti brojne i različite procese te uzroke koji su doveli do napuštanja naselja jer svako selo nije napušteno zbog istih razloga (nemogućnost zapošljavanja, slaba prometna povezanost, prostorna pozicija u odnosu na granice – pogranična područja, slaba mogućnost korištenja novih tehnologija itd. Porast napuštenih naselja sela u Hrvatskoj svakako bi trebalo sagledavati u regionalnom / županijskom kontekstu uz izradu smjernica za njihovu budućnost.

U svakom slučaju zaustavljanje trenda napuštenih ruralnih naselja nije moguće bez promišljanja o reorganizaciji prostorne distribucije naselja, reorganizacije njegovih procesa, funkcije i namjene te raspodjele njegova stanovništva. Napuštena sela mogu služiti za promišljanje i osmišljavanje novih obrazaca jedne nove – stare prostorne strukture koja je sposobna očuvati prednost malih jedinica

a da s korištenjem tehnologije uživaju sve prednosti urbanih struktura od korištenja institucija, organizacija i udruženja.

Na početku 21. stoljeća, kada se čovjek korištenjem tehnologije, kreće s jednog kraja planeta na drugi (kao da se kreće u granicama sela), planiranje naselja / sela / mjesta treba planirati kao svijet u malom [28]. Jer osnovana aktivnost za oporavak napuštenih naselja može biti obrazovanje.

Inicijativa o oporavku uništenih ruralnih naselja kroz povijest često je dolazila iz grada jer selo često nije imalo snage za vlastiti oporavak [29].

Planiranje napuštenih naselja da postanu specifične, atraktivne i jedinstvene turističke destinacije s korištenjem elemenata ruralne arhitekture u Hrvatskoj nije novost. Još su kasnih šezdesetih prošlog stoljeća predlagane revitalizacije napuštenih sela pomoću turizma [25].

Za opstanak naselja više nisu presudni lokacijski uvjeti kroz osiguranje hrane, obrambenu sigurnost već je potrebna umreženost, konkurentnost i multifunkcionalnost za njihovu održivost.

S obzirom da prihodi od turizma čine najveći udio GDP-a u gospodarstvu Hrvatskoj, turizam bi mogao biti pokretač revitalizacije / oporavka napuštenih ruralnih naselja uz uvažavanje regionalnih arhitektonskih karakteristika. Turizam ne može biti jedini pokretač revitalizacije za sva napuštena naselja ali tamo gdje bi bio pokretač revitalizacije on bi mogao biti „čuvar“ prostornog identiteta i prostorne raznolikosti.

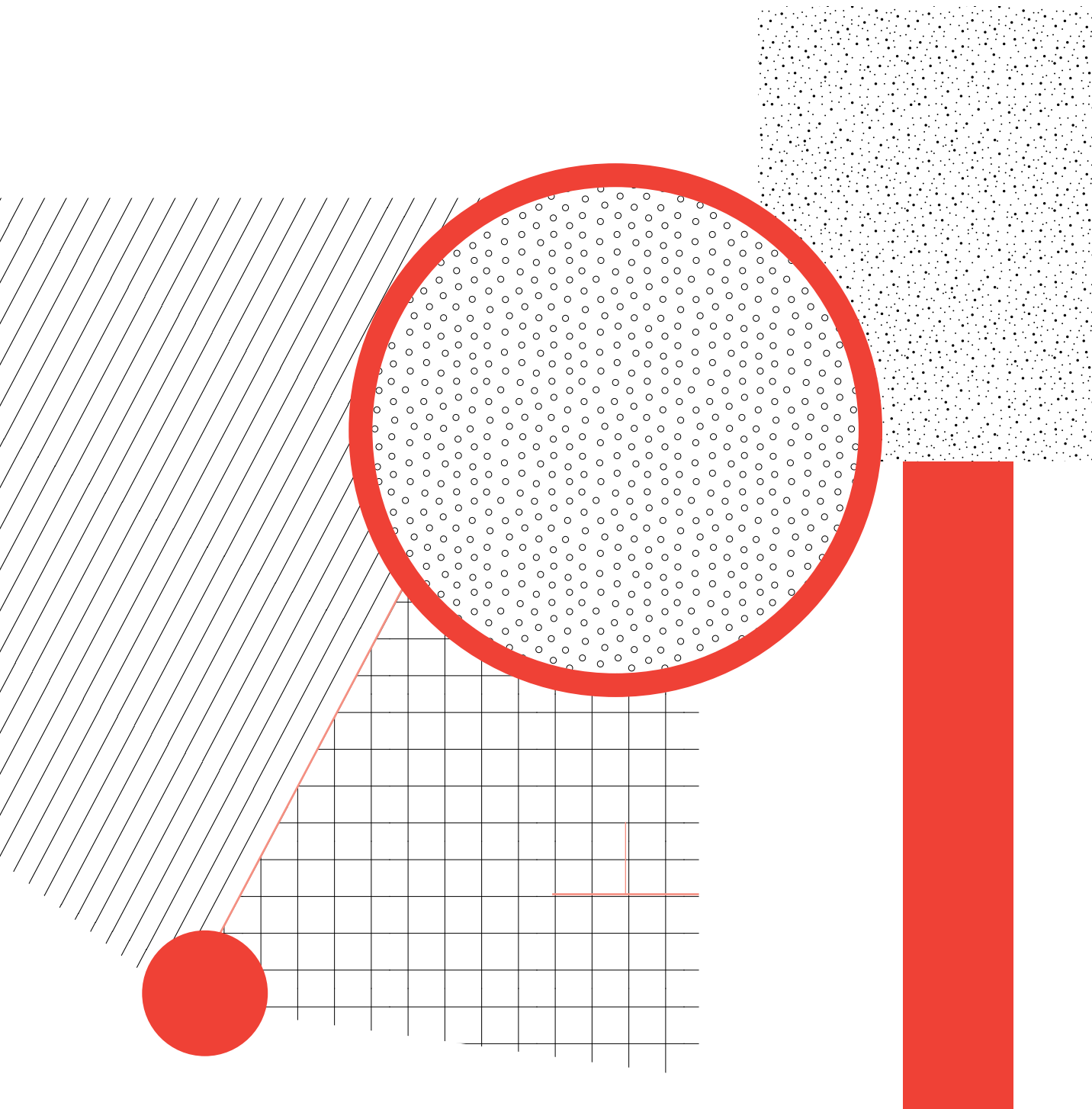
Napomena: Zahvaljujemo na pomoći: Zrinka Marušić, dipl.ing.math, dr. sc. Ivo Beroš, izv. prof.dr.sc. Aleksandar Lukić i Vesna Marhohnić Kuzmanović, dipl.ing.arh.

Ovaj rad izrađen je u sklopu internog znanstvenog projekta *Kulturna baština u turizmu – modeli održivog razvoja* 9301 koji se provodi u Institutu za turizam u Zagrebu.

6. LITERATURA

- [1] Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, *Popis 2011, Stanovništvo prema starosti, spolu i naseljima*, www.dzs.hr
- [2] Hrvatska komora arhitekata (2013), *Arhitektonske politike Republike Hrvatske 2013–2020. Apolitika, Nacionalne smjernice za vrsnoću i kulturu građenja*. Zagreb.
- [3] Europska unija (2020), *Teritorijalna agenda – Budućnost za sva mjesta*, <https://territorialagenda.eu/>
- [4] EUROSTAT, European statistics. 2011. *Urban-rural typology update*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology_update
- [5] Lukić Aleksandar (2012), *Mozaik izvan grada: tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*, Meridijani, Samobor
- [6] Nejašmić, I. i Toskić, A. (2016). Ostarjelost stanovništva seoskih naselja Republike Hrvatske. *Migracijske i etničke teme*, 32 (2), 191-219.
- [7] Pokos, N. (2002), Metodologija izdvajanja seoskog stanovništva, njegov raspored i popisne promjene 1953.-2001., u: *Prostor iza*, Zbornik, knjiga br. 17, (ur. M. Štambuk, I. Rogić, A. Mišetić), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 31-56
- [8] Ostroški, Lj. (2011.), *Model diferencijacije urbanih, ruralnih i prijelaznih naselja u Republici Hrvatskoj, Metodološke upute 67*, Državni zavod za statistiku, Zagreb
- [9] Štambuk, M. (1997), *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*, Dišeš. doc. Filozofski akultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1997.
- [10] Štambuk, M. (2002), Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma, u: *Prostor iza*, Zbornik br. 1.7, (ur. M. Štambuk, I. Rogić, A. Mišetić), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 9-28.
- [11] Šundalić, A. (2018) O nedostatnim potencijalima razvoja Slavonije i Baranje // Sudbina otvorenih granica. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Globalizacija i regionalni identitet 2018. / Šundalić, Antun ; Zmaić, Krunoslav ; Sudarić, Tihana ; Pavić, Željko (ur.). Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 136-151
- [12] Marinović-Uzelac, A. (1992) Regionalizacija iz vidokruga prostornog planiranja, u: *Država, regije, regionalni razvoj*, Zbornik Društvena istraživanja, (ur. M. Štambuk), br. 1, Vol. 1.; Zagreb, 1992., str. 69-85.
- [13] Marinović-Uzelac, A. (2002), Morfološki tipovi hrvatskog sela, u: *Prostor iza*, Zbornik br.17, (ur. M. Štambuk, I. Rogić, A. Mišetić), Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2002., str. 131-154.
- [14] Freudenberg, A. (1972) *Kako narod gradi na području Hrvatske*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb
- [15] Salopek, D.; Čačić, B. (1971), *Hrvatska korablja*. Saveza arhitekata Hrvatske, Zagreb-Rijeka

- [16] Salopek, D. (1974), *Arhitektura bez arhitekta*, Mala arhitektonska biblioteka SAH-e, Zagreb, 1974.
- [17] Živković, Z. (1992) Hrvatsko narodno graditeljstvo – istočna Hrvatska, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb
- [18] Živković, 1993 Hrvatsko narodno graditeljstvo – središnja Hrvatska, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb
- [19] Lukić, A. (2000), Ruralni turizam-čimbenik integralnog razvitka ruralnog prostora Hrvatske, *Geografski horizonti*, 6 (2000), 1/2; 7-31
- [20] Salopek D. et al. (2006.) posavska tradicijska drvena kuća: priručnik za obnovu / izradili – Zagreb : Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka : Ministarstvo kulture.
- [21] Lončar Vicković, Sanja; Stober Dina (2011) Tradicijska kuća Slavonije i Baranje – Pri ručnik za obnovu, Ministarstvo turizma RH Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku Građevinski fakultet Osijek, Zagreb
- [22] Živković Z. (2015.) TRADICIJSKA KAMENA KUĆA DALMATINSKOG ZALEĐA priručnik za obnovu i turističku valorizaciju, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Ministarstvo vanjskih i europskih poslova
- [23] Mihlečić, A. (1962) Turizam i planiranje poljoprivrede u jadranskom području. *Turizam* 11 (1962), br. 4-5: 14-17
- [24] Ensminger, S. (1970), Urbanizacija sela putem razvoja turizma. *Turizam* 18 (1970), br. 5: 10-12.
- [25] UNDP i Vlada SFRJ. Regionalni plan južnog Jadrana. Ujedinjene nacije – program za razvoj. 1968-1969.
- [26] Commission Delegated Regulation 2019/1755 Uredbi (EZ) br. 1059/2003 Europskog parlamenta i Vijeća o uspostavi zajedničke klasifikacije prostornih jedinica za statistiku (NUTS); <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1755&from=EN>
- [27] Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine (2021), Izvješće o stanju u prostoru Republike Hrvatske, 2013.-2019., Zagreb
- [28] Mumford. L. (1968) *Grad u historiji*, Naprijed, Zagreb
- [29] Kranjčević, J. (2018) *Zanemarena baština – prostorne strukture sela*, Srednja Europa, Zagreb.

Irma Bejdić MSc ekonomije i menadžmenta,
MA Međunarodni odnos i diplomatija

UN agencija ILO – Međunarodna organizacija rada

Fra Anđela Zvizdovića 1, Sarajevo

e-mail: bejdic@ilo.org

15

UTICAJ URBANO-RURALNOG POVEZIVANJA NA ZAPOSLENOST

IMPACT OF URBAN-RURAL LINKAGES ON EMPLOYMENT

Sažetak / Abstract:

Namjera ovog rada je da analizira urbano-ruralnu povezanost koja uključuje mobilnost, migraciju, diverzifikaciju izvora prihoda domaćinstava i zanimanja. Urbano-ruralna prostorna povezanost koja podrazumijeva protok ljudi, robe, novca i informacija između urbanih centara i ruralnih područja je važan pokretač ekonomske aktivnosti.

Infrastruktura, tržišne i netržišne institucije kao i trgovina imaju značajnu ulogu u uspostavljanju veze između urbanih i ruralnih sredina. Rad će analizirati i infrastrukturne i institucionalne barijere koje ometaju efikasnu povezanost u kretanju i trgovini između urbanih i ruralnih sredina.

Urbano-ruralna povezanost unapređuje održivi razvoj i trgovinu dok nedostatak povezanosti dovodi do neučinkovitosti, manjeg pristupa tržištu, siromaštvu i sve manjim prilikama za zapošljavanje.

Veće učešće radne snage u ruralnim područjima u zemljama u razvoju pokazuje da u razvijenijim državama ruralna tržišta rada stvaraju manje radnih mjesta od tržišta rada u urbanim područjima. S druge strane, u manje bogatim ekonomijama, više ljudi je zaposleno u ruralnim područjima vjerovatno kao posljedica nedostatka socijalne zaštite i finansijske podrške.

Društveno-ekonomski razvoj je povezan s promjenama u zapošljavanju koje su posljedica radnih migracija iz ruralnih u urbana područja. Sa ekonomskim razvojem zemlje i regije, radna snaga prelazi sa primarnih djelatnosti na industrijske djelatnosti a zatim na uslužne djelatnosti. Rad će

predstaviti uticaj urbano-ruralne povezanosti na promjene u zapošljavanju čiji rast predstavlja opšti cilj makroekonomske politike država.

Ključne riječi: urbano-ruralna povezanost, zapošljavanje, ekonomski razvoj

The aim of this paper is to analyze the urban-rural linkage that includes mobility, migration, diversification of household income sources and occupations. Urban-rural spatial connection, which implies the flow of people, goods, money and information between urban centers and rural areas, is an important driver of economic activity.

Infrastructure, market and non-market institutions as well as trade play a significant role in establishing the link between urban and rural areas. The paper will analyze both infrastructural and institutional barriers that hinder the effective connection in movement and trade between urban and rural areas.

Urban-rural linkage promotes sustainable development and trade while lack of linkage leads to inefficiency, reduced market access, poverty and declining employment opportunities.

The higher participation of labor force in rural areas in developing countries shows that in more developed countries, rural labor markets create fewer jobs than the labor market in urban areas. On the other hand, in poorer economies, more people are employed in rural areas probably as a result of a lack of social protection and financial support.

Socio-economic development is associated with changes in employment resulting from labor migration from rural to urban areas. With the economic development of the country and the region, the labor force shifts from primary activities to industrial activities and then to service sector. The paper will present the impact of urban-rural linkage on changes in employment whose growth is a general goal of macroeconomic policy.

Keywords: urban-rural linkage, employment, economic development

1. UVOD

Urbano-ruralna povezanost podrazumijeva tokove ljudi, robe, informacija, finansija i društvenih odnosa kroz prostor povezujući urbana i ruralna područja. Funkcionalna povezanost sektora poljoprivrede i industrije je značajna za strukturne promjene u ruralnim i urbanim područjima.

Urbanizacija kao složeni skup ekonomskih, demografskih, kulturnih, društvenih i tehnoloških procesa dovodi do povećanja stanovništva koji živi u gradovima i urbanim centrima i veće gustoće stanovništva unutar gradskih naselja. Na globalnom nivou, stepen urbanizacije je usko povezan sa stepenom ekonomskog razvoja. Demografski procesi migracije i prirodni prirast stanovništva, su važne odrednice urbanizacije. Urbanizacija privlači ljude u gradove većim prilikama za zapošljavanje što je rezultiralo ekspanzijom urbanih tržišta rada. Napuštanje ruralnih sredina je rezultiralo smanjenjem rada koji je potreban za poljoprivrednu proizvodnju. Ključna karakteristika moderne urbanizacije nije samo to što se odvija mnogo brže nego prije, već se događa i na mnogo nižim nivoima prihoda što najviše utiče na radnike u urbanim centrima. Transformacija se događa u neformalnom sektoru i u malim i srednjim sekundarnim gradovima kojima možda nedostaje ljudski

kapital, prostorije i usluge potrebne za adekvatno upravljanje velikim demografskim promjenama. Potrebno je djelovati kako bi se efektima urbanizacije upravljalo na način da se stvara više radnih mjesta i kvalitetniji uslovi rada. Potencijalne veze urbanih i ruralnih sredina uključuju demografske, radne, javne usluge i aspekte okoliša. Adekvatno upravljanje ovom integracijom je potrebno da bi se unaprijedio prosperitet mjesta i stanovništva i uticalo na rast zaposlenosti.

2. ZAPOSLENOST U URBANIM I RURALNIM PODRUČJIMA

Kretanje radne snage iz ruralnih u urbana područja se smatra „strukturnom transformacijom“ države. Kretanje ekonomske aktivnosti između sektora, posebno od poljoprivrede do proizvodnje slijedi prelazak radnika iz poljoprivrednog sektora na poslove sa visokom produktivnošću u gradovima, urbanim centrima. Na taj način se odvija transformacija koja povećava plate radnika kao i ekonomski rast države.

“Zapošljavanje u ruralnim područjima ima nekoliko karakteristika po kojima se razlikuje od zaposlenja u urbanim područjima. Ovo uključuje opadanje značaja poljoprivrede u ruralnoj ekonomiji; jaz u produktivnosti sa urbanim područjima; sezonska priroda ekonomske aktivnosti; ekonomske implikacije velikih udaljenosti; seosko stanovništvo; i prisustvo (ili odsustvo) države u ruralnim područjima. Posljednjih decenija, promjene ovih faktora u velikoj mjeri su odredile dinamiku tržišta rada i radne odnose u ruralnim područjima.”¹

Zapošljavanje u ruralnoj sredini ne podrazumijeva zapošljavanje u poljoprivrednom sektoru. Zaposlenost u poljoprivredi pokazuje značajan trend opadanja u udjelu ukupne zaposlenosti u ruralnoj sredini. Studije su pokazale da smanjenje nije uzrokovao prelazak u proizvodni sektor već uglavnom u tercijarni sektor (turizam, ugostiteljstvo, trgovina, bankarstvo). Uprkos stopi opadanja, zaposlenost u poljoprivredi je najzastupljenija u ruralnim sredinama ali je također povezana sa siromaštvom obzirom da su poslovi u poljoprivredi manje plaćeni od rada u sekundarnom i tercijarnom sektoru. Ruralna područja su tradicionalno primala manje privatnih i javnih ulaganja od urbanih područja i zbog toga postoji jaz u proizvodnoj i društvenoj infrastrukturi između ruralnih i urbanih područja. Značajan jaz u osnovnim socijalnim uslugama postoji u vodosnabdijevanju, zdravstvu i obrazovanju. Jaz u produktivnosti između urbanih i ruralnih područja također igra ključnu ulogu u promjeni poljoprivredne produktivnosti u odnosu na ostale sektore ekonomske aktivnosti. Manja produktivnost u ruralnim sredinama je posljedica i fizičke povezanosti i udaljenosti od drugih mjesta što kao posljedicu ima nedostatak ekonomije aglomeracije. Iako su telekomunikacije i internet unaprijedili povezanost ruralnih sredina, jaz produktivnosti i dalje postoji.

Sezonski rad je zastupljen u mnogim ekonomskim sektorima. U poljoprivredi se sezonski rad pojavljuje kod mnogih usjeva i utiče na udio radne snage ruralnog i urbanog stanovništva. Sezonski rad utiče na iznose prihoda i učestalost redovnog prihoda i razlog je zbog kojeg poljoprivredni radnici često imaju više od jednog posla. Sezonski, privremeni rad stvara prepreke za ostvarivanje prava na socijalnu zaštitu jer radnici imaju prekide plaćanja doprinosa.

Zaposlenost je veća i u urbanim i ruralnim sredinama kada je ekonomija razvijena. Ruralne sredine doživljavaju smanjenje broja radnih mjesta kako se broj stanovnika smanjuje. Mladi radnici migriraju u velike gradove, a poslovi prestaju penzionisanjem starijih radnika. Otvorena radna mjesta za visoko kvalifikovane i obučene kandidate uglavnom su dostupna u urbanim područjima. Većina naučnika,

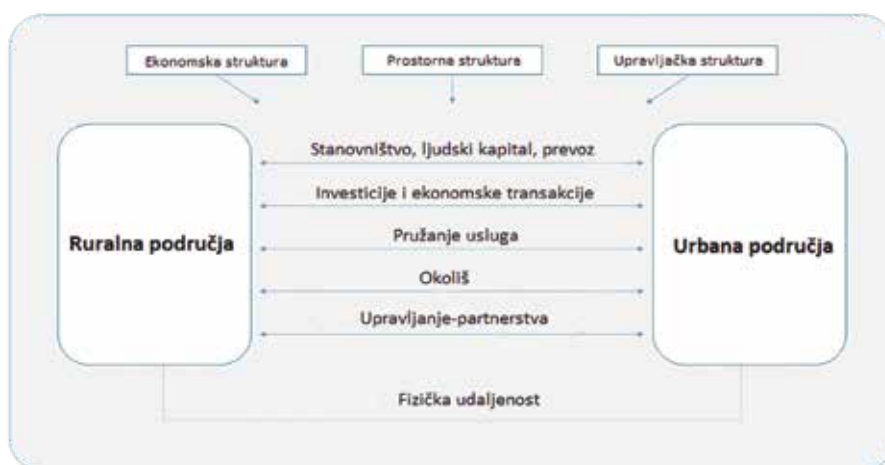
¹ ILO Thematic Labour Overview, 2016, “Working in Rural Areas in 21st Century”

poslovnih menadžera i inženjera radi u laboratorijima ili firmam u gradskim područjima. Pojava velikih urbanih konfiguracija poput megaregija i gradskih regija odražava veze između rasta grada i novih obrazaca ekonomske aktivnosti. "Mega-regije su rezultat prostornog širenja geografsko povezanog gradskog područja i apsorpiranja druge urbane konfiguracije. Ove regije učinkovito koncentrišu velika tržišta, ekonomske sposobnosti, uključujući i kvalifikovane radnike, a njihova je ekonomska proizvodnja ogromna i 66% globalne ekonomske aktivnosti i oko 85% tehnoloških i naučnih inovacija, a čine manje od 18% svjetskog stanovništva"².

Prednosti tržišne blizine i ekonomija aglomeracije u urbanim centrima, nude značajan potencijal za tržište rada i povećanje zaposlenosti. Urbana područja u kontekstu razvoja imaju vrlo niske nadnice koje se daljom urbanizacijom smanjuju – većom konkurencijom za radna mjesta. Veliki broj radnika u urbanim sredinama, radi na nisko plaćenim i nesigurnim poslovima bez pristupa kvalitetnijim poslovima. Sektorski sastav ekonomskog rasta utiče na raspodjelu beneficija i troškova urbanog stanovništva. "Urbana područja karakteriše velika konkurencija za radna mjesta a „nesiromašni“ imaju tendenciju da se grupišu u formalno zaposlenje. Oni koji dobijaju i zadržavaju poslove u formalnom sektoru općenito doživljavaju poboljšane nivoe prihoda, ali ti su poslovi rijetki u većina gradova u razvoju"³.

3. URBANO-RURALNA POVEZANOST

Urbano-ruralne veze postoje u nekoliko dimenzija, uključujući demografske, ekološke i ekonomske aspekte. "Demografske veze uključuju redove putovanja i migracije. To može uključivati mlade ljude koji se sele iz ruralnih u urbana područja radi obrazovanja ili karijere, ili gradske penzionere koji se sele u ruralna područja kako bi uživali u sporijem tempu života, boljem osjećaju zajednice i blizini prirode. Ekološke veze mogu uključivati zajedničku imovinu, poput vode, i pogodnosti za javno uživanje, kao na primjer prirodnih ljepota. Ekonomske veze uključuju širok spektar odnosa, uključujući trgovinu i veze u lancu snabdijevanja između firmi u kontinuitetu ruralno-urbano, ulaganja i odnose oko istraživanja i inovacija koji podržavaju razvoj i komercijalizaciju novih proizvoda i usluga"⁴.

Slika 1. Urbano-ruralna povezanost unutar funkcionalne regije⁵

² Grant U., 2012, "Urbanization and the Employment Opportunities of Youth in Developing Countries"

³ Grant U., 2012, "Urbanization and the Employment Opportunities of Youth in Developing Countries"

⁴ <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/d3aa8741-en/index.html?itemId=/content/component/d3aa8741-en>

Na slici 1., je prikazana povezanost urbanog i ruralnog područja unutar funkcionalne regije. Povezanost je veća u ruralnim područjima koja su blizu gradova. Ruralna područja u blizini gradova često uživaju ekološke pogodnosti i niže troškove zemljišta i stanovanja od gradova. Mogućnosti povezivanja urbanih i ruralnih sredina je danas velika zahvaljujući digitalnoj povezanosti i novim načina života i poslovanja. Naprednija integracija urbanih i ruralnih područja daje prilike za veći društveno-ekonomski razvoj. Manja fizička udaljenost nije dovoljna za korištenje punog potencijala zapošljavanja u urbanoj i ruralnoj sredini. U ruralnoj sredini, u kojoj veći broj stanovnika radi u urbanom centru i svakodnevno prelazi duži put do posla u obližnjem gradu, koji ostvaruju veće prihode i veći kvalitet života indikatori pokazuje i nedostatke. Stanovnici koji rade u lokalnoj, ruralnoj sredini vremenom budu pogođeni rastom troškova života i relativno manjim primanjima u odnosu na bliži urbani centar.

OECD⁶ predlaže intervencije koje pomažu stvaranje i jačanje urbano-ruralne povezanosti koje će voditi do ekonomskog rasta i izbjeći negativne posljedice na stanovništvo.

1. Intervencije za olakšavanje partnerstva među vladama – uključujući i formalne i neformalne aranžmane, dobrovoljne ili obavezne, između opština i uprava ruralnih područja i/ili za stvaranje novih regionalnih vlasti
2. Intervencije za olakšavanje veza između nevladinih subjekata-uključujući obrazovne i istraživačke institucije, neprofitne organizacije i privatna preduzeća

4. URBANO-RURALNA PARTNERSTVA

Urbana i ruralna područja su sve više integrisana, a ta integracija obuhvata složen skup veza. Poboljšanje ovih veza unapređuje razvoj gradskog i ruralnog stanovništva. Urbano-ruralno partnerstvo podrazumijeva mehanizam saradnje koji upravlja vezama urbane i ruralne sredine sa zajedničkim ciljem poboljšanja odnosa i saradnje. U zavisnosti od svrhe sklapanja partnerstva, akteri mogu biti iz javnog sektora, privatnog sektora ili partnerstva koja obuhvataju i jedne i druge i ostale aktere. Koncept urbano-ruralnog partnerstva ima različite karakteristike⁷:

- svijest o međuzavisnosti ruralnih i urbanih područja u datom prostoru (funkcionalna regija)
- različite članove koji uključuju relevantne predstavnike ruralnih i urbanih područja
- okvir za djelovanje ili ciljeve koji predstavljaju zajedničke interese (urbane i ruralne sredine)
- inicijative čiji je cilj stvaranje kolektivnih koristi za urbane i ruralne partnere
- organizacijski oblik koji odgovara svrsi da pomogne u ostvarivanju partnerstva

Zajednički skup ciljeva kojima se namjerava upravljati zajedno, u prostoru gdje su urbane i ruralne sredine fizički i/ili funkcionalno integrisane su odrednica partnerstava. Za razliku od drugih teritorijalnih saradnji je da urbana i ruralna područja moraju biti direktno povezana i uključeni u proces kao što su lokalne vlasti obje sredine i/ili akteri iz privatnog sektora. Urbano-ruralna partnerstva mogu pomoći u pružanju usluga i javnih dobara, unaprijediti dobra i poboljšati administraciju, fokusirajući se na

⁵ <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/d3aa8741-en/index.html?itemId=/content/component/d3aa8741-en>

⁶ <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/d3aa8741-en/index.html?itemId=/content/component/d3aa8741-en>

⁷ OECD Rural Policy Reviews, 2013, "Rural-Urban Partnerships An Integrated Approach to Economic Development"

prostore funkcionalne teritorijalne integracije. Izvori interesa urbanog i ruralnog u partnerstvu je ono što izdvaja urbano-ruralna partnerstva.

Različiti resursi i snage koji su ključni za ekonomski razvoj i kvalitetu života i koji daju osnovu za saradnju između "urbanih" i "ruralnih" su navedeni u tabeli 1. Ruralna područja pružaju usluge ekosistema koje su osnove ekološke održivosti održivosti kvaliteta života građana. Usluge ekosistema mogu biti definisane kao kolektivne beneficije ("usluge") koje pružaju resursi dostupni u ekosistema – kvalitet zraka, odlaganje otpada i očuvanje biološke raznovrsnosti i drugi proizvodi ili procesi povezani s tim. Urbana područja su nosioci ekonomskog razvoja i sadrže relevantne resurse za život i prosperitet ruralnih područja. Univerziteti i visoko obrazovanje se općenito nalaze u urbanim područjima, kao i većina poslova u naprednim uslugama.

Ruralni resursi	Urbani resursi
Mala i srednja preduzeća	Više obrazovanje i razvoj vještina
Prirodni resursi	Kapital (finansijski i fizički)
Pogodnosti iz okruženja/Pejzaž	Ekonomija obima/veći kapacitet upravljanja
Usluge ekosistema	Veća tržišta
Zemljište	Naprednije usluge

Tabela 1. Faktori razvoja koji pruža urbana i ruralna sredina⁸

Ruralno-urbana partnerstva često su zasnovana na ekonomskim vezama. Često je partnerstvo sa svrhom poticanja lanca snabdijevanja i zalaganja za integrisani pristup ekonomskoj aktivnosti na teritoriji partnerstva. U slučaju tradicionalnih poljoprivrednih aktivnosti, partnerstvo može efikasnije povezivati poljoprivrednika s ulaznim i izlaznim tržištima u saradnji sa urbanim centrom. Urbana i ruralna područja formiraju partnerstva i sa ciljem pružanja javnih usluga, kao na primjer transporta. Saradnja u uspostavljanju transportne linije ili renoviranje postojećeg transporta je u interesu stanovništva iz obje sredine, kao i radnika koji svakodnevno putuju na posao iz ruralne u urbanu sredinu. Brojne mogućnosti saradnje urbanih i ruralnih područja pokazuju kako partnerstva mogu biti nosioci ekonomskog razvoja u lokalnim zajednicama ili u većim dijelovima države. "Glavni mehanizam putem kojeg urbano- ruralno partnerstvo može poticati ekonomski razvoj je proizvodnja znanja koje često nije niti lako dostupno niti isključiva prerogativa jednog aktera, poput države, firmi ili civilnog društva. Urbano-ruralno partnerstvo je način izgradnje strategije razvoja zasnovanom na znanju, kada se koriste urbani i ruralni resursi zajedno. U međuvremenu, saradnja između urbanih i ruralnih područja po pitanjima razvoj se nadovezuje na lokalne vrijednosti i teritorijalni identitet, ili takozvani „osjećaj za zajednicu“⁹.

⁸ OECD Rural Policy Reviews, 2013, "Rural-Urban Partnerships An Integrated Approach to Economic Development"

⁹ OECD Rural Policy Reviews, 2013, "Rural-Urban Partnerships An Integrated Approach to Economic Development"

5. UTICAJ NA ZAPOSLENOST

Mnoge države se suočavaju sa problemom da omoguće dostojanstven rad i veću stopu zaposlenosti, dijelom zbog velikog jaza između urbanih i ruralnih sredina. Urbano-ruralna povezanost omogućava uslove za tokove znanja, investicija i vještina i utiče na tražnju i ponudu rada. Globalni problem koji se očekuje da će rasti je nezaposlenost mladih, koja ima potencijal da stvori ozbiljne društvene posljedice. Nezaposlenost mladih uzrokuje socijalnu isključenost i smanjuje stopu zaposlenosti država i time onemogućuje ostvarenje osnovnog makroekonomskog cilja države. Programi ulaganja u radna mjesta, kao i obrazovanje i mogućnosti osposobljavanja mladih doprinosi prosperitetnijem i stabilnijem društvu. Kao što je predviđeno UN 2030 Agendom, cilj 11.a, razvijene urbano-ruralne veze su nezamjenjive u stvaranju dostojanstvenog rada za sve, veće plate, smanjenje siromaštva u ruralnim sredinama i ruralne transformacije.

SDG cilj 11.a *“Podržati pozitivne ekonomske, socijalne i ekološke veze između urbanih, prigradskih i ruralnih područja jačanjem nacionalnog i regionalnog razvojnog planiranja”*.

Većina mladih iz ruralnih sredina se bave poljoprivredom niske produktivnosti i dio su neformalne ekonomije. Mnogo radnih mjesta može se otvoriti na farmama i za aktivnosti izvan farme kroz poljoprivredno-prehrambene lance vrijednosti. Sve veća potražnja za primarnim i prerađenim proizvodima velike vrijednosti u urbanim područjima može ponuditi mogućnost zapošljavanja za mlade iz ruralne sredine sve dok postoje urbano-ruralne veze koje smanjuju transakcijske troškove snabdijevanja hranom. Dodatni poslovi mogu biti obrada, distribucija i trgovina.

Urbano-ruralna partnerstva sa svrhom povećanja poljoprivrednih aktivnosti i prodaje poljoprivrednih proizvoda mogu kreirati značajan broj radnih mjesta za mlade. Partnerstvo između relevantnih aktera koji čine i javne institucije, na primjer opštine kao i firme iz privatnog sektora bi imao za cilj povećanje zapošljavanja mladih u ruralnim sredinama. Urbano-ruralno partnerstvo bi trebalo imati za cilj politike, programe i ulaganja koja¹⁰:

Potiču agro-biznis za mlade – mladi u ruralnim sredinama bi mogli postati agro-poduzetnici poljoprivredno-prehrambenog lanca od proizvodnje do prodaje i marketinga.

Ulažu u infrastrukturu – Pristup energiji, putevima, komunikacijama i vodi, kao i olakšavanje protoka robe, radne snage, novca i informacija.

Rade i na ponudi i na tražnji radne snage – Mladima u ruralnim sredinama je potreban pristup kvalitetnoj obuci i razvijanje relevantnih vještina za tržište rada (ponuda) i zaposlenje na farmi i izvan farme u okviru poljoprivredno-prehrambenih lanaca vrijednosti (tražnja).

Uključiti aspekte dostojanstvenog rada – Politike bi trebale poboljšati radne uslove mladih zaposlenih u poljoprivredno-prehrambenim lancima vrijednosti produžavanjem socijalne zaštite, prava radnika, sigurnost i zdravlja na radu.

Usvojiti teritorijalni pristup – Državne i sektorske politike bi trebale biti koordinirane sa poduzimanjem lokalnih razvojnih strategija uzimajući u obzir lokalne izazove zapošljavanja mladih. Mali i srednji gradovi mogu također biti mjesto susreta između urbanih i ruralnih preduzeća koja se pretvaraju u centre za zapošljavanje, preduzetništvo i obuku za mlade iz ruralnih sredina.

¹⁰ Estruch E., Schwebel D, FAO and Suttle D., Hussein K. IFAD, 2017 *“Dynamic rural-urban linkages for decent rural employment”*

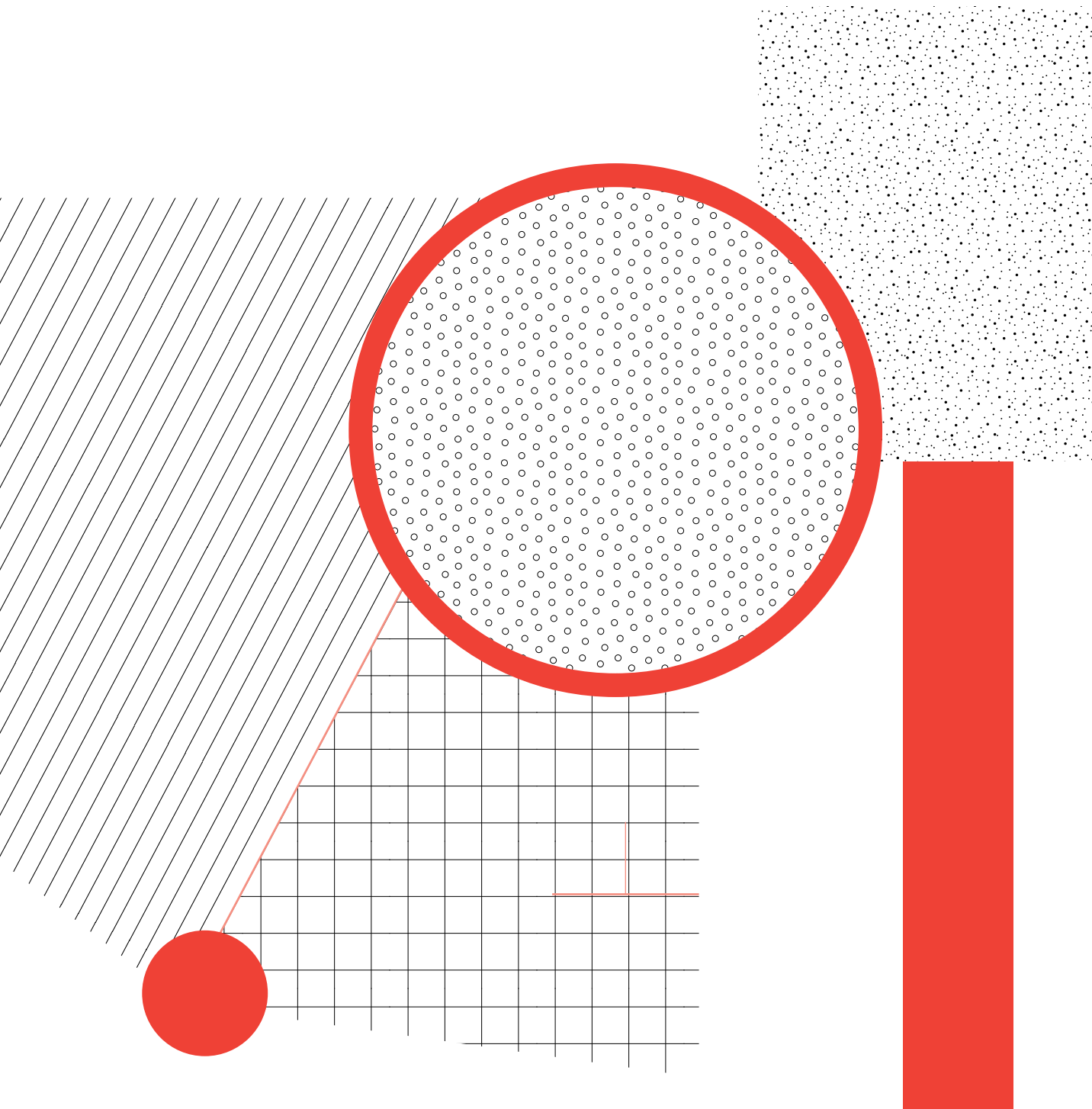
Poboljšati veze između urbanih centara i poljoprivrednika i njihove organizacije – Jačanjem veza između malih vlasnika i tržišta stvaraju se mogućnosti u lancima vrijednosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda za zaposlenje u njima i njegovanje zajedničkih održivih aranžmana između urbanih i ruralnih grupa što su neophodni preduslovi za stvaranje održive ruralno-urbane veze.

6. ZAKLJUČAK

Naprednija povezanost urbanih i ruralnih sredina se može formalizovati sklapanjem urbano-ruralnih partnerstava. Akteri ili članovi partnerstva mogu biti iz javnog sektora ili privatnog kao i predstavnici oba sektora i civilnog društva koja se formiraju sa svrhom unaprijeđenja saradnje ili povećanja trgovine, renoviranje transporta ili povećanja zaposlenosti. Obzirom da je nezaposlenost mladih sve veći problem na globalnom nivou, urbano-ruralna partnerstva sa ciljem povećanja zaposlenosti mladih u ruralnoj sredini imaju potencijal za naprednu saradnju i kreiranje radnih mjesta. U zavisnosti od firmi iz privatnog sektora, urbano-ruralna partnerstva se mogu formirati i sa ciljem povećanja zaposlenosti u jednoj industriji koja je najviše zastupljena u određenoj državi ili regiji i koja bi unaprijedila ekonomsku aktivnost u ruralnim sredinama. Urbano-ruralna partnerstva imaju potencijal da ulažu u projekte mladih preduzetnika iz ruralnih sredina koji nemaju pristupa finansiranju poslovnih ideja i ne-finansijsku pomoć u obliku treninga i edukacija koji im nisu dostupni u ruralnim sredinama.

LITERATURA

1. Estruch E., Schwebel D, FAO and Suttle D., Hussein K. IFAD, 2017 *"Dynamic rural-urban linkages for decent rural employment"*
2. Grant U., 2012, *"Urbanization and the Employment Opportunities of Youth in Developing Countries"*
3. OECD Rural Policy Reviews, 2013, *"Rural-Urban Partnerships An Integrated Approach to Economic Development"*
4. ILO Thematic Labour Overview, 2016, *"Working in Rural Areas in 21st Century"*
5. Evropski Odbor Regija, 141. plenarno zasjedanje, 2020, *"Strategija EU-a za revitalizaciju ruralnih područja"*
6. <https://sdgs.un.org/2030agenda> pristupljeno 30.09.2021.
7. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/d3aa8741-en/index.html?itemId=/content/component/d3aa8741-en> pristupljeno 30.09.2021.

Martina Kraljević, mag.ing.
krajobrazne arhitekture

Agronomski fakultet, Svetošimunska 25,
10000 Zagreb
e-mail: martina.koprivnjak99@gmail.com

Ines Hrdalo, dr.sc.
krajobrazne arhitekture

Agronomski fakultet, Svetošimunska 25,
10000 Zagreb
e-mail: ihrdalo@agr.hr

16

REVITALIZACIJA I SANACIJA INDUSTRIJSKOG KOMPLEKSA – PRIMJER DONJA LOMNICA

REVITALIZATION AND RECOVERY OF INDUSTRIAL COMPLEX – EXAMPLE DONJA LOMNICA

Sažetak:

Industrijske strukture naglašavaju postojeće vrijednosti i prostorna su pojava gotovo svakog većeg grada. Ponovna upotreba industrijskih područja u posljednjih je nekoliko godina postala česta tematika istraživanja obzirom na izazove njene revitalizacije i sanacije. Industrijski kompleks Donja Lomnica, osim što je odredio stupanj razvoja naselja, bio je važna komponenta urbanog i ruralnog dijela grada Velike Gorice vežući se na društveni i prostorni kontekst. Osnovni cilj rada jest istraživanje tematike industrijske baštine i utvrđivanje vrijednosti industrijskog kompleksa Donja Lomnica. Analiziranim mogućnostima revitalizacije i sanacije došlo se do definiranja prostornih potencijala i vrijednosti industrijskog kompleksa, koji kao simbol naselja Donja Lomnica mogu stvoriti novu urbano-ruralnu i društvenu prepoznatljivost.

Ključne riječi: revitalizacija i sanacija, industrijski kompleks Donja Lomnica, urbano-ruralna prepoznatljivost

1. UVOD

Globalizacija je snažno utjecala na industrijska područja diljem svijeta što je doprinijelo pojavi mnogih zapuštenih i nedovoljno iskorištenih industrijskih područja. Razvoj industrije je često uzrokovao stvaranje industrijskih prostora unutar urbanističke strukture grada, ali se nalazio i unutar pojedinih ruralnih sredina koje su duboko zahvaćene procesima industrijalizacije. Dugi niz godina zabilježen je veliki pad industrijske djelatnosti, što rezultira sve većom pojavom napuštenih i uništenih industrijskih područja. U mnogim svjetskim primjerima industrija je prepoznata kao područje koje pridonosi stvaranju i regeneraciji jačeg identiteta grada ili županije. Problem očuvanja vrijednosti industrijskih područja je povezan s problematikom gubitka specifičnog osjećaja mjesta koje imaju industrijska područja. Iako je prepoznato jačanje svijesti o zaštiti i očuvanju industrijske baštine, posljedica njene negativne uloge kao izvora zagađivanja i dalje predstavlja problem u svijesti ljudske populacije. Industrijska područja često se doživljavaju kao fragmentirani slojevi industrijskih objekata i krajobraza koji izgrađuju nepovezane prostore. Upravo zbog toga, važnost industrijskih područja kao dijela baštine nije dovoljno dokumentirana, posebice u Hrvatskoj u kojoj je pojam industrijske baštine relativno novo područje. U svijetu su prepoznata brojna pozitivna iskustva i brojni projekti revitalizacije industrijskih područja. Važan doprinos revitalizaciji i sanaciji industrijskih područja jest uočavanje potreba lokalne zajednice i zadovoljenje ljudske populacije te ponovna upotreba takvih područja kao višenamjenskog krajobraza. Industrijski kompleks Donja Lomnica bilježi dugu i uspješnu povijest te je svojim prometnim položajem danas značajna poveznica Grada Zagreba i Zagrebačke županije. Karakter nekadašnje industrije, koja već dugi niz godina nije u funkciji, vidljiv je i danas, te predstavlja prostorni potencijal, ali i potrebu za revitalizacijom i sanacijom, koja doprinosi stvaranju identiteta naselja Donje Lomnice kao prepoznatljivog mjesta. Ostvarivanje ciljeva revitalizacije i sanacije industrijskih kompleksa ovise o integraciji i načinu povezivanja postojeće industrije u novi isprepleteni krajobraz s velikom raznolikošću upotrebe i aktivnosti, pružajući dugoročna multifunkcionalna rješenja.

2. METODA RADA

Struktura rada temelji se na analizama stručne literature od strateških dokumenata županijske razine do knjiga i časopisnih članaka vezanih uz zadanu temu. Uz literaturu korišten je Informacijski sustav prostornog uređenja (<https://ispu.mgipu.hr/>) koji uključuje prostorne planove Grada Zagreba i Zagrebačke županije te urbanistički plan uređenja Velike Gorice. Time su definirani pojmovi i spoznaje o industrijskoj baštini te na koji je način dokumentirana u Hrvatskom zakonodavstvu. Uz istraženu tematiku industrijske baštine također su analizirani primjeri revitalizacije i sanacije industrijskih kompleksa u Hrvatskoj i u svijetu. Analitički dio istraživanja proveden je kroz državnu GIS bazu podataka (ISPU) na osnovu koje su se izrađivale analize industrijskog kompleksa Donja Lomnica. Prethodno analiziranim urbanističkim planom uređenja radne zone Donja Lomnica (1999.) i studijom utjecaja na okolinu industrijske zone Donja Lomnica (1992.) dobivene su spoznaje o industrijskom kompleksu, a obilasci terena bili su polazišna točka za terensko istraživanje na temelju čega su utvrđeni segmenti koji nisu bili vidljivi pregledom karata. Uvidom u teren i preklapanjem karata izrađena je inventarizacija postojećeg stanja te kompozitna analiza prema kojoj su grafički prikazani i opisani elementi potrebne revitalizacije i sanacije. Grafički prikazi obrađivani su u programima QGIS-u, AutoCAD-u i Photoshop-u. U konačnici je konceptualno interpretiran prijedlog sanacije i revitalizacije industrijskog kompleksa te su propisane smjernice koje se odnose na cijeli kompleks, uključujući zelene površine, jezero i industrijske pogone.

3. INDUSTRIJSKA BAŠTINA

3.1. Definicija i važnost industrijske baštine

Rezultat industrijske baštine definiran je ostacima povijesne, tehnološke, društvene, arhitektonske i znanstvene vrijednosti. Zaštitu industrijske baštine provode arheolozi pod nazivom industrijska arheologija. Industrijska arheologija bavi se istraživanjem industrijske baštine te njenom valorizacijom i očuvanjem. Pojam industrijske arheologije počeo se upotrebljavati 50-ih godina prošlog stoljeća, a dijeli se na: komercijalno područje industrijske arheologije, socijalno područje industrijske arheologije i urbanu arheologiju.

Industrijska baština postoji u svim fazama ljudskog razvoja, ne samo u 19. i 20. st., nego i u srednjem vijeku. Industrija je prije svega veliki pokretač razvoja čovječanstva. Važnost industrije mijenjala se kroz povijest i prepoznata je u cijelom svijetu. Industrijsku baštinu mogli bismo definirati kao neizostavan dio kulturne baštine, koja se sastoji od različitih industrija kao što su građevna industrija, poljoprivredna i šumarska industrija, prometna industrija, prerađivačka industrija i sl. Dokumentirano je nekoliko definicija o industrijskoj baštini. Prema ICMOS-u (*International Council on Monuments and Sites*) (2012), Europskoj strategiji za promociju industrijske baštine (2014). i Dublinskim principima, industrijska baština sastoji od „...mjesta, struktura, kompleksa, područja, krajobraza i s njima povezanih strojeva, predmeta i dokumenata koji pružaju dokaze o prošlim i važećim industrijskim procesima proizvodnje, upotrebi sirovina i njihovoj pretvorbi u proizvode te vezanim energetske i transportnim sustavima.“

Snažnim razvojem industrije te samom pojavom industrijske revolucije zanemarena je njezina zaštita i očuvanje. Vrlo je malo primjera industrijskih objekata i kompleksa koji su očuvani zbog svojih povijesnih osobina. Svijest ljudi o industrijskim lokalitetima gotovo je u potpunosti zanemarena, a razlog tome je negativan utjecaj industrije kao izvora ekološkog zagađenja. Upravo zbog toga raznolika industrijska područja nisu uzeta kao segment baštine, važan za promicanje njezinih vrijednosti. Industrijalizacija ne samo da je imala utjecaj na razinu urbanog života, već i na ruralnu okolinu, što je vidljivo na primjeru industrijskog kompleksa Donje Lomnice. U većini zemalja proces deindustrijalizacije započeo je u drugoj polovini 20. st., što je rezultiralo povlačenjem industrije iz urbanih područja te se samim time povećavao broj napuštenih industrijskih područja. S jedne strane napuštena industrijska područja karakterizirana su kao degradacija u prostoru, dok s druge strane predstavljaju veliki prostorni potencijal [5]. Kao važan dio planiranja pojavili su se industrijski objekti. Industrijalizacija je u gradu Zagrebu vidljivo utjecala na urbanističku, prometnu i demografsku sliku grada. Intezivan proces industrijalizacije utjecao je na oblikovanje urbanog krajolika. Industrijska postrojenja i skladišta razvijala su se uz prugu te svojim prostranim građevinama i visokim dimnjacima postala dio identiteta Zagreba [7].

3.2. Industrijska baština u Hrvatskoj

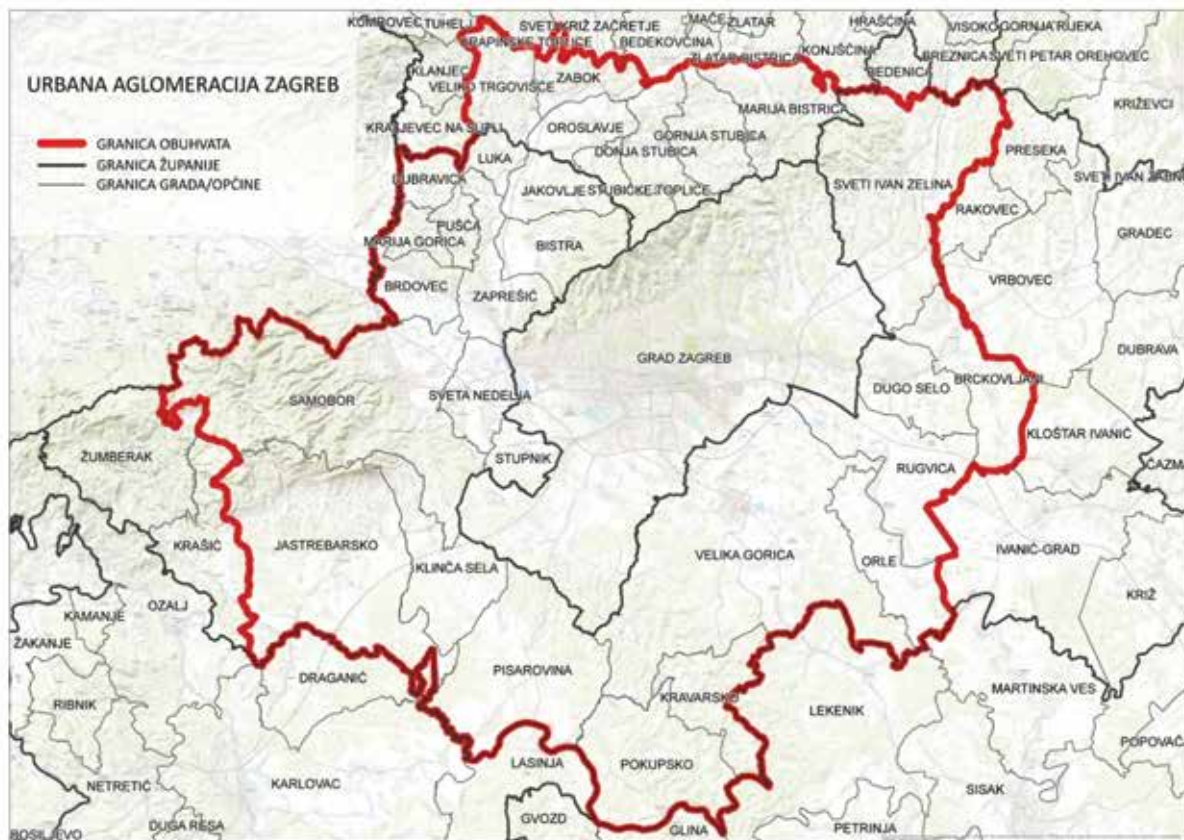
Dokumentacija je jedan od najvažnijih segmenata glede zaštite i očuvanja industrijske baštine. Prema trenutačnom stanju dokumenata o industrijskoj baštini u RH ne postoji zakonski okvir vezan uz njeno očuvanje i zaštitu. Industrija kao gospodarska djelatnost spominje se unutar Zakona o zaštiti okoliša (NN 110/2013), Strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske (SPURH, 1997.) te je na temelju registra kulturnih dobara raspodijeljena unutar nepokretnih kulturnih dobara

(*NN 69/1999*). Pojam industrijske baštine spominje se u Strategiji očuvanja, zaštite i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011-2015 i Strategiji prostornog razvoja Republike Hrvatske [10] (*NN 106/2017*) u kojoj se spominje i vrlo važan pojam *brownfield* područja.

Prema Nacionalnom izvješću o stanju okoliša (1992.), mjesta značajne ugroženosti zauzima industrija koja je ocijenjena kao zagađujuća djelatnost zastarjele tehnologije. Industrija prestaje biti najvažnija i povlaštena grana gospodarstva u Hrvatskoj jer osjetno zaostaje u proizvodnji i samim time je manje konkurentna na svjetskom tržištu. Iz toga proizlazi pitanje kako industriju učiniti produktivnijom i konkurentnijom, a da ne teži razvijanju bazične teške industrije koja zagađuje okoliš. Važno je uočiti procese transformacije velikih industrijskih kompleksa glede korištenja prostora. Manje jedinice industrije koje su primjerenije prostornoj strukturi trebale bi rezultirati rasterećenjem nekih područja, ali i aktiviranjem do sada neiskorištenih mogućnosti integriranja u strukture naselja.

Brownfield područja objašnjena su kroz različite definicije, a odnose se na napuštena i devastirana industrijska područja s postojećom infrastrukturom, koja zahtijevaju revitalizaciju i potrebu za ponovnom upotrebom. Za razliku od *brownfield*-a koji je prethodno definiran kao razvijeno područje, *greenfield* prostor je područje s nerazvijenom infrastrukturom. U Republici Hrvatskoj glavni problem investiranja u *brownfield* područja je u većini slučajeva višestruko vlasništvo od strane različitih javnih institucija. Zbog toga se lokalne i regionalne samouprave ne mogu nositi s problematičnim gospodarskim subjektima. Obnova *brownfield*-a kao koncepta održivog razvoja je višestruko interesno i interdisciplinarno pitanje koje uključuje prostorno planiranje, gospodarski razvoj, okoliš, pristupačnost, uključenost zajednice i financiranje i rekreaciju. *Brownfield* područja mogu doprinijeti poboljšanju u socijalnoj strukturi urbanih zajednica. Razvoj i provedba projekata *brownfielda* provode se većinom u većim i financijski jačim urbaniziranim gradovima, no slabija i neurbanizirana područja kojima je potreban potencijal gospodarskog razvoja također imaju mogućnost obnove *brownfield* područja [6].

Registar *brownfield*-a se uspostavlja s ciljem inventarizacije, vrednovanja i praćenja stanja *brownfield* područja te stvaranja preduvjeta za kreiranje poticajnih mjera za ulaganja koja će područja bivših industrijskih područja, vojnih kompleksa, napuštenih turističkih objekata i sl. prenamijeniti ili revitalizirati u višenamjenske moderne gradske strukture, nova industrijska postrojenja ili moderne turističke komplekse [8]. Grad Zagreb i Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije 2018. godine objavili su Poziv na dostavu projektnih prijedloga „Revitalizacija *brownfield* lokacija”. Specifični cilj poziva je „Obnova *brownfield* lokacija (bivša vojna i/ili industrijska područja)” unutar ITU mehanizma za područje Urbane aglomeracije Zagreb [2]. ITU mehanizam je „mehanizam Europske unije za razdoblje 2014.-2020. godine čiji je cilj promicanje održivog urbanog razvoja, jačanje uloge gradova kao pokretača gospodarskog razvoja i suradnje između jedinica lokalne i regionalne samouprave te razvoj administrativnih kapaciteta gradova, a sastoji se od skupa aktivnosti koje se u gradovima mogu financirati iz tri različita fonda: Europskog fonda za regionalni razvoj, Kohezijskog fonda te Europskog socijalnog fonda.” [22]

Slika 1: Granica obuhvata obnove brownfield područja

Poziv uključuje određena financijska bespovratna sredstva namijenjena za obnovu *brownfield* lokacija na području grada Zagreba i Zagrebačke županije (Slika 1). *Brownfield* područja predstavljaju vrijedan prostorni resurs koji se može prenamijeniti i urediti za potrebe stanovništva te time smanjiti postotak neiskorištenih i zapuštenih industrijskih područja. U okviru Poziva, *brownfield* lokacija mora biti stavljena u punu funkciju najkasnije do 2023. godine Ugovorom o dodjeli bespovratnih sredstava, a završetak provedbe pojekata trajat će do 31. prosinca 2021. godine. Prihvatljive aktivnosti unutar Poziva su: priprema projektno-tehničke i investicijske dokumentacije, obnova *brownfield* lokacije, izgradnja/rekonstrukcija infrastrukture na *brownfield* lokaciji, aktivnosti promidžbe i vidljivosti, upravljanje projektom i projektna administracija i horizontalne vrijednosti [6].

3.3. Industrijska baština u svijetu

Interes za industrijsku baštinu pojavio se krajem 60-ih godina u Ujedinjenom Kraljevstvu, a kasnije i u drugim zemljama. U Europi postoji nekoliko organizacija i dobrovoljnih udruga koje se u određenoj mjeri bave industrijskom baštinom. Svaka pojedina organizacija djeluje kroz različite dokumente i projekte te na taj način nastoji zaštititi i očuvati industrijsku baštinu. Također su pojedine organizacije povezane memorandumima koji sadrže određena stajališta i zahtjeve o industrijskoj baštini.

E-FAITH (European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage) [2] je europska federacija udruga industrijske i tehničke baštine. Objedinjuje više europskih institucija i volonterskih udruga u Europi. Cilj je zajednički razvoj, suradnja i rad na projektima o industrijskoj i tehničkoj

baštini. E-FAITH pomaže u širenju ideja, iskustava i znanja o očuvanju i tumačenju industrijske i tehničke baštine te upoznavanju javnosti o industrijskoj i tehničkoj baštini. Inovativnim idejama upućuju na sudjelovanje u načinu očuvanja i korištenju industrijske i tehničke baštine.

Godina 2015. proglašena je Europskom godinom industrijske i tehničke baštine. Ideja o Europskoj godini industrijske i tehničke baštine pokrenula je sudjelovanje udruga iz različitih europskih zemalja i regija. Godine 2012. sklopljen je Memorandum koji podupire ideju Europske godine za promociju zajedničke industrijske i tehničke baštine. Prema Memorandumu europske udruge zahtijevaju od Vijeća Europe, država članica Europske unije i međunarodnih organizacija koje djeluju u području očuvanja i vrednovanja baštine: pokretanje kampanje za promicanje svijesti javnosti, uvažavanje javnosti, javnih vlasti i institucija o hitnoj potrebi za očuvanjem industrijske i tehničke baštine Europe, pridodati važnost na temelju povijesnih, znanstvenih i kulturnih karakteristika. Suradnjom i razmjenom iskustava i informacija pokrenuta je kampanja na koju su se odazvale brojne baštinske i lokalne udruge kako bi podržale njihovu inicijativu. E-FAITH je prikupljao potpise od udruga unutar 19 europskih zemalja koje su odobrile memorandum, te su u Londonu 2012. godine odlučili 2015. godinu proglasiti godinom Europske industrijske i tehničke baštine. Ideja je također prihvaćena u izvješću Parlamentarne skupštine Vijeća Europe.

ICOMOS i TICCIH susvjetske organizacije povezane Memorandumom o razumijevanju (Memorandum of Understanding – MoU) koji su usuglasile 2000. godine te je konačnici usvojen 2011. godine prema Dublinskim principima za očuvanje industrijske baštine. Iako su obje organizacije neovisne, nastoje unaprijediti svoju suradnju kroz ovaj Memorandum o razumijevanju.

Cilj Memoranduma o razumijevanju jest uspostaviti opći okvir suradnje za aktivnosti, sastanke i razmjenu informacija koje će organizacije zajednički planirati i provoditi. Bitna stavka Memoranduma su potencijalna područja suradnje koja mogu uključivati promicanje, priznavanje i očuvanje industrijske baštine kroz provedbu Konvencije o svjetskoj baštini i širenje Dublinskih načela ICOMOS/TICCIH, te sudjelovati u radionicama na nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini. Memorandum o razumijevanju stupa na snagu nakon potpisivanja obje organizacije.

ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) [2] je nevladina međunarodna organizacija posvećena očuvanju svjetskih spomenika i lokaliteta, uključujući ocjenjivanje prijedloga za popis svjetske baštine. ICOMOS nastoji prikupljati, proučavati i širiti informacije o tehnikama, politikama i načelima očuvanja, surađivati na nacionalnoj i internacionalnoj razini u stvaranju i razvoju dokumentacijskih centara specijaliziranih za zaštitu, poticati donošenje i provedbu međunarodnih preporuka i konvencija o kulturnoj baštini, sudjelovati u programima obuke koji se odnose na stručnjake za očuvanje, uključiti stručnost visokokvalificiranih stručnjaka i specijalista u službu međunarodne zajednice.

TICCIH [2] (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage) je međunarodna organizacija koja predstavlja industrijsku baštinu. U svoj program uključuje povjesničare, konzervatore, arhitekate, arheologe, studente, nastavnike te stručnjake s interesom za razvoj i očuvanje industrijske baštine. Organizacija funkcioniše preko nacionalnih udruženja u kojima je industrijska baština priznata kao nacionalno tijelo. Primarni ciljevi TICCIH-a su: komunikacijom i obrazovanjem promicati najbolje načine očuvanja, poticati suradnju i razmjenu informacija o pitanjima očuvanja i upravljanja, razvijati i širiti svijest o vrijednostima industrijske baštine te poticati inventarizaciju i procjenu resursa industrijske baštine. TICCIH se fokusira na ostatke industrije – industrijska područja, infrastrukturu i objekte, strojeve i opremu, naselja, krajolike, procese, dokumente i zapise.

ERIH [2] (European Route of Industrial Heritage) je virtualna mreža zanimljivih i važnih lokaliteta i muzejskih ustanova koja prezentira industrijsku baštinu u Europi. Ideja da se uvede europska mreža kao potpora o osnivanju industrijske baštine kao vrste turističkog brenda nastala je 1999. godine. Godine 2001. partneri iz različitih zemalja pokrenuli su projekt ERIH za sjeverozapadnu Europu kako bi izradili glavni plan koji se temelji na cilju zaštite europske industrijske baštine i korištenju njezinih potencijala kao elementa održivoga ekonomskog razvoja nekadašnjih industrijskih regija. Glavna zadaća projekta je povezivanje europskih regija širenjem nadnacionalne mreže središnjih muzejskih ustanova za prezentaciju industrijske baštine (tzv. *Anchor Points*), uz razvoj zajedničkih marketinških strategija, te podizanje razine znanja i svijesti o potrebi očuvanja i zaštite industrijske baštine. *Anchor Points* definirane su u glavnom projektu ERIH-a i trebaju ispunjavati određene kriterije i kvalitete.

U razdoblju od 2003. do 2008. godine ERIH je uz potporu Europske unije razvio 11 projektnih partnera te umrežio više od 400 lokaliteta industrijske baštine u 28 europskih zemalja i time postao najveći integracijski projekt te vrste.

4. REVITALIZACIJA I SANACIJA INDUSTRIJSKOG KOMPLEKSA DONJA LOMNICA

4.1. Opći podaci i povijest industrijskog kompleksa Donja Lomnica

Industrijski kompleks Donja Lomnica sastoji se od nekoliko različitih zona industrijskih pogona, jezera i prometne infrastrukture. Točni podaci o zasnivaju i padu industrije nisu poznati, ali je prema vojnoj karti iz 1968. godine (Slika 2) vidljiv sam početak eksploatacije u pet zasebnih vodenih površina koje su se tijekom godina iskopavanja spojile i danas (Slika 3) tvore veliko eksploatacijsko jezero. Također je na vojnoj karti zabilježen samo početak nastanka jezera, bez okolnih industrijskih pogona. Vlasništvo industrijskih pogona bila je nekada najveća i najpoznatija građevinska tvrtka Industrogradnja. Industrogradnja je upravljala postojećim pogonima (Slika 3): 1. Betonind, 2. Izoinid, 3. Indostrans, 4. Indocomerc, 5. Metalind, i 6. Mehanizacija, te su se u njima proizvodili betonski, drveni i metalni građevni elementi. Uz navedene pogone nalazili su se pogoni transporta i građevne mehanizacije. Prilikom ulaza u svaki pogon nalazila se porta, što znači da je industrijski kompleks imao šest posebnih ulaza. Unutar svakog pogona nalazi se nekoliko građevina: proizvodna hala, skladišta i ostale prateće građevine.

Slika 2: Kartografski prikaz eksploatacijskog polja na vojnoj karti iz 1968. Godine

Slika 3: Kartografski prikaz trenutnog stanja industrijskog kompleksa

(1) U pogonu Betonind proizvodili su se beton i betonski proizvodi. Betonind zauzima najveći dio industrijskog kompleksa zbog velike šljunčare koja se nalazi uz postojeće pogone. Također je do pogona izgrađen industrijski kolosijek Velika Gorica-Lomnica. Proizvodna hala služila je kao prostor za proizvodnju betonskih proizvoda te je tehnološki bila podijeljena na proizvodnu i tesarsku halu. Zapadno od hale nalazio se ured i skladište stiropora te se u daljnjem horizontalnom nizu nalazio restoran, skladište, laboratorij, servis i uprava. Južno uz horizontalne prostore nalazili su se deponiji, a nasuprot su se nalazila stara i nova betonara, uredi, pumpna stanica, kotlovnica para i prostor za separaciju agregata. Sjeverno od prostora za separaciju agregata se nalazila benzinska crpka, kolna vaga i plato za pranje mikseta dok se između prostora za separaciju agregata i šljunčare nalazio deponij šljunka.

(2) Izoind je bio najveći proizvodni pogon Industrogradnje i nalazio se na rubu sjeveroistočne strane industrijskog kompleksa. U proizvodnoj hali Izoinda proizvodila se građevinska stolarija. Hala je imala sve potrebne segmente za obradu i konačan produkt drvenih elemenata. S južne strane, nasuprot proizvodne hale nalazila se kotlovnica, dok su se s istočne strane nalazile dvije manje sušare. Ispred pogona nalazio se veliki parking.

(3) i (4) Odmah uz Izoind, na kraju sjevernog dijela industrijskog kompleksa nalazio se Indotrans te Indocomerc. Indotrans ili pogon transporta sastojao se od velikog dvorišta, zgrade s uredima i automehaničarske radione. U dvorištu su se nalazili kamioni i građevinski strojevi. Indocomerc je zgrada dvokatnica te je pretpostavka da se u njoj odvijala prodaja mehanizacije te drvenih, betonskih i metalnih konstrukcija koje su proizvedene u tadašnjim pogonima.

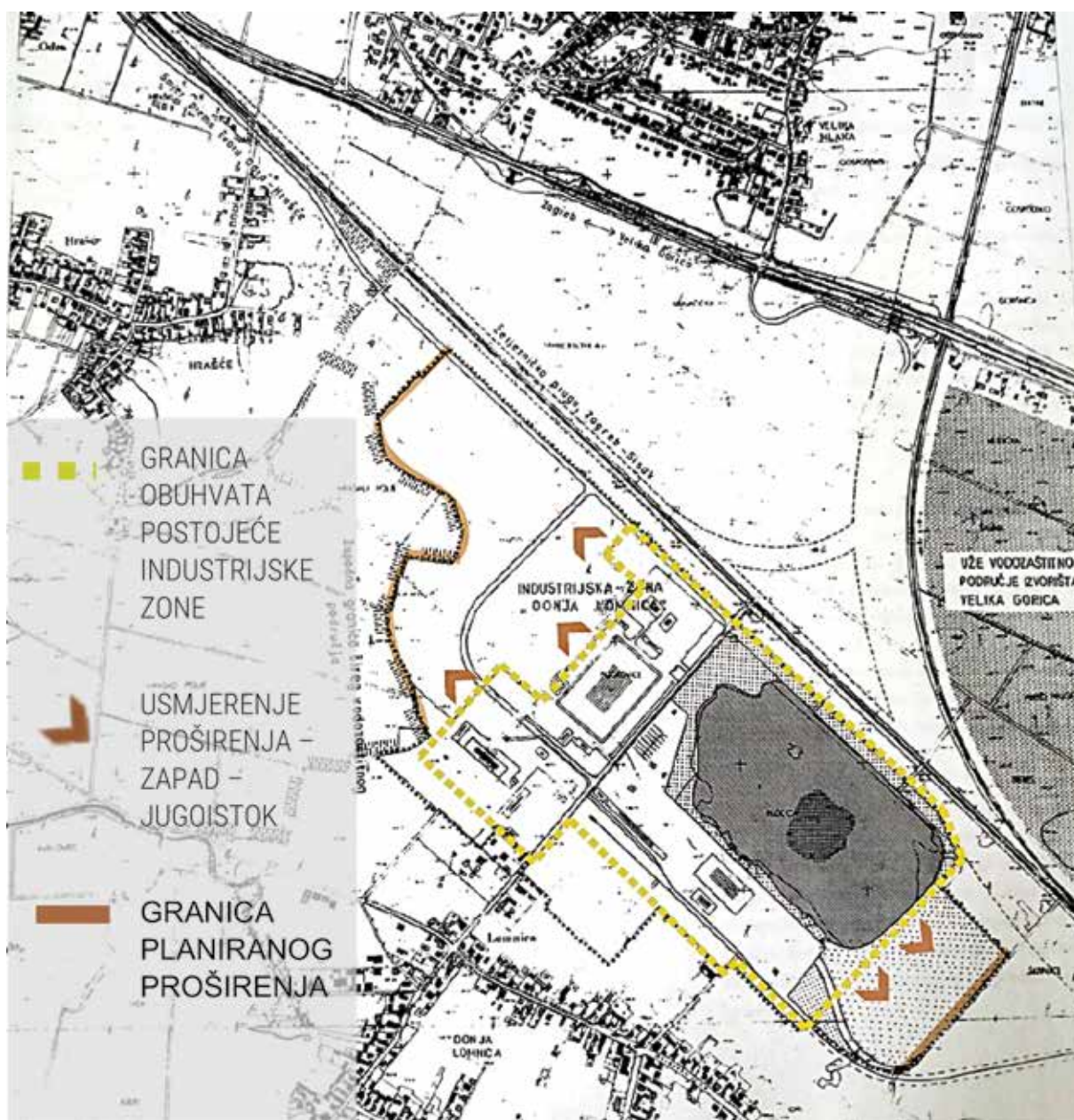
(5) i (6) Na krajnjoj južnoj strani industrijskog kompleksa, preko puta Izoinda nalazio se pogon Metalinda. Metalind je služio za proizvodnju i ugradbu građevne bravarije, a sastojao se od proizvodne hale preko puta koje su se nalazile lakirnica i spremnište te se sa sjeverne strane nalazio deponij mehanizacije. Uz Metalind nalazila se Mehanizacija unutar čijeg se obuhvata nalazilo skladište, servisne radionice, uprava i deponij raznog materijala. Industrijski ponog je služio u svrhu građevne mehanizacije.

4.1.1. Povijesni pregled prostornih planova industrijskog kompleksa Donja Lomnica

Povijesni tijek radne zone Donja Lomnica vidljiv je unutar prostornih planova uređenja Grada Velike Gorice i urbanističkih planova uređenja Radne zone Donja Lomnica u razdoblju od 1982.-2015. godine. Zadnji izrađeni urbanistički plan uređenja Donje Lomnice bio je 1999. godine, no glavni problem prilikom istraživanja UPU radne zone Donje Lomnice jest nedostupnost plana na internet stranici Grada Velike Gorice (<http://www.gorica.hr/>). Dokumenti koji su potrebni nalaze se pod klasifikacijom "Prostorni planovi" i dijele se na: Prostorni plan uređenja Grada Velike Gorice, Urbanističke planove uređenja (UPU-i) te Detaljne planove uređenja (DPU-i). Unutar UPU naselja Donja Lomnica, definirano je samo naselje, međutim dokument UPU Radne zone Donja Lomnica nije evidentiran na stranici Grada Velike Gorice. Navedeni planovi dostupni su i preuzeti u Općini grada Velike Gorice. U urbanističkom planu uređenja (UPU) Grada Velike Gorice navedene su stajaće vode čija je namjena športsko-rekreacijska, no jezero Donje Lomnice tretira se kao namjena pejzažnog zelenila. Svi podaci o kakvoći i stanju vode trebali bi biti ispitani unutar institucije Hrvatskih voda, no ispitivanje za jezero Donja Lomnica nije nikada provedeno. Također nisu dovoljno obrazloženi podaci o namjeni jezera, te mogućim aktivnostima uz jezero. Nedovoljno istraženo jezero Donje Lomnice i nedostatak ispitivanja kakvoće vode dovodi do zapuštanja i trenutačno sukcesijskog stanja koje okružuje jezero.

4.1.2. Urbanistički plan uređenja radne zone Donja Lomnica (1999.)

Urbanističkim planom uređenja radne zone Donja Lomnica (1999.) ocijenjene su mogućnosti uređivanja prostora te je propisan plan uređenja prostora. Plan uređenja prostora dokument je koji treba uzeti u obzir prilikom analize i definiranja budućih zona industrijskog kompleksa. Osim građevina predviđene su i zone parkova, park-šuma, zaštitnog zelenila, rasadnika, voćnjaka, poljoprivrede te sadržaja koji upotpunjuju sadržaj radne zone i pridonose kvaliteti prostora. Iz zabilježenih podataka potrebno je naglasiti proširenje radne (industrijske) zone u smjeru zapad i u smjeru jugoistok što je vrlo važno prilikom određivanja budućeg obuhvata industrijskog kompleksa Donja Lomnica (Slika 4).

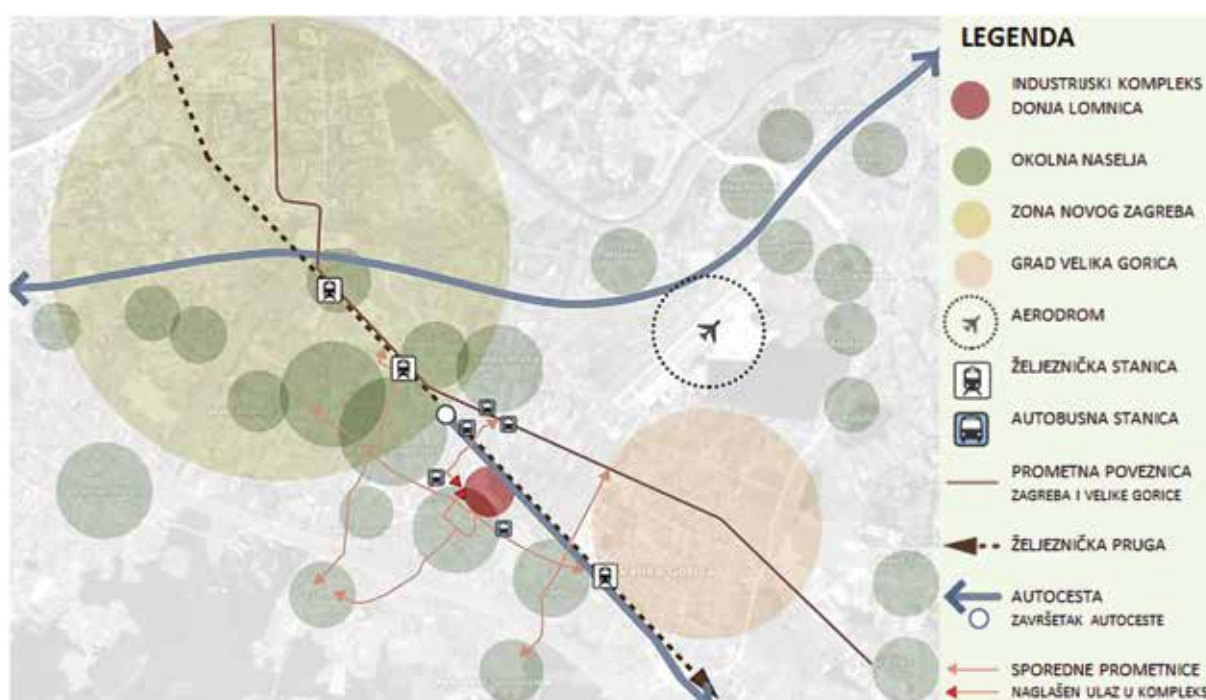
Slika 4: Karta planiranog proširenja industrijskog kompleksa Donja Lomnica

Granicu obuhvata određenu planom uređenja ne smije se prelaziti. Oblikovanje je također potrebno provoditi sukladno s navedenim planom uređenja prostora koji uključuje prijedlog prostornog rješenja baziranog na maksimalnom poštivanju zatečenih prostornih i prirodnih vrijednosti. Posebna mjera sprječavanja nepovoljnog utjecaja na okoliš je sanacija šljunčare koja je predložena kao pejzažno zelenilo. Sanacija šljunčare, kao i revitalizacija cijelog kompleksa nigdje nije zabilježena iz čega proizlazi pretpostavka da nikada nije provedena.

4.2. POSTOJEĆE STANJE I INVENTARIZACIJA INDUSTRIJSKOG KOMPLEKSA DONJA LOMNICA

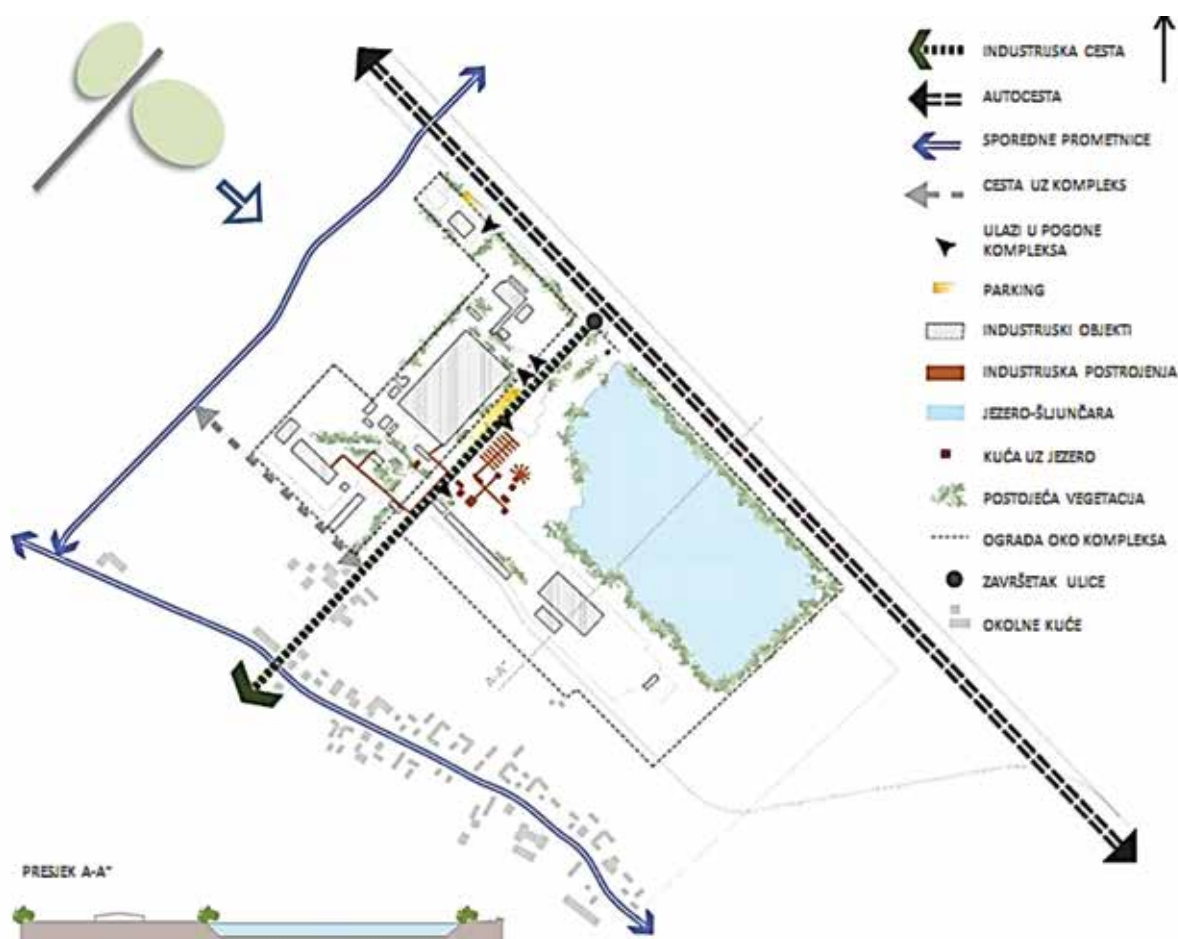
Industrijski kompleks Donja Lomnica nalazi se na rubu Zagrebačke županije, tj. grada Velike Gorice i graniči s gradom Zagrebom. Nekadašnja industrija nalazi se u naselju Donja Lomnica čija površina iznosi 14,93 km². U krugu od 5km zračne udaljenosti, sjeverno od Donje Lomnice nalaze se naselja Velika Mlaka, Veliko Polje i Mičevac, istočno se nalazi centar grada Velika Gorica, zapadno su smještene naselja Gornja Lomnica, Hrašće Turopoljsko i Odra te južno Lukavec i Gradići. Smještaj industrijskog kompleksa udaljen je cca 3km zračne udaljenosti od centra grada Velike Gorice, 4,5 km od Zračne luke dr. Franjo Tuđman i 20 km od centra grada Zagreba. Južni i jugozapadni rub zone industrijskog kompleksa čine poljoprivredne površine i kuće. Neposredno uz sjeverni rub parcele prolazi autocesta Zagreb-Sisak u smjeru SZ-JI, dok se uz istočni i zapadni rub nalaze poljoprivredne površine. Do industrijskog kompleksa vodi Industrijska cesta koja se na jugozapadu spaja s Odranskom ulicom.

Zona industrijskog kompleksa jednim se dijelom nalazi uz kuće i novoizgrađenu asfaltnu bazu dok je drugim dijelom okružena poljoprivrednim površinama. Točkasta izgradnja kuća Donje Lomnice i okolnih sela proteže se uz glavne prometnice i sporedne ulice te je zastupljenost izgradnje isprekidana poljoprivrednim površinama. Tek u centru grada Velika Gorica i njegovom širem obuhvatu prevladava izgradnja stambenih zgrada (Slika 5).

Slika 5: Kartografski prikaz uže urbanističke situacije

Sadašnji obuhvat industrijskog kompleksa Donja Lomnica iznosi cca 48 ha. Lokacija se može podijeliti u dvije glavne zone koje dijeli Industrijska cesta. Industrijska cesta u smjeru jugozapada vodi do Odranske ceste, dok u smjeru sjeveroistoka završava na kraju industrijskog kompleksa. U smjeru sjeverozapada uz kompleks nalazi se relativno nova ulica koja se spaja na Industrijsku cestu s jedne strane i sporednu prometnicu s druge strane. Na istočnoj strani nalazi se jezero veličine cca 15 ha. Rub jezera čini gusta vegetacija uz koju se nalazi ograda. Sjeverni rub jezera udaljen je cca 40m od autoceste Zagreb-Sisak. Rubovi jezera su vrlo strmi zbog iskopavanja šljunka i maksimalnog iskorištavanja rubnih dijelova jezera, no pojedini dijelovi su vidljivo blaže kosine. Uz jezero (sjeveroistok) nalazi se neuređena travnata površina i grupacije vegetacije te dva drvoreda. Na toj površini nalazi se napuštena drvena kuća, elementi za roštiljanje te elementi za sjedenje. S južne strane jezera nalaze se napušteni industrijski objekti i postrojenja Betoinda. Na zapadnoj strani nalaze se četiri ulaza u napuštene industrijske pogone Izoinid, Metalind, Mehanizacija i Indotrans. Parking se nalazi ispred Izoinida i Indocomerca (Slika 6).

Slika 6: Prikaz inventarizacije industrijskog kompleksa

4.3. Analiza stanja industrijskog kompleksa

Prethodno inventariziranim stanjem industrijskog kompleksa i utvrđivanjem problema i ciljeva uočen je potencijal za revitalizaciju i sanaciju industrijskog kompleksa. Kako bi se oblikovao odgovarajući koncept, potrebno je analizirati predmetnu lokaciju. Analizama će se utvrditi karakter prostora te koje su zone i položaji najbolji za razvoj novih funkcija i sadržaja u prostoru.

Analiziranjem šireg konteksta oko industrijskog kompleksa shematski je prikazan karakter okolnog područja (Slika 7). Područjem prevladavaju upečatljivi linearni uzorci isprepletenih poljoprivrednih površina koji zauzimaju većinu područja. Uzorci su različiti zbog raznih smjerova poljoprivrednih površina, načina obrade te uzgojne kulture. Poljoprivredne površine također ulaze u planirani obuhvat sa sjeverozapadne i jugoistočne strane što treba uzeti u obzir prilikom definiranja zonia. Uz poljoprivredne površine nalaze se naselja koja čine manju zastupljenost okolnog područja. Blizina naselja prisutna je uz gotovo cijeli južni rub planiranog obuhvata. Uzorci poljoprivrednih površina te površine naselja svojom kompleksnošću tvore ruralni karakter okolnog područja.

Slika 7: Prikaz analize uzoraka okolnog područja

Analiza karaktera industrijskog kompleksa prikazuje četiri zone (Slika 8) koje se karakterno razlikuju s obzirom na međusobne rubne kontakte zona. Prema karakterizaciji određene su zone industrijskih objekata, poljoprivrednih površina uz industriju, poljoprivrednih površina uz jezero i samo jezero.

Slika 8: Prikaz analize uzoraka okolnog područja

Središnja zona (**A**) industrijskog je karaktera i obuhvaća industrijske objekte i industrijska postrojenja te je u kontaktu sa svim ostalim zonama. S istočne strane graniči s jezerom i malim dijelom s poljoprivrednim površinama. U neposrednoj blizini južne strane obuhvata nalazi se naselje Donja Lomnica, dok zapadnom stranom graniči s poljoprivrednim površinama i sjevernom stranom s autocestom. Zona ima karakter ispresjecanog, poluizgrađenog i sukcesijskog prostora te je poželjno zadržati otvorenost prostora i u budućoj namjeni maksimalno ga prilagoditi. Izgrađenost je potrebno zadržati te opločene površine iskoristiti u svrhu višenamjenskih otvorenih prostora što će doprinijeti putovanju kroz prostor nekadašnje industrije te sačuvati osnovni industrijski karakter.

Ostacima industrijskih elemenata nalaze se na samom ulaznom dijelu te ih je potrebno maksimalno očuvati i i glasiti.

Zona jezera i prostora uz jezero (**B**) zauzima veliku površinu te najvećim dijelom graniči s industrijskom zonom. Na sjevernoj strani jezero se nalazi u blizini autoceste, a na istočnoj uz poljoprivredne površine. Postojeću boravišnu zonu koja se nalazi na kontaktnom području industrijskog i poluprirodnog karaktera važno je zadržati i raščlaniti. Jezero je izlomljenog pravilnog oblika i zbog toga je nužno rasterećenje pojedinih ravnih rubova u fluidne rubove. Jezero šljunčare atraktivan je segment cijelog područja te je zbog toga potrebno funkcionalno adaptirati boravišne zone i atrakcije.

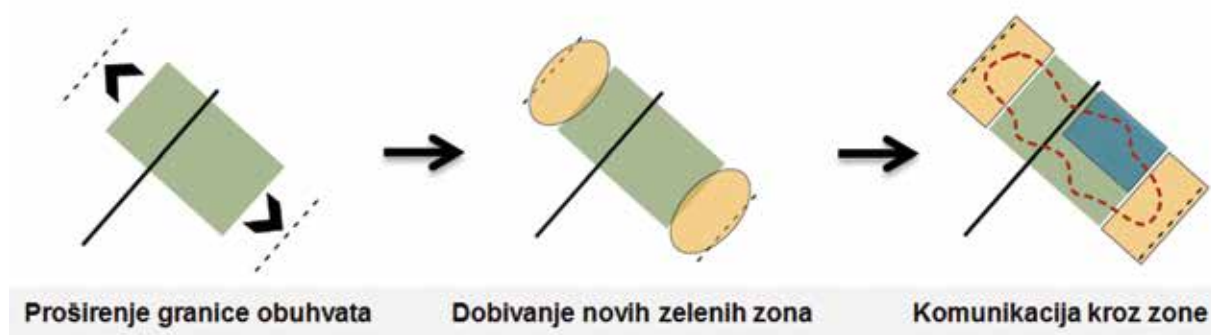
Zona poljoprivredne površine (**C**) nalazi se duž istočne strane obuhvata. Poljoprivrednoj površini poseban naglasak daje jezero šljunčare s kojim graniči na zapadnoj strani. Uz južni dio nalazi se naselje, a uz istočni se proteže ostatak poljoprivrednih površina koji također završava naseljem. Pogodnost ravnog i velikog prostora uz jezero otvara mogućnost višestrukih povezanih funkcija. Također velika blizina naselja omogućuje potrebu ambijenta za mlade i djecu. S ciljem razvoja što prirodnijeg karaktera i poticanja bioraznolikosti potrebno je u prostor uz jezero unijeti vegetaciju šumskog tipa. Dok je u kontaktu zone industrijskog i poluprirodnog karaktera na krajnjem južnom rubu važno je uskladiti buduće namjene te ih povezati na adekvatan način.

Posljednja zona je također zona poljoprivredne površine (**D**) koja se nalazi na istočnoj strani obuhvata. Međutim granicu ove poljoprivredne površine čini prometnica sa zapadne i južne strane te industrijska zona s istočne i sjeverne strane. Sa suprotne strane prometnice u velikoj se zastupljenosti protežu različiti uzorci poljoprivrednih površina. Samim time stvara se novi agrikulturni doživljaj koji je moguće iskoristiti kao prioritet budućeg razvoja na rasteru poljoprivrednih površina. S obzirom na ponešto veću udaljenost od naselja i veliku blizinu prometnice, u zoni je potrebno osigurati sadržaje sportskih aktivnosti i osigurati pravilnu mrežu komunikacija i sadržaja.

4.4. Kompozitna analiza

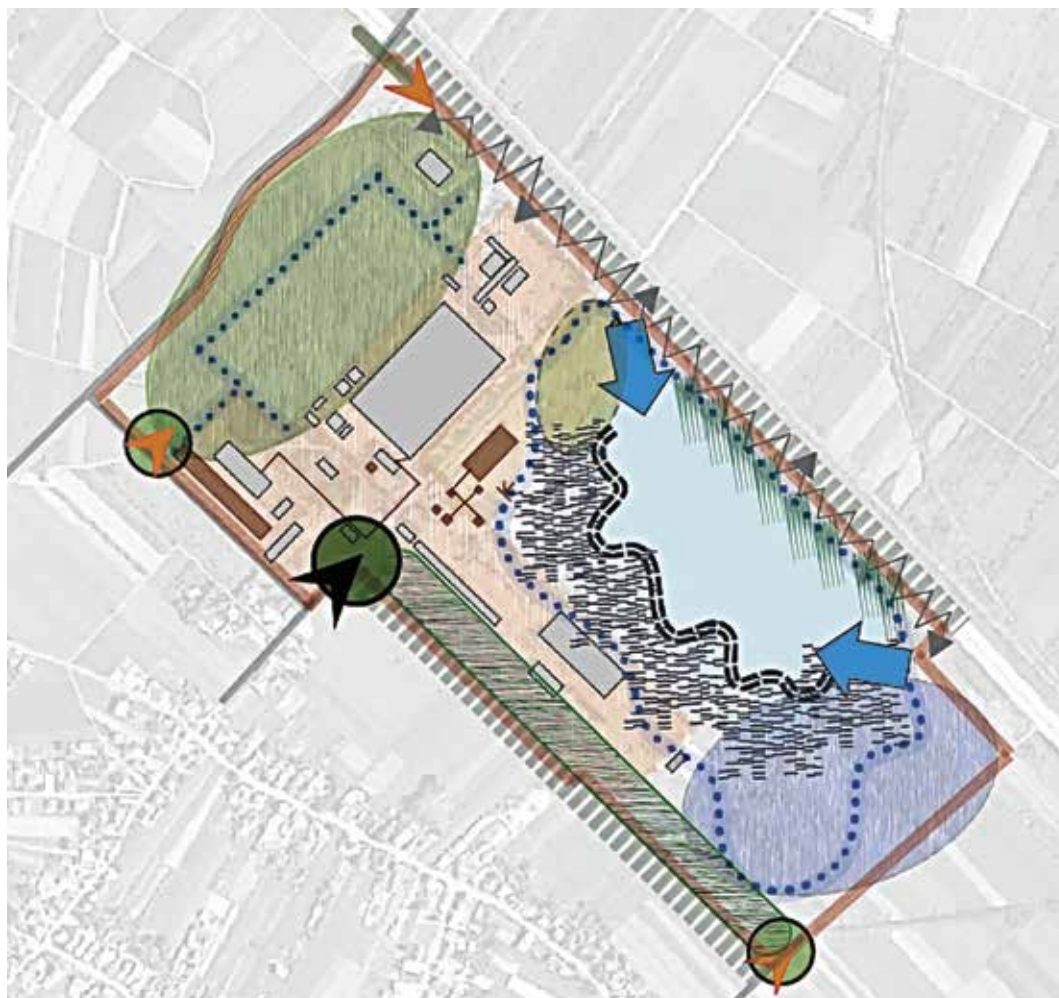
Kompozitna analiza uključuje skupnu kartu svih potrebnih analiza u kojoj su jasno određeni ulazi, definirane glavne pješačke komunikacije, potreba značajnijeg biljnog pokrova, vizualne kvalitete prostora te smještaj sadržaja u industrijskom kompleksu.

Proširenjem granice obuhvata industrijskog kompleksa (**Slika 9**), čija nova površina ukupno iznosi 88.2 ha, dobivene su nove zelene zone koje pogoduju razvoju potrebnih sadržaja u prostoru. Glavni ulaz definiran je nekadašnjom glavnom prometnicom koja vodi do industrijskog kompleksa. Sporedni ulazi određeni su smjerovima iz naselja Donja Lomnica, susjednog naselja Hrašće te prometnice koja čini glavnu povezanost s gradom Zagrebom i Velikom Goricom.

Slika 9: Shematski prikaz razvoja komunikacija kroz zone

Cijeli kompleks potrebno je podijeliti u četiri zone koje su povezane pješačko-biciklističkom komunikacijom. Potrebno je osigurati glavne komunikacije: 1. otvorenu komunikaciju u središnjoj zoni industrijskog kompleksa koja se povezuje s preostale tri zone, 2. komunikaciju koja povezuje i prolazi zonom na zapadu te se nadovezuje na središnju zonu industrijskog kompleksa, 3. komunikaciju koja povezuje jezero i zonu na istoku te se nadovezuje na industrijsku zonu.

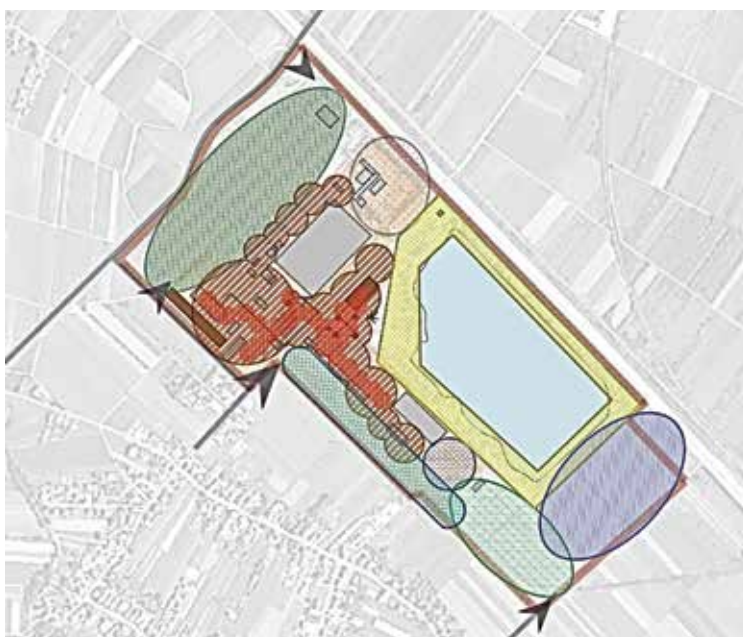
Slika 10: Prikaz kompozitne analize

Središnju industrijsku zonu karakteriziraju objekti i elementi industrijskih postrojenja te otvorene opločene komunikacije koje povezuju industrijske pogone. Cijeli prostor potrebno je maksimalno zaštititi i uključiti povijesna industrijska postrojenja na način stvaranja otvorenih površina različitih funkcija. Potreba unošenja različitih funkcija proizašla je iz težnje uključivanja raznih aktivnosti i struktura unutar industrijskog prostora. Na taj način stvara se potreba otvorene pješačke površine kroz industrijsku baštinu koja pogoduje razvoju edukativnih prostora, otvorenog prostora raznih manifestacija, izložbenih prostora i sl. Zapadna zona ravnog je terena poljoprivrednih površina. Blizina prometnice i nešto veća udaljenost od naselja pogoduje razvoju oblikovanja sportskih sadržaja. Zapadna zona najpogodnija je za formiranje sportskih terena unutar uzoraka poljoprivrednih površina na način da se stvori agrikulturni park. Istočna zona najbliža je naselju te je u njemu potreban smještaj dječjeg igrališta na način povezivanja i iskorištavanja industrijskih struktura. Istočna zona također je pogodna za razvoj guste vegetacije kako bi se istaknula od ostatka kompleksa i okolnih poljoprivrednih površina te kako bi se prije svega potaknula biološka raznolikost. Unošenjem šumskog pokrivača prostor pogoduje smještaju raznolikih rekreativnih sadržaja (pojedinačni i grupni poligoni, raznolike staze).

Unutar zone jezera potrebno je osigurati više različitih boravišnih prostora, te je zbog toga obalu jezera potrebno u pojedinim dijelovima što više razviti kako bi se dobio izravan doticaj s jezerom. Duž sjeverne strane jezera nalazi se postojeća vegetacija i uzak longitudinalan prostor te blizina autoceste. Vegetaciju uz rub jezera potrebno je maksimalno očuvati te stvoriti dodatnu vizualnu barijeru prema autocesti. Glavni boravišni prostor potrebno je formirati na području postojećeg boravišnog prostora kako bi se dobila željena povezanost s industrijskim kompleksom te ostvarila duboka vizura na istočni dio kompleksa i šumoviti rekreacijski dio (Slika 10).

4.5. Zoning

Funkcionalan zoning proizašao je iz prethodno analiziranog industrijskog kompleksa, pripremljenog projektnog programa te kompozitne analize u kojoj je predviđen najpogodniji smještaj sadržaja potrebnih korisnicima prostora.

Slika 11: Prikaz zoninga

Osnovni raspored zona definiran je različitim karakterima industrijskog kompleksa. Industrijski je karakter prepoznatljiv u središnjem dijelu gdje su predviđene zone javnih, kulturnih i edukativnih sadržaja. Velike otvorene površine pogoduju smještaju takvih zona. Poljoprivredne površine predstavljaju agrikulturni karakter te je zapadni dio zbog izravnog doticaja s prometnicom najpogodniji za smještaj sportske zone kao agrikulturnog parka. Uz jezero su smještene različite boravišne zone koje vode do krajnjeg istočnog dijela. Istočni dio pogodan je za smještaj rekreacijske zone zbog blizine jezera i biciklističke staze koja okružuje jezero. Na samom južnom kraju istočnog dijela smješteno je dječje igralište zbog blizine naselja i najveće prometne udaljenosti. Uz navedene zone u istočnom dijelu, potrebno je unijeti gustu vegetaciju koja pogoduje razvoju navedenih sadržaja. Zonu vizualne zaštite potrebno je osigurati uz sjeverni i južni dio granice obuhvata (Slika 11).

4.6. Smjernice za izradu oblikovnja koncepta

U sklopu prostornih analiza i provedenog zoninga dobivena su detaljna polazišta za određivanje smjernica. Smjernice uvjetuju način razvoja oblikovanja koncepta industrijskog kompleksa Donja Lomnica te su u svrhu toga propisane opće smjernice i smjernice za svaku pojedinu zonu.

Opće smjernice:

- Očuvati izvornu povijesnu strukturu industrijske baštine i uključiti je u novu funkcionalnu strukturu
- Predvidjeti način stvaranja inovativnih prostornih odnosa i visoke ambijentalne vrijednosti
- Uspostaviti kvalitetan odnos s naseljem i neposrednom okolinom
- Koristiti višenamjenski pristup koji stvara raznovrsnost sadržaja, pješačko-biciklističke infrastrukture i vegetacije

1. Smjernice za industrijsku zonu (kulturna baština)

Zeleni sustav

- Integrirati industrijsku baštinu kroz edukativni sadržaj (radionice, mogućnost informativnog sudjelovanja u pojedinim segmentima radnog procesa, vidikovac s pogledom na cijeli kompleks i sl.)
- Zadržati i rekonstruirati postojeću otvorenu površinu dvorišta Indostrans (sjeverna stana) u svrhu raznih manifestacija, koncerata i kulturnih događaja
- Vizualno istaknuti posebna industrijska postrojenja (Betoninda, Izoininda, Metalinda, Mehanizacije) te ih iskoristiti kao skulpturalnu industriju
- Osigurati multifunkcionalne plohe koje mogu biti i u obliku travnatih površina
- Unutar otvorene površine Betoninda (istočna strana) osigurati prostor otvorene galerije s pogledom na jezero (izložbe na otvorenom)
- Uz rub južne strane Betoninda pored željezničkog kolosijeka planirati razvoj interaktivnih sadržaja za djecu i odrasle (edukativni labirint) te osigurati vizualnu zaštitu prema naselju u obliku guste visoke vegetacije
- Maksimalno očuvati dio postojeće vegetacije uz pogone (posebice drvored uz Industrijsku cestu)

- Novu vegetaciju planirati uz pješačku komunikaciju i pojedina industrijska postrojena na način djelomične otvorenosti prema industrijskim postrojenjima.

Pješački sustav

- Glavni ulaz planirati na južnoj strani, kao logičan kontinuitet nekadašnje glavne Industrijske ceste
- Iskoristiti dio postojeće prometne infrastrukture za planiranje pješačke komunikacije te ju otvarati prema vizualno istaknutim industrijskim postrojenjima
- Planirane pješačke komunikacije povezati sa zonama na istoku i zapadu te sa zonom jezera
- Planirati manja boravišta uz pješačku komunikaciju
- Prilagoditi pješačku infrastrukturu i boravišta osobama s invaliditetom
- Biciklističke staze planirati uz rub zone na sjevernoj i južnoj strani

2. Smjernice za zapadnu zonu (agrikulturni park)

Zeleni sustav

- Iskoristiti postojeću organizaciju prostora agrikulturnog karaktera u funkciji sportsko-rekreacijskih sadržaja (nogomet, tenis, skvoš, košarka itd.)
- Sportske terene potrebno je planirati od juga prema sjeveru zbog blizine prometne komunikacije
- Između sportskih terena osigurati otvorene površine (travnate ili opločene) s raznim sadržajima (boravak, dječje igralište, tržnica)
- Planirati nekoliko većih boravišnih zona uz sportske sadržaje
- Tržnicu osigurati u južnoj zoni zbog prometne dostupnosti i lakšeg transporta
- Sportske sadržaje odvojiti plohama koje mogu biti u obliku travnatih površina, voćnjaka, ratarskih kultura, modelacija terena, guste vegetacije
- Planirati novu vegetaciju (vizualna zaštita) uz sjeverni, južni i zapadni rub zone
- Unutar zone osigurati novu vegetaciju na način usmjeravanja uz planirane strukture

Pješački sustav

- Ulaz u zapadnu zonu omogućiti s južne strane
- Glavnu komunikaciju usmjeriti iz ulaza na jugu do krajnjeg sjevernog dijela obuhvata te je u tom dijelu povezati s pješačko-biciklističkom komunikacijom
- Sporedne staze planirati uz rub planiranih sadržaja

3. Smjernice za zonu jezera (eko park jezero)

Zeleni sustav

- Osigurati održivi ekosustav koji se temelji na obnovi vode kroz sadnju autohtonih biljnih vrsta, koje uključuju i vodene vrste, kako bi se očuvala i unaprijedila biološka raznolikost

- Jezero se nalazi unutar (III) šire vodozaštitne zone vodocrpilišta „Velika Gorica“ te treba osigurati sustav odvodnje zbog uklanjanja podzemnih zagađenja
- Obalu jezera raščlaniti na način stvaranja različitih tipova odmorišta kroz pristup individualnog ugođaja svakog odmorišta (tribine za sjednje, boravak uz vodeno bilje, boravak na plaži, platoi-vidikovci)
- Rub jezera (zapad, jug, istok) planirati kroz unošenje različitih materijala (pijesak, kamenje, biljke)
- Uz sjevernu stranu zadržati postojeći nagib te maksimalno očuvati postojeću vegetaciju zbog stabilizacije kosine.

Pješački sustav

- Predvidjeti kružnu pješačko-biciklističku komunikaciju koja obuhvaća i zonu na istoku te se povezuje s industrijskom zonom
- Sporedne pješačke komunikacije planirati u dvije razine: jedan dio pješačke komunikacije uz rub jezera te jedan dio pješačke komunikacije u gornjoj razini tla.

4. Smjernice za istočnu zonu (šumski park)

Zeleni sustav

- Unutar središta zone šumskog parka planirati rekreacijske sadržaje, a uz rub zone na jugu planirati dječje igralište
- Osigurati raznolike otvorene površine i staze za rekreacijske sadržaje (tartan, pijesak, trava)
- Unutar otvorenih površina raščlaniti tematske rekreacijske poligone (street workout, fartlek, parkour)
- Predvidjeti veću međusobnu udaljenost između rekreacijskih sadržaja u obliku različitih staza za trčanje
- Dječje igralište povezati s industrijskom zonom na zapadu te osigurati različit kontinuitet dječjih sadržaja
- Unutar dječjeg igrališta osigurati različite otvorene površine (tartan, beton, pijesak, trava)
- Glavnu zonu dječje igre orijentirati uz pješačku komunikaciju koja povezuje zapadni ulaz s glavnom pješačko-biciklističkom komunikacijom
- Unutar zone šumskog parka osigurati novu gustu visoku vegetaciju, te uz dječje igralište planirati kombinaciju nove vegetacije i otvorenih travnatih površina

Pješački sustav

- Iskoristiti dio postojećeg makadama koji vodi do ulaza industrijskog kompleksa na jugu te ga adekvatno urediti (asfalt, nogostup za pješačke)
- Pješačke komunikacije planirati uz dječje igralište i otvorene površine rekreacijskih sadržaja te ih povezati s glavnom kružnom pješačko-biciklističkom komunikacijom

4.7. Opis koncepta

Industrijski kompleks Donje Lomnice interpretiran je kroz cirkulaciju četiri različita parka koji svojom povijesnom funkcijom te raznim namjenama prostora postaju osnova novog karakterističnog otvorenog prostora. Koncept se sastoji od snažne opločene površine koja povezuje istočni i zapadni dio. Različiti doživljaji postignuti su različitim vizurama i orijentirima te je prostorna organizacija vidljiva kroz različit pristup oblikovanju (Slika 14).

Opločenom površinom dominiraju ostaci industrijske baštine u funkciji edukativne interakcije ponovnog otkrivanja društvene vrijednosti tog prostora. Istraživanje prostora uvjetuju vizualne informacije te kretanje kroz prostor. Kako bi se postigla takva pustolovina, pojedini dijelovi djelomično su skriveni tako da se korisnike prostora navede na istraživanje cijelog industrijskog kompleksa. Ulazom u industrijski kompleks, industrijska baština proteže se prema sjeveru, istoku i zapadu s posebnim naglascima na pojedina industrijska postrojenja. S jedne strane ulaza vidljiv je deponij mehanizacije popraćen industrijskim strukturama koji se nadovezuje na industrijske strukture visokih cijevi. Nasuprot navedenih industrijskih elemenata, uz nekadašnju zonu Betonare nalazi se postrojenje separacije agregata i visoke betonare koji su jedan od akcenata industrijskog parka vidljivog iz svih dijelova naselja (Slika 12 i 15). Uz glavnu halu, višestrukim su štapićastim oblicima popraćenim vegetacijom smješteni elementi betonskih konstrukcija i pergola kao simbola proizvodnje tog pogona. Betonske konstrukcije dio su prostora za izložbe na otvorenom koji pružaju pogled prema velikom jezeru. Na krajnjem sjevernom dijelu industrijske zone nalazi se velika otvorena površina koja služi svrsi raznih manifestacija i događaja te je također u bliskom doticaju s jezerom. U zapadnom dijelu nalazi se sportska zona smještena unutar agrikulturne površine (Slika 13). Razne sportske površine poput nogometnih, teniskih, košarkaških i mnogih drugih terena, nalaze se uz ortogonalan raster komunikacije agrikulturnog parka. Pravilan raster staza i terena popraćen je agrikulturnim sadržajima i vegetacijom kako bi se što više naglasila ortogonalnost agrikulture.

Eko park jezero (Slika 16 i 17) svojim obujmom zauzima velik dio industrijskog parka te uvelike doprinosi atraktivnosti područja. Jezero okružuje primarna i sekundarna kružna komunikacija uz koju se nalazi niz manjih boravišta i glavno boravište na sjeveru. Primarna, glavna komunikacija služi za pješake i bicikliste, a sekundarna, sporedna komunikacija nalazi se uz samu plažu jezera te vodi od glavnog boravišta na sjeveru do krajnjeg istočnog dijela. Unutar glavnog boravišta nalazi se drvena kuća te se u njoj mogu organizirati razne vožnje po jezeru. Obala nudi razna boravišta i aktivnosti popraćenih tribinama za sjedenje, eko šetnicom okruženom vodenim biljem, drvenim platoima i sl. Istočni dio, tj. šumski park (Slika 18) prepoznatljiv je po rekreativnim sadržajima smještenim u gustom vegetacijskom okviru. Rekreatijska zona sastoji se od street workوتا, parkoura i fartleka. Osnovna ideja je povezivanje različitih staza (tartan, pijesak) kroz veće udaljenosti kako bi se rekreativcima omogućio veći i različitiji intezitet rekreacije. U krajnjem istočnom dijelu, najbližem naselju smještena je zona za dječju igru te zona interakcije odraslih i djece. Mreža točaka za igru i interakciju proteže se duž južnog ruba šumskog parka i industrijske zone te uključuje dječje igralište, skate park te edukativan labirint za interakciju djece i odraslih.

Slika 12: Prikaz presjeka kroz industrijsku zonu
(kulturna baština)

Slika 13: Prikaz presjeka kroz zapadnu zonu
(agrikulturni park)

Slika 14: Prikaz koncepta industrijskog kompleksa Donja Lomnica

Slika 15: Prikaz presjeka kroz industrijsku zonu (industrijska baština)

Slika 16: Prikaz presjeka kroz zonu jezera (eko park jezero)

Slika 17: Prikaz presjeka kroz zonu jezera (eko park jezero)

Slika 18: Prikaz presjeka kroz istočnu zonu (šumski park)

5. ZAKLJUČAK

Industrija se često doživljava kao devastiran, istrošen i nepopravljiv krajobraz. Rezultat istražene dokumentacije industrijske baštine u Hrvatskoj jest spoznaja o nedovoljno očuvanoj industrijskoj baštini, kao i nepostanje adekvatne zaštite brojnih industrijskih zona. Jedini način poimanja napuštene industrije u Hrvatskoj definiran je kroz *brownfield* područja, predstavljajući vrijedan prostorni resurs za buduće korištenje (ali bez shvaćanja važnosti analize industrijskih prostora u svrhu njihove revitalizacije tj. reinterpretacije). Međutim, u svijetu djeluje nekoliko organizacija koje manifestiraju važnost napuštene industrije na nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini. Na taj način organizacije promiču pozitivnu sliku industrijske baštine i osviješćuju širu javnost o potencijalu industrijskih područja. Brojni svjetski primjeri prikazuju njihovu skrivenu jedinstvenost, te upravo zbog toga sve više nastaju projekti sanacije i revitalizacije industrijskih područja. Istraženi rezultati suvremenih projekata sanacije i revitalizacije potvrdili su višestruku vrijednost glede zaštite i očuvanja industrijskih područja. Zahtjevi sanacije i revitalizacije uključuju sveobuhvatno sagledavanje industrijskih područja kao domene očuvanja prirode i okoliša.

Industrijski kompleks Donja Lomnica nudi iznimnu povijesnu kvalitetu koja datira iz 60-ih godina 20. stoljeća. Dugi niz godina, industrijski kompleks ostvario je svoj vrhunac te je bio glavna žarišna točka za stanovnike naselja Donja Lomnica i okolnih naselja. Uviđajući prostornu kvalitetu i značaj industrijskog kompleksa Donja Lomnica, utvrđuje se nedovoljno dokumentiran povijesni razvoj industrijskog kompleksa.

Detaljnou inventarizacijou zatečenog stanja i prostornim analizama naglašavaju se povijesne vrijednosti te posebnost i položaj industrijskog kompleksa. Osim povijesnih industrijskih postrojenja i pogona, industrijski kompleks se ističe po velikom eksploatacijskom jezeru te mnogim biljnim i životinjskim vrstama. Primarnim određivanjem karakteristika industrijskog krajobrazu utvrđene su opće i detaljne smjernice svake pojedine zone. Koncept se bazira na autohtonim resursima ruralnog područja Donje Lomnice i šire okolice. Time je dobiven novi identitet koji povezuje prošlost i budućnost, generirajući četiri zone različitih parkova u jednu cjelinu. Kroz višenamjenske zone prikazano je buduće korištenje napuštenog industrijskog kompleksa.

U konačnici, sanacijom i revitalizacijom industrijskog kompleksa Donja Lomnica, postiguo bi se uravnotežen odnos između socijalnih i ekoloških sastavnica. Također, u različitoj mjeri i obliku vraća nove ili početne vrijednosti naselja Donja Lomnica kao ishodišta povijesti. Na taj način industrijski kompleks Donja Lomnica uključuje funkcionalnost prostora, zaštitu biljnog i životinjskog svijeta te poticanje turističkog potencijala i krajobraznog prostora između grada Zagreba i Velike Gorice. Krajobraz utemeljen na industrijskoj baštini pridonosi stvaranju simboličkih vrijednosti i može postati ključan čimbenik održivog korištenja industrijske baštine.

LITERATURA

Članci iz časopisa

- [1] Arčabić G. (2007). ZAGREBAČKA INDUSTRIJSKA BAŠTINA U REGISTRU KULTURNIH DOBARA REPUBLIKE HRVATSKE – PREGLED, STANJE, POTENCIJALI. IM 38 (1-2) 2007., 22-29.
- [2] Bagarić M. (2010). POVIJEST, STANJE, PERSPEKTIVE. MODERNIZACIJA NA PERIFERIJI CARSTVA: ZAGREBAČKA INDUSTRIJSKA BAŠTINA 1862 – 1918. Muzej grada Zagreba, 26/1-25/4, 50-51.
- [3] Božić N., Gašparović S. (2007). IBA EMSCHER PARK- KREATIVNI PRISTUP INDUSTRIJSKOM NASLJEĐU. IM 38 (1-2) 6-21.
- [4] Cifić I. (1988). INDUSTRIJALIZACIJA I RURALNE SREDINE. Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Jugoslavija, 37-43.
- [5] Ifko S. (1998). ARHITEKTURNA BAŠTINA INDUSTRIJALIZACIJE – MOGUĆNOST PONOVNE UPORABE. IZ MUZEJSKE TEORIJE I PRAKSE, 89-93.
- [6] Perović S., Kurtović Fiolić N. (2012). BRAUNFELD REGENERACIJA – IMPERATIV ZA ODRŽIVI URBANI RAZVOJ. Građevinar 64 (2012) 5, 373-383
- [7] Šimparga S. (2013). INDUSTRIJA JE DIO IDENTITETA ZAGREBA. Zarez – Dvotjednik za kulturu i društvena zbivanja.

Studije, strategije i prostorno-planska dokumentacija

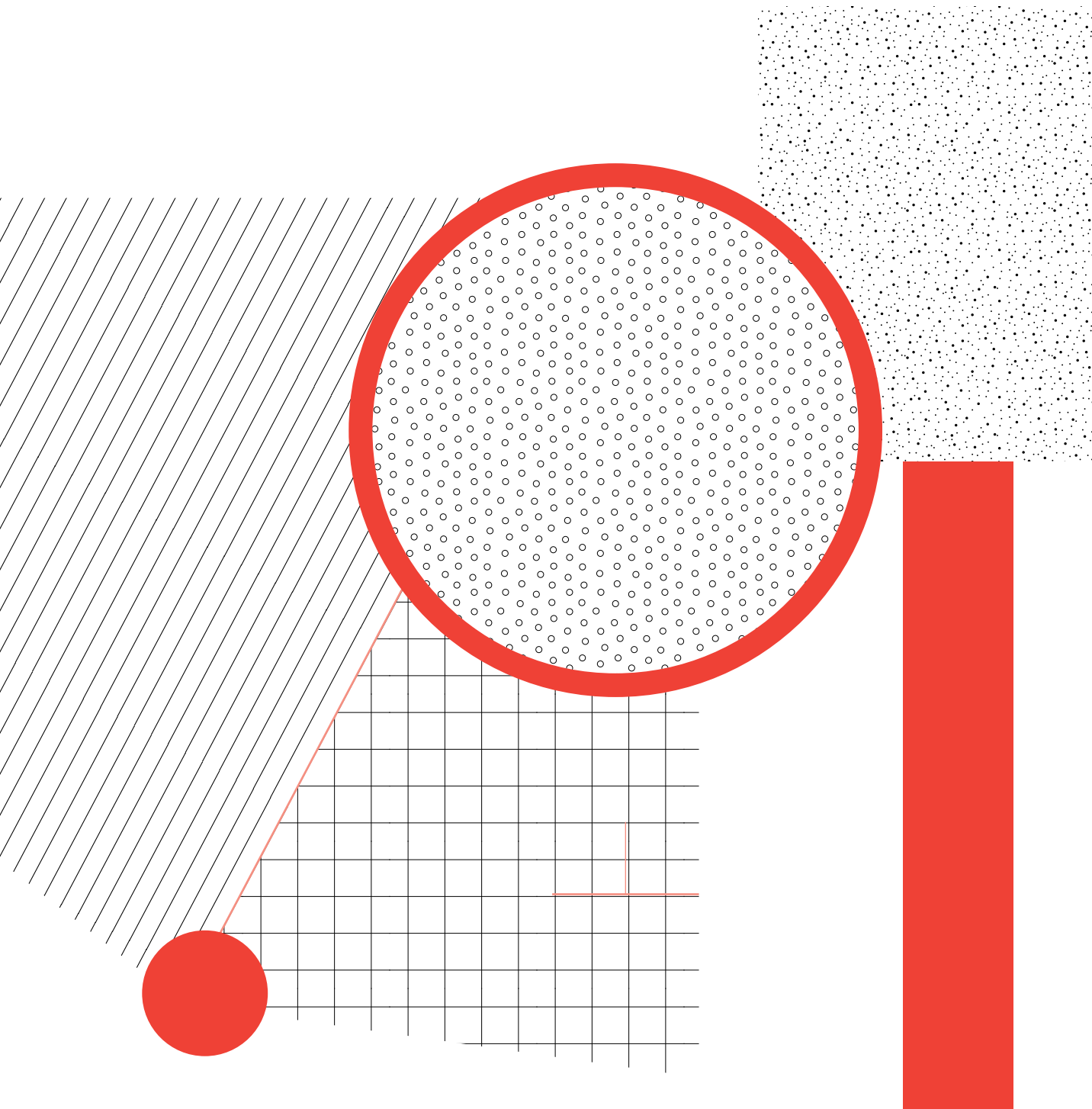
- [8] Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. (2011). STRATEGIJA ZAŠTITE, OČUVANJA I ODRŽIVOG GOSPODARSKOG KORIŠTENJA KULTURNE BAŠTINE REPUBLIKE HRVATSKE ZA RAZDOBLJE 2011.–2015. ZAGREB
- [9] STRATEGIJA OČUVANJA, ZAŠTITE I ODRŽIVOG GOSPODARSKOG KORIŠTENJA KULTURNE BAŠTINE REPUBLIKE HRVATSKE ZA RAZDOBLJE 2011-2015.
- [10] STRATEGIJA PROSTORNOG RAZVOJA REPUBLIKE HRVATSKE (2017).
- [11] STRATEGIJA PROSTORNOG UREĐENJA REPUBLIKE HRVATSKE (1997).
- [12] STUDIJA I STRATEGIJA RAZVOJA ZELENE INFRASTRUKTURE GRADA SISKI, Studij Krajobrazna Arhitektura Sveučilište u Zagrebu Agronomski Fakultet.
- [13] STUDIJA UTJECAJA NA OKOLINU INDUSTRIJSKE ZONE DONJA LOMNICA (1992.).
- [14] URBANISTIČKI PLAN UREĐENJA RADNE ZONE DONJA LOMNICA (1999.).

Knjige

- [15] Bandarin F., Van Oers R. (2012). **THE HISTORIC URBAN LANDSCAPE-MANAGING HERITAGE IN AN URBAN CENTURY**
- [16] Falser M. (2001). **IS INDUSTRIAL HERITAGE UNDER-REPRESENTED ON THE WORLD HERITAGE LIST?**. UNESCO World Heritage Centre, Asia-Pacific Region
- [17] Kungolas A., Brebbia C.A., Beriatos E. (2007). Sustainable Development and Planning III- Volume 1, **U:SUSTAINABLE RECLAMATION OF INDUSTRIAL AREAS IN URBAN LANDSCAPES** (Loures L., Panagopoulos T.) Department of Landscape Architecture, Faculty of Engineering of Natural Recourses, University of Algarve, Portugal
- [18] Loures L., Heuer T. (2008). **MULTIFUNCTIONAL CLUSTERS IN POST-INDUSTRIAL LANDSCAPES RISING FROM WHAT'S LEFT**. WSEAS TRANSACTIONS on ENVIRONMENT and DEVELOPMENT

Izvori s web stranica

- [19] <http://www.e-faith.org/>.
- [20] <https://www.erih.net/>.
- [21] <https://geoportal.dgu.hr/>.
- [22] <http://www.industrialheritage2015.eu.>
- [23] <https://www.zagreb.hr/>.
- [24] <https://www.icomos.org/>.
- [25] <https://ispu.mgipu.hr/>.
- [26] <https://www.min-kulture.hr/>.
- [27] <http://ticcih.org/>.

Mr. Ivica Sivrić , dipl. ing in agriculture

REDAH, Bulevar narodne revolucije 15, 88000 Mostar,
e-mail: ivica@redah.ba

Mr. Himzo Tule, dipl. ing in agriculture

REDAH, Bulevar narodne revolucije 15, 88000 Mostar,
e-mail: tule@redah.ba

17

ŠKOLA RURALNOG TURIZMA

SCHOOL OF RURAL TOURISM

Sažetak / Abstract:

Zadnjih dvadesetak godina zahtjevi novije generacije turista, a time i turističko tržište se sve više segmentira, te na taj način nastaju i posebni oblici turizma. Taj trend je uočen i u Zemljama zapadnog Balkana. Ovakav razvoj turizma nameće potrebu oblikovanja novijih i raznovrsnijih turističkih proizvoda, kako bi potrebe suvremenih turista bile zadovoljene. Taj trend su prepoznali partneri na projektu „LANDS –sljedeća destinacija Balkan“ (decembar 2017. – februar 2021.) financiran kroz ERASMUS+ program te pripremili dvije grupe treninga za potrebe razvoja agroturizma, kako bi podigli nivo kvalitete usluga, ohrabрили nove davaoce , te ih upozorili na prepreke i izazove. REDAH ,kao jedan od partnera na projektu , je na osnovu poznavanja potreba, koristeći materijal projekta razvio „Školu ruralnog turizma“ kao proizvod prilagođen postojećim ali i novim davaocima usluga sa ruralnih područja. Škola ima za cilja da upozna trenutne i potencijalne davaoce usluga sa svim aspektima i specifičnostima ove djelatnosti kako bi mogle donijeti adekvatnu poslovnu odluku. Unatoč problemima sa pandemijom Corona 19 virusa uspjelo se tokom aprila 2021. godine organizirati jedna Škola ruralnog turizma na području Hercegovine.

Ključne riječi: škola , turizam, ruralno, edukacija

In the last twenty years, the demands of the new generation of tourists, and thus the tourist market, are more and more segmented and thus special forms of tourism are emerging. This trend detected in the countries of the Western Balkans. This development of tourism imposes the need to design newer and more diverse tourist products so that the needs of modern tourists

fulfilled. This trend was recognized by the partners in the project "LANDS – the next destination in the Balkans" (December 2017 – February 2021) funded through the ERASMUS + program and prepared two groups of training for agritourism development, to raise the quality of services, encourage new providers and warned of obstacles and challenges. REDAH, as one of the partners in the project, based on the knowledge of needs, using the project material developed the "School of Rural Tourism" as a product adapted to existing and new service providers from rural areas. The school aims to inform current and potential service providers of all aspects and specifics of this activity so that they can make an adequate business decision. Despite the problems with the Corona 19 virus pandemic, one School of Rural Tourism in Herzegovina organized during April 2021.

Key words: school, tourism, rural, education

UVOD

Asocijacija za ekonomski razvoj Hercegovine REDAH, sa sjedištem u Mostaru, je nevladina, neprofitna i neovisna agencija koju su osnovali akteri regionalnog gospodarskog razvoja u svrhu promicanja, koordinacije, planiranja i provedbe razvojnih aktivnosti u regiji. Rad REDAH-a zasnovan je na partnerstvu između javnog, privatnog i nevladinog sektora.

U okviru svoje misije i definiranih ciljeva, REDAH provodi različite aktivnosti kako bi ispunio prioritete regionalnog razvoja, koji predstavljaju osnovu za aktivnosti REDAH-a. Sve aktivnosti temelje se na prethodno napravljenim analizama i utvrđenim potrebama. REDAH svoje provodi ciljeve ispunjava pripremom, pisanjem i implementacijom projekata sa fokusom na područja za koje posjeduje kapacitete, te koja su značajna za ekonomski rast Hercegovine :

- Podrška razvoju lokalnih zajednica
- Ruralni razvoj i poljoprivredu
- Turizam
- Poduzetništvo

U svom dosadašnjem radu od 2004 je implementirano projekata u vrijednosti preko 15 miliona eura.

Jedan od sektora u kojima je REDAH posebno involviran je ruralni razvoj regije i cijele BiH. U sklopu njega osnovni projekti i aktivnosti su bazirane na podršci razvoju poljoprivrede, ruralnog turizma i zaštiti okoliša.

Svoje aktivnosti u tom sektoru je provodio kroz Centar za ruralni razvoj i poljoprivredu (CRRP), koji je uspostavljen kao odjeljenje unutar REDAH-a 2017.godine.

REDAH je jedan od osnivača Mreže za ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini (MRRuBiH).

Od samog početka REDAH je svjestan potrebe jačanja ljudskih kapaciteta aktera iz sva tri sektora (javni, nevladin i privatni) te je sa tog stanovišta konstanto provodio razne treninge, edukacije, prekvalifikacije, kurseve i radionice kako bi se proširila baza osoba koji razumiju i znaju o značaju lokalnog i regionalnog razvoja baziranog na partnerstvima i zajedničkom djelovanju.

Priprema, učešće, te implementacija ovih aktivnosti je uvijek bila bazirana na osnovu prikupljenih podataka od aktera sa terena, te na osnovu urađenih studija i analiza.

Za potrebe provođenja toga REDAH je konstanto podizao kapacitete uposlenika, te se dio tih aktivnosti provodio vlastitim snagama, a za dio je angažirao vanjske suradnike.

Tako da je od samog početka jedan od prioriteta bio da se uključuje u projekte na osnovu kojih bi mogli ispune ovu funkciju. To je bilo najčešće u partnerstvu sa mnogobrojnim akterima iz obrazovnog, nevladinog i privatnog sektora.

Sektor turizma u BiH zadnjih 10 godina bilježi pozitivne trendove, ali još uvijek postoji značajan prostor za daljnje korištenje njegovog nepobitnog potencijala. Poseban značaj u tome imaju ruralna područja sa svojim prirodnim bogatstvima i potencijalom za turizam na otvorenom, bogatom baštinom i istorijom, raznolikom gastronomskom ponudom po prihvatljivim cijenama. Regija Hercegovine prednjači po svim glavnim pokazateljima rasta u ovom sektoru.

Ali istovremeno je primjetan deficit sposobnih ljudskih resursa koji je vidljiv u svim aspektima sektora turizma i ugostiteljstva. Jaz između postojećeg formalnog obrazovanja za obuku i zahtjeva sektora turizma i ugostiteljstva je vrlo širok. Najveći problem je nedostatak praktične edukacije kojom bi se pokrilo mnoštvo tema koje su sastavni dio u razvoju pojedinih usluga. Generalno dosta je nizak nivo vještina i znanja o modernom pokretanju i upravljanju uslugom/proizvodom u turizmu, pogotovo je to izraženo u ruralnijim područjima koja imaju i najveće potencijale za razvoj različitih oblika turizma.

Agroturizam predstavlja tip seoskog domaćinstva kod kojega je osnovna aktivnost (djelatnost) poljoprivredna proizvodnja, dok dodatnu aktivnost čine turističke usluge smještaja i prehrane gostiju. Pored tih usluga smještaja i prehrane, na domaćinstvu mogu se organizirati i ostale turističke usluge/aktivnosti koje imaju za cilj gostima pružiti mogućnost aktivnog odmora. Nosioci ove usluge su većinom sami članovi domaćinstva te je gost u stalnoj i direktnoj interakciji s članovima domaćinstva što mu omogućava da iz prve ruke upoznati se s običajima, tradicijom, načinom i kulturom življenja, kulturološkim mikrosvijetom, kao i poljoprivrednom proizvodnjom, tipičnim proizvodima i lokalnom gastronomijom.

Tako da je REDAH zajedno sa ostalih 14 partnera pripremio aplikaciju za program ERASMUS+ kako bi se zavijuci sredstvima EU pripremili programi obuke neophodni za brzi razvoj agroturizma na području BiH i Srbije.

1. PROJEKT LANDS – SLJEDEĆA DESTINACIJA BALKAN

Krajem 2016.godine se krenulo sa komunikacijom radi uspostave partnerstva, definiranja projekta pod vodstvom Visoke poljoprivredno-prehrambene škole iz Prokuplja u Srbiji. Projektni prijedlog je podnesen 7.2.2017.godine. Tokom novembra ugovor sa programom ERASMUS+ je potpisan od strane vodećeg partnera iz Prokuplja.

1.1. Osnovne informacije o projektu

Vrijednost granta: 780.854 eura

Implementacija : decembar 2017.- mart 2021

Partneri:

1. Visoka poljoprivredno-prehrambena škola strukovnih studija Prokuplje , Srbija
2. Visoka turistička škola strukovnih studija Beograd, Srbija
3. Visoka poslovno-tehnička škola strukovnih studija u Uzicu, Srbija
4. Regionalna razvojna agencija "Jug", Niš, Srbija
5. Regionalna razvojna agencija Zlatibor Uzice, Srbija
6. Western Balkan Institut , Beograd Srbija
7. Univerzitet Banja Luka , BiH
8. Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo BiH
9. Univerzitet Džemal Bijedić u Mostaru, BiH
10. Asocijacija za ekonomski razvoj Hercegovine REDAH , Mostar BiH
11. Sarajevska regionalna razvojna agencija SERDA Sarajevo BiH
12. Agricultural University Of Athens, Grčka
13. Univerza na primorskem Portorož , Slovenija
14. Univerzitet Transilvania Brašov, Rumunija
15. Slovenska Polnohospodarska Univerzita Nitra, Slovačka

Opći cilj projekta je doprinijeti izgradnji kapaciteta visokog obrazovanja za aktivnu ulogu u razvoju društva s ciljem poboljšanja kvalitete života u ruralnim područjima kroz diverzifikaciju ruralnog gospodarstva.

Specifični ciljevi su:

1. Razviti i akreditirati niz stručnih tečajeva u sektoru agroturizma koji će novopridošlicama/ početnicima omogućiti profesionalni razvoj u tom području. Projekt LANDS je usmjeren na akademske i neakademske aktere kako bi poboljšao njihov ukupni kapacitet i znanje u području rješavanja pitanja nedostupnosti specifičnih tečajeva obuke i niske razine postignuća profesionalaca i novopridošlica u tom području.
2. Jačanje nastavnih i pedagoških kompetencija akademskog osoblja za osposobljavanje edukatora u području agroturizma i ruralnog gospodarstva kroz korištenje ICT-a rezultat će poboljšanim vještinama koje treba ispuniti za IPARD i druge fondove različitih dionika agroturizma. Stručno usavršavanje nastavnog osoblja na fakultetima jedno je od ključnih područja intervencije za uspješnu isporuku rezultata projekta, kao i obrazovanje odraslih agroturističkih stručnjaka i novopridošlica. To će biti osigurano nastavnim osobljem koje će imati koristi od ToT sesija o transverzalnim kompetencijama i razvoju vještina upravljanja projektima za neakademske profesionalce u agroturizmu.
3. Ojačati kapacitete i kompetencije edukatora u agroturizmu kao nastavak razvoja prethodnog Tempus projekta AGRIVOC trening centra i kako bi se uspješno izveli suvremeni tečajevi iz agroturizma za profesionalce u sektoru i novopridošlice, te povećati pristup neformalnom

obrazovanju u na ovom području, srpske visokoškolske ustanove imat će koristi od uvođenja obrazovnih mogućnosti e-učenja.

1.2. Planirane aktivnosti

Projekt LANDS se sastojao od 6 radnih paketa, od kojih je svaki imao set aktivnosti pomoću kojih je planirano dostizanje zadatih ciljeva i ostvarenje projektnih rezultata.

1. Početna faza- u kojoj je cilj da se putem upitnika prikupe i analiziraju podaci neophodni za implementaciju projekta.
 - 1.1. Izvještaj o potencijalu razvoja agroturizma u Srbiji i BiH
 - 1.2. Izvješće o procjeni potreba agroturističkih kompetencija i tečajeva osposobljavanja
 - 1.3. Izvješće o analizi dionika
 - 1.4. Preporuke politike
2. Razvoj tečajeva obuke za edukatore u agroturizmu- ima za cilj nadogradnju kompetencija odgajatelja u agroturizmu kako bi mogli daljnje znanje prenijeti krajnjim korisnicima.
 - 2.1. Uvodni seminar o razvoju Moodle tečajeva
 - 2.2. Izrada tečajeva, uključujući i Moodle tečajeve
 - 2.3. Izrada materijala za obuku
 - 2.4. Pilotiranje tečajeva obuke
 - 2.5. Nadogradnja tečajeva
3. Jačanje kompetencija za obuku nastavnika i stvaranje grupe trenera- cilj ovog radnog paketa je nadogradnja kapaciteta institucionalnih fakultetskih profesora za pružanje tečajeva za edukatore u agroturizmu.
 - 3.1. Seminar o obuci nastavnika i metodologiji obrazovanja odraslih
 - 3.2. Obuka učitelja trenera
 - 3.3. Razvoj ToT materijala i priručnika
 - 3.4. Edukacija agroturističkih edukatora
 - 3.5. Stvaranje bazena trenera u agroturizmu
4. Akreditacija i provedba tečajeva za obuku iz agroturizma- osigurava održivo korištenje agroturističkih tečajeva kroz postupak akreditacije koje provode nacionalna tijela, kupnju i ugradnju potrebne opreme, te pružanje obuke od edukatora do agroturističkih domaćinstava i poduzetnika kao krajnjih korisnika
 - 4.1. Akreditacija tečajeva
 - 4.2. Kupnja i montaža opreme
 - 4.3. Objavljivanje poziva za sudionike i promocija programa obuke
 - 4.4. Edukacija seoskih domaćinstava i budućih poduzetnika
 - 4.5. Edukacija stručnjaka za agroturizam

5. Osiguranje kvalitete i nadzor- cilj je da se pravovremeno i kvalitetno provedu planirane aktivnosti.
 - 5.1. Izrada QA priručnika i plana kvalitete
 - 5.2. Odbor za osiguranje kvalitete
 - 5.3. M&E aktivnosti
 - 5.4. Evaluacije napretka
 - 5.5. Vanjske i interne evaluacije
6. Širenje i eksploatacija- ima za cilj promociju sadržaja i rezultata projekta tijekom provedbe i izvan nje, kako u internoj tako i u vanjskoj komunikaciji.
 - 6.1. Programiranje i distribucija web stranica
 - 6.2. Interna institucionalna diseminacija
 - 6.3. Medijska promocija
 - 6.4. Potpisivanje ugovora o dugoročnoj suradnji na razvoju obuke u agroturizmu između akademskih institucija i RRA
 - 6.5. Konferencija o diseminaciji

1.3. Rezultati projekta

Implementacijom aktivnosti ostvareni su sljedeći rezultati u sklopu radnih paketa:

1. Početna faza

Na osnovu pripremljenih, distribuiranih upitnika su urađene i objavljene na web stranici projekta sljedeće analize:

a) Mapiranje razvojnih potencijala agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini

Cilj studije je analiza stanja pojedinih sadržajnih segmenata turizma, čijim se razvojem može značajnije doprinijeti daljem razvoju agroturizma u narednom periodu. Osim osnovnih elemenata koji određuju agroturizam u njegovom najužem smislu (gostoprimljivost davanja usluga, zdravstveni aspekti hrane koji se nude u domaćinstvu, gastronomija, smještajni kapaciteti, prateće aktivnosti na domaćinstvu...) studijom su obuhvaćeni i drugi segmenti, koji nisu direktan segment agroturizma (prateće manifestacije, ljepote prirode, arhitektura, autentičnost, tipični proizvodi...) koji nisu direktno uključeni u ponudu agroturizma, ali mogu značajno, na komplementaran način, doprinijeti boljoj afirmaciji agroturizma u ukupnoj ponudi. U okviru studije analizirana su i osnovna ograničenja koja utiču na izostanak (ili potpuno odsustvo) daljeg razvoja ove grane turizma.

b) Analiza potreba za edukacijom u agroturizmu u Srbiji i Bosni i Hercegovini

Studija je na osnovu istraživanja, kao i stanja na terenu, a u skladu sa realnim potencijalima učesnika na projektu, definirala paket obuka koje mogu doprinijeti osnaživanju davalaca usluga u oblasti agroturizma u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Bazirana je na istraživanju referentnog uzorka ispitanika sastavljenog od predstavnika institucija i pojedinaca koji na svojstven način učestvuju u pojedinim segmentima organiziranosti ili implementacije agroturizma u RS i BiH, prijedloga samih davalaca

usluga, kao i dosadašnjeg iskustva visokoškolskih institucija u pružanju ovakve vrste obuke.

c) Analiza učesnika u agroturizmu u Srbiji i Bosni i Hercegovini

predstavlja sagledavanje učesnika u agroturizmu, kao i ocjenu njihovog doprinosa razvoju ove grane. Obzirom da je agroturizam sastavni dio i drugih oblika turizma (ruralni, kulturni, zdravstveni, gastronomski...) ne postoje institucije koje se bave samo i isključivo agroturizmom. Sa druge strane i sami davaoci usluga u agroturizmu, u većini slučajeva, osim osnovnih usluga (posjeta, ishrana, noćenje, aktivnosti u domaćinstvu) imaju u svojoj ponudi i druge vrste aktivnosti (jahanje, lov i ribolov, pješačke ture...).

d) Osnovne preporuke za unapređenje infrastrukture i poboljšanje nivoa kvaliteta u sektoru agroturizma u BIH i SRBIJI

Preporuke su rezultat konzultativnog procesa koji je realiziran u periodu od januara do marta 2018. godine sa predstavnicima zainteresiranih strana iz javnog i privatnog sektora u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Ukupno 11 preporuka su podijeljene u 3 grupe:

- I) preporuke za javne vlasti na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou,
- II) preporuke za privredne komore, turističke organizacije i poslovna udruženja,
- III) preporuke za neposredne davaoce usluga u agroturizmu.

2. Razvoj tečajeva obuke za edukatore u agroturizmu

U sklopu ovog radnog paketa je izvršena obuka profesora sa fakulteta i uposlenika Razvojnih agencija o upotrebi platforme Moodle u pripremi i provođenju nastave i obuka. Organizirano je 5 radionica na kojima je učestvovalo 60 polaznika,

Pripremljena su dva programa obuka sa ukupno 32 kursa.

a) „Upravljanjem biznisom u agroturizmu“

Obuke za ovog programa upravljanja domaćinstvom imaju za cilj jačanje domaćinstva (financijski, institucionalno, organizacijski...) i stvaranje preduslova za uspješniji nastup na tržištu. U sklopu ovog programa se nalazi 15 kursova koji obrađuju teme kao što su : pravna regulativa, načela upravljanja, prostori i objekti, upravljanje financijama , tehnike promocije i prodaje, razvoj lanca vrijednosti i slično.

b) „Upravljanjem ponudom za goste“

Cilj programa je da se davaoci usluge informiraju i prošire paletu sadržaja koji mogu biti interesantni za turiste koji posjete domaćinstvo kako bi boravak bio sadržajni i upečatljiviji. U sklopu ovog programa se nalazi 17 kursova koji obrađuju: usluge hrane i pića, prirodna i kulturna baština, nematerijalna kulturna baština, degustacija, prezentiranje i prodaja proizvoda, animacije gosta itd.

Svaki kurs sastoji se od sljedećih obveznih i izbornih materijala koji je dostupan na Moodle platformi:

- a) Nastavni plan (obavezno) koji navodi koji sadržaj je uključen, ciljeve tečaja, ishode učenja, trajanje, veličinu grupa, segmente obuke itd.
- b) Tutoriali (obavezni) – materijali za učenje za učenike, koji sadrže informacije o temi.

- c) Praktične upute za rad (izborni) – materijali za edukatore i materijali za polaznike.
- d) Prezentacije (izborni) – audiovizualni materijal za podučavanje/učenje koje koriste edukatori.

Kursovi su testirani u razdoblju od rujna 2018. do ožujka 2019. s pojedinim grupama potencijalnih korisnika a provođeni su od strane partnerskih institucijama. Pilot tečajevi bili su demonstracija tečaja koji je naznačio koje pojedinosti u dizajnu i izvođenju tečaja treba poboljšati. U razdoblju od svibnja 2019. do ožujka 2020. godine tečajevi su ažurirani prema povratnim informacijama korisnika.

3. Jačanje kompetencija za obuku nastavnika i stvaranje grupe trenera

Program obuke predavača za trenere sastojao se od 4 modula. Svaki modul trening je okupio 16 odabranih članova osoblja visokog učilišta i 6 neakademske djelatnika iz RDA. Svrha programa bila je stvoriti tim od 22 edukatora u agroturizmu opremljenih vještinama za pripremu i organizaciju aktivnog treninga s odraslim polaznicima. Tijekom programa osposobljavanja za Trening trenera razvijen je set materijala koji je podijeljen sudionicima obuke:

- a) Uvodne bilješke je dokument koji predstavlja ciljeve i ishode učenja osposobljavanja odraslih osoba.
- b) Nacrti dokumenata za trenere koji prikazuju strukturu i sadržaj tečaja. U dizajnu je svaka sesija predstavljena kroz trajanje, naslov, sadržaj i ishode, metode i materijale koji će se koristiti te raspodjelu uloga među trenerima.
- c) Priručnik kao materijal za učenje s teorijskim sadržajem koji se treba prezentirati sudionicima na treningu.
- d) Upute i pisane smjernice za trenere: kako organizirati određeni zadatak ili raspravu. Dokument sadrži upute označene simbolima
- e) Tiskani materijali koje sudionici koriste tijekom zadatka ili igre.

Potpisivanjem Sporazuma je uspostavljen pool trenera od predstavnika visokoškolskih institucija i razvojnih agencija iz Srbije i BiH.

4. Akreditacija i provedba tečajeva za obuku iz agroturizma

U skladu s nacionalnim propisima o visokom obrazovanju u Srbiji i Bosni i Hercegovini (Republika Srpska, Kanton Sarajevo, Hercegovačko-neretvanski kanton), visokoškolskim ustanovama je dopušteno razvijati i izvoditi programe cjeloživotnog učenja izvan akreditiranih studijskih programa, na osnovu interne regulative (član 111. Zakona o visokom obrazovanju Republike Srpske / član 32. Zakona o visokom obrazovanju Republike Srpske / član 77. Zakona o VO Kantona Sarajevo / član 99. Zakona o visokom obrazovanju Hercegovačko-neretvanskog kantona), nadležni organi svih 6 VŠU akreditirali su većinu od 32 modula kao programe cjeloživotnog učenja.

Ukupno je održano 40 treninga tijekom trajanja projekta od čega su 3 bile potpuno online sesije (uz korištenje Moodle kao alata za podršku). Neki od treninga na trenu su također dijelom provedeni uz korištenje Moodle platforme i modula. Moodle je bio alat za podršku prije ili nakon treninga

- 675 obučanih osoba uključujući poduzetnike, kućanstava, nezaposlene, profesionalce, mala i srednja poduzeća itd.
- 51% učesnika su bili muškaraca a 49% žene.

Dva dvodnevna treninga, održana u Ljubuškom i Mostaru od strane REDAH-a tokom septembra i oktobra 2020.godine, imali su karakter Škole za agroturizam, jer su tokom održavanja treninga prikupljale informacije od korisnika o vrstama tema koje ih najviše zanimaju ili predstavljaju ograničavajući faktor u razvoju poslovne ideje.

Nakon analize informacija prikupljeni na tim radionicama je napravljena finalna verzija Škole sa pratećom dokumentacijom.

5. Osiguranje kvalitete i nadzor

Priručnik za osiguranje kvalitete i nadzor pripremljen je u veljači 2018. Ovaj dokument na 30 stranica sadrži upute kako pristupiti osiguranju kvalitete kroz sljedećih 8 segmenata:

- (1) Odbor za upravljanje kvalitetom
- (2) Upravljanje osiguranje kvalitete
- (3) Osiguranje kvalitete provedbe radnih paketa
- (4) Osiguranje kvalitete događaja
- (5) Osiguranje kvalitete isporuka
- (6) Plan osiguranje kvalitete
- (7) Evaluacije napretka provedbe.
- (8) Završna interna evaluacija

Tokom projekta su održana 3 sastanka Odbora za upravljanje kvalitetom tokom kojih su analizirane provedbe radnih paketa, događaja, isporuka.

Urađen je jedan srednjoročni izvještaj i provedena vanjska revizija projekta.

6. Širenje i eksploatacija

Web stranica projekta objavljena je u travnju 2018. na sljedećoj adresi: www.landsproject.net. Ima sljedeće odjeljke:

- (1) POČETNA na kojoj su predstavljene najnovije vijesti, najnovije fotografije i partneri.
- (2) Stranica O NAMA ima podjele u kojima je predstavljen sažetak projekta, ciljevi i ciljevi, rezultati, ciljne skupine i radni paketi.
- (3) NAJNOVIJA stranica prikazuje novo podijeljeno u 3 potkategorije: najave, vijesti o događajima.
- (4) Stranica ISHODI & IZLAZI navodi rezultate projekta po radnim paketima.
- (5) Stranica MOODLE TEČAJEVI sadržavat će Moodle platformu s tečajevima u Moodle-u.
- (6) Stranica PREUZIMANJA ima 4 pododjeljka: događaji, dokumenti, publikacije, prezentacije, tečajevi. Odjel događaja sadrži pakete dokumenata koji se odnose na različite događaje (sastanke, radionice, obuke, konferencije itd.), kao što su dnevni red, izvješća, evaluacije itd. Pododjeljak dokumenata sadrži relevantne dokumente za provedbu projekta kao što su

predložci (ITR , JD, time sheet), QA Manual, priručnik za implementaciju, QA instrumenti, plan aktivnosti, Ghant chart, itd. Pod odjel publikacija sadrži dokumente kao što su projektna izvješća, priručnici i brošure. Pododjeljak prezentacija sadrži power-point prezentacije projekta. Pododjeljak tečajeva sadrži nastavne programe brzih tečajeva kreiranih unutar projekta.

- (7) Stranica GALERIJA sadrži foto albume sa fotografijama s događanja projekta.
- (8) VIDEO stranica sadrži video isječke TV reportaža, izjava i filmova vezanih uz projekt i temu.
- (9) Stranica PARTNERI kratka je prezentacija projektnih partnera.
- (10) KONTAKT stranica je kontakt obrazac koji zainteresiranima omogućuje da stupe u kontakt s projektom.

Organizirane su 2 početne konferencije ,po jedna u Srbiji (Beograd) i BiH (Mostar) u 2018. godini , te jedna završna konferencija U Srbiji (Leskovac) početkom 2020.godine.

Tokom trajanja projekta je bilo na desetine objava o aktivnostima na projektu putem TV medija, Internet portala i Facebook i web stranica partnerskih institucija.

7. Finalna konferencija

Projekt je završio u februaru 2021. godine finalnom dvodnevnom konferencijom koja je održana u Leskovcu u Srbiji. Na konferenciji su osim rezultata koji su ostvareni projektom LANDS predstavljena su iskustva i nekih drugih organizacija i aktera u ruralnom razvoju i razvoju turističkih aktivnosti na ruralnim područjima:

- Praksa i pozitivna iskustva grada Leskovca u razvoju ruralnih područja i turizma
- Agrarni fond iz Trebinja sa Hercegovačkom kućom o iskustvima uvezivanja malih poljoprivrednih domaćinstava
- USAID turizam projekt sa svojim aktivnostima o unapređenju turizma u BiH
- Portal www.selo.rs, iz Srbije sa iskustvima promocije ruralnog turizma putem digitalnih medija
- SWG RRD iz Sjeverne Makedonije sa aktivnostima projekta za ruralni razvoj SEDRA koji se provodi u 6 zemalja Zapadnog Balkana
- REDAH prezentirao finalnu verziju Škole za ruralni turizam sa 16 tematskih cjelina.

2. ŠKOLA ZA RURALNI TURIZAM

Prema definiciji Evropske Komisije, ruralni turizam se odnosi na sve turističke aktivnosti koje se vrše u ruralnom prostoru. Prema tome, pojavni oblici ruralnog turizma se mogu objasniti na sljedeći način:

- a) ruralni turizam je najširi pojam, uključuje seoski, vinski, gastro turizam, lovni, ribolovni, vjerski, kulturni, pustolovni turizam, kao i turizam u nacionalnim parkovima i parkovima prirode;
- b) seoski turizam je uži pojam od ruralnog turizma i podrazumijeva ambijent sela i njegovu užu okolinu. Tu pripadaju agroturizam, izletišta, ruralna kuća za odmor, ruralni porodični hoteli, etno-sela, folklor, seoske manifestacije;
- c) agroturizam je uži pojam od seoskog turizma, predstavlja termin za sve turističke aktivnosti u ruralnom području. On podrazumijeva usluge noćenja, hranu, piće kao i ostale usluge odmora na turističkom seoskom gazdinstvu

Suvremeni pristup razvoju ruralnog nameće veći nivo angažmana, znanja i vještina davalaca usluga u ovoj djelatnosti, kako bi se zadovoljile potrebe turista a istovremeno obezbijedilo i održivo upravljanje poslovnom aktivnošću. Održivi razvoj ruralnih područja je definiran kao onaj razvoj koji je usmjeren tako da se zadovolje potrebe sadašnje generacije koja koristi resurse na ruralnom području, na način koji ne dovodi u pitanje mogućnost budućih generacija da podmire svoje potrebe. Koncept održivog razvoja je postao vodeća metoda, koja počiva na ekonomskim, ekološkim i socijalnim principima, u ekonomskoj politici i politici životne sredine na svim nivoima (lokalnom, regionalnom, državnom).

Edukacija davalaca usluga u oblasti ruralnog turizma, je neophodna, ne samo kako bi se pružio što veći nivo usluga, već i da bi se ostvarila pozitivna komunikacija između domaćina i turista. Problem neadekvatne informiranosti i manjka znanja o pojedinim elementima poslovanja kako trenutnih, a pogotovo budućih davalaca usluga u ruralnom turizmu je jedan od osnovnih nedostataka za održivi razvoj usluga u ovom sektoru.

To je jedan od osnovnih razloga što se je REDAH odlučio da kreira ovu Školu.

2.1. Svrha škole za ruralni turizam

Cilj ove aktivnosti je prijenos osnovnih i ključnih informacija te principa i procesa koji su važni za dionike ruralnog turizma kako bi se olakšao proces donošenja odluka i bolje integrirao u turistički lanac vrijednosti i na tržištu.

Neophodno je pružiti ažurne informacije o najvažnijim temama širokom krugu ruralnih stanovnika i urbanih stanovnika s vlastitim resursima u ruralnim područjima zainteresiranih za pokretanje inicijativa i za male pružatelje usluga koji su već u poslu.

Svrha edukacije je unaprijediti i povećati diverzifikaciju poljoprivredne proizvodnje i sveukupnog ruralnog gospodarstva korištenjem vlastitih resursa, ekoloških resursa i trendova u turizmu, te pružiti nove ili unaprijediti postojeće usluge u sektoru ruralnog turizma. Škola ima za cilj upoznati sadašnje i potencijalne pružatelje usluga sa svim aspektima i specifičnostima ove djelatnosti kako bi mogli donijeti adekvatnu poslovnu odluku.

Ruralni turizam svojom raznolikom ponudom treba omogućiti turistima da imaju cjelokupnu ponudu u pojedinoj regiji i upoznaju posjetitelje sa svim ostalim specifičnostima u okruženju (kulturna, povijesna i prirodna baština, mogućnosti aktivnog rekreacije, mogućnosti turizma na otvorenom, itd.). Edukacija postojećih i potencijalno novih pružatelja usluga u području ruralnog turizma neophodna je, ne samo za pružanje najviše moguće razine usluga, već i za postizanje pozitivne komunikacije između domaćina i turista.

2.2. Teme škole

REDAH je na osnovu materijala i iskustava implementacijom LANDS projekta definirao Školu ruralnog turizma koja u sklopu koje se obrađuju sljedeće teme:

1. Razvoj lanaca vrijednosti u agroturizmu

Koncept razvoja lanca vrijednosti i njegova primjena u unapređenju saradnje između lokalnih zainteresiranih strana u sektoru turizma i proizvodnje lokalnih proizvoda. Prezentacija primjera dobre prakse na osnovu prethodno realiziranih projekata i aktivnosti. Kompleksnost lanca vrijednosti na nivou turističke destinacije (direktni davaoci usluga, ne turistički sektor i subjekti podrške). Identifikacija aktera lanca vrijednosti u vlastitom agroturizmu

2. Pravna regulativa

Zakon o turizmu, pod zakonska akta, pravilnici i standardi, strateška dokumenta na raznim nivoima. Oblici i procedure registracije, prestanka obavljanja djelatnosti. Podnošenje zahtjeva, inspekcije, boravišna taksa, PDV itd. Tema je prilagođena za potrebe korisnika iz oba entiteta u BiH.

3. Upravljanje financijama u agroturizmu

Načini financiranja, izvori financiranja, vođenje knjigovodstva, vođenje troškova, formiranje cijena usluga, vrste poreza na prihode i dobit, boravišna taksa, vrste i najznačajniji parafiskalni nameti, lična zarada i dobit

4. Izrada biznis planova u agroturizmu

Sagledavanje značaja primjene poslovnog planiranja i korištenja biznis planova u realizaciji aktivnosti u agroturizmu, za adekvatno prikazivanje svih dobitaka i gubitaka koje mogu prouzrokovati aktivnosti u agroturizmu, radi planiranja investicija, dobivanja prava na podsticaje ili olakšavanja odobravanja kredita;

5. Načela upravljanja seoskim domaćinstvom

Definiranje ideje-pokretanje biznisa, definiranja tipa gazdinstva/usluge, definiranje ciljnih skupina gostiju, prijava i odjava gostiju, ispostava računa, izrada cjenika i normativa, osiguranje i ugovaranje. Umrežavanje u lancu, marketing i promocija

6. Objekti i prostori u ruralnom turizmu

Opšti i posebni uslovi za opremanje i uređenje objekata u agroturizmu. Opšta nacionalna zakonska regulativa za izgradnju i opremanje objekata u kojima se pružaju ugostiteljske usluge u agroturizmu. Posebni tehnički i sanitarno-higijenski uslovi. Uređenje enterijera i eksterijera agroturističkog domaćinstva i objekata. „Zelena“ gradnja i agroturizam

7. Uređenje eksterijera i interijera

Osnovni elementi uređenja objekata, dvorišta, vrtova objekata u ruralnom turizmu. Stil i kompozicija, uređenja prostorija u objektu, prostorija za boravak, soba, hodnika, kupatila i kuhinje. Primjeri idejnih rješenja za potrebe agroturizma uz prikazivanje uspješnih rješenja, razrada ideja polaznika kursa

8. Priprema programa aktivnosti u ponudi

Turistička atrakcija, destinacija, proizvod. Kreiranje turističkog doživljaja; Specifičnosti usluga u turizmu. Uloga svakog člana domaćinstva, angažman vanjskih suradnika.

9. Organizacija događaja u ruralnom turizmu

Vrste događaja, usluga, način pripreme, organizacije, provedbe. Uloga domaćina, aktivizam gosta itd. Izrada planova za provođenje aktivnosti, definiranje uloge i odgovornosti. Primjeri dobre prakse

10. Animacija gosta

Priprema programa prema gostu, polu, uzrastu, interesima. Uključivanje u svakodnevni život na gazdinstvu (razne outdoor aktivnosti, agrotehničke operacije na imanju, pripreme hrane, zimnice, rukotvorine, itd.). Ponuda van imanja

11. Materijalna i nematerijalna kulturna baština u funkciji razvoja agroturizma

Prezentiranje nematerijalne kulturne baštine u domaćinstvu. Historijat, priče, dječje igre, običaji, lokalne manifestacije, slike, video materijali itd. Historijska i prirodna baština u okruženju

12. Vizualni identitet domaćinstva u agroturizmu

Pojam vizualnog identiteta, značaj i upotreba, komunikacije sa ciljanom grupom (turisti, partneri, agencije, lokalna zajednica). Primjeri vizualnih identiteta u poljoprivredi i agroturizmu i njihova upotreba

13. Promocija i prodaja u ruralnom turizmu

Trendovi u turizmu i promjene u ponudi (očekivanja, potrebe, motivi gostiju), printani materijal, online materijal, tekstovi, fotografije itd. Kanali prodaje (booking, tripadvisor, turističke agencije), odnosi sa agencijama, odnosi sa javnošću (pisani, elektronski mediji, društvene mreže).

14. Usluge smještaja

Vrste i tipovi smještaja –sobe, apartmani, kućice, kampovi, zajednički prostori (zatvoreni i otvoreni). Kategorizacija, zahtjevi gosta, uređenje, namještaj, mokri čvorovi, održavanje higijena itd.

15. Usluge ishrane i pića kao segment ponude

Očekivanja turista, ekonomski efekti usluge, lokalna i tradicionalna jela, priprema jela, serviranje, higijena, oprema i namještaj, aktivno uključivanje gosta u pripremu itd. Stvoriti doživljaj kroz priče o tradiciji, anegdotama iz života

16. Degustacija, prezentiranje i prodaja vina, rakija, sira, voća povrća, mesa itd.

Uslovi, okruženje i oprema za izvođenje organiziranih degustacija. Tehnike degustacije. Historijat, priče o pripremi, receptima. Prikadna pakovanja za kupovinu. Prateći materijali (brošure, suveniri, itd.)

2.3. Održavanje škole u aprilu 2021

Škola je organizirana u saradnji i uz finansijsku podršku SWG (Standing Working Group).

SWG je skraćenica od Regional Rural Development Standing Working Group u jugoistočnoj Evropi.

To je međunarodna međuvladina organizacija sa sjedištem u Skoplju, Sjeverna Makedonija, koja se sastoji od vladinih organizacija nadležnih za ruralni razvoj i poljoprivredu u zemljama jugoistočne Evrope.

REDAH je aplicirao za podršku od SWG-a i nakon odobravanja pokrenut je trening program koji je realiziran tokom aprila 2021. godine.

2.3.1. Metodologija organiziranja Škole

REDAH-a je pripremio školu u obliku power point prezentacija, koristeći regionalne prakse i primjere, prilagođene specifičnim prilikama u dijelu regije KRSH koji pripada regiji Hercegovine. KRSH je prekogranično područje definirano kroz projekt SWG koje pokriva prostor Hercegovine, juga Hrvatske te Boku kotorsku i Nikšić u Crnoj gori.

Izvedba je izvedena na način da je 16 modula podijeljeno u 4 jednodnevna treninga na četiri različite lokacije u Hercegovini. Treninzi su bili organizirani uz fizičku prisutnost polaznika dok je jedan dio polaznika pratio trening online.

Metodologija treninga temeljila se na interakciji između trenera i polaznika, gdje kroz participativni pristup polaznici imaju uvid kako u teorijske tako i u praktične aspekte poslovanja ruralnog turizma.

Nakon svake sesije tj teme treninga obavljena je rasprava, te pitanja i odgovori kako bi se razradile teme i kako bi se dobila mišljenja, komentari, sugestije kao povratne informacije od sudionika. To se također koristilo za međusobnu razmjenu među sudionicima kao jednu od metoda učenja.

Svaki dan obuke je održan s nekoliko dana razmaka između treninga kako bi sudionici imali vremena za upijanje informacija stečenih na treninzima, a svaki dan treninga bio je organiziran na različitim ruralnim lokacijama kako bi se prikazale različiti tipovi ruralnih područja, turističke aktivnosti u dotičnom okruženju.

Poslije svake sesije/teme obavljena je anonimna evaluacija treninga. Svrha takvog načina ocjenjivanja je bila da se dobiju što relevantnije ocjene učesnika o kvaliteti, svrsi, vrsti informacija koju je pojedina tema obrađivala s namjerom da se to iskoristi za dalje unapređivanje. Tokom svakog dana treninga, vlasnici lokacija na kojima se odvijao trening predstavili su svoje proizvode/usluge i vlastita iskustva razvoju usluga u ruralnom turizmu kao što su biciklizam, edukativne rute, foto safari, vinska ruta, biciklističke usluge itd. To je bila prilika da sudionici od domaćina saznaju o različitim iskustvima o tome kako su započeli svoje poslovanje od ideje, o razvoju poslovanja, preprekama i izazovima, uspješnim pričama, dobrim i lošim primjerima, vrstama gostiju, komunikaciju sa gostima, prodaji i marketinškim aktivnostima..

Također, jedna od obaveza polaznika bila je pohađanje najmanje tri od četiri dana cijele škole obuke. Po završetku Škole, REDAH je uručio certifikat za polaznike.

Satnica treninga:

Prvi dan, 15.04.2021. Ruralni turizam Gazdinstvo Kisin, selo Tuli u Trebinju.

Na edukaciji je bilo prisutno ukupno 16 polaznika, od kojih je 5 bilo online. Teme toga dana bile su:

1. Razvoj lanaca vrijednosti u agroturizmu
2. Pravni propisi
3. Objekti i prostori u agroturizmu
4. Načela upravljanja

Drugi dan, 22.04.2021, Hotel Karaotok u parku prirode Hutovo Blato, Čapljina

Na edukaciji je bilo prisutno ukupno 13 polaznika, od kojih su 3 bila online. Teme toga dana bile su:

5. Uređenje eksterijera i interijera
6. Financijsko upravljanje
7. Poslovno planiranje
8. Izrada programa aktivnosti

Treći dan, 26.04.2021. Lovački dom Ravno

Na edukaciji je bilo prisutno ukupno 14 polaznika, od kojih je 1 bio online. Teme toga dana bile su:

9. Organizacija događanja
10. Vizualni identitet u ruralnom turizmu
11. Promocija i prodaja u seoskom turizmu
12. Usluge smještaja

Četvrti dan, 29.04.2021. Agroturizam Ostojić, Čitluk Na edukaciji je bilo prisutno ukupno 13 polaznika, od kojih su 2 bila online. Teme toga dana bile su:

13. Usluge hrane i pića kao segment ponude
14. Degustacija, prezentacija i prodaja vina, rakije, sira, voća, povrća, mesa i dr.
15. Animacija gostiju
16. Materijalna i nematerijalna kulturna baština u funkciji razvoja

2.3.2. Lokacije i karakteristike

Treninzi su održani na lokacijama: Trebinje, Čapljina, Ravno i Čitluk. Lokacije predstavljaju objekte u agroturizmu/seoskom turizmu, pa je nakon teorijskog dijela obuke slijedio praktični dio gdje su vlasnici objekata prenijeli učesnicima svoja iskustva, planove i izazove.

Lokacije treninga su bile:

1. Gazdinstvo Kisin u selu Tuli, Trebinje, koje se bavi proizvodnjom kravljeg sira, a pruža usluge hrane i pića u tradicionalnom ambijentu. Gazdinstvo je također certificirano po Bike Friendly Standardu. <https://business.facebook.com/Ruralni-turizam-Gazdinstvo-Kisin-441541646630655/>
2. Hotela Karaotok , Čapljina je smješten u parku prirode Hutovo Blato, gdje se pružaju usluge foto safarija, ribarenja, biciklizma, postoje pješačke edukativne staze. <http://hutovo-blato.ba/boravak/>
3. Lovački dom u Ravnom, koja kao općina svoje usluge bazira na pećini Vjetrenica, biciklističkoj stazi Ćiro, manastiru zavala, butik hotelu stanica. <https://www.vjetrenica.ba/hr/>
4. Agroturizam Ostojić. Čitluk koje svoju ponudu bazira na posjeti i degustaciji vina, smještaju gostiju, spa aktivnostima (sauna, bazen). <https://podrumostojic.ba/villa/>

2.3.3. Učesnici škole

Ukupno je treninzima prisustvovalo 25 učesnika, od čega 7 žena, uglavnom mlađe i srednje životne dobi. Učesnici su iz ruralnih zajednica Hercegovine , iz opština/gradova Trebinje, Ravno, Stolac, Čapljina, Čitluk

Struktura učesnika je da predstavljaju novopridošlice u poslovanju seoskog turizma ako su registrirani i tek započeli posao ili planiraju započeti s aktivnostima u ruralnom turizmu. To su osobe koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom poput proizvodnje ljekovitog i aromatičnog bilja, voća i povrća, stočarstva, proizvodnje sira i vina, pružaju usluge smještaja, kušanja tradicionalnih domaćih proizvoda, s ograničenim znanjem ili iskustvom u agroturizmu ili seoskom turizmu.

2.3.4. Vanjski suradnici

U toku trajanja Škole su uključivani i vanjski suradnici, od kojih su neki iz partnerskih organizacija LANDS projekta. Njihovo uključivanje je bilo po određenim temama kako bi dodatno informirali učesnike po pojedinim specifičnostima tih tema. Vanjski suradnici koji su bili angažirani na treninzima su:

1. Snježana Milosavljević, RRA Zlatibor Užice
2. Tatjana Panić Živković , RRA Jug Niš
3. Slavica Ašonja, LAG Devetak Rogatica
4. Elma Temim, Agromediteranski fakultet Mostar
5. Radomir Stojanović , Akademija strukovnih studija Zapadna Srbija Užice
6. Milenko Blesić, Poljoprivredno prehrambeni fakultet Sarajevo

2.3.5. Ostvareni rezultati

Škola za ruralni turizam organizirana u Hercegovini tokom aprila 2021.godine je ostvarila sljedeće rezultate:

- 4-dnevni trening: Škola za agroturizam, uspješno organiziran na 4 lokacije za korisnike Hercegovačka regija u KRSH
- 16 modula obuke razvijeno i prezentirano polaznicima
- U Školi je sudjelovalo ukupno 25 osoba od čega 7 žena
- Certifikat dobilo 12 polaznika od kojih su 2 žene.

Kao što je već navedeno, učesnici su bili zamoljeni da poslije svake sesije ocijene temu ocjenama od 1 do 5 (1 kao najniža, a 5 najviša ocjena) po sljedećim pitanjima:

- a) U kojoj mjeri sadržaj programa odgovara vašim potrebama?
- b) U kojoj mjeri će vam ovaj trening/obuka pomoći u budućem radu?
- c) Ocijenite opšti dojam koji ste stekli za trenera/predavača?
- d) Dodatne sugestije/komentari?

Po završetku škole je urađena analiza prikupljenih upitnika, te je dobivena prosječna ocjena svake od tema, kao i sažetak datih komentara i sugestija od strane učesnika. U ocjenjivanju su učestvovali samo oni učesnici koji su bili prisutni na lokaciji, te je u prosjeku prikupljeno 12-13 evaluacijskih upitnika.

Tabela 1: Prosječne ocjene tema

R.b	Tema	Ocjena
1.	Razvoj lanaca vrijednosti u agroturizmu	4,50
2.	Objekti i prostori u agroturizmu/ ruralnom turizmu	4,58
3.	Pravna regulativa	4,14
4.	Načela upravljanja	4,75
5.	Uređenje eksterijera i interijera	4,61
6.	Upravljanje financijama	4,64
7.	Poslovno planiranje	4,81
8.	Priprema programa aktivnosti	4,78
9.	Organizacija događaja	4,50
10.	Vizualni identitet u ruralnom turizmu	4,72
11.	Promocija i prodaja u ruralnom turizmu	4,75
12.	Usluge smještaja	4,39
13.	Usluge ishrane i pića kao segment ponude	4,64
14.	Degustacija, prezentiranje i prodaja proizvoda	4,90
15.	Animacija gosta	4,59
16.	Materijalna i nematerijalna kulturna baština u funkciji razvoja	4,87

Kao što je vidljivo iz tabele, najnižu prosječnu ocjenu od 4,14 je dobila tema 3.Pravna regulativa, najvjerojatnije zbog kompleksnosti same teme, nepoznavanja pravnog rječnika i male interaktivnosti učesnika. Najvišu ocjenu od 4,9 je dobila tema 14. Degustacija, prezentiranje i prodaja proizvoda.

Prosječne Ocjene svih ostalih tema su se kretale od 4,39 pa do 4,87.

Prosječna ocjena Škole ruralnog turizma je bila 4,64 što smatramo visokom ocjenom obzirom da se Škola organizira po prvi put.

Broj komentara, sugestija ili prijedloga od strane učesnika je bio dosta manji u odnosu na njihovo učešće u ocjenjivanju Škole. Kretao se od 0 komentara pa najviše do 7 komentara po temi. Ukupno je bilo 49 komentara ili 3,06 komentara po temi.

Tabela 2. Sažetak komentara

Tema	Sažetak komentara
Razvoj lanaca vrijednosti u agroturizmu	Značajno za razvoj, poboljšanje proizvoda, umrežavanje partnera i razvoj organizacije, jasno i zanimljivo postavljeno od predavača
Objekti i prostori u agroturizmu/ ruralnom turizmu	Interesantno, korisno , tradicionalnost uz poštivanje zakonske regulative. Dobra kombinacija online i uživo
Pravna regulativa	Forma i smjernice korisne , ali predugo i preopširno
Načela upravljanja	Korisno , konstruktivno i usmjereno prezentirano, dobra osnova za početak
Uređenje eksterijera i interijera	Stručno, korisno, zanimljivo, jasno objašnjeno
Upravljanje financijama	Značaj financija za uspješnost, rješavanje i prikazivanje roba i usluga, bolje bi bilo uživo
Poslovno planiranje	Odlično predavanje , pohvale za predavača
Priprema programa aktivnosti	Korisno i konkretno sa kvalitetnim primjerima
Organizacija događaja	Dobro predavanje sa konkretnim primjerima, još primjera
Vizualni identitet u ruralnom turizmu	Poučno, korisno i veoma važno
Promocija i prodaja u ruralnom turizmu	Korisno, eliminirati nelojalnu konkurenciju kvalitetom
Usluge smještaja	
Usluge ishrane i pića kao segment ponude	Praktično ,upotrebljivo, institucionalno vrednovanje i zaštita autohtonih proizvoda
Degustacija, prezentiranje i prodaja proizvoda	Korisno , zanimljivo. Dodatno o standardizaciji proizvoda, brendiranje ,promocija
Animacija gosta	Korisne informacije za bolju uslugu
Materijalna i nematerijalna kulturna baština u funkciji razvoja	Iskoristivo, divlja eksploatacija baštine

Na osnovu svih povratnih informacija koje je dobio od učesnika, te vlastitim zapažanjima REDAH je doradio pojedine teme, prilagodio ih je izvedbi za naredni period.

3. NASTAVAK IMPLEMENTACIJE ŠKOLE ZA RURALNI TURIZAM

Po završetku Škole REDAH je, na osnovu postignutih rezultata, pokrenuo aktivnosti na daljem provođenju Škole za ruralni razvoj.

Organizirani su sastanci sa SWG za provođenje Škole na prostoru BiH, Srbije i Crne gore tokom zime 2021/22. Također su obavljeni razgovori sa GiZ-om o sufinansiranju organiziranja Škole na prostoru ove tri zemlje.

U septembru je Škola prezentirana Federalnom ministarstvu turizma i okoliša ,koji su iskazali zainteresiranost za organiziranje Škole u svih 10 kantona/županija.

Na javni poziv USAID Turizam je predana koncept papir o organiziranju pet Škola na području cijele BiH.

REDAH je aplicirao na javni poziv UNDP-ovog projekta Via Dinarica o podršci jačanju kapaciteta za korisnike njihovog granta te dobio ugovor o organizaciji 6 dvodnevni treninga i terenskog obilaska sa konsultacijama za 88 korisnika sa područja 32 općine/grada u BiH. Iako su zadane teme pozivom drugačije formulirane 90% njih su u principu teme koje se provode kroz Školu ruralnog turizma:

- Načela turizma temeljenog na prirodi, uključujući očuvanje okoliša.
- Razvoj turističkog proizvoda na temelju lokalnih resursa.
- Kako uključiti lokalnu zajednicu u razvoj turističkog proizvoda.
- Kako turistima pružiti bolju uslugu.
- Izrada poslovnih planova.
- Strategije razvoja turističkih proizvoda – partnerstva, resursi i pristup tržištu.
- Učinkovito komuniciranje vaših turističkih proizvoda – korištenje društvenih medija i digitalnog marketinga.
- Prijenos dobre prakse s relevantnih destinacija.

Do sada kraja novembra su održane radionice u Mostaru, Tomislavgradu i Banjaluci. Implementacija preostalih treninga je do 10.12. nakon čega će se obavljati terenski posjeta i dodatnog savjetovanja korisnika po pojedinim temama za koje su iskazali interes. Sve aktivnosti treba da se završe do kraja 2021.godine.

4. ZAKLJUČAK

Ruralni turizam, kao specifična poslovna djelatnost u ruralnim područjima je još uvijek inovativna i nedovoljno poznata aktivnost za ostvarivanje osnovnih ili dodatnih izvora prihoda za stanovnike ovih područja. Jedna od karakteristika je ta da su davaoci usluga u ovom sektoru raznovrsni, tj. kreću se od poljoprivrednika, raznovrsnih udruženja poljoprivrednika, žena, kao i sportskih udruženja (planinari, lovci, ribolovci, biciklisti, sportovi na vodi itd.). Osim njih tu je i široka paleta davalaca usluga iz privatnog sektora: poljoprivredne zadruge, vlasnici smještajnih i ugostiteljskih objekata, a i dio iz javnog sektora: turističke zajednice organizacije, javne ustanove koje se bave upravljanjem zaštićenih područja. Naravno u to sve spadaju i mnogi koji se pripremaju da pokrenu određene aktivnosti za pokretanje pružanja usluga u sektoru ruralnog turizma.

Postoji veliki broj elemenata koji na posredan ili neposredan način, mogu uticati na dalji razvoj ruralnog turizma. U svakom slučaju jedan od osnovnih je informiranost o pojedinim segmentima te djelatnosti i razvoju programa različitih programa edukacije.

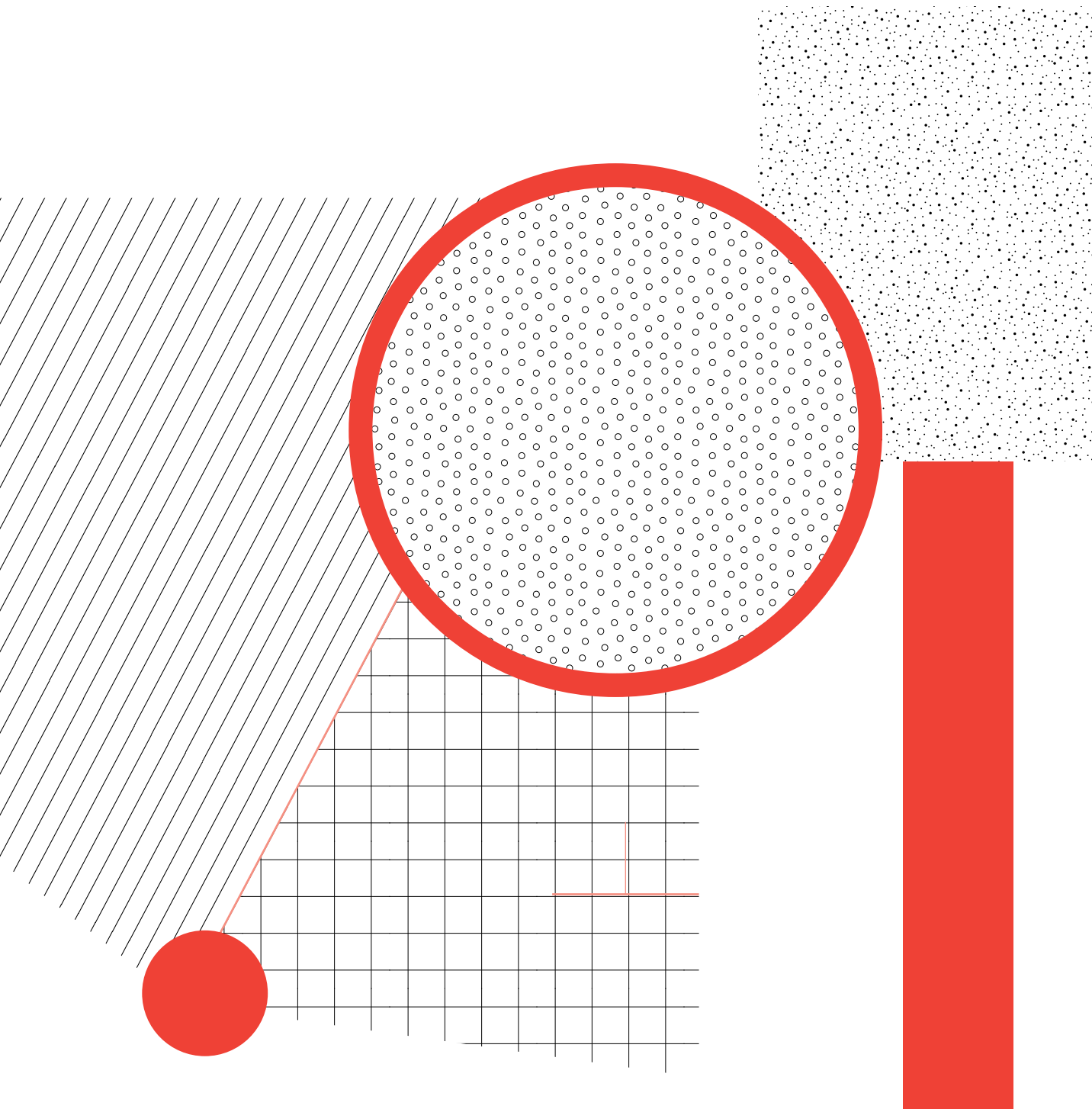
Sve ove grupe davalaca usluga imaju osnovne, ali i specifične potrebe u edukaciji, jer mnogima od njih nedostaju znanja vezana za registraciju, organizaciju i poslovno planiranje, vođenje knjiga pa do znanja o razvoju kvalitete usluga, promociji, marketingu, odnosu sa turistima itd.

Projekt LAND se je kreirao 32 modula koji služe za jačanje kapaciteta davalaca usluga u ruralnom turizmu, dok je REDAH kroz svoju Školu ruralnog turizma omogućio da se potencijalni i trenutni davaoci usluga pobliže upoznaju i informiraju o pojedinim zakonskim obavezama, potencijalnim rizicima, i preprekama, kvaliteti usluga prema zahtjevima turista, te vrstama i načinima promocije i prodaje. Posebna pažnja se treba obratiti dodatnoj edukaciji odraslih osoba korištenjem metoda dualnog i cjeloživotnog obrazovanja.

Potrebno je stvarati uslove za transfer znanja i iskustva sa primjerima dobre prakse kroz studijske posjete i putovanja, kao i atmosfere saradnje i partnerstva, umjesto uočenih rivalskih odnosa među davalcima usluga, a u cilju unapređenja asortimana ponude i nivoa kvaliteta usluga u oblasti ruralnog turizma. Neophodno je dalje raditi na uspostavi dugoročnijeg sistema koji će ovom sektoru osigurati nedostajuće edukacije i stručnu pomoć u jačanju kapaciteta osoba koje se bave ruralnim turizmom, ohrabrivati i provoditi umrežavanja svih aktera (iz privatnog, javnog, nevladinog i obrazovnog sektora), osigurati financijska sredstva za transfer znanja kroz obuke i treninge, te prijenos i primjenu primjera dobre prakse kroz stručna-studijska putovanja u zemlji i inostranstvu.

LITERATURA

1. M.Š., Analiza stanja sektora turizam u Hercegovini
2. (Analiza lanca vrijednosti), REDAH , Mostar, 2012.
3. M. Lj., , Kako započeti posao u ruralnom turizmu Bosne i Hercegovine , SWG RRD , Skoplje, 2020.
4. R.B., Vodič za organizaciju i poslovanje turističkog seoskog gazdinstva, TZ HNK/Ž, Mostar, 2017.
5. S.Đ-M., K.H., B.S., I.S., R.B., R.N., A.S., Economic diversification policies and rural tourism in South east Europe , SWG RRD, Skoplje, 2020.
6. Nj. Z., Ekonomika turizma i seoskog turizma, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2016.
7. R.B., Selektivni oblici turizma, Visoka turistička škola strukovnih studija, Beograd, 2013.
8. V.G., M.L., Principi i praksa turizma i hotelijerstva, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija, 2016.
9. R.S., Uvod u turizam, Visoka poslovno-tehnička škola strukovnih studija, Užice, 2013.
10. Đ.S., Uloga doživljaja u turizmu, Visoka hotelijerska škola, Beograd, 2010.
11. S.Đ-M, J.M., Održivi turizam u funkciji ruralnog razvoja, Fakultet za primijenjenu ekologiju Futura, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2012.
12. A.P., V.M., N.Đ., N.P., S.M., Priručnik za ruralni turizam, Turistička organizacija Vojvodine, Novi Sad, 2015.
13. R.B., Priručnik za bavljenje seoskim turizmom, Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Zagreb, 2011.
14. J.L., S.Đ., Vodič kroz seoski turizam, Udruženje Promotur, Prijedor, 2013.

Prof. dr Marija Knežević

Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka,
Fakultet za turizam i hotelijerstvo
e-mail: marija.knezevic@hotmail.com

18

SOCIOLOŠKI ASPEKTI URBANO-RURALNOG RAZVOJA BUDUĆNOSTI

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF URBAN-RURAL DEVELOPMENT IN THE FUTURE

SOCIOLOŠKI ASPEKTI URBANO-RURALNOG RAZVOJA U BUDUĆNOSTI

Prof. dr Marija Knežević,
Univerzitet za poslovne studije, Banjaluka, **Fakultet za
turizam i hotelijerstvo**

ČOVJEK I ŽIVOTNA SREDINA

- Čovjek je biće zajednice = društva
- Društvo je dio prirode,
- Priroda je dio društvene sredine
- Čovjek ne može opstati sam

Stanje današnjih gradova Ko je kriv? :

- Stanje vazduha, zemlje, šuma, vode....
- Globalno zagrijavanje,
- Prirodne nepogode: suše, poplave, uragani, cunami...
- Oluje, zemljotresi, kisele kiše....
- Stanje infrastrukture i saobraćaja,
- Zdravstveno stanje stanovnike,

- Ljudi su krivi

Globalno stanje:

- Svakodnevno pričamo i slušamo koliko nas umire od virusa Corona, a još uvijek dnevno više ljudi umire od gladi, od drugih bolesti, saobraćajnih nezgoda, ali to nam nije AKTUELNO!
- Tendencija pomjeranja centra stanovanja iz gradova u okolinu ili sela, posebno izraženo kao posljedica pandemije COVID 19, kojim nas je priroda opomenula da „ovako kako smo radili ne može dalje”
- Ova globalna kriza postavila je mnoga pitanja čovječanstvu i njegovom opstanku. Dat nam je zadatak da razmišljamo o promjeni životnih navika, prioritetima i **održivosti** života na planeti. Na teži način shvatili smo da **profit** i **lični interes** nisu najvažnija mjerila sreće, da je zdravlje privilegija i "najveće čovjekovo bogatstvo".

COVID ISKUSTVA I PREPORUKE

Pored pandemije korona virusa, istovremeno, svijetu prijeti **glad**, koja se do kraja 2020. godine udvostručila i zahvatila preko 250 miliona stanovnika planete Zemlje.

Pogođene su mnoge grane privrede, a posebno turizam, saobraćaj, ugostiteljstvo, mnoge trgovine, razne agencije i druge uslužne djelatnosti.

“Zdravlje će biti nova valuta – novi statusni simbol. Budući da je naša uobičajena svakodnevica preokrenuta naopačke i postoji samo jedan put, ako imamo bolji imunološki sustav, ako se bolje hranimo, ako više vježbamo i ako zdravstvena politika prevenciju shvati ozbiljno. Trebamo prevenciju, a za preživjele potrebna je rehabilitacija po mjeri.

GRAD ----- SELO kao centar

Savremena nauka se sve više okreće i vraća prirodi, i danas se dokazuju mnoga ljekovita svojstva biljaka, šuma, zraka, voda koje nalazimo u prirodi. Upravo je kombinovanje nauke, medicine i prirode ono što čini opravdanost aktiviranja i razvijanja sela kao centra života i rada u interesu opstanka budućih generacija a zdravijeg i dužeg života postojećih stanovnika Zemlje.

Šta nas tjera iz gradova ka selu?

Grad: prenatrpanost ljudi i stvari, zagađenost, gubljenje vremena („najvredniji resurs”) u transportu, cijene komunalnih usluga, a najgorije: nemogućnost prostorne distance vezano za pandemiju virusa Corona i buduće pandemije.....

Selo: Čista zemlja u kojoj se može proizvesti zdrava hrana, domaće i divlje životinje, čist vazduh, čista voda, domaća kuhinja, kulturno-istorijski spomenici, mnoštvo manifestacija, folklor, stari zanati, gostoprimljivi ljudi, lov i ribolov, jahanje, lokalni vašari, vinske ture, eko pijace.....

Široki prostori za sport, rekreaciju i zdravu formu

KAKO OBEZBJEDITI EKOLOŠKI ODRŽIV RAZVOJ SELA?

Ekološka etika temelji se na uverenju da sve prirodne stvari treba **poštovati i očuvati** zbog njihove sopstvene vrijednosti, bez obzira na njihovu korisnost za ljudska bića

Globalna **ekološka politika** mora angažovati

- ❖ ekonomske,
- ❖ tehnološke i
- ❖ ideološke strukture u uzajamnom dejstvu

Umjesto insistiranja na neprestanom podizanju životnog standarda, naglasak se mora pomjeriti na **kvalitet življenja**, odnosno životu u skladu sa prirodom

S obzirom da razvoj ljudske civilizacije ide uzlaznom linijom, to se očekuje da će se **trošenje prostora i resursa** dešavati i u budućnosti

Kako trošenje životne sredine i njenih resursa ima i svoje granice rasta, dalji razvoj mora da bude **uskalađeni** razvoj i zahtijeva " **održivu budućnost**,, a to znači

trajno mogući razvoj, odnosno usklađen, kontinuiran ili uravnotežen razvoj čovjeka i prirode.

EKOLOŠKA ETIKA U KONCEPTU ODRŽIVOG RAZVOJA

Koncepcija **održivog razvoja** zagovara etički stav po kome bi postojeće generacije svoj razvoj bazirale, osim na sopstvenom prosperitetu, takođe i na **razvoju budućih generacija** na istom nivou

Održiv razvoj, sa ekološkog stanovišta, znači stalno **usklađivanje** onoga što se uzima od prirode (**energija i resursi**) i onoga što joj se vraća u vidu otpadnih materija u svim agregatnim stanjima. To je koncept „**cirkularne ekonomije**“ koja zamjenjuje linearnu.

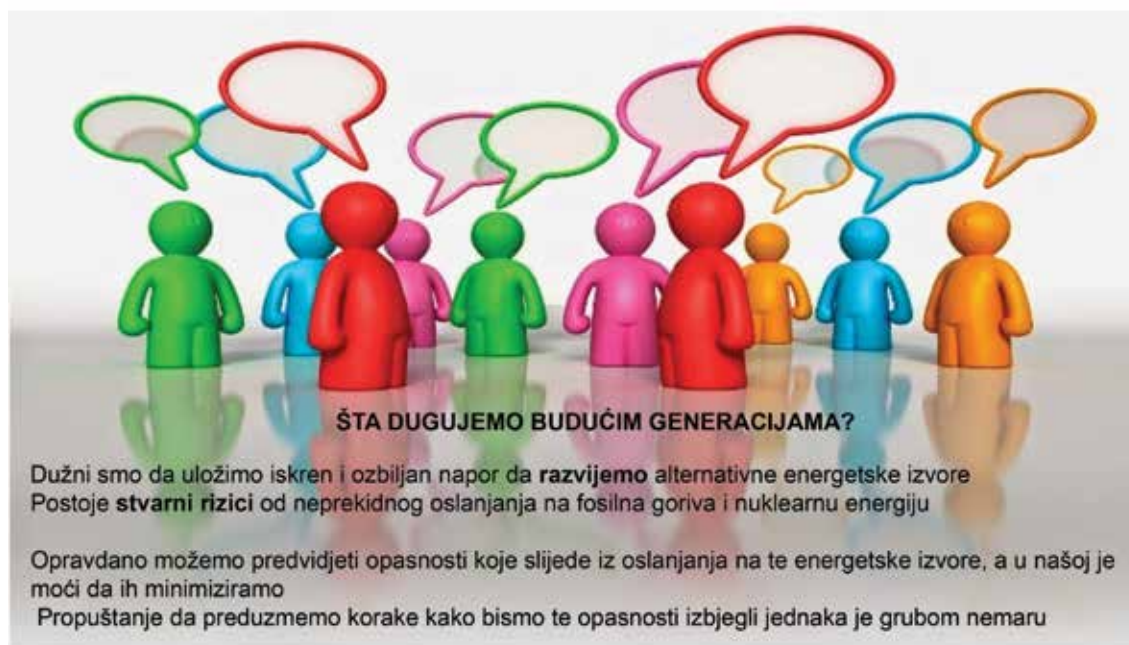

Za dalji razvoj etika nalaže da se prilikom intervencija u životnoj sredini stalno **procjenjuju i preračunavaju** mogući rizici i ekološke štete

U predviđanju rizika mora se **spriječiti, preduprediti ili ublažiti** buduća degradacija, a moguće ekološke štete preračunati, ali ne u novčanim jedinicama, već sa kriterijumima gubitka ravnoteže

Pri tome moraju se štete učinjene danas popraviti ili izbjeći, ali ne i prebaciti na sljedeću generaciju.

OSNOVNE PRETPOSTAVKE

- Normativne
- Organizacijske
- Edukacijske
- Razvojne
- Promidžbene
- Financijske
- Ostale
pretpostavke

OBLICI PODUZETNIČKOG ORGANIZIRANJA U RURALNOM TURIZMU

- trgovačko društvo (javno društvo, društvo s ograničenom odgovornošću, dioničko društvo, gospodarsko interesno udruženje)
- obrt
- građanin (turističko seljačko gospodarstvo)

ULOGA RESORA

- MINISTARSTVO
TURIZMA
- MINISTARSTVO
POLJOPRIVREDE

RAZVOJNE PRETPOSTAVKE

- ▣ STRATEGIJE
RAZVOJA,
PROGRAMI I
PROJEKTI
- ▣ NACIONALNA
STRATEGIJA
(prijedlog)
- ▣ LOKALNI
STRATEŠKI
DOKUMENTI

PROMIDŽBENE PRETPOSTAVKE

- BRENDIRANJE
DESTINACIJE
- BRENDIRANJE
PROIZVODA
- BRENDIRANJE
USLUGA

PROMIDŽBENE PRETPOSTAVKE

- ▣ ODNOSI S JAVNOŠĆU
- ▣ PROMIDŽBENI
MATERIJALI
- ▣ ULOGA RESORA I
INSTITUCIJA
- ▣ JPLS
- ▣ HRVATSKA
TURISTIČKA
ZAJEDNICA
(nelogičnost)
- ▣ LOKALNE TZ

FINANCIJSKE PRETPOSTAVKE

- ☐ POTPORE MT
- ☐ POTPORE MP
- ☐ POTPORE MRRZEF
- ☐ POTPORE JPLS
- ☐ KREDITI
- ☐ STRANI IZVORI
FINANCIRANJA
 - PEP 2009.-2011.
 - IPA:
 - IPARD
 - PREKOGRANIČNA
SURADNJA

VAŽNO!

- Uloga tradicije u oblikovanju ponude
- Kako organizirati 24 sata boravka gostiju
- Pravni okvir za registraciju i rad
- Zakonski okvir za financijsko poslovanje
- Razvoj i brendiranje ruralne turističke destinacije
- Marketing
- Paketi usluga
- Povezivanje s tržištem
- Suradnja
- Edukacija
- Financiranje
- Gastronomija, kuharstvo i posluživanje
- Komunikacijske vještine
- Kvaliteta, kategorizacija i standardizacija
- Zaštita okoliša i prirode, energetska učinkovitost

3. KONFERENCIJA O URBANOM PLANIRANJU I REGIONALNOM RAZVOJU *urbano - ruralna povezanost i regionalni razvoj*
 3rd CONFERENCE ON URBAN PLANNING AND REGIONAL DEVELOPMENT *urban - rural connectivity and regional development*

SEOSKI TURIZAM

Dimitrovgrad raspolaže brojnim resursima za razvoj turizma. Uz uključivanje privrednih i vanprivrednih činilaca koji imaju interes za razvoj turizma, ova privredna grana trebala bi da postane jedan od nosilaca razvoja Opštine. Važan proizvod budućeg turizma, kojim će Dimitrovgrad da pokaže svoju orijentisanost prema prirodi i održivom razvoju je ruralni turizam. Ruralni turizam bi trebao da doprinese očuvanju seoske sredine i kulturne baštine, ali i da ekonomski motivise lokalno stanovništvo da tu ostane, stvarajući uslove za komforan život. Ovakav vid turizma mogao bi umnogome doprineti zaštiti prirode odnosno autohtonih vrsta flore i faune, ali i obezbediti sredstva za razvoj i ulaganje u selo.

**Oaza mira,
očuvane
prirode
i zdrave hrane**

www.todimitrovgrad.org.yu

Najveća vrednost odmora u selima je nefaktna priroda, čist vazduh, čista voda, zdrava hrana i tradicionalna gostoljubivost naših domaćina. Veliki broj sela nalazi se u blizini vrednih kulturno-istorijskih spomenika koje turisti mogu organizovano posećivati. Izuzetnu kulturnu vrednost imaju i građevine tradicionalne arhitekture sa karakterističama područja, kao i proizvodi starih zanata i ručne radinosti, kroz koje se najbolje upoznaje bogato nasleđe ovog kraja.

SEOSKI TURIZAM

Boravak u našim selima pruža turistima mogućnost za šetnje, rekreaciju, bavljenje sportom, organizovane oblaske obilaznih prirodnih i antropogenih spomenika, kao i raznih izložbi i likovnih kolonija koje se organizuju u okruženju uz mogućnost lova, ribolova, jahanja, planinarenja, vožnje bicikla, branje šumskih plodova i lekovitog bilja i drugih rekreativno-zabavnih aktivnosti u prirodi.

Turistička organizacija Dimitrovgrad je, uz podršku lokalne samouprave, osnovala komisiju za kategorizaciju privatnog smeštaja, koja je od svog osnivanja januara 2007. g. do juna 2008. g. kategorisala tridesetak ležajeva u privatnom smeštaju, pre svega u seoskim područjima, te napravila prve uspešne korake u razvoju ruralnog turizma, koji će biti važan proizvod buduće turističke ponude opštine Dimitrovgrad.

Veća šansa za uspeh – udruživanje, networking, partnership, klasteri.

Nastup kroz mrežu (klastere) ili udruženja daju veće šanse za ličnu i kolektivnu promociju.

Saradnja omogućava da se ponudi širi asortiman aktivnosti, udružuju se poslovi kao i marketinške aktivnosti.

Konkurentniji pristup programima i projektima.

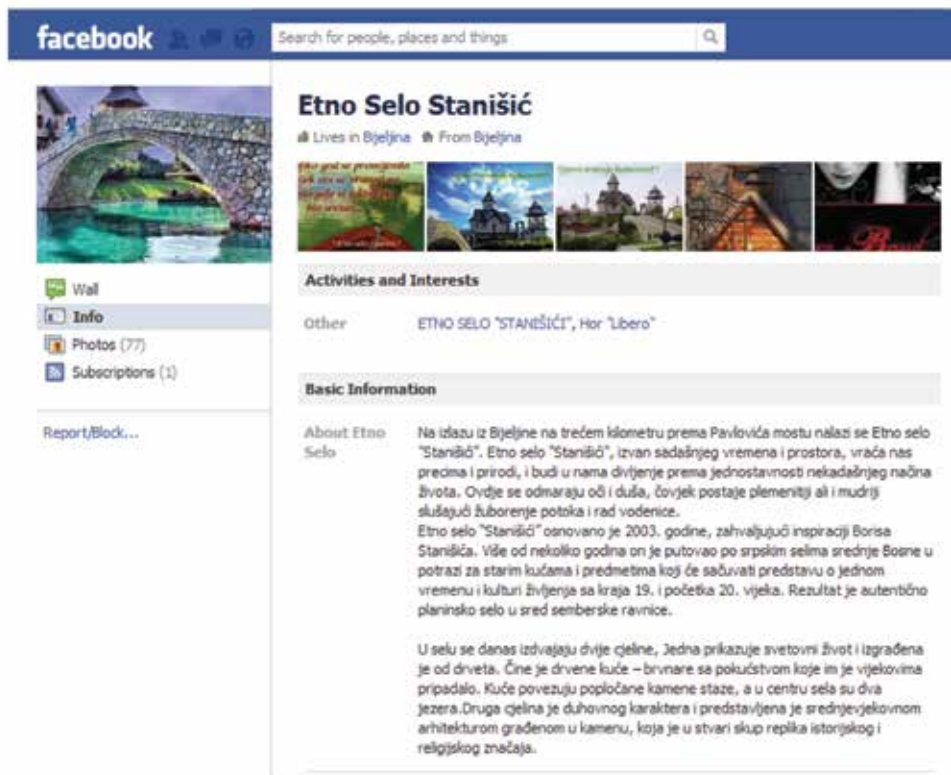
Novi kanali prodaje i promocije – Internet

Najjeftiniji oblik promocije - online marketing

Specijalizovani sajtovi (sa dodatnim sadržajima: kalendar manifestacija, vinski podrumi, ergele, mogućnost rezervisanja)

Društvene mreže

RIVERSKA LOGISTIKA

Rivresna logistika se usredsređuje na povrćaj proizvoda koji posjeduju izvesnu vrijednost i na procesuiranje tih proizvoda gdje rezultat procesuiranja ulazi u novi lanac snadbjevanja (tj. ne završava uvijek kao otpad).

Program riversne logistike može donijeti direktne dobitke kompanijama kroz: smanjenje upotrebe sirovina, povećanje vrijednosti vraćenih proizvoda (na bazi njihovog procesuiranja) i smanjenje troškova odlaganja otpada.

Smanjenje otpada kroz redukciju ili reciklažu ima veoma važan doprinos u očuvanje i zaštite životne sredine.

Ponovna upotreba proizvoda npr. od plastike omogućava produžen „životni ciklus“, što je ekološki i ekonomski vrlo isplativo.

Pošto odsluži svoj život u raznim aplikacijama, plastika se može iskoristiti i tako ponovo doprineti potrebama održivog razvoja i istovremeno omogućiti visok nivo zaštite životne sredine.

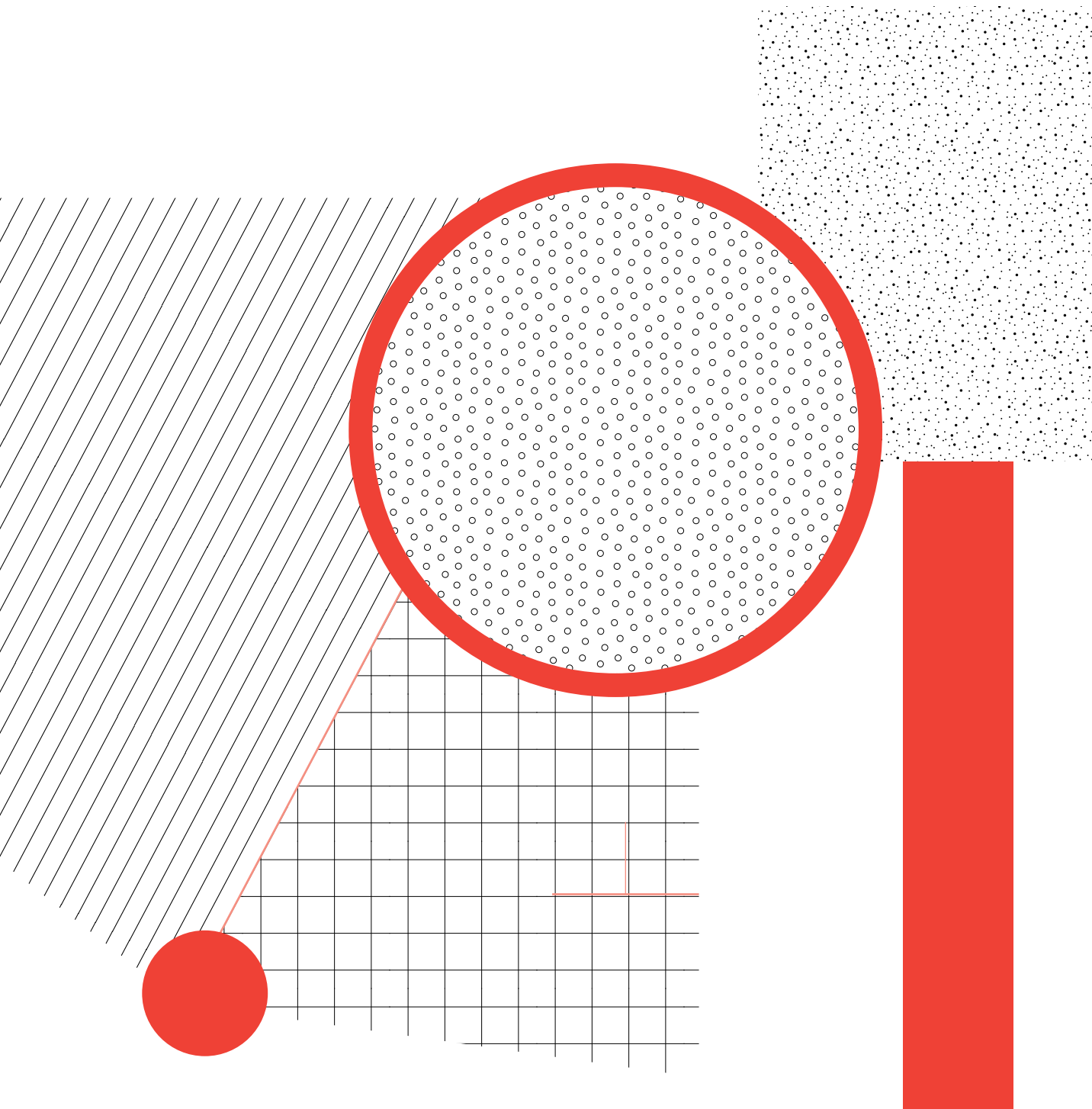
EKOLOGIJA, DRUŠTVENO ODGOVORNO POSLOVANJE I ODRŽIV RAZVOJ

- Održiv razvoj
- Održiv razvoj se najčešće dovodi u vezu sa zaštitom životne sredine
- Njegove komponente su: razumno planiranje, očuvanje okoline i briga o budućim generacijama

“Kada bi svaka osoba na komadu svoje zemlje učinila sve što može, kako bi lijepa bila naša zemlja”. (Anton Čehov)

**Luka Sabljic, Master geografije –
geografski informacioni sistemi,
Viši asistent,**

Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-
matematički fakultet, Mladena Stojanovića 2,
78000 Banja Luka,

e-mail: luka.sabljić@pmf.unibl.org

**Dejan Puhalo, Diplomirani
prostorni planer, Planer-urbanista,**

“Projekt” AD Banja Luka, Veselina Maslaše
1/IV, 78000 Banja Luka,

e-mail: dejanpuhalo3@gmail.com

19

ZNAČAJ DIGITALIZACIJE I PERSPEKTIVE PROSTORNOG I URBANISTIČKOG PLANIRANJA UPOTREBOM SAVREMENIH WEB-GIS INFORMACIONIH RJEŠENJA – PRIMJER GRADA TREBINJA

THE IMPORTANCE OF DIGITALIZATION AND PERSPECTIVES OF SPATIAL AND URBAN PLANNING USING MODERN WEB-GIS INFORMATION SOLUTIONS: CITY OF TREBINJE

Sažetak / Abstract:

Proces digitalizacije predstavlja važnu tehniku pretvaranja analognih podataka u digitalne. U kontekstu savremenog doba, digitalizovani podaci značajno unaprijeđuju kvalitet prostornog i urbanističkog planiranja. Predmet istraživanja rada predstavlja upotreba Web-GIS informacionih rješenja u kontekstu savremenog pristupa prostornom i urbanističkom planiranju na primjeru Grada Trebinja. Primjenom Web-GIS-a planeri mogu da uoče konflikte i izazove u prostoru, te na osnovu navedenog, isti mogu da daju kvalitetna i kreativna planska rješenja. U okviru rada dat je pregled implementiranog Web-GIS informacionog rješenja za Grad Trebinje. Rješenje nudi pregled i bolju informisanost o digitalnim prostornim podacima za potrebe širokog auditorijuma, a koji može da uključuje različite interesne grupe. Cilj rada je ukazivanje na multidisciplinarnu primjenu

savremenih rješenja čija osnova olakšava i ubrzava proces izrade strateških i sprovedbenih dokumenata prostornog uređenja. Takođe, precizno digitalizovani i ažurirani prostorni podaci nude mogućnost brže i lakše implementacije ranije navedene dokumentacije. Dokumentacija koja je odgovarajućim fazama pozitivno implementirana pospješuje ukupan privredni razvoj predmetnog područja.

Ključne riječi: Web-GIS, planiranje, Grad Trebinje

The digitization process is an important technique for converting analog data into digital. In the context of the modern age, digitized data significantly do not improve the quality of spatial and urban planning. The subject of the research is the use of Web-GIS information solutions in the context of a modern approach to spatial and urban planning on the example of the City of Trebinje. By applying Web-GIS, planners can spot conflicts and challenges in space, and based on the above, they can provide quality and creative planning solutions. The paper provides an overview of the implemented Web-GIS information solution for the City of Trebinje. The solution offers an overview and better information about digital spatial data for the needs of a wide audience, which can include various stakeholders. The aim of this paper is to point out the multidisciplinary application of modern solutions whose basis facilitates and accelerates the process of drafting strategic and implemented spatial planning documents. Also, precisely digitized and updated spatial data offer the possibility of faster and easier implementation of the previously mentioned documentation. The documentation that is positively implemented in the appropriate phases enhances the overall economic development of the subject area.

Key words: Web-GIS, planning, City of Trebinje

1. UVOD

Baveći se pitanjima razvoja Grada Trebinja i njegovim razvojnim perspektivama, rad predstavlja integraciju savremene tehnologije i njene primjenljivosti kroz planske intervencije. Intenzivan razvoj u vidu koncentrisane izgradnje u urbanom jezgru inicira potrebu za uspostavljanjem prostornog balansa. Prema mišljenju autora, prostorni balans treba da ide u pravcu prostorno-funkcionalnog urbanog rasterećenja na suburbani i ruralni prostor Grada Trebinja kroz upotrebu savremenog informacionog rješenja u formi Web-GIS aplikacije. Međusobnim povezivanjem i razmjenom usluga, čiji se ekonomski efekti prenose na sve učesnike, utiče se na revitalizaciju ruralnog prostora Grada Trebinja. Neophodno se izdignuti iznad prostora i analizirati različite procese koje se odvijaju u istom, a savremene tehnologije daju mogućnost multidisciplinarnog uvida u postojeće stanje u prostoru. Na osnovu postojećeg stanja definiše se vizija i perspektiva budućeg razvoja. Planskom analizom moguće je definisati sisteme pristupa za korištenje savremenih tehnologija kao instrumenata politike planiranja.

2. ZNAČAJ PROCESA DIGITALIZACIJE

U prošlosti, prostorni podaci su mahom prikazivani pomoću analognih karata. Ove karte često su predstavljale katastarske, topografske ili neke tematske podatke. Pored grafičkog prikaza podataka u formi analognih karata, prateći neprostorni podaci i informacije vođeni su u formi različitih popisa. Sve ovo podrazumijevalo je kompleksnu infrastrukturu za održavanje, ažuriranje ili pretraživanje prostornih i neprostornih podataka. U tom kontekstu, brojne javne ustanove vodile su kompleksne arhive u kojima su se nalazili ovi podaci, a ne tako rijetko, suočavale su se sa problemima i izazovima u vidu pronalaska odgovarajućih podataka ili redundantnosti postojećih.

Razvojem tehnologije, stvoreni su preduslovi za digitalizaciju analognih podataka. Proces digitalizacije to jest digitalne transformacije podrazumijeva prvenstveno prenos to jest transformaciju analognih karata i drugih pratećih grafičkih priloga, kao i neprostornih podataka u digitalni format, tako da isti mogu biti čitljivi u različitim softverima na računaru.

Razvojem digitalnih karata, stvorena je mogućnost da se za mape vežu i objekti sa svojim direktnim atributnim podacima, a te informacije se čuvaju u pripadajućim bazama podataka. Zahvaljujući tome, upiti za pretraživanje su postali mnogo efikasniji, a istovremeno su stvorene i nove mogućnosti za pribavljanje informacija. Konačno, sve to, dovelo je do tehnologije Geografskih informacionih sistema – takozvanog GIS-a (Voerkelius, et al., 2006).

Sam proces digitalizacije može se sagledati iz više uglova, kao što su: planersko-urbanistički, opštinski i građanski.

Iz ugla planera i urbanista, digitalizacija predstavlja veoma značajan proces i iskorak u planiranju prostora. Ona često obezbjeđuje različite, obimne i ažurne skupove podataka. U ovom kontekstu, svakako veliki izazov za planere-urbaniste predstavlja izbor odgovarajućih podataka koji će biti za njih ključni u procesu planiranja.

Praksa je pokazala da digitalna transformacija predstavlja put ka unapređenju kvaliteta pružanja usluga jedinica lokalnih samouprava. Iako jedinice lokalne samouprave nisu sklone promjenama i uvođenju tehnoloških rješenja, nakon implementacije odgovarajućih IT rješenja i adekvatne obuke za korištenje novih tehnologija, vidljivi su pomaci u različitim domenima. To se konkretno ogleda u unapređenju kvaliteta i brzine pružanja usluga od strane lokalne administracije, što ima pozitivan efekat na građane i privrednike. Osim unapređenja kvaliteta i brzine usluga, digitalna transformacija jedinica lokalnih samouprava može biti i podsticaj promjene organizacione kulture samo lokalne uprave što dalje vodi ka sveukupnom povećanju efikasnosti i intenzivnoj participaciji građana u procesu kreiranja politika i odlučivanja (Ivanišević, et al., 2021).

Takođe, digitalizacija pruža nove funkcionalnosti i alate u segmentu podrške javnoj participaciji to jest učešću građana. Brojni programi omogućuju manipulaciju nad digitalnim podacima, na način da se simuliraju različiti procesi u prostoru, te se u digitalnom formatu simulacije može vidjeti uticaj na okruženje.

3. GIS U LOKALNOJ SAMOUPRAVI

Digitalni prostorni podaci predstavljaju važnu okosnicu u perspektivi razvoja prostornog i urbanističkog planiranja. Oni sa jedne strane predstavljaju jedinstvenu osnovu za utvrđivanje postojećeg stanja lokalne samouprave, dok sa druge strane predstavljaju početnu tačku u planiranju i razvoju nekog prostora.

Na nivou lokalnih samouprava skoro 80% svih informacija, odluka, i zadataka su direktno ili indirektno u vezi sa prostornim podacima. Kako su prostorne informacije u mnogim lokalnim samouprava razbacane po raznim upravama i drugim lokalnim i republičkim organima i institucijama, razmjena podataka je teška i vrlo skupa. Mnogi podaci koji se tiču nekretnina i imovine su zastarjeli i dostupnim isključivo u analognom obliku (Voerkelius, et al., 2006).

Na osnovu prethodno navedenih razloga, javlja se potreba za uvođenjem Geografskog informacionog sistema u lokalnoj samoupravi.

Geografski informacioni sistemi (skraćeno GIS) predstavljaju informacione sisteme koji omogućavaju snimanje, modelovanje, manipulaciju, preuzimanje, analizu i prezentaciju geografskih (prostornih) podataka (Worboys, 1995).

GIS tehnologije igraju presudnu ulogu u generisanju pravovremenih i sigurnih informacija za planiranje i donošenje odluka na svim nivoima lokalnih vlasti (Bariar, et al., 2004). Prema ovome, može se istaći da je veoma važan cilj promocija informacija za podršku prostornom razvoju na lokalnom nivou i razvoj GIS-a kao instrumenta za podršku planiranju, praćenju i izvršavanju prostornog i teritorijalnog razvoja, uz uvažavanje ključnih direktiva iz generalnog plana (Čimbaljević, et al., 2014).

Postoji više oblika GIS-a, od kojih se kao ključni mogu izdvojiti: desktop GIS softveri, mobilne GIS aplikacije i Web-GIS.

Desktop GIS softveri mogu da posluže lokalnim upravama, ali i planerima i urbanistima kao jedan od ključnih alata u njihovom poslu. Prvenstveno u pogledu vizuelizacije i pregleda postojećih podataka, a potom i za potrebe vršenja jednostavnijih, ali i kompleksnijih prostornih analiza na osnovu postojećih prostornih podataka.

Mobilni GIS može da se definiše kao integrisani softversko/hardverski okvir za pristup prostornim podacima i uslugama preko mobilnih uređaja putem žične ili bežične mreže (Solyman, 2005).

U današnje vrijeme, web komponenta GIS aplikacija ima veoma važnu ulogu u predstavljanju prostornih podataka. Ova komponenta, može snažno da se odrazi na potrebe jedinica lokalnih samouprava kako bi svoje podatke učinili javno dostupnim. Primjena GIS-a u lokalnoj samoupravi značajno doprinosi poboljšanju kvaliteta javnih usluga prema građanima, privrednicima i potencijalnim investitorima (Ivanišević, et al., 2021).

4. WEB-GIS I SERVISNO ORIJENTISANI PRISTUP (SOA)

Halfawy sa svojim saradnicima navodi da se u svijetu u velikoj mjeri planiranje i upravljanje urbanim i ruralnim područjima u lokalnim samoupravama odvija po odjeljenjima, pri čemu, svako odjeljenje ima sopstvenu bazu podataka, te se u tom kontekstu GIS nije pokazao kao uspješan alat kada na red dođu elementi odlučivanja u lokalnoj upravi, a koji žele da koriste i integrišu informacije dobijene od više agencija (Halfawy, 2005). U ovom kontekstu kao veliki problem ističe se nestandardizovana infrastruktura prostornih podataka, te nepostojanje interoperabilnosti između postojećih softverskih rješenja za koje se lokalne uprave opredjeljuju. Iz tog razloga, varijanta implementacije Web-GIS-a kao novog i savremenog interoperabilnog informacionog rješenja nudi se kao odlična zamjena.

Web-GIS podrazumijeva GIS čiji sastavni dio predstavljaju web tehnologije. Najjednostavnija forma web GIS-a trebala bi da se sastoji od bar jednog servera i klijenta, gdje se server odnosi na server web aplikacije, a klijent na web pretraživač, desktop aplikaciju ili mobilnu aplikaciju (Fu and Sun, 2010; Bressan, 2010). Arhitektura web GIS-a podrazumijeva najčešće troslojnu arhitekturu, čiji sastavni dio predstavljaju tri sloja: sloj korisničkog interfejsa, sloj servera aplikacije i sloj baze podataka (Baumann, 2011; Shunfu, 2002; Frenher and Brandli, 2006). Takođe, pojedini autori smatraju da je sastavni dio Web-GIS-a i četvrti sloj koji se odnosi na web servise (Zongyao and Yichun, 2010). Ovakvo savremeno rješenje u vidu interoperabilne Web-GIS aplikacije može da ponudi podršku u prostornom odlučivanju, poslovnu inteligenciju, javnu dostupnost informacija i slično.

Novorazvijene tehnologije su omogućile stvaranje GIS-a za opštine koji kombinuju prilagođene geoprostorne i atributne podatke sa prostornim i neprostornim modelima i funkcionalnostima iz Geo web servisa u servisno orijentisanoj arhitekturi (Farell, 2006; Liunad and Fan, 2007; ESRI, 2007).

Promjena u arhitekturi softvera dovela je do pojave softvera za preduzeća i ustanove koji smanjuju troškove i znatno poboljšavaju integraciju. Kroz pojavu standarda integriteta i interoperabilnosti, dobavljači poslovnih aplikacija više ne moraju da kupuju i primjenjuju više GIS tehnologija i održavaju više verzija istih GIS podataka kako bi zadovoljili specifične potrebe sistema nekog od odjeljenja (Figueroa and Stusek, 2001; Tu, et al., 2004; Yang, et al., 2005; ESRI 2007).

Sveobuhvatni GIS za opštine trebao bi da obezbjedi zajedničku platformu za prikupljanje, skladištenje, ovlašćeni i siguran pristup prostornim i neprostornim podacima, da uskladi tok rada odgovarajućih odjeljenja i da širi informacije u korist E-Opština. Jedan od glavnih ciljeva E-Opština je unapređenje kvaliteta javnih usluga kroz korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) svojim korisnicima. Spoljnim kupcima se smatraju građani (G2C), preduzeća (G2B), neprofitne organizacije (G2N) i javna uprava (G2G).

Javni servisi su kategorisani na informacione, komunikacione i transakcijske usluge. Kriterijum za ovu kategorizaciju je stepen automatizacije procesa i interakcije. Većina ponuđenih usluga spada u kategoriju informacija, kao što je omogućavanje odgovarajućih obrazaca. Prednosti su u tome što građani ne moraju da dolaze u javnu ustanovu, ali i ušteda vremena i novca. Informacioni servisi nemaju za cilj pristup internim podacima poput ličnih ili društvenih informacija. Platforme koje pružaju informacione usluge zasnovane su na sistemima za upravljanje sadržajem (CMS) (Figueroa and Stusek, 2001).

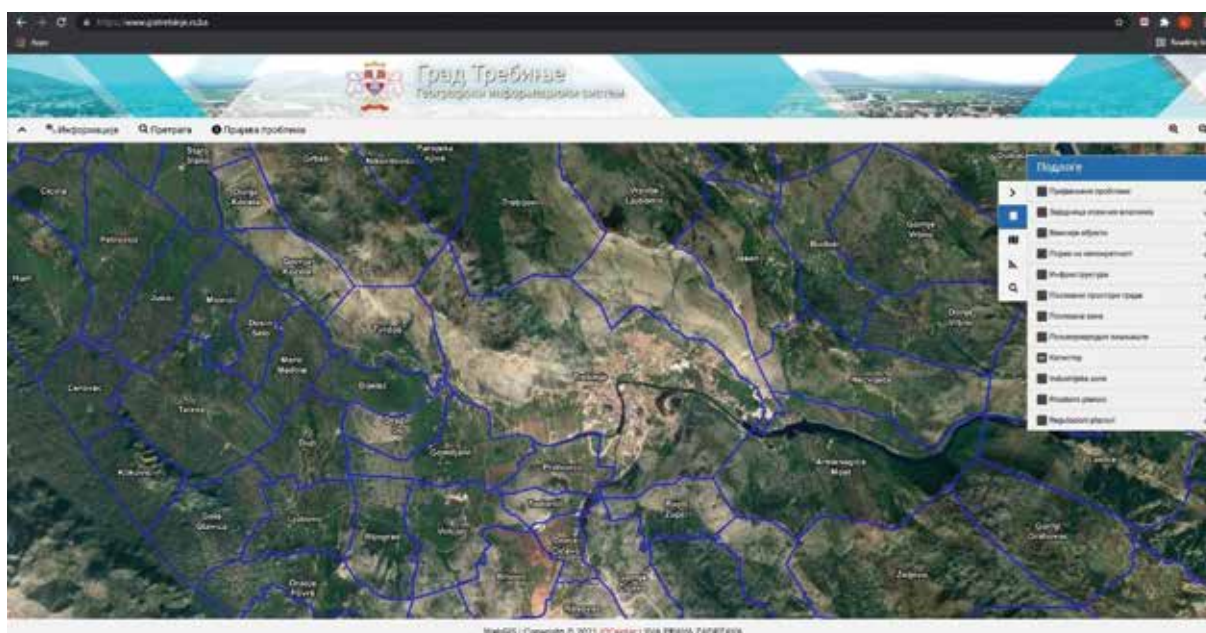
5. WEB-GIS GRADA TREBINJA

Web-GIS aplikaciju Grada Trebinja (<https://www.gistrebinje.rs.ba/>) razvila je i implementirala kompanija IQCentar (<https://iqcentar.com/>) iz Bijeljine.

Aplikacija se sastoji iz osnovnih podloga koji služe kao pozadina u prikazu digitalnih podataka Grada Trebinja. U ovom okviru, osnovne podloge podrazumijevaju: aero mape, satelitske mape i mape za prikaz ulica. Aero mapa podrazumijeva prikaz u formi Ortofoto snimka, dok satelitske mape uključuju Google i Bings mape. Mape koje se odnose na ulice podrazumijevaju prikaz putem OpenStreetMap-a.

Prikaz digitalizovanih podataka organizovan je po slojevima, gdje korisnik aplikacije interaktivno može da uključi određeni sloj koji želi da prikaže. U okviru digitalnih podataka, neophodno je izdvojiti postojanje podataka koji se odnose na: zajednice etažnih vlasnika, važne objekte, porez na nepokretnosti, infrastrukturu, poslovne prostore grada, poslovne zone, poljoprivredno zemljište, katastar i industrijske zone.

Pored osnovnih podloga i digitalnih podataka, aplikacija daje mogućnost korisnicima za interaktivno mjerenje površina i udaljenosti na području Grada, kao i jednostavno pretraživanje postojećih podataka na osnovu odgovarajućih ulaznih parametara.

Slika 1: Pregled Web-GIS aplikacije Grada Trebinja (<https://www.gistrebinje.rs.ba/>)

Analizom aplikacije utvrđeno je da pored ažurnih, postoje i digitalni podaci koji nisu ažurni ili odgovarajući. Oni podaci koji su ažurni odnose se u prvom redu na bazne podloge, a koje su preuzete od strane odgovarajućih web servisa. Pored njih, ažurni su i podaci koji se odnose na granice grada, naseljenih mjesta, katastarski podaci (katastarske opštine i parcele) i infrastruktura (saobraćajna, vodovodna, kanalizaciona itd.). Navedeni podaci od velikog su značaja planerima i urbanistima prilikom utvrđivanja postojećeg stanja u prostoru. Neažurni podaci u velikoj mjeri podrazumijevaju one podatke koje je i dosta izazvoniije mapirati u prostoru, a u prvom redu odnose se na poslovne prostore grada, poslovne zone, poljoprivredna zemljišta itd. Takođe, potrebno je ažurirati i digitalne

podatke koji se odnose na postojeće usvojene strateške i sprovedbene dokumente prostornog uređenja. Svakako, treba imati u uvidu da je aplikacija još uvijek u aktivnoj izradi, te da postoji mogućnost da su pojedini navedeni podaci koji nisu ažurni, zapravo u postupku ažuriranja.

Tabela 1: Pregled ažurnih i neažurnih tematski slojeva u okviru Web-GIS aplikacije

Tematski slojevi	Ažurni podaci	Neažurni podaci
Bazne podloge (ortofoto snimci)	X	
Bazne podloge (satelitski snimci)	X	
Bazne podloge (ulice)	X	
Granica Grada	X	
Granice naseljenih mjesta	X	
Zajednice etažnih vlasnika		X
Važni objekti		X
Infrastruktura	X	
Tematski slojevi	Ažurni podaci	Neažurni podaci
Poslovni prostori grada		X
Poslovne zone		X
Poljoprivredno zemljište		X
Katastarske opštine	X	
Katastarske parcele	X	
Industrijske zone		
Prostorni planovi		X
Regulacioni planovi		X

S aspekta prostornog i urbanog planiranja, postojeća aplikacija mogla bi se nadograditi dodatnim digitalnim podacima, a koji bi u velikoj mjeri mogli da doprinesu kvalitetnijem postupku planiranja, ali i lakšem javnom pristupu pojedinim podacima. U ovom kontekstu, veliki doprinos aplikaciji bi svakako bilo dodavanje digitalnih podataka koji bi se odnosili na elektroenergetsku mrežu, ekološke zagađivače, zone zaštite vodoizvorišta, turističke destinacije i objekte.

6. MOGUĆNOSTI I PERSPEKTIVE PRIMJENJIVOSTI WEB-GIS APLIKACIJE U PLANIRANJU

Analizirajući prethodno navedene sadržaje aplikacije, može se zaključiti da ista raspolaže sa više integrisanih osnovnih tematskih slojeva, a koji podrazumijevaju administrativne granice, katastarske parcele i različite podloge. Takođe, aplikacija posjeduje tematske slojeve koji se odnose na dokumente prostornog uređenja, a koji su u nadležnosti Grada Trebinja. Na ovaj način omogućen je pojednostavljen uvid u planska rješenja na određenom prostoru ili lokaciji, što svakako doprinosi boljoj informisanosti građana i potencijalnih investitora.

Posmatrajući s aspekta prostornog i urbanističkog planiranja navedeni sadržaj aplikacije raspolaže brojnim informacijama koje su primjenljive u domenu strateškog i sprovedbenog planiranja. Za potrebe planiranja, navedena aplikacija posjeduje ažurnu prostornu bazu podataka, a koja podrazumijeva podatke iz domena infrastrukture (saobraćajne, elektroenergetske, vodovodne, kanalizacione itd.), kao i digitalizovanih postojećih objekata sa identifikovanom namjenom. Na osnovu raspoloživih informacija, planer može koncizno predstaviti primjenljivo idejno rješenje u okviru razuđene prostorne strukture. Aplikacija može u značajnoj mjeri da pomogne u planiranju suburbanih i ruralnih prostora, čijom osnovom se daje uvid u postojeće stanje na terenu. Ruralno područje Grada Trebinja čini 84% od ukupne teritorije (904 km²). Oko 50% seoskih naselja posmatranog područja ima 10 i manje stanovnika (68 od ukupno 141 naselja 2013. godine). Prethodno navedeno, inicira potrebu planske reanimacije ruralnih prostora u cilju postizanja prostornog i razvojnog balansa (Puhalo, 2020). Razvojem ruralnog turizma u značajnoj mjeri može se uticati na integralni i održivi razvoj sela kroz stimulisanje razvoja poljoprivrede i raznih oblika turizma sa težištem na seoskom turizmu, zasnovanom na postojećem geopotencijalu, jačanju smještajnih kapaciteta i infrastrukture. Ruralni turizam na području Grada Trebinja nije zaživio na adekvatan način odnosno nisu na odgovarajući način prepoznate prirodne i antropogene vrijednosti ruralnog prostora. Ažuriranjem prostornih podataka koji se odnose na prirodne i antropogene vrijednosti, te prateće infrastrukture pospješuje se investiciona atraktivnost. Navedeno, daje mogućnosti integralnog privrednog razvoja kroz prizmu integracije investitorske zamisli i planske vizije izvodljivosti u prostoru.

Trebinje u svojoj prostorno-funkcionalnoj i društvenoj strukturi postaje sve složeniji grad, a njegove razvojne perspektive ne treba prepustiti samovolji interesnih grupa. Različiti faktori su uticali na stvaranje urbane „eksplozije“ koja dovodi do transformacije urbanog jezgra. Analizirana aplikacija daje detaljne informacije i podatke o trenutnom stanju u prostoru kroz pregled ažurnih katastarskih podataka, ali i pratećeg adresnog registra, a čime se omogućavaju multidisciplinarni razvojni pravci.

Navedeni podaci pospješuju proces izrade sprovedbene dokumentacije, a čime se u konačnici ubrzava proces participacije i usvajanja navedene dokumentacije. Integracija navedenih stavki kroz Web-GIS aplikaciju omogućava savremeni planski razvoj i očuvanost urbanog identiteta kroz razvoj kulturnih, obrazovnih, uslužnih, turističkih i drugih funkcija.

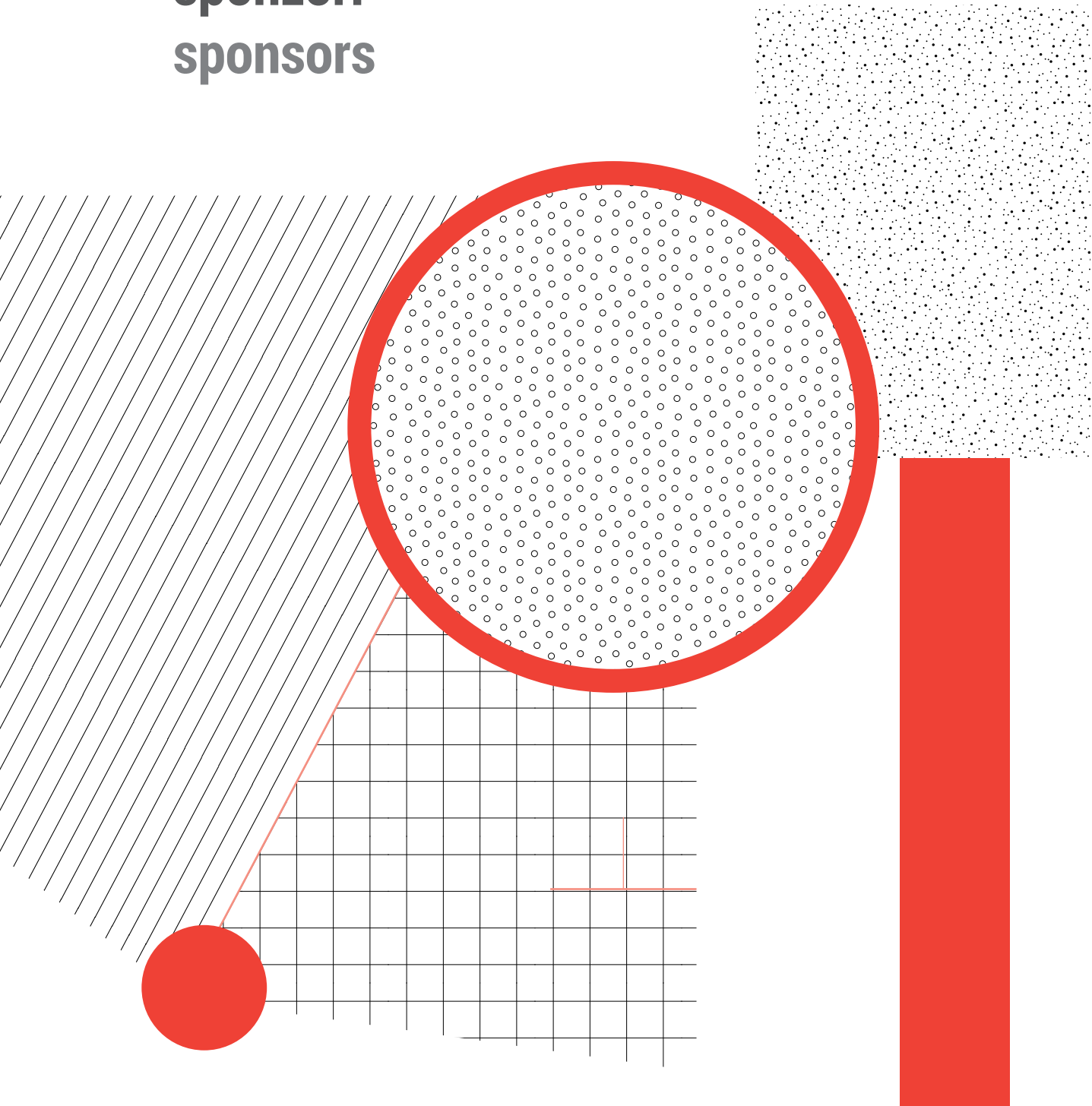
Planske aktivnosti moraju biti sistematično postavljene, utvrđen prostorni obuhvat i karakter fizičkih aktivnosti uz uvažavanje pravnih, ekonomskih, socijalnih, funkcionalnih i ekoloških aspekata revitalizacije i valorizacije urbane matrice Grada Trebinja. Planeri i urbanisti ulažu velike napore da se kroz integralni pristup prevaziđe formalistički subjektivizam, a sve u cilju da urbani razvoj ima jasne smjerenice savremenog održivog grada (Puhalo, 2021).

LITERATURA

1. Bariar A., Gupta R.D. and Prasad S.C. (2004). *Development of GIS Based Spatial Data Infrastructure For Micro-Level Planning*. Map World Forum. Hyderabad, India: GIS Development
2. Bressan T. (2010). *Desenvolvimento e integração de um ambiente SIGWEB com ferramentas de software livre*. Master Thesis. Federal University of Santa Maria Brazil.
3. Čimbaljević M., Bučić A., and Jovanović M. (2014). The Importance of Introducing GIS and its application on a Local Government level – An experience from Serbia. *Researches Reviews of the Department of Geography, Tourism and Hotel Management*. 43. 97-108.
4. ESRI. (2007). *Geospatial Service-Oriented Architecture (SOA)*, White papers.
5. Farrell, T. (2006). *Service-Oriented Architecture: Beyond Web Services*
6. Figueroa, R., J. Stusek. (2001). "Regina Enterprise Geographic Information System (REGIS)", Proc., GeoSASK 2001, Regina, SK, Canada.
7. Fu P. and Sun J. (2010). *Web GIS: Principles and Applications*. ESRI Press.
8. Halfawy, M., Newton, L., and Vanier, D. (2005). „Municipal Infrastructure Asset Management Systems: State-of-the-art Review“, Proc., CIB W78, Dresden, Germany.
9. Ivanišević, M., Bajić, D., & Sabljčić, L. (2021). Web-GIS aplikacije jedinica lokalnih samouprava kao servisi za pregled dokumenata prostornog uređenja – Iskustva iz Republike Srpske. 17. međunarodna konferencija Ljetna škola urbanizma i upravljanja geoprostornim podacima, Vrnjačka Banja.
10. Liuand, B., and Fan, Y. (2007). Research on Architecture and Key Technology for Service-Oriented Workflow Performance Analysis, *Lecture Notes in Computer Science, Book Series: Advances in Web and Network Technologies, and Information Management*, ISBN: 978-3-540-72908-2, Volume 4537/2007, p. 540-545.
11. Puhalo, D. (2021). Regulacija i prostorno-funkcionalna organizacija istorijskih urbanih četvrti Trebinja. 17. međunarodna konferencija Ljetna škola urbanizma i upravljanja geoprostornim podacima, Vrnjačka Banja.
12. Puhalo, D., & Mandić, M. (2021). Opportunities for Tourist Valorization of the Zubačka Ubla Area – City of Trebinje – An Approach to Spatial-Functional Organization. *Гласник/Herald*, 25, 161–182. <https://doi.org/10.7251/HER2125161M>
13. Solyman A. A. (2005). Investigating Mobile GIS, <https://www.directionsmag.com/article/3098>, (pristupljeno 5 novembra 2021).
14. Tu, S., Flanagan, M., Wu, Y., Abdelguerfi, M., Normand, E., Mahadevan, V., Ratcliff, J., and Shaw, K. (2004). Design strategies to improve performance of GIS web services. *Proceedings of the International Conference on information Technology: Coding and Computing (ITCC'04)*

15. Voerkelius, U., Glavina, J., Specht-Mohl, C., Schilcher, M. (2006). GIS priručnik za lokalne samouprave u Srbiji, Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, SKGO.
16. Worboys F. Michael. (1995). GIS: A Computing Perspective. Department of Computer Science, University of Keele, Keele, UK.
17. Yang, C., Wong, D.W., Yang, R., Kafatos, M., and Li, Q. (2005). Performance-improving techniques in web-based GIS. *International Journal of Geographical Information Science* 19 (3), 319–342
18. Zongyao S. and Yichun X. (2010). *Design of Service-Oriented Architecture for Spatial Data Integration and Its Application in Building Web-based GIS Systems*. *Geo-spatial Information Science*. vol. 3, n. 1, pp. 8-15. doi:10.1007/s11806-010-0163-7

sponzori
sponsors

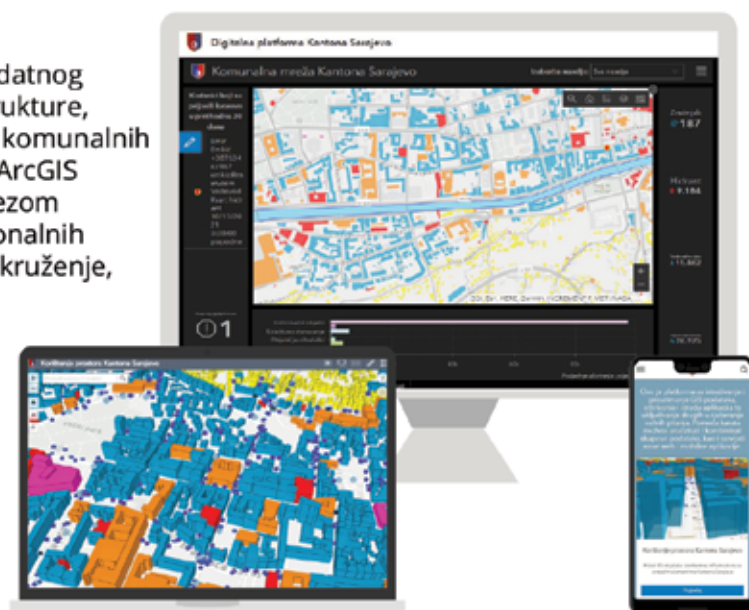

GDi Group

O GDi

Naša softverska rješenja su u svrhu posticanja dodatnog razvoja i povećanja dostupnosti digitalne infrastrukture, prvenstveno usmjerena na sektor javne uprave i komunalnih uslužnih djelatnosti, i djeluju na svjetski vodećoj ArcGIS platformi. Ta su rješenja dopunjena širokom lepezom dodatnih mogućnosti koje pruža GDi, od profesionalnih usluga implementacije i integracije u postojeće okruženje, preko edukacije i dugoročne stručne podrške, do održavanja i upravljanja promjenama i proširenjima sistema.

Posebno smo poznati po liderstvu na područjima sistema podrške operacijama na prostoru, imovini i resursima (OSS), sistema za podršku u odlučivanju (DSS) i geoinformacijskim sistemima (GIS), kako za javni tako i za komercijalni sektor.

Danas je glavni fokus naših proizvoda na digitalnom upravljanju, na inteligentnoj imovini, inteligentnim operacijama, inteligentnim resursima, pametnim podacima i Smart City platformama čime dolazimo do ostvarenja željenih ciljeva naše zajednice, a to su digitalno urbano planiranje, centralno mjesto za pametno upravljanje komunalnom infrastrukturom, potpuna digitalizacija kao način za ostvarivanje većih prihoda, smanjivanjem troškova procesa, bolje komunikacije sa građanima i privredom, povećanje konkurentnosti i bolja zaštita okoline, smanjenje štetnih emisija i smanjenje otpada.

Prednosti rješenja

- Povećanje kvalitete i standarda života građana
- Bolji odziv uprave, efikasnije korištenje postojećih resursa
- Potpuno evidentiranje imovine, uspostava operacija nad imovinom (planiranje, građenje, održavanje, obnavljanje)
- Prijava u bilo kojem trenutku (dostupnost 24/7)
- Jedan ulaz za komunikaciju sa svim građanima
- Manje dokumenata, više informacija
- Uvođenje cirkularne ekonomije i socijalne učinkovitosti
- Automatizirana komunikacija s drugim servisima
- Poticanje korištenja informacijsko komunikacijskih tehnologija, ubrzana digitalizacija upravljanja
- Unapređenje saradnje korisnika i privrede radi postizanja konkurentnosti temeljeno na znanju i inovacijama

1000

Preko 1000
zadovoljnih klijenata
(korporacije, MSP,
organizacije i vlada)

15

GDi uredi u 15 država
koje pružaju podršku
klijentima sa 4
kontinenta

30+

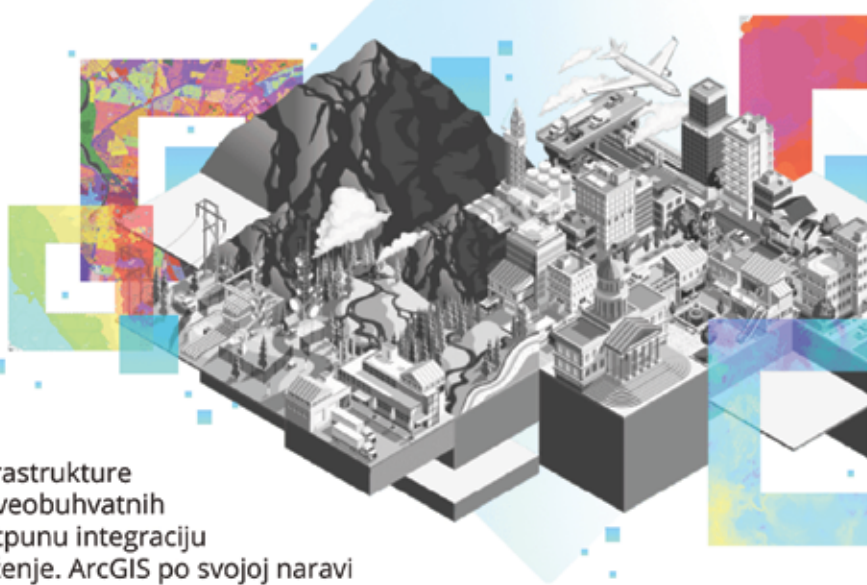
Preko 30 godina
iskustva u upravljanju
procesima

90%

Preko 90%
zadovoljnih klijenata
iznova odabire raditi s
GDi proizvodima

ESRI ArcGIS

GDi Grupa je još od 1989. godine jedini ovlašteni distributer Esri ArcGIS softvera za područje Jugoistočne Evrope, i neodvojivi smo dio uspješne priče o Esri softverskoj platformi u našem regionu. Esri ArcGIS je sa udjelom od preko 50% svjetskog tržišta GIS softvera dominantno najveća globalna GIS tehnologija, tehnološki najnaprednija kako po pitanju korisničkih okruženja (Server, Desktop, Online), preferirane infrastrukture (On-premise ili Cloud), tako i po pitanju sveobuhvatnih funkcionalnosti koje podrazumijevaju potpunu integraciju u bilo koju organizaciju i u bilo koje okruženje. ArcGIS po svojoj naravi je u potpunosti otvorena i interoperabilna platforma, podržava sve vodeće open formate i open standarde, omogućava direktnu integraciju sa drugim platformama i pri tome se radi o platformi open architecture, čime je omogućena neograničena integracija sa namjenski razvijenim rješenjima i dodacima u skladu sa potrebama svake organizacije pojedinačno.

Smart Portal

GDi rješenje posebno pogodno za javnu upravu je GDi Ensemble Smart Portal, otvorena platforma koju je kreirao GDi razvojni tim a koja predstavlja multitenant GIS platformu koja ima ugrađeno detaljno upravljanje korisnicima, vlastiti konfigurator svih aplikacija i web GIS preglednik nove generacije. Platforma omogućava administratorima brzu konfiguraciju i dijeljenje web GIS aplikacije čak i za napredne funkcije kao što su izmjene i dopune podataka samo putem konekcije web browserom ili analizu komunalnih mreža, a sve putem unaprijed dodijeljenih privilegija korisnicima. GDi Smart Portal stvoren je kao proširenje na platformi Esri ArcGIS i koristi svoje web GIS servise, ali je također kompatibilan sa OGC standardima i omogućava pristup digitalnoj informacionoj platformi kao jednoj centralnoj usluzi, dok svaka organizaciona jedinica može potpuno samostalno sudjelovati sa svojim GIS-om ili drugim web uslugama kojima upravlja, pružajući podatke u stvarnom vremenu iz vlastitog sistema.

ZLATNI SPONZOR

IPSA INSTITUT

High quality consulting and engineering since 1958

ITES

TRAN

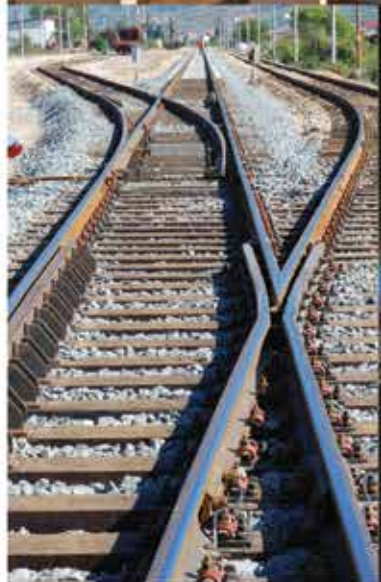
HYDRO

ENICOM

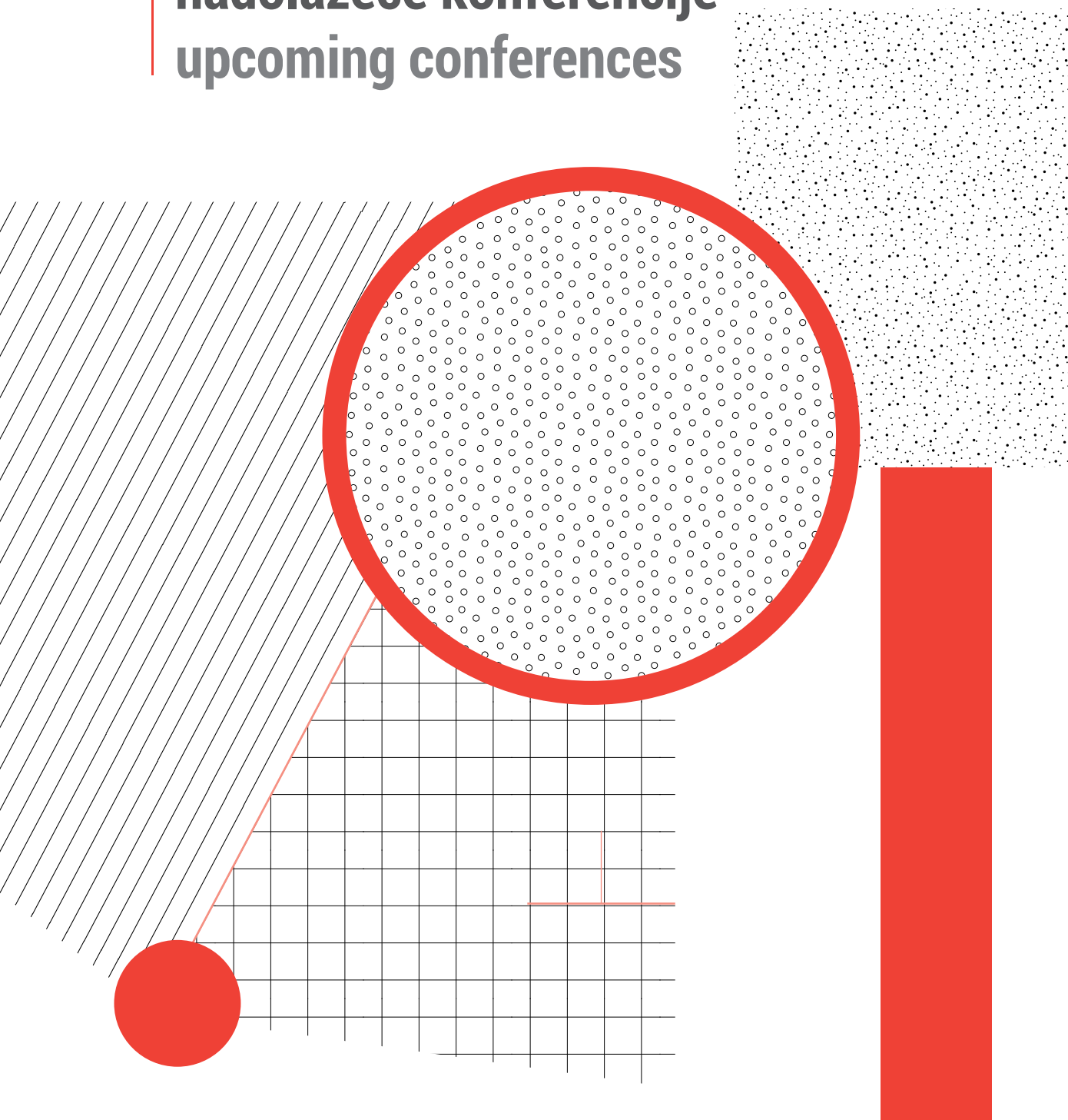
PPA

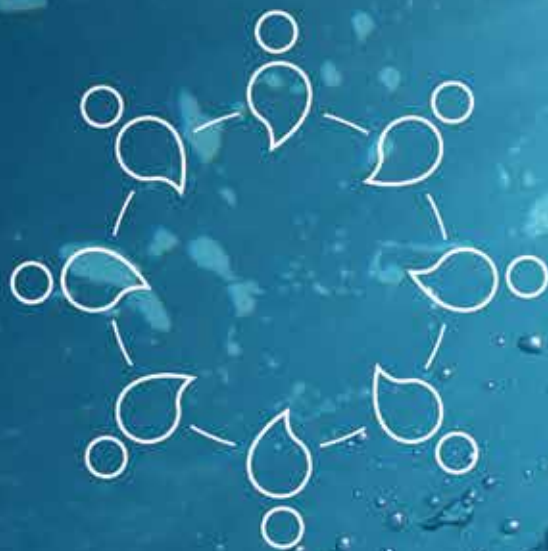
ING

CETEO

nadolazeće konferencije
upcoming conferences

3. BiH KONGRES O VODAMA

maj 2022
Sarajevo
Bosna i Hercegovina

PRVA OBAVIJEST

2. REGIONALNI SIMPOZIJ

PLANIRANJE KVALITETA ZRAKA U GRADOVIMA

Sarajevo, 3. i 4. februar 2022.

Organizator / Organizer

Association of Consulting Engineers Bosnia and Herzegovina
Udruženje Konsultanata Inženjera Bosne i Hercegovine
Udruga Konzultanata Inženjera Bosne i Hercegovine
Удружење Консултаната Инжењера Босне и Херцеговине

Generalni sponzor / General sponsor

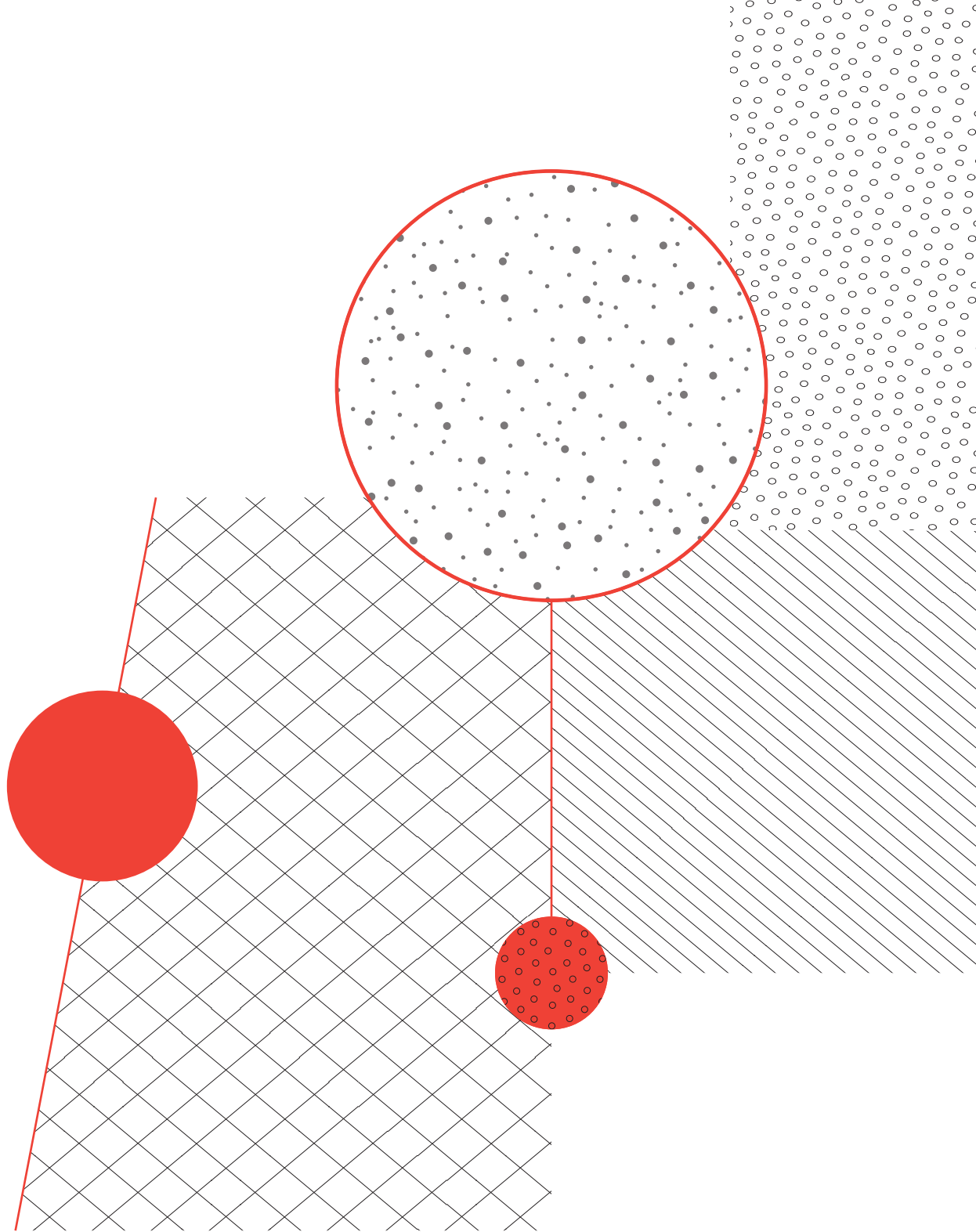
Creating Efficiencies.
Stimulating Growth.

Zlatni sponzor / Gold sponsor

Sponzori / Sponsors:

2021.